

Ingmar Gustafsson

Fred och försvar i frikyrkligt perspektiv 1900–1921.

Debatten inom Svenska Missionsförbundet.

Uppsala 1987

Fred och försvar i frikyrkligt perspektiv 1900–1921.

Digitized by the Internet Archive
in 2026

Debatten inom Svenska Missionsförbundet.

Uppsala 1987

Doktorsavhandling framlagd vid teologiska fakulteten, Uppsala universitet
1987.

Fred och försvar i frikyrkligt perspektiv 1900–1921.
Debatten inom Svenska Missionsförbundet.

Peace and defence in a Free Church perspective 1900–1921.
The debate within the Mission Covenant Church of Sweden.

Abstract

This thesis examines the political attitude of the Swedish Free Church at the time of the breakthrough of democracy in Sweden. The main subject of research is the Mission Covenant Church of Sweden (SMF), which was, at the time, the largest Free Church association in Sweden. An ecclesiastical religious movement the Swedish Evangelical Mission (EFS) and a Free Church movement, the Baptist Union of Sweden (SBS) are also compared. The sources of information came mainly from the daily and weekly religious press. The Swedish religious movements, particularly the Free Churches, were considered clearly liberal. This was certainly the case for the SMF until the turn of the century, when a conservative leadership dominated the association. The nationalistic trends that were moving through Europe and Sweden thus came to predominate within the SMF. At the same time there was a group working for international understanding and peace who were in strong opposition to the Mission's leadership. The Mission's leader, P P Waldenström, succeeded in keeping the association together, in spite of the disunity caused by the Defence debate (1911-1914). The outbreak of war in 1914 meant a temporary support for nationalism and defence, but the war's continuation revealed for many its meaninglessness. Interest in working for peace and new international relations grew both within the SMF and within society in general. In conjunction with the change of leadership in the SMF in 1917 politically liberal groups returned to lead the Mission, promoting the work for peace and international unity. This work became very important for the SMF and these ideals were manifested not only in conference decisions but also in individual leaders participating in international work for peace – and with collaborative organisations. This research has also shown that the EFS was conservative and the SBS liberal during the period 1900–1921.

©Ingmar Gustafsson
Uppsala universitet
Teologiska institutionen
Box 1604, S-751 46 Uppsala

ISBN 91-85582-26-3
ISSN 0491-6786

Printed in Sweden by
Grafic Systems, Stockholm 1987

Innehåll:

Förord	9
Källor och litteratur.....	10
Förkortningar	22
Inledning	23
Uppgiften.....	23
Källor och arbetssätt.....	25
1 Källorna	25
2 Arbetssättet	28
Några viktiga begrepp	29
1 Stat	29
2 Folk	30
3 Nation, nationalism	30
4 Svenska Missionsförbundet	31
Sammanfattning av inledningen.....	34
A Debatten under indelningsverkets sista tid fram till ny härordning, omkr 1880-1904.....	37
I Nationalism och internationalism i Sverige	37
1 Nationalism och internationalism i Europa	37
2 Nationalismen i Sverige	39
3 De politiska partierna och nationalismen	43
4 Strävanden för internationellt samförstånd	46
5 Väckelsen och nationalismen	51
Kapitelsammanfattning	54
II Kraven på ett nytt försvar skapar nya frågor: kan en kristen kriga? ..	55
1 Allmän teologisk bakgrund.....	55
2 De första vapenvägrarna: Samvetet är viktigare än lagen.....	57
3 Tidiga meningsmotsättningar inom Svenska Missionsförbundet..	62

4 Debatten närmast före och efter beslutet om ny härordning 1901 .	66
a Inställning till fredsarbetet	66
b Gud, fosterlandet och kriget	68
c Vapenvägran	75
Kapitelsammanfattning	76
B Från unionskris till världskrig, 1905-1916	79
III Hur försvarar man fosterlandets frihet och ära?	79
1 Unionskrisen – fosterländsk uppslutning inom Svenska Missionsförbundet	79
a Diskussioner under krisens uppsegling	79
b Generalkonferens i skuggan av unionsupplösningen	82
c Unionens upplösning, en påfrestning på trosgemenskapen	85
2 Nationell samling och fortsatta krav på respekt för samvetsfrihet 1905-1907	89
a Samling kring fosterlandet	89
b Vapenvägran	90
c Gud och kriget	93
3 Fortsatt diskussion om fosterlandets krav och samvetets frihet 1907-1910	94
a Vapenvägran	94
b Fredsarbete	96
c Nationalism, fosterland och försvar	98
4 Försvarsfrågan skapar oro inom Svenska Missionsförbundet 1911 .	103
a Försvarspolitiska diskussioner	103
b Vapenvägran	106
Kapitelsammanfattning	107
IV Försvarsstriden 1911-1914 skapar strid inom Svenska Missionsförbundet	109
1 Striden blossar upp	109
a Politisk bakgrund	109
b Fosterland och försvar i den kristna debatten	110
c Fredsarbete	118
d Vapenvägran	119
e Gud och kriget	120
2 Bondetåget aktualiserar motsättningar inom väckelsen	122
a Försvaret – en fråga ovanför politiken	122
b Gud och kungen	124
c Gud och kriget	127
3 Bondetågets efterspel inom Svenska Missionsförbundet	128
a Diskussionen mellan februari och juni	128
b Krisen i Missionsförbundets generalkonferens	132

Kapitelsammanfattning	136
V Kan krig vara meningsfullt? Debatten mellan 1914-1916.....	138
1 När kriget kom	138
a Försvaret främst – även inom Svenska Missionsförbundet	138
b Fredsarbete	141
c Kriget och missionen	142
d Krig och kristen tro	143
e Kristen nationalism	147
f Den kristne och vapenbruk	149
2 När nyhetens obehag försvunnit	152
a Fredsarbete	152
b Neutraliteten	152
c Kristen nationalism	155
d Krig och kristen tro	157
e Den kristne och vapenbruk	160
f Kriget och missionen	164
Kapitelsammanfattning	164
C Krigströtthet och fredsdrömmar 1916-1921	167
VI En ny syn på krigets verklighet växer fram. 1916-1918.....	167
1 Ökande tvivel på krigets meningsfullhet	167
a Kristendom och värnplikt	167
b Kristendom och krig	174
c Nationalism	178
d Freden	178
e Neutraliteten	179
2 Neutralitet och regeringskris. Fredsarbetet vinner terräng.	179
a Kristendom och krig	179
b Kristendom och värnplikt	183
c Nationalism	184
d Försvaret – inte främst	185
e Freden	186
3 De sista krigsmånadernas debatt	190
a Kristendom och krig	190
b Kristendom och värnplikt	192
c Nationalism	196
d Freden	199
Kapitelsammanfattning	204
VII Aldrig mera krig. 1918-1921.....	206
1 Äntligen fred	206
a Kristendom och krig	206

b Kristendom och värnplikt	206
c Freden	209
2 En ny situation för vapenvägrarna	210
3 Kristna organiserar sig för fredsarbete	220
Kapitelsammanfattning	224
Resultat och avslutning	226
Den politiska debatten	226
1 Nationalism	226
2 Försvaret främst	228
3 Kriget	230
4 Vapenvägran	231
5 Fredsarbete	232
Teologi och bibel användning	232
Avslutning	236
Summary in English	238
Noter	250
Personregister	274

Förord

Intresset för de svenska väckelserörelsernas roll i samhällsförändringen har följt mig sedan studierna vid SMF:s teologiska seminarium. Det har varit en förmån att i samband med mina akademiska studier få odla detta intresse. Att arbetet med denna avhandling har dragit ut på tiden har därför säkerligen känts mer besvärande för personer i omgivningen än för mig själv.

Arbetets utsträckning i tiden har gett mig tillfälle att få åtnjuta handledning av flera innehavare och uppehållare av professuren i kyrkohistoria. Det var i högre seminariet under professor Sven Göranssons ledning, som min forskning fick sin inriktning mot frikyrkan och fredsfrågan. T.f. professor Ragnar Norrman anvisade den kronologiska uppläggningsen av arbetet. Professor Ingvar Montgomery och t.f. professor Alf Tergel bistod med råd angående principer för urval av källor och disposition. Professor Henry Lenhammar har varit handledare i samband med slutlig disposition och redigering liksom han vid olika tillfällen givit synpunkter på manuskriptet och även i vissa detaljer granskat formuleringar. Till alla dessa vill jag uttrycka min tacksamhet för värdefullt bistånd. Mitt tack riktar sig också till docent Sigbert Axelsson, fil dr Erland Johansson och fil mag Karin Öhman som vid olika tillfällen läst mitt manuskript och bidragit med synpunkter.

Fru Betty Bellamy har gjort översättningen av sammanfattningarna på engelska.

Personalen på arkiv och bibliotek, vars tjänster jag tagit i anspråk, har visat stort tillmötesgående. Detta gäller särskilt personalen på Karlskoga kommunbibliotek och folkrörelsearkiv, där jag alltid fått hjälp såväl vid framtagande av svåråtkomlig kurslitteratur som material till avhandlingsarbetet.

Utan Bo Ryderfelts utomordentligt uthålliga och välvilliga bistånd hade manuskriptet aldrig kunnat överföras till disketter så smidigt som skedde.

Svenska Missionsförbundets välvilja har gjort det möjligt att ge avhandlingen dess storlek i fråga om antal sidor.

Trots att jag efter bästa förmåga försökt tillgodogöra mig de råd som givits såväl av ovan nämnda handledare som av andra icke nämnda hjälpare är avhandlingen behäftad med brister. Jag kan inte förklara dessa på annat sätt än att jag åstadkommit en del på egen hand.

Karlskoga i juli 1987

Ingmar Gustafsson

Källor och litteratur

Otryckta källor

Bergkvara

Hos Thore Alvarö:

Svenska Världsfredsmissionen, Protokollsbok 1919-1926

Karlskoga

Hos författaren:

Brev med svar på vissa frågor ang. förhållandet mellan frikyrkan och arbetarrörelsen från

Herbert Axelsson, Karlstad

Elimar Ellnemark, Hallstahammar

Hjalmi Granström, Hallstahammar

Evert Larsson, Karlstad

Gösta Örtlund, Virsbo

Karlstad

Folkrörelsearkivet:

Värmlands Ansgariiförenings protokoll

Predikantmöten

Stockholm

Riksarkivet/SMF:s arkiv:

Protokollsbok 3, Missionsutskottet, konferenser

Svenska Missionsförbundets konferensprotokoll 1904-1916

Svenska Missionsförbundets konferensprotokoll 1917-1920 (Bd 16-29)

Missionsstyrelsens protokoll

Svenska Missionsförbundets Ungdom, protokollsbok I, 1910-1918

Enskilda personer:

Axel Andersson, privat korrespondens 2, 1905-1924

Augustinus Keijers efterlämnade papper

J P Norberg, Dagböcker

Minnesanteckningar

C J Nyvall, Dagböcker

A Ohldén, Dagböcker

Riksarkivet/Waldenströmska släktarkivet:

P P Waldenström

Stockholms stadsarkiv:

P P Waldenström:

Brevkopieböcker 1903-1905

Brevkopieböcker 1905-1917

Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen:

Centralstyrelsens och dess utskotts protokoll 1900-1910

Centralstyrelsens och dess utskotts protokoll 1910-1923

Äldre korrespondens

Storuman

Hos pastor Sven Freidvall:

Aug Bäckströms klipp- och manuskriptsamling

Uppsala

Uppsala universitets bibliotek:

Svenska kommitténs av Världsförbundet för mellanfolkligt samförstånd
genom kyrkosamfunden arkiv:

Korrespondens 1915-1918

Protokoll 1916-1927

Tryckta källor och utnyttjad litteratur

Abrahamsson Bengt

1972 Militärer, makt och politik. Vänersborg

Ahlberg Adolf

1912 Jesu etik. Uppsala

1916 Jesu bergspredikan och vår tid. Stockholm

Alvarö Thore

1969 Svenska världsfredsmissionen femtio år, i Fredsmission, redigerad av Bengt Göte-
tegård och Ola Johansson. Falköping

Andersson Axel

1918 Fredens martyrer. Falköping

1918 Inför den nya tiden. Stockholm

1917 Krigets frågor. Falköping

1916 Krig och kristendom. Uppsala

1928 Svenska Missionsförbundet, dess uppkomst och femtioåriga utveckling I. Stock-
holm

Andersson Bengt

1964 Värnpliktsvägrarfrågan i riksdagen, i Statsvetenskaplig Tidskrift

Andersson Gustaf

1955 Från bondetåget till samlingsregeringen. Stockholm

Andersson Ivar

1968 Åsyna vittne. Stockholm

- Andersson O
1888 Om krigs- och vapenöfningar hos det kristna folket. Hudiksvall
- Andrae Tor
1931 Nathan Söderblom. Uppsala (4:e uppl)
- Aspelin Gunnar
1942 Nationalismen. Stockholm
- Axelsson Sigbert
1976 Missionens ansikte. Lund
1965 Väckelsens missionssyn, i Värmlands Ansgariiförening 100 år. Örebro
- Bejczy Gunilla de
1984 Kriget och poeterna i 1700-talets Sverige, i Scandia
- Berglund Emil
1914 I avgörelsetid. Synpunkter och tankar om nutidsläget i Sverige. Stockholm
- Beyer Nils
1985 Den unge Hjalmar Branting. Stockholm
- Beskow Natanael
1918 I revolutionstider. Stockholm.
- Billing Gottfrid och Wingren P
1891 Dr Märten Luthers Lilla katekes med kort utveckling. Lund
1938 Gleerupska skolupplagan. Malmö
- Biografiskt Album
1934 Biografiskt album för Svenska Missionsförbundet. Stockholm
1946 Biografiskt album för Svenska Missionsförbundet. Stockholm
- Bjöl Erling
1968 Internationell politik
- Björkquist Manfred
1912 I försvarsfrågan. Uppsala
1914 Kyrkan, kriget och nationalismen. Uppsala
- Blomberg Gustav
1946 Missionsskolans elever under 75 år, i Ordet och tjänsten, red W Bredberg mfl.
Stockholm
- Bolling Otto
1933 Svenskt fromhetsliv av idag. Falun (2:a uppl)
- Bredberg William
1935 En frihetskämpe. Dr Erik Nyström. Stockholm
1938 P P Waldenströms brev I-II. Mariestad
- Bredberg W-Lövgren O
1955 Genom Guds nåd. Stockholm
- Brusewitz Axel
1951 Kungamakt, herremakt, folkmakt. Stockholm (2:a uppl)
- Burgman Torsten
1965 Svensk opinion och diplomati under rysk-japanska kriget 1904-1905 Uppsala
- Camén Ulla Britta
1952 Schismen inom studentrörelsen 1909-1912. Stockholm

- Dahl Robert A
1968 Modern politisk analys. Malmö
- Dahlberg Gustav E
1932 Den svenska fredsrörelsens byggmästare. Stockholm
- Danell Hjalmar
1911 Religion och politik. Göteborg
- Danius Lars
1956 Samhället och försvaret. Uppsala
- Davidsson I A
1905 Fredsrörelsen från utopi till praktisk politik. Örebro
- Degerman Allan
1968 Folkhögskolans idéhistoria, Svensk folkhögskola 100 år II. Uddevalla
- Edenman Ragnar
1946 Socialdemokratiska riksdagsgruppen 1903-1920. Uppsala
- Eeg-Olofsson Ansgar
1977 Axel Andersson, siare och vägvisare. Falköping
1937 Tänkt och timat. Uppsala
- Eklund J A
1919 Från de gångna åren. Uppsatser och föredrag 1913-1918. Stockholm
1914 Om Sverige till svensk ungdom. Stockholm
1913 Vår kyrka och vårt försvar, i Vårt folk och kristendomen. Gävle
- Elvander Nils
1961 Från liberal skandinavism till konservativ nationalism i Sverige Scandia
1961 Harald Hjärne och konservatismen. Uppsala
- Ericsson Tom
1978 I fosterlandets tjänst. Umeå
1982 Mellan kapital och arbete. Scandia
- Evangeliska Fosterlandsstiftelsens styrelse
1906 Evang.Fosterlandsstiftelsens 50-åriga verksamhet 1856-1906. En minnesskrift.
Stockholm (Minnesskrift)
- Finer S E
1969 Militärens roll i politiken. Lund
- Fogelström Per Anders
1971 Kampen för fred. Stockholm
- Franzén Nils-Olof
1985 Hjalmar Branting och hans tid. Kristianstad
- Frensborg Olof
1978 Fred på jorden. Ett studiematerial i anslutning till ekumeniska U-veckan. Stockholm
- Fribaptistsamfundet
1972 Fribaptistsamfundet 100 år. Habo
- Fries S A
1912 Kristendomen, kriget och världsfreden. Stockholm
- Frikyrkofrågor.
1919 Förhandlingar och föredrag vid tredje svenska frikyrkomötet i Stockholm, Den 13-16 mars 1919. Uppsala

- Frikyrkomötet 1924, Förhandlingar och föredrag. Uppsala
1924
- Frykberg Ragnhild
1959 Bondetåget 1914. Dess upprinnelse, inre historia och följder. Stockholm
- Förbundet för kristet samhällsliv
1924 Den allmänna värnplikten bör avskaffas. Stockholm
- Förbundet Soldaternas vänner 50 år. Stockholm
1949
- Gerdner Gunnar
1946 Det svenska regeringsproblemet 1917–1920. Uppsala
- Grauers Sven
1961 Kring Karolinska Förbundets tillkomst. Karolinska Förbundets Årsbok
- Grenholm Carl Henrik
1982 Guds rike är nära. Natanael Beskows socioetik. Lund
- Grundel Arvid
1908 Några namn och data ur Svenska Freds- och Skiljedomsföreningens 25-åriga historia, i Minnesskrift vid Svenska Freds- och Skiljedomsföreningens 25-årsjubileum. Stockholm
- Gustafsson Ingmar
1973 Frikyrklighet och socialism i Norrbotten vid seklets början, i Tro och Liv
- Gustafsson Per Erik
1984 Tiden och tecknen. Älvsjö/Arlöv
- Göransson Sven
1972 Kyrkan och världskrigen. Uppsala
- Hadenius Stig
1967 Sverige efter 1900. Stockholm
- Hammar Tomas
1964 Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt. Stockholm
- Heckscher Gunnar
1946 Staten och organisationerna. Stockholm
- Hedin Sven
1951 Försvarsstriden 1912-1914. Stockholm
- Hegel G W F
1919 Förnuftet i historien. Berömda filosofer IX-XII
- Herlitz Nils
1965 Tidsbilder. Upplevelser från sekelskiftet. Stockholm
- Herz Ulrich
1969 Kristen pacifism vid sekelskiftet, i Fredsmission red av Bengt Götegård och Ola Johansson. Falköping
- Hesslén Gunnar
1952 Statskunskap. Stockholm (7:e uppl)
- Hidal Sten
1979 Bibeltro och bibelkritik. Lund

- Hjärne Harald
1914 Från försvarsstriden 1914. Uppsala
1914 Östeuropas kriser och Sveriges försvar. Uppsala
- Holm Gottfrid
1939 Jag vägrar. Ljusdal
- Holmquist Hjalmar
1940 Handbok i svensk kyrkohistoria II. Stockholm
1919 Lutherska reformationens historia. Stockholm
- Höglund Zeth
1953 Från Branting till Lenin. Minnen i fackelsken II. Stockholm
1951 Härliga tider. Minnen i fackelsken I. Stockholm
- Höjer Torvald
1939 Pressen och neutraliteten under världskriget. Svensk Tidskrift
- Isaksson Anders
1985 Per Albin I. Vägen till folkhemmet. Borås
- Karlström Nils
1947 Kristna samförståndssträvanden under världskriget 1914–1918, med särskild hänsyn till Nathan Söderbloms insats. Uppsala
- Kjellén Rudolf
1908 Ett program. Nationella samlingslinjer. Stockholm
1906 Nationell samling. Politiska och etiska fragment. Stockholm
1917 Sverige. Nr IV i serien politiska handböcker. Stockholm
- Klefbeck Alarik
1928 Etiska idéer i svensk frikyrklig väckelsefromhet. Stockholm
- Klockare Sigurd
1974 Den unge Per Albin-marxisten. Borås
1967 Svenska revolutionen 1917–1918. Halmstad
- Koblik Steven
1972 Sweden: The neutral victor. Sweden and the western Powers 1917-1918 Lund
- Kohn Hans
1955 Nationalism, Its meaning and history. London
1946 The idea of nationalism. New York
- Laasonen Pentti
1976 Ortodoxins teologi om kriget. Kyrkohistorisk Årsskrift 1976.
- Laestadius Lars Levi
1973 Crapula mundi. Världens rus eller själens smittosjuka. Luleå (nytryck)
- Leander Ulrik
1919 Ekman som politiker, i Dr E J Ekman, en biografi redigerad av J W Håkansson. Stockholm
- Lenhammar Harry
1981 Budbäraren, Pietisten och Församlingsbladet. Studier i svensk religionsperiodika. Uppsala
- Leufwén Edv
1926 Katekesen av 1810 och Parallelltexter till 1870 års katekes. Kyrkohistorisk Årsskrift

- Liljedahl Ernst
1911 Är Sverige värt att försvara? Stockholm
- Lindberg Folke
1957 De svensk-tyska generalstabsförhandlingarna 1910. Historisk Tidskrift
1958 Den svenska utrikespolitikens historia III:4. Stockholm
1950 Kunglig utrikespolitik. Stockholm
- Lindblom Jac.Ar.
1854 Doct. Marten Luthers Lilla Catekes med förklaring av doct. Ol. Swebilius. Lund
- Linderholm Emanuel
1966 Pietismen och dess första tid i Sverige. Stockholm (nytryck)
1916 Kristendomen och kriget i historisk och principiell belysning Stockholm
- Lindeskog Gösta
1976 Kyrkan och synagogan. Stockholm
- Lindman Arvid
1914 Skall striden gälla fosterlandet eller partiet? Stockholm
- Lindorm Per Erik
1952 Vårt kristna arv. Borås
- Lindskog J
1931 Krig och försvar i kristen belysning. Uppsala
- Lundkvist Sven
1977 Folkrörelserna i det svenska samhället. Uppsala
1974 Politik, nykterhet och reformer. Uppsala
- Lundqvist Karl Axel
1977 Organisation och bekännelse. Klippan
- Löfgren Erik O
1949 Oscar II, i Sveriges historia genom tiderna IV. Stockholm
- Lönnroth Erik
1959 Borgårdskrisen 1914 och Karl XII, i Historia och dikt. Stockholm
- Lövgren Birger
1948 Demokratins genombrottstid, i Sveriges historia genom tiderna V. Stockholm
- Lövgren Oscar
1958 Pennfäktare och predikare. Falköping
1974 Vi har funnit Sibiakoffsky, i Veckoposten den 3 jan 1974
- Med Gud och Sveriges allmoge.
1914 Tal i Stockholms kyrkor bondetägsdagen den 6 februari 1914. Stockholm
- Melander Emil
1891 Fredsdrömmar. Stockholm
1908 Till strids för vårt land. Örebro
- Melander Henning
1892 Försvarskriget från biblisk synpunkt. Stockholm
1897 Värnplikt och samvetstvang. Stockholm
1906 Värnpliktsmartyrer. Örebro
- Meyer Poul
1962 Politisk Videnskap. Köpenhamn

- Modén K A
1910 Frikyrkomötets förhandlingar 1910. Stockholm
- Morgenthau Hans
1968 Politics among nations. New York (4:e uppl)
- Mosesson Gustav
1954 Mitt livs mosaik. Falköping
- Myrberg O F
1897 Militarismens vådor. Bibelforskaren 1897:3
1898 Olika meningar om Bibelns ställning till frågan om kriget som försvarskrig m m. Bibelforskaren 1898:2
1898 Ännu ett ord om deras behandling som av samvetsskäl vägra göra krigstjänst. Bibelforskaren 1898:1
- Mårald Bert
1974 Den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst. Stockholm
- Möller Gustav
1959 När vi började. Stockholm
- Neveus Torgny
1965 Ett betryggande försvar
- Newman Ernst
1933 Svenskt och anglo-amerikanskt. Stockholm
- Nilsson N A
1902 Afrustningsfrågans lösning. Örebro
1904 Fredsidealet i Norden. Örebro (2:a uppl)
- Nyman Olle
1957 Högern och kungamakten. Uppsala
- Nystedt Olle
1938 Från studentkorstågen till Sigtunastiftelsen. Uppsala
- Nyström Anton
1901 Den största politiska faran i Norden.
- Nyvall David
1924 Min faders testamente. Chicago
- Ohldén A (red)
1917 Lektor P Waldenström. Ett biografiskt samlingsverk om hans liv och verksamhet. Stockholm
1906 Bildgalleri ur Svenska Missionsförbundet. Stockholm
- Ollén N P
1917 Paul Peter Waldenström. Stockholm
1949 Reportage ur mitt liv. Stockholm
- Palm Irving
1982 Frikyrkorna, arbetarfrågan och klasskampen. Uppsala
- Personne Evabritta
1979 Vägra värnplikt, ett vapen för de "fosterlandslösa", i Aktuellt och historiskt 1979. Kristianstad

- Pleijel Hilding
1937 Ungkyrkorörelsen i Sverige. Malmö
- Riksdagstryck,
Andra kammarens protokoll med bilagor.
Första kammarens protokoll med bilagor.
- Rimmerfors Einar
1977 Årsbarn med seklet. Falköping
- Rosenius C O
1931 Pauli brev till Romarna utlagt till uppbyggelse i tron och gudaktigheten. Stockholm (Jubileumsupplaga)
1926 Samlade skrifter I. Stockholm
- Roth Josef
1939 I frontlinjen. Stockholm
1917 Inför tidens stora ve. Falköping
- Sibiakoffsky
1890 Återljud från talarstolen. Linköping
- Simon Erica
1960 Réveil national et culture populaire en Scandinavie. Paris
- Sjöholm Öyvind
1972 Samvetets politik. Nathanael Beskow och hans omvärld intill 1921 Uppsala
Stadgar för Svenska Missionsförbundet, antagna 1879, omarbetade 20/6 1888, 1905 8/6 1893, 7/6 1900, 5/6 1902 och 9/1 1905. Stockholm
- Sterving Richard
1977 Gummaelius-annonsbyrå 100 år, i Nerikes Allehanda 28.7.1977
- Sterzel Fredrik
1917 Interparlamentariska unionen. Stockholm
- Strahl Christer
1983 Nationalism & socialism. Växjö
- Ström Fredrik
1930 Kata Dahlströms liv, öden och äventyr i kampen mot herremakten. Stockholm
- Stärner Alfred
1920 Edvard Wavrinsky, en svensk märkesman. Stockholm
- Sundblad Carl
1918 Det svenska fredsarbetet 1883-1918. Stockholm
1903 Svenska freds rörelsens historia, del I. Stockholm
1904 Svenska freds rörelsens historia, del II. Stockholm
1919 Svenska freds rörelsens historia, del III. Stockholm
- Sundbärg Gustav
1911 Det svenska folklynnnet. Stockholm
1913 Tankar i utvandringsfrågan. Stockholm
- Sundström Erland
1952 Trossamfund i det svenska samhället. Stockholm
- Swebilius Ol
1854 Dr Mårten Luthers Lilla Cateches med förklaring Lund (12:e uppl.)

- Svenska Folkrörelser II
1937 Stockholm
- Svenska Missionsförbundet,
Generalkonferensens protokoll 1900–1920
Matriklar 1900–1920
- Svenska män och kvinnor
1948 Stockholm
- Svenska Världsfredsmissionen 1919-1959
1959 Torsås
- Svenskt biografiskt lexikon
Stockholm
- Svensson Axel
1909 Bort med krigsförhållandet. Stockholm
- Svensson Sonja
1983 Läsning för folkets barn.
- Svärd Lydia
1954 Väckelserörelsernas folk i andra kammaren 1866-1911. Falköping
- Söderblom Nathan
1917 Kyrkans uppgift i fredsarbetet. Stockholm
- Södergren Viktor
1945 Vagar vi gått och vägen fram. Göteborg (3:e uppl)
- Söderpalm Sven Anders
1969 Storföretagarna och det demokratiska genombrottet. Lund
- Taylor A J P
1967 Världskriget 1914–1918. Halmstad
- Tengberg Eric
1968 Folkhögskolans uppkomst, i Svensk Folkhögskola 100 år I. Uddevalla
- Tergel Alf
1974 Från konfrontation till institution. Uppsala
1981 Kyrkan och industrialismen. Arlöv
1969 Ungkyrkorörelsen, arbetarfrågan och nationalismen. Stockholm
- Terning Oscar
1956 Man i hård vind. Falköping
- Thomander Adolf
1917 För Gud, för hem och fosterland. Jönköping
- Thulstrup Åke
1968 Svensk politik 1905-1939. Stockholm
- Thörnberg E H
1943 Folkrörelser och samhällsliv i Sverige
- Tingsten Herbert
1966 De konservativa idéerna. Stockholm
1967 Den svenska socialdemokratins idéutveckling 2. Stockholm
1969 Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda. Stockholm (2:a uppl)

1971 Mitt liv I. Ungdosmåren. Stockholm

Tomson Ragnar

1945 Den radikale Waldenström. Stockholm.

1938 En hövding. Stockholm (4:e uppl)

1942 En politisk vilde i 25 riksdagar. Stockholm

Torbacke Jarl

1983 Försvaret främst. Stockholm

1984 Historien och samhället, i Historielärarnas förenings årsskrift 1983–1984. Klippan

1966 Journalistik på osäkra villkor. Stockholm

Truedsson N P

1947 Helge Åkesson. En minnesteckning. Jönköping (3:e uppl)

Tryggers Ernst

1914 Över allt och alla Sverige, dess ära och oberoende. Stockholm

Tägt Nils

1978 Arvet från Ekman. Falköping

Waldenström P P

1914 De kristna församlingarna och de förestående valen. Stockholm

1908 Fosterländskt politiskt föredrag hållet i Karlstad den 11 augusti 1908. Karlstad

1893 För fosterlandet, anförande i andra kammaren den 6 april och 22 november 1892 jemte inledning och efterskrift. Stockholm.

1938 Guds eviga frälsningsråd IV. Stockholm

1928 Minnesanteckningar. Stockholm

1938 Troslära. Stockholm (4:e uppl)

1917 Vad kan Gud vilja säga Sverige genom det i Europa pågående kriget? Stockholm (5:e uppl)

Wallberg Evabritta

1977 Industrialismen och regementet före andra världskriget-svårigheter att övervinna. Särtryck ur Västernorrlands regemente och dess föregångare. Östervåla

Wallis Erik

1981 Jonas Wallis, teologen som gick sin egen väg. Simrishamn

Wavrinsky Edvard

1917 Den svenska riksdagens interparlamentariska grupp 1892-1917. Stockholm

1907 Parlamentens fredsarbete. Uppsala

Vedung Evert

1971 Unionsdebatten 1905. Kristianstad

Weibull Jörgen

1962 Inför unionsupplösningen 1905, konsulatfrågan. Stockholm

Westin Gunnar

1954 Den kristna friförsamlingen genom tiderna. Stockholm

1956 Den kristna friförsamlingen i Norden. Stockholm

1967 Mina unga år. Uddevalla

1965 Svenska baptistsamfundet 1887-1914. Hässleholm

1949 Svensk lutherdom i brytningstider. Stockholm

Westman K G

1911 Inledningsföredrag i försvarsfrågan vid mötet i Uppsala den 3 april 1911. Uppsala

- Wikström Einar
1930 Den försvarsfientliga propagandan. yttringar och motåtgärder, i Vårt försvar
1930. Stockholm
- Wisborg Sven
1917 De första kristnas ställning till krigsväsendet. Falköping
- Wrede Gösta
1983 Från Svensk Kyrkotidning till Vår Lösen. Kyrkohistorisk Årsskrift
- Zillesen H
1970 Volk, Nation, Vaterland
- Åberg Ingrid
1975 Förening och politik. Folkrörelsernas politiska aktivitet i Gävle under 1880-
talet. Uppsala
- Åman Tor
1977 Politiskt lexikon. Halmstad
- Öhrman William
1972 Bibeltillämpning och bibeluppfattning inom Svenska Missionsförbundet 1883–
1897. Otryckt licentiatavh. i kyrkohistoria. Uppsala

Tidningar och tidskrifter

- Aftontidningen 1914
Ansgarii-Posten 1900, 1903–1918, 1920
Antikrigsorder 1913–1918
Barnavännen 1914, valda nummer
Budbäraren 1900–1920
Fredsmisionären 1920–1923
Frikyrklig Tidskrift 1918, 1919
Göteborgs Veckotidning 1900–1920
Hemlandsposten 1900–1905
Kyrklig Tidskrift 1912
Meddelanden från Förbundet för Kristet Samhällsliv 1920
Missionsförbundet 1900–1920
Missionstidning 1900–1907
Nordsvenska Dagbladet 1905
Norrbottens Tidningen 1918
Norrskensflamman 1918
Pietisten 1908–1907
Sanningsvittnet 1903–1918
Svenska Morgonbladet 1900–1920
Vecko Posten 1900–1920

Förkortningar

AK	Andra kammaren
AT	Aftontidningen
AP	Ansgarii Posten
EFS	Evangeliska Fosterlandsstiftelsen
FK	Första kammaren
FKS	Förbundet för Kristet Samhällsliv
FT	Frikyrklig Tidskrift
GHT	Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning
GT	Gamla testamentet
GV	Göteborgs Veckotidning
Hp	Hemlandsposten
KT	Kyrklig Tidskrift
MFKS	Meddelanden från Förbundet för Kristet Samhällsliv
Mfb	Missionsförbundet (tidningen)
Mt	Missionstidning
ND	Nordsvenska Dagbladet
Nfl	Norrskensflamman
NT	Nya testamentet
RD	Riksdagen
RF	Regeringsformen
SBS	Svenska Baptistsamfundet
SFSF	Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen
SMF	Svenska Missionsförbundet
SvM	Svenska Morgonbladet
SVFM	Svenska Världsfredsmissionen
VF	Världsförbundet för mellanfolkligt samförstånd genom kyrkosamfunden
VP	Vecko-Posten

Inledning

Uppgiften

Intresset bland forskarna för de svenska folkrörelserna har under senare år ökat. Inte minst har intresset riktats mot rörelsernas roll i samhällsutvecklingen. Detta gäller även väckelserörelserna. Det är numera uppenbart att väckelserörelserna, liksom andra folkrörelser utgjorde en integrerad del av samhällsutvecklingen. Väckelsen visade ett samhällsansvar, som tog sig uttryck i både politiska meningsyttringar och aktivt engagemang i partipolitik. Tidigare forskning, framför allt den som bedrivits inom folkrörelseprojektet vid Historiska institutionen i Uppsala, har konstaterat att engagemanget fanns och att det bl a gällde nykterhets- och rösträttsfrågorna. För väckelserörelsernas del återstår att närmare beskriva deras placering på den politiska höger-vänster skalan och deras motiveringar för politiska ställningstaganden. Den övergripande uppgiften för denna avhandling är att se, hur väckelserörelsernas folk ställt sig till samhällsfrågorna under tiden för det demokratiska genombrottet i Sverige och vilka bibliska eller teologiska motiv man angav för sitt ställningstagande.

Avhandlingen är ett försök att teckna politiska ställningstaganden och opinionsyttringar inom i första hand SMF under seklets första två decennier genom att undersöka hur man inom samfundet såg på en avgränsad fråga, freds- och försvarsfrågan. Avgränsningen i tid bestäms av att vid periodens början infördes en ny härordning, varigenom alla vapenföra män i viss ålder blev skyldiga att göra värnplikt, och vid periodens slut infördes möjlighet att göra civil värnplikt. Opinionerna inom EFS och SBS följs i samfundens "officiella" organ. Eftersom SMF var den tidens största frikyrkosamfund är det motiverat att i första hand undersöka detta. För att kunna göra några jämförelser följs den offentligt redovisade debatten inom SMF:s "modersamfund" EFS och inom SBS, som tidigt hade en klart formulerad frikyrklig och liberal inställning. Tiden 1900–1920 var spänningsfylld. Det var tiden för det demokratiska genombrottet i vårt land. Nationalismen hade vid tiden för sekelskiftet blivit en viktig faktor i det politiska livet. Den gav färg åt de diskussioner om fred och försvar, som under denna tid var synnerligen viktiga. Kärleken till fosterlandet krävde offer av medborgaren. Fosterlandet måste

vara viktigare än individens lycka. När indelningsverket avskaffades och ersattes med allmän värnplikt fick statens krav på de manliga individerna ett konkret uttryck. Medborgarnas ställningstagande i försvarsfrågan kom att gälla inte bara skattebördor utan en personlig insats. Därmed kom också ett större antal medborgare än de, vilka genom sin rösträtt kunde utöva politiskt inflytande, att beröras. Höger och vänsterståndpunkter markerades tydligare. Vad innebar höger och vänster i detta sammanhang?

De flesta, oberoende av partitillhörighet sade sig arbeta för fred. Men man hade olika uppfattningar om hur man bäst skulle främja en fredlig framtid för Sverige. Genom att skaffa ett starkt försvar i form av modern armé och flotta trodde man sig enligt traditionell uppfattning bäst kunna säkra freden. En respektgivande militär styrka skulle verka avskräckande och därigenom få eventuella fiender att tveka inför tanken på att dra in vårt land i krig. Så tänkte man naturligtvis i militära kretsar. Det var även den vanliga åsikten inom den politiska högern. Andra trodde att man genom internationella överenskommelser skulle kunna säkra freden. Man borde enligt den åsikten offra större möda på att genom diplomatiska ansträngningar åstadkomma mellanfolkligt samförstånd. Rustningskostnaderna skulle därigenom kunna begränsas. En tredje ståndpunkt innebar att man avvisade all militarism. Den innebar vägran att befatta sig med någon form av militär verksamhet. Fredsarbete enligt den tanken kallar vi pacifism. Pacifismen kunde motiveras på olika sätt. Den kunde grunda sig på den enskildes politiska åsikter, vid den aktuella tiden ofta socialistiska. Allmänna etiska ståndpunkter kunde vara en annan orsak till vägran att befatta sig med det militära systemet. En tredje och i vårt sammanhang viktig motivering för vapenvägran var den som hämtades ur Bibeln. Bland vägrarna kan man finna två kategorier avseende hur pass radikal vägran var. En grupp kunde tänka sig göra civilt/humanitärt arbete vid sitt förband t o m i uniform. Några föredrog civilt arbete vid andra statliga arbetsplatser. Den radikala form av pacifism, som inte ville befatta sig med någon annan samhällsnyttig verksamhet i stället för militärtjänst, var vid denna tid inte så vanlig. Att arbeta för fred genom att arbeta för internationell skiljedom liksom att protestera mot krig genom att vägra delta i militär verksamhet var ofta den politiska vänsterns program. Politisk vänster var vid denna tid liberalism och socialism. De politiska partiernas inställning återkommer vi till.

I nutida fredsforskning talar man om fred i fyra betydelser: Minimaldefinitionen av fred är "frånvaro av krig". Maximaldefinitionen är "närvaro av rättvisa". Mellan de två ytterligheterna talar man om fred som "frånvaro av militär maktapparat" och "närvaro av samarbete".¹ I fortsättningen kommer minimaldefinitionen att användas. Uppgiften blir nu att analysera freds- och försvarsuppfattningar i första hand inom SMF. I den utsträckning undersökt material medger det görs jämförelser med den offentligt uttryckta opinionen i EFS och SBS sådan den speglas i deras huvudorgan. Av intresse är då inte

endast att placera samfundet på höger-vänsterskalan i politiken utan även att granska hur ställningstaganden motiverades. Hur fördes debatten i dessa frågor? Undersökningen görs mot bakgrund av motsättningen mellan nationalism och internationalism. Vi skall se hur dessa två huvudströmningar i idédebatten återverkar på uppfattningarna om krig och fred.

Som bakgrund måste först nationalismen och dess samband med försvarsfrågan beskrivas. I samband därmed tecknas kortfattat de politiska partiernas inställning varefter den svenska fredsrörelsen och dess historia översiktligt skildras. Sammanfattande antyds även hur man beskrivit väckelsens hållning och det utgående 1800-talets teologi i dessa frågor. Mot denna bakgrund kommer framställningen att koncentreras på hur freds- och försvarsfrågorna behandlades inom SMF. Även om försvars- och fredsfrågorna hör ihop, väljer jag att i fortsättningen med "försvarsfrågan" beteckna den politiska diskussionen och beslutsprocessen om hur Sveriges försvar skulle ordnas. Med "fredsfrågan" menar jag strävanden att bevara och stärka vårt och andra länders fredliga umgänge. Det är alltså både en fråga om personlig etisk inställning och om politiska förhållningssätt och åtgärder. Övergripande i båda fallen var synen på fosterlandet – inställningen till nationalismen.

Källor och arbetssätt

1 Källor

SMF såg, liksom andra väckelserörelser, framför allt sin uppgift i att förkunna evangelium. Man kan om deras politiska insats säga detsamma som Erik Hjalmar Linder en gång sade om deras kulturgärning – den skapades "i distraktion". Det betyder inte att insatserna var lama. Men det betyder att de inte satte så djupa spår i källmaterialet i SMF:s arkiv. Protokoll, brev, dagböcker och annat otryckt material sysslar mest med den andliga verksamheten. Politiska händelser och åtgärder skymtar endast i förbigående.

Samtliga protokoll från SMF:s styrelse och generalkonferenser har genomgåtts.

Originalprotokollen är maskinskrivna och inbundna tillsammans med sina bilagor. Såväl dessa som de tryckta protokollen har använts. Brev och dagböcker har utnyttjats. Främst har P P Waldenströms brev varit av intresse, men utbytet har inte blivit det väntade. De otryckta källorna har kompletterats med publicerat material. En huvudgrupp av detta är tidningarna. Samfundets egen press har stor betydelse för den interna informationen och sammanhållningen. Detta gäller i hög grad om tidningarna Missionsförbundet och Pietisten. Från början var Missionsförbundet samfundets organ för både yttre och inre mission. Men 1908 övertogs Pietisten och gjordes till huvudorgan för den inre missionen. Den hade då en upplaga på 10 000 exemplar och uppnådde under 1910-talet 17 000 exemplar.¹

Fram till 1918 hade SMF alltså två tidningar. Om båda gäller att de noggrant rapporterade om stora och små händelser från sina olika intresseområden. Här har särskilt predikantmötesreferat granskats. I några fall har nämningen debatter och uttalanden refererats ganska utförligt. Ibland har det handlat om samhällsfrågor och frågor med anknytning till fred och försvar. Samma förfaringssätt har tillämpats på Budbäraren och Vecko Posten, huvudorgan för EFS respektive SBS. När EFS bildades 1856 fanns redan två tidningar som kunde anses vara förespråkare för den teologi EFS stod för. Men eftersom båda, Missions Tidning och Pietisten, var privatägda, ansåg Stiftelsen att en egen tidning behövdes. På hösten 1856 beslöt man därför att börja utgivningen av ett eget organ, Budbäraren, med Bernhard Wadström som redaktör. Både ekonomiskt och innehållsmässigt knöts den nära till EFS.² Under 1900-talets första årtionde uppgick upplagan till 10 000 exemplar samtidigt som dess karaktär av "sluten samfundstidning" markerades ytterligare.³ Missions Tidning utkom sedan 1834 och stod genom sin redaktör, Carl Olov Rosenius EFS nära. 1864 övertogs den av EFS som organ för dess yttre mission.⁴

Vecko Posten hade startats 1868 av Adolf Drake, som samarbetat med Anders Wiberg i redigeringen av tidningen Evangelisten. Den nya tidningen kallades "Folktidning för befrämjande af kristlig upplysning och frihet" och var i sin politiska framtoning frisinnad.⁵ Syftet att vara ett nyhetsorgan och som sådant bevaka även den politiska utvecklingen fullföljdes med växlande iver under den tid som behandlas i denna avhandling. Tidningens politik och teologi blev föremål för debatt. I fråga om dess politiska inställning ansåg en del läsare med sympatier för P P Waldenströms politiska hållning att Vecko Posten var alltför radikal. Andra ville att den skulle vara mer radikal och öppnare mot socialdemokratin.⁶ Det var den liberale riksdagsmannen Jakob Byström, som tillsammans med J A Borgström redigerade tidningen. Trots att den inte förrän 1920 övertogs av SBS var den samfundets språkrör årtiondena innan.

Några tidningar stod väckelserörelsen och SMF nära. En sådan var Hemlandsposten, som sedan 1886 gavs ut i Gävle. Dess redaktör var Jonas Löfgren. Han hade varit präst i Svenska Kyrkan och resepredikant inom SMF innan han 1886 gick in i arbetet med tidningen. Hemlandsposten betecknade sig som "bibliskt kyrklig" i teologiskt avseende. Beträffande den politiska hållningen sade den sig vara moderat liberal och antisocialistisk. Nykterhetssträvanden hade stöd i Hemlandsposten.⁷ Dess förhållande till SMF har Lenhammar beskrivit så att den "förde fram Missionsförbundets idéer i de frågor som aktualiserades på det lokala planet".⁸ Andra samfundet närstående organ av veckotidningstyp var Göteborgs Veckotidning och Sanningsvittnet.

Svenska Morgonbladet är en viktig källa. Vid sitt första framträdande 1890 presenterade den sig som en politisk nyhetstidning. Den ville inte vara ett "religiöst organ" i den meningen att "tidningen företrädesvis skulle kom-

ma att befatta sig med religiösa ting".⁹ Men den skulle mer än vanliga nyhetstidningar bevaka den religiösa sektorn av samhället. På det kristna området ville man kämpa för kristen enhet. Basen för verksamheten skulle vara så bred "att frisinna kristna av olika bekännelser, såväl statskyrkliga som baptister och metodister, skola finna sig oförhindrade, ja manade att samverka med oss"¹⁰ SMF skulle med andra ord inte vara en samverkanspart. Redaktionen med Per Ollén i spetsen kan ha känt sig som företrädare för SMF i så hög grad att de upplevde sin tidning som samfundsorgan. Svenska Morgonbladets föregångare var en av Ollén utgiven veckotidning, Hemlandsvännen. Den har betecknats som ett organ för de kristna väckelsrörelserna och "särskilt den riktning som fick sitt närmaste organisatoriska uttryck i Svenska Missionsförbundet".¹¹ Även om den nya tidningen skulle vara en kristlig dagstidning med allmänt frikyrklig framtoning kan det mot bakgrund av Olléns starka engagemang i SMF te sig naturligt att tidningen tidvis fick påtaglig SMF-prägel.¹² Även i nyare historiska arbeten har Svenska Morgonbladet uppfattats som åtminstone "i viss mån ett organ för Svenska Missionsförbundet"¹³ En sentida lundateolog har t o m uppfattat Svenska Morgonbladet som Waldenströms eget organ.¹⁴ Att Waldenström i varje fall var starkt engagerad i Svenska Morgonbladet är klart. Detta var inte utan problem för redaktören Per Ollén. Mellan honom och Waldenström rådde motsättningar i försvarsfrågan. Ollén var övertygad pacifist och stod i det avseendet närmare E J Ekman. Motsättningarna mellan Ollén och Waldenström var under 1800-talets sista decennium så starka att Waldenström påstås ha vidtagit förberedelser för att ersätta Ollén som redaktör med pastor J P Norberg. Även om försöket inte lyckades, så vittnar det om att Waldenström ansåg sig ha ansvar för och visst inflytande på Svenska Morgonbladets ledning.¹⁵ Han var även en mycket flitig skribent i tidningen. För ett fast arvode på 1 000 kronor per år försåg han tidningen med en aldrig sinande ström av bidrag.¹⁶ En genomgång av några årgångar av Svenska Morgonbladet styrker påståendet om Waldenströms flit. Beträffande Waldenströms relationer till Svenska Morgonbladet och dess hållning i försvarsfrågan får vi anledning att återkomma.

En annan daglig tidning som stod SMF nära var den i Kristinehamn utgivna Ansgarii Posten. Den hade startats 1887 för att Värmlands Ansgariiförening skulle få ett eget organ. Trots att tidningen redan före sekelskiftet fick lämnas i privata händer betonade man vid dess tjugofemårsjubileum 1912, att man höll fast vid det ursprungliga programmet. Missionsvännerna kunde lita på att redaktionen skulle företräda en frisinnad och reformvänlig politik.¹⁷ Under större delen av den här undersökta perioden var Karl Otto redaktör och ägare. Han hade sedan han genomgått SMF:s predikantskola varit predikant i Karlskoga och Kristinehamn. 1904 inköpte han Ansgarii Posten, som han ägde till omkring 1918. Under Ottos regim bibehölls emellertid inte den i jubileumsnumret utlovade frisinna politiska linjen. För-

ändringen inträffade sedan Otto 1911 lämnat sin plats i riksdagens andra kammare.¹⁸

Frikyrklig Tidskrift började komma ut mot slutet av den här undersökta perioden. De nummer som berör åren omkring 1920 har utnyttjats. I Kyrklig Tidskrift har några artiklar återopats liksom i några landsortstidningar.

När det gäller SMF:s egna eller närstående tidningar kan man inte utan vidare utgå från att SMF som samfund står bakom de åsikter, som förts fram. De hävdade oftast sitt oberoende och har låtit olika synpunkter komma till tals. Det är ovanligt att samfundet gjort officiella uttalanden i samhällsfrågor. Det var heller inte att vänta. Däremot har ledande personer inom SMF gjort många inlägg i aktuell debatt. Deras position i samfundet gör det motiverat att här analysera vad de sagt. När man söker information om vilka uppfattningar som funnits i frågor, vilka inte upplevts som centrala för samfundet, måste mer än de officiella ledarnas uttalanden utnyttjas.

Förutom de tidigare nämnda predikantmötesreferaten, ger oss insändarna en viss möjlighet att också spåra något av den mer folkliga opinionen. En annan grupp tryckta källor är de småskrifter, som den pågående debatten i förvarsfrågan gav anledning till. I dessa möter oss de olika författarnas egna åsikter. Men författarna var säkerligen inte ensamma om sina åsikter innan de kom i tryck.

Biografiska framställningar har använts för att teckna den personliga bakgrund, som är nödvändig. Biografiska uppslagsverk har även använts som underlag för enkel statistik i några inledande sammanhang. Detta gäller även årsredogörelser och matriklar för SMF. Ledande personer, i synnerhet Waldenströms teologiska framställningar, vari ämnet endast i förbigående berörs, har använts i någon utsträckning.

2 Arbetssättet

När man använder källmaterial av det slag det är fråga om här, kan man naturligtvis aldrig vara säker på i vilken grad de framförda åsikterna är representativa för de aktuella samfunden. Även om man vill försöka komma åt hur man inom samfunden, framför allt SMF, såg på dessa frågor, måste man vara klar över att det i främsta rummet är försöken till opinionsbildning man kommer åt. Endast i vissa sammanhang kan man tro sig se något av opinionen. Möjligen kan man tänka sig att en åsikt, som torgförs, inte endast är avsedd att skapa opinion utan att den också är uttryck för opinioner i författarens närmiljö. Konferens- och mötesuttalanden har behandlats som uttryck för samfundens officiella inställning.

Materialets beskaffenhet och svårtillgänglighet bidrar till att framställningen i viss mån måste bli refererande. Det handlar om att beskriva offentliga meningsyttringar och att följa en debatt mer än att återge händelser. I den man händelser skildras är det de reaktioner de väckte, som är av intresse

för framställningen. Materialet presenteras kronologiskt i nära anslutning till den dåtida debatten med en viss systematisering inom kapitlen. Periodiseringen bygger på en analys av såväl den politiska utvecklingen som den förda debatten.

Första huvudavdelningen behandlar de nationella idéernas framträngande i Europa och Sverige och hur de bryts mot tidens internationella tendenser. Mot den bakgrunden tecknas väckelserörelsernas förhållande till nationalismen och internationalismen innan frågorna om fred och försvar under tiden fram till och med den nya härordningens införande belyses. I den *andra* huvudavdelningen behandlas utvecklingen under den nya härordningens tid, försvarsstriden i början av 1910-talet samt debatten under världskrigets första skede fram till 1916/17. Vid den tidpunkten kan man skönja en förändrad inställning till kriget i allmänhet, och inom SMF betecknar Waldenströms död ett regimskifte och ett nytt debattklimat. Den *tredje* och sista avdelningen omspannar krigets slutskede och den svenska debatten fram till dess den nya lagen om vapenfri värnplikt kom. I sammanfattande kapitel efter varje avsnitt görs försök att strukturera den refererade diskussionen utifrån avhandlingens målsättning att belysa politiska opinioner inom SMF och göra det under viss jämförelse med EFS och SBS samt att se vilka motiveringar man använde. Det är också av intresse att se i vilken utsträckning bibliska och teologiska argument användes.

Några viktiga begrepp

Nationalismen uppfattas gärna som den naturliga förutsättningen för försvarsintresset. Eftersom den spelar stor roll för försvarsdebatterna under den tid, som här skall studeras, är det nödvändigt att först bestämma dess innebörd i detta sammanhang. Ordet nation används ofta synonymt med stat eller folk. Här är det lämpligt att skilja dessa ord åt.

1 Stat

Med stat förbinder man organisation.¹ Staten hör också ihop med ett geografiskt område. "Ett... samhälle, som är i besittning av ett visst landområde och är oberoende av andra dylika samhällen – som alltså äger rätt att självt utan hänsynstagande till eller kontroll från annan myndighet bestämma över sina angelägenheter – brukar kallas för en stat"² Definitionen är Gunnar Hesseléns. Trots att den rymmer vissa svagheter, som författaren själv påpekat, är den möjlig att använda här. Staten är alltså suverän. Det gäller såväl i förhållande till andra stater som till medborgare och grupper av medborgare inom det egna området. Framför allt har staten ensam rätten att bestämma över bruket av våld inom det egna området för att hävda sina intressen.³

Trots att statens suveränitet betonas, måste man minnas att denna inte är oantastad. Utifrån kan statens suveränitet tänkas bli begränsad om en överstatlig myndighet eller internationell rättsordning förverkligas. Inifrån begränsas den av medborgarnas krav på vissa fri- och rättigheter som individer. Än starkare ingrepp i den statliga suveräniteten är möjliga, då medborgargrupper ställer samfälliga krav.⁴ Om just dessa begränsningar av statens suveränitet kan man säga att en del av fredssträvandena handlar. Under tiden från slutet av 1800-talet och fram till strax efter krigets slut 1918 aktualiserades tanken på överstatliga organisationer för bevarandet av freden. Inom landet kom både från grupper och individer krav på friheten att handla enligt deras egen övertygelse, när staten ställde krav på militärtjänstgöring.

2 Folk

Ett annat ord, som ibland används med samma betydelse som nation är ordet folk. Det kan betyda det "kontinuerligt sammanbindande" i en nation. Men ofta används det för att beteckna de styrda i motsats till den styrande eliten.¹ I den följande framställningen kommer det dels att användas i samma betydelse som och omväxlande med nation och dels att användas som beteckning för medborgarna inom statens område.

3 Nation, nationalism

Ordet nation kan användas för att beteckna invånarna i en stat, ett folk. Nation är en grupp medborgare med gemensam överhet. Men det kan också vara fråga om en befolkningsgrupp, som binds samman av gemensam solidaritet, gemensamt språk och gemensam kultur.¹ Till detta har man också talat om ett gemensamt arv av seder och tänkesätt, vilket skiljer en nation från andra. Vidare har man talat om delaktighet i vissa historiska traditioner.² En nation i den meningen kan existera utan statsrättslig självständighet.

Nationalismens födelse brukar i historieskrivningen förläggas till den stora oron i Europa under napoleonkrigen. Underkuvade folk upptäckte de värden, som kunde hålla dem samman och som utgjorde deras egenart.³ Nationalismens ideologiska grund kan sökas i Hegels teori om förnuftet i historien eller om världsanden som manifesterar sig i stater, vilka därigenom får en historisk uppgift att fullgöra.⁴ Den politiska principen under 1800-talsnationalismen blev att varje nation skulle utgöra en stat.⁵ Ett karakteristiskt drag i nationalismen har man sett i dess strävan att hävda det egna folkets intressen och förtjänster i motsats till andra folks. Man har talat om att nationalism i viss mening är en "antikänsla". Som utgångspunkt för den fortsatta framställningen är Nils Elvanders uppdelning i statsnationalism och kulturnationalism användbar. I statsnationalismen är "gemensam historia och gemensamma politiska institutioner det enande bandet". Kulturnationalismen "konstitueras främst av gemensamma kulturtraditioner och gemensamt

språk". Mellan dessa två former av nationalism kan spänning uppstå. Kulturnationalism kan innebära att man upplever statsnationalism, vilken slår vakt om den bestående statliga ordningen, som en kränkning av "nationalitetsprincipen".

Statsnationalism återfinns i konservativa kretsar under det att kulturnationalism förbinds med radikalare grupper. Nationalism kan skiljas från patriotism. Patriotism är kärlek och lojalitet mot fosterlandet. Nationalism är något utöver detta. Den är ett politiskt handlingsprogram enligt vilket man vill hävda nationens intressen.⁶ I den följande framställningen kommer vi företrädesvis att arbeta med det Elvander kallar statsnationalism. Statsnationalismen kompletteras med Tingstens "kallelse nationalism". Med detta avses tanken att den egna nationen av försynen, Gud eller världsanden fått en särskild historisk kallelse att fullgöra.⁷

4 Svenska Missionsförbundet

Även om EFS och SBS finns med som objekt för denna undersökning är SMF "huvudföremålet" för studiet. Det är därför motiverat att ägna en del intresse åt frågan vem som talade för SMF.

När man talar om SMF som en folkrörelse, frågar man sig när dess ledare talar som privatpersoner eller när de talar som företrädare för rörelsen. Sven Lundkvist har berört problemet och utgår från följande resonemang: "Rent allmänt kan sägas, att kontakten och interaktionen mellan medlemmarna utvecklar vissa värdemönster, som ger den referensram, utifrån vilken normer för handlandet uppfattas och bedöms. Oftast kan vi notera vad rörelsens ledare säger och gör. Ledarna betraktas som opinionsbildare, som förmedlar åsikter till sina medlemmar. Ledargruppens ställningstaganden blir därför väsentliga också av den anledningen, att den representerar en opinion och söker ta till vara sin kärntrups intressen. De krav som de politiska aktörerna framför, skall då inte relateras i första hand till enskilda personer utan till gruppens intressen inom de promotional groups, där de hör hemma".¹

Ledargruppens roll som förmedlare av åsikter till medlemmar och som talesmän för gruppen gäller naturligtvis också i vårt sammanhang. Det är dock väsentligt att ordet "ledare" här fattas i ganska vid mening. SMF var redan från början ett samfund, som byggde på kongregationalistisk princip med fria självstyrande församlingar för vilka samfundet var ett organ för samverkan och inte en överhet. Det skulle "förening kristna missionsföreningar och församlingar till gemensam verksamhet för inre och yttre mission"² Ledningen för samfundet skulle "utövas af dess medlemmar genom befullmäktigade ombud" vid de årliga konferenserna.³ Samfundets ledning utgick alltså från föreningar och församlingar. "Missionsföreningarnas högsta instans var föreningsmötet, där alla medlemmar hade en röst.—Helt avgörande var att medlemmarna själva och inga andra bestämde över organisationen, den eko-

nomiska förvaltningen och den gemensamma lokalen."⁴ Många skulle alltså, med lika rätt kunna tala i egenskap av missionsförbundare. Ledargestalter i predikantkåren tvekade inte att ge sig in i meningsskifte med Waldenström. När uppgiften i fortsättningen blir att närmare bestämma SMF:s förhållande till nationalismen och försvarsfrågan är det nödvändigt att först ägna något intresse åt samfundets struktur och frågan om vem som förde dess talan i offentlig debatt.

Frikyrkosveriges ledarskikt tillhörde enligt Gunnar Westin "framför allt den nya medelklass, som av industrialismens omvälvningar skapades." Det var lanthandlare som flyttade till staden och blev grosshandlare, hantverkare som blev fabrikörer och direktörer. Till dessa kom olika tjänstemän i näringsliv och offentlig tjänst.⁵

För SMF gäller detsamma som gäller för de flesta frikyrkosamfunden vid denna tid. Även om samfundet ända in på 1930-talet hade stark förankring på landsbygden, bestämdes dess medelklasskaraktär av stora grupper samsatta inom industri och handel.⁶ Sven Lundkvist har visat att SMF hade färre företagare och tjänstemän än EFS. Däremot hade SMF fler arbetare. I förhållande till de övriga frikyrkosamfunden var SMF mer inriktat mot hantverkare och lägre tjänstemän. Mellan 1890 och 1920 gällde att inslaget av företagare ökade och att antalet hantverkare länge var högt. För SMF gällde också att antalet högre tjänstemän i församlingarna ökade. Lundkvists resonemang gäller städerna.⁷ Det är av intresse att lägga märke till Lundkvists framhållande av den ökande betydelse gruppen "handlande och fabrikörer" fick. Även om majoriteten av medlemmarna var hantverkare, arbetare och bönder tillskriver Lundkvist handlare och fabrikörer ökad betydelse som ledarpersoner inom frikyrkan.⁸ Mot bakgrund av vad som i annat sammanhang säges om handlarnas starkt nationella inställning i allmänhet blir det angeläget att se vilken roll de spelade som församlingsledare inom SMF.

SMF:s matriklar saknar uppgifter om yrken för ordförande och föreståndare i församlingarna i alltför stor utsträckning för att någon säker statistik skall kunna åstadkommas. I början av 1900-talet fanns uppgifter om yrken endast för 14,3 procent av dessa ledargrupper inom församlingarna. Mot slutet av undersökningsperioden finns uppgift om yrken för minst 60 procent av församlingsordförandena. All statistik grundad på dessa uppgifter blir alltså vanskelig. Av de uppgifter, som återges i det följande får alltså inga alltför långt gående slutsatser dras om vilka som hade hand om ledningen i SMF:s församlingar.

För de år, då uppgifterna om yrken blir talrikare, visar det sig att gruppen "bönder" kraftigt ökade sin andel i hela gruppen. Man kan misstänka att landsbygders uppgiftslämnare inte var särskilt intresserade av att uppges yrke eller titel, eftersom de flesta på landsbygden arbetade inom samma näring. Det skulle innebära att man kan räkna med att andelen jordbrukare bland dem som satt på ordförandeposterna i församlingarna var stor hela ti-

den – i varje fall större än tillgängliga uppgifter ger vid handen.

Detaljhandlarna har påstått vara mer eller mindre främlingsfientliga, vilket motiverades av att de var måna om den egna näringen och skeptiska inför konkurrens utifrån. De kan alltså tänkas ha varit nationalistiska. Sven Lundkvist har betonat att handlarna spelade en stor roll som ledare, även om de inte utgjorde någon numerärt stor grupp inom SMF.⁹ De utgjorde c:a 4-5 procent av antalet medlemmar och lika stor del av ombuden vid SMF:s generalkonferenser. Bönderna utgjorde vid de ovan nämnda tidpunkterna drygt en fjärdedel av gruppen församlingsordförande. Arbetare, hantverkare och lärare förblev under hela den undersökta perioden en minoritet i gruppen församlingsordförande. Allt talar för att bönderna var den dominerande gruppen.¹⁰ Om Lundkvist har rätt, då han framhåller handlarnas stora inflytande, kan detta inflytande tänkas ha utövats utifrån andra positioner. Det är inte heller självklart att församlingens ordförande i alla sammanhang varit den som också utövat ideologiskt ledarskap. I de fall församlingen hade anställt pastor låg det ledarskapet naturligtvis i hans händer.

Om man trots allt försöker dra några slutsatser av ovan angivna siffror, skulle det bli att församlingarnas uppgifter om sina ordförandens yrken i SMF:s matriklar bekräftar samfundets karaktär av landsbygdssamfund. I de ledande grupperna fanns representanter för de grupper i samhället som har ansetts speciellt "nationella", men de dominerade inte. Mot slutet av undersökningsperioden fick allt fler församlingar egna anställda predikanter.

Predikantkårens viktiga roll som opinionsbildare och ledare motiverar att småskrifter och artiklar från dess medlemmar beaktas i arbetet med att beskriva SMF:s ståndpunkt. Deras bidrag till debatten måste anses som viktiga.

Generalkonferensen var SMF:s högsta beslutande organ. Dit hade varje till samfundet ansluten församling rätt att sända ombud. Församlingarna var representerade med varierande antal ombud i förhållande till sitt medlemsantal. Konferensuttalanden kan alltså anses ha haft förankring i samfundets djupa led.

SMF:s styrelse hade att förbereda ärenden för konferensen och att verkställa dess beslut. Den och dess ledamöter uppfattades som talesmän för SMF. Konferens- och styrelseuttalanden i den fråga som behandlas i denna avhandling var inte vanliga. Endast i en del för freds- och försvarsfrågorna intressanta situationer fattades beslut, i vilka inställningen till försvarsproblemen belystes. Konferensernas sammansättning är alltså ur denna synpunkt viktig. Här skall vi bara fästa uppmärksamheten på att predikanterna utgjorde den största enhetliga yrkesgruppen bland konferensombuden i alla konferenser. Deras andel i totala antalet ombud var lägst år 1900, då 43 procent av de representerade församlingarna företrädde av en predikant (eller evangelist eller missionär). 1908 hade 53 procent av församlingarna pastoral representation. Endast i 7 av 21 konferenser var den pastoral representationen under 50 procent.¹¹ Liksom SMF hade dess predikantkår till största delen

sina rötter på landsbygden.¹² En viss förbundenhet med hembygden och kärlek till dess traditioner har varit en självklarhet i en så sammansatt predikantkår. Talrika vittnesbörd betygar också att Waldenströms inflytande över de under hans tid vid SMF:s predikantskola utbildade pastorerna var stort. Predikantmötena som årligen hölls, ofta distriktsvis, avhandlade ibland aktuella samhällsfrågor. Uttalanden från distriktsmöten måste också beaktas då man vill skapa en bild av SMF:s inställning. I något enstaka sammanhang finns det anledning att behandla en enskild församlings reaktion i fredsfrågan. Det är över huvud taget viktigt med hänsyn till SMF:s konstitution och dess sätt att fungera under förbundets första halvsekel att inte bara skapa sig en bild av samfundet utifrån samfundsledningens agerande och uttalanden, då de agerade officiellt å samfundets vägnar.

En viktig grupp var de utanför samfundsbyråkratin verkande ledargestalterna. Det gäller t ex politiker, som inte hade någon officiell ställning i samfundet, men som i kraft av sin position i samhället utövade stort inflytande både inom förbundet och utanför. Utåt uppfattades de troligen i många fall, som talesmän för det samfund de tillhörde, fastän deras ställning inom rörelsen inte motiverade det. Den breda presentation av ledande personer inom kristna folkrörelser i Sverige, som ges i Svenska Folkrörelser II, visar att 627 av de presenterade frikyrkoledarna var politiskt aktiva mellan 1900 och 1930. Av dessa kom 309 från SMF.¹³ Endast för 92 personer uppges partitillhörighet. Av dessa var 78 liberala, 6 var socialdemokrater, 4 tillhörde högern och 4 var bondeförbundare. Även om partiangivelserna inte är så många, torde man inte få se den liberala dominansen bland de redovisade som någon tillfällighet. När man ser vilka som engagerade sig i politiken, finner man att gruppen handlare, fabrikörer etc var 25,6 procent av samtliga politiskt aktiva SMF:are i gruppen. Jordbrukarna kommer därefter med 24,9 procent och lägre tjänstemän med 21,7 procent. Pastorerna utgjorde 14,6 procent.¹⁴ Även om också dessa uppgifter bygger på bräckligt underlag, kan de tjäna som vittnesbörd om svårigheten att få grepp om hur samfundet och dess medlemmar spred sitt inflytande.

Sammanfattning av inledningen

- Syftet med avhandlingen är att genom att undersöka SMF:s hållning i fråga om fosterland, fred och försvar försöka bestämma samfundets politiska position. Vidare skall undersökas hur de politiska ställningstagandena motiverades. Hämtades argumenten från Bibeln och teologin eller var de uteslutande politiska? Spelade tron någon roll i den politiska argumenteringen? För att i någon mån kunna jämföra SMF med väckelserörelserna i övrigt belyses utvecklingen i EFS och SBS, sådan den möter oss i deras press.

- Källorna består till största delen av tryckt material såsom SMF:s egna tidningar och samfundet närstående organ, div småskrifter m m. I mån av tillgång har protokoll, brev och dagböcker utnyttjats.
- Framställningen blir i hög grad refererande. I kapitelsammanfattningar ges en analys av den skildrade utvecklingen.
- Nationalismen är bakgrund till synen på både fred och försvar. Dess utgångspunkt är Hegels idé om världsanden, som manifesterar sig i staten och ger den dess historiska uppgift i världen. I den följande framställningen menar jag med nationalism det Elvander kallat "statsnationalism". Statens intresse går före medborgarnas. Politiskt innebar det att man solidariskt skulle ställa upp i tjänst för staten och framför allt gällde det i fråga om försvaret. Inte minst genom ungkyrkorörelsen kom ett inslag av vad Tingsten betecknat som "kallelse nationalism".
- SMF:s högsta beslutande organ var generalkonferenserna. Varken de eller samfundsledningen gjorde vanligen officiella uttalanden i de här undersökta spörsmålen. Men ledande personer i samfundet och i dess församlingar var ofta politiskt aktiva. Dessas ställningstaganden kan inte ses isolerade från samfundsmenighetens. Vidare torde i samhället och näringslivet inflytelserika personer i viss mån ha uttryckt en i samfundskretsar allmän opinion liksom de säkerligen har medverkat till att skapa en sådan.
- Pastorerna, med stark förankring i bondemiljö, spelade stor roll vid konferenserna. Handlare och mindre företagare förekom ofta som församlingsledare. Biografiska uppgifter vittnar om att det politiska intresset och engagemanget var ansevärt bland dessa grupper. Valda församlingsledare och konferensombud rekryterades i stor utsträckning ur de grupper i samhället, som ofta ansetts vara mer eller mindre starkt nationella och reserverade mot utländskt inflytande.

A Debatten under indelningsverkets sista tid fram till ny härordning, omkr 1880-1904

I Nationalism och internationalism i Sverige

1 Nationalism och internationalism i Europa

Bland de strömningar, som historiker bedömt som väsentligast i Europa under 1800-talet, är nationalismen den mest intressanta i vårt sammanhang.¹ Den verkade på två sätt. I stater där flera nationaliteter återfanns inom gränserna, verkade den splittrande, då varje nation ville bilda en egen stat. Då nationer var splittrade i flera stater verkade den enande. Under senare delen av Napoleons krig, blev man i Norge medveten om sin nationella egenart. Isoleringen från Danmark under kriget bidrog till detta. Sedan fortsatte nationella frihetsrörelser inom den europeiska delen av det turkiska väldet. Samtidigt som Greklands självständighet erkänts sprack det omaka äktenskapet mellan Belgien och Holland och Belgiens självständighet var ett faktum.² Oroligheterna i februarirevolutionens spår fick inom det ryska riket likaså inom Österrike-Ungern till följd inte bara liberaliseringssträvanden utan även rent nationella rörelser. I Ungern blev de så allvarliga att ryska trupper måste bistå de österrikiska vid undertryckandet av den nationella revolten. Även om inte alla nationella rörelser ledde till frihet under 1800-talet, nådde man i Europa många nationella mål i samband med krigsslutet 1918, då Finland, de baltiska staterna och Polen uppstod som självständiga stater och den habsburgska monarkin fick avstå från makten över en rad nationella grupper inom det forna riket.³

Med en i denna översikt tillåten generalisering kan man säga, att det i många fall var fråga om "kulturnationer", som kämpade sig fram till självständighet och statsbildande. I några fall spelade religionen roll. Det gällde t ex kristna nationaliteter inom det turkiska väldet, lutheraner under ortodox överhet etc.

Italienare och tyskar var före revolutions- och napoleontiden organiserade i en mängd stater. Även om antalet tyska stater reducerades efter 1815, upplevdes uppdelningen besvärande sedan fransk ockupation och övrig inblandning i tyska förhållanden väckt ett starkt nationellt medvetande. Så var fallet

även i Italien. I båda länderna uppstod både en kulturnationalism och en av politiker utnyttjad statsnationalism. Den sistnämnda fick en speciell styrka i samband med riksenandet och fransk-tyska kriget 1870-1871. I äldre politisk romantik hade idén om en inre förbundenhet mellan tyskhet och protestantism växt fram.⁴

I England blev nationalismen inte så starkt markerad som på kontinenten. Motsättningen till Tyskland och omsorg om den nationella enheten skapade behovet av en stark statsmakt.⁵

Den sionistiska rörelsen bland världens judar kan ses som en form av nationalism utan en stat med ett geografiskt avgränsat område.

Nationalismens konsekvenser blev bl a att man såg med stor skepsis på allt och alla, som kunde tänkas motverka nationella intressen och företräda någon form av internationalism. Vidare försökte man bygga upp det nationella medvetandet hos det egna landets befolkning.

I Tyskland, som ur många synpunkter är speciellt intressant för utvecklingen i Sverige, fick t ex liberalismen och judarna dela skulden för ekonomiska bakslag. Begreppen antiliberal och antisemit kom att samankopplas. Både judar och liberaler sågs som hinder för uppbyggandet av den nya nationalstaten. Judarna representerade en fosterlandslös internationalism.⁶ Skolans folkfostrande betydelse (eller insats i den nationella propagandan) var naturligtvis viktig. Läroböcker och läroplaner använde både historia, kristendomskunskap, samhällslära och geografi för att framhäva det egna landets och folkets företräden. Ofta skedde detta förhärlikande av den egna staten på andras bekostnad. Grannfolkens underlägsenhet markerades gärna.⁷

Både i England och Tyskland bidrog utomparlamentariska grupper till att i nationalismens anda stärka intresset för försvaret. Det var framför allt sjöstridskrafternas stärkande man arbetade för. I Tyskland skedde detta med stöd från bl a Krupp-koncernen och i England med stöd från varvsindustrin. Ofta fick denna rörelse en antidemokratisk och antisocialistisk karaktär.⁸

Samtidigt med denna utveckling mot starka nationalstater med centraliserad styrelse förekom också under 1800-talet internationaliserande rörelser och tendenser.

Det är lämpligt att först tala om mellanstatliga försök att finna former för att trygga freden. Efter Wienkongressen 1815 fick Alexander av Ryssland se de flesta av Europas monarker gå med i den "heliga allians" han tagit initiativ till. Den heliga alliansen blev politiskt betydelselös. Politisk betydelse fick däremot stormaktsförbundet och de stormaktskongresser, som kom att hållas för att bevara maktbalansen i Europa. Inte heller "kongresssystemet" fungerade. Tsar Nikolaus II tog i slutet av seklet initiativ till världsfredskonferensen, som hölls i Haag 1899. Motiven till tsarens initiativ kan möjligen sökas i hans fredskärlek. Ett annat motiv var att Ryssland behövde en tid av fred för att hämta in de andra stormakternas försprång på rustningarnas område. Sedan ytterligare en konferens av detta slag hållits tillkom inter-

nationella skiljedomstolen i Haag. Inom de olika staterna i Europa förekom aktiviteter för upprättande av skiljedomssavtal mellan länder. Dessa aktiviteter var både inom- och utomparlamentariska. Konferenser för grupper från olika länders parlament ledde till att Interparlamentariska unionen bildades 1892 med syfte att verka för fredligt mellanfolkligt umgänge.

De ovan nämnda strävandena mot internationell förståelse hade statlig förankring. Andra rörelser kom från andra håll och råkade ofta i konflikt med nationella intressen. Så var fallet med ultramontanismen inom katolska kyrkan. Dess strävan att förnya påvens auktoritet betydde att den internationella kyrkans intressen inte kunde förenas med de intressen som ville bygga upp starka nationalstater. Inom protestantismen växte världsmissionen fram. 1846 tillkom Evangeliska Alliansen. Baptister, kongregationalister, lutheraner och metodister stärkte de internationella banden mellan sina kyrkor världen över. De ekumeniska strävandena tog sin början. Utgångspunkten var att "för den kristna tron är enheten redan för handen: i Kristus är alla kristnogra ett - - Den kristna enheten behöver inte skapas men den måste förverkligas, den måste ta yttre gestalt - -".⁹ Orden är Nils Karlströms. Han talar om tre olika typer av kristna enhetssträvanden. Först handlar det om "den personligt religiösa gemenskapens linje". Dit räknar han Evangeliska Alliansen, KFUM och KFUK, Kristliga Studentvärldsförbundet m fl. "Kyrkogemenskapens linje" är en annan. Den betecknar enhetssträvanden bland anglikaner, lutheraner och reformerta kyrkor. Den tredje typen kallar Karlström "den praktiska samverkans linje". Dit hör samverkan i missionsuppgifter och kristligt-socialt arbete.¹⁰

Under 1800-talets andra hälft växte den socialistiska arbetarrörelsen fram i olika länder och 1864 bildades dess första internationella sammanslutning. Även om denna kom att få mer symbolisk än praktisk betydelse, var den ett tecken på gränsöverskridande målsättningar för verksamheten. På 1840-talet började fredsrorelsens idéer att föras ut över världen då "den lärde grovsmeden" Elihu Burrit började sin verksamhet i USA och så småningom också i England. Det skulle dröja till 1867 innan de första internationella fredsorganisationerna bildades i Europa. De var "Internationella fredsligan" (Ligue Internationale de la Paix) och Internationella freds- och frihetsligan (Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté).¹¹ 1800-talets Europa kännetecknades alltså av både nationalism och internationalism, två strömningar som vid flera tillfällen kom i konflikt med varandra. Nu blir frågan hur såg det ut i Sverige?

2 Nationalism i Sverige

Skandinavismen brukar i litteraturen nämnas som utgångspunkten för nationalismen i de nordiska länderna. Det kan synas förvånande att en rörelse, som i viss mening var internationell kan betraktas som föregångare till natio-

nalism. De nordiska ländernas utrikespolitiska situation förklarar detta förhållande. Inget av dem hade sin forna "storhet" kvar. De levde tvärtom under hot från mäktigare grannar. Preussens maktutvidgning hotade Danmarks sydligare provinser. Ryssland hade införlivat Finland med sitt territorium och kosacker fanns i Tornedalen. Varken Danmark eller Sverige-Norge vågade för sitt oberoende lita enbart på sin egen kraft. De nationella målen krävde samverkan med grannarna – även om inte målen sattes högre än bevarande av gällande gränser.

Under trycket utifrån började man upptäcka värden i det egna landet. En kulturnationalism växte fram. Den tidiga nationalismen i Norden var, menar Elvander, detsamma som den liberala skandinavismen. Den kom att utvecklas mot statsnationalism. Ryssfientlighet i Sverige, en benägenhet att nedvärdera den finska befolkningen i Finland var tendenser, som tidigt visade i vilken riktning utvecklingen skulle gå.¹ Skandinavismen började i akademiska kretsar och där med en gränsöverskridande kulturell gemenskap. Den skulle dock få andra följder. Gammalt groll arvfienderna emellan försvann naturligtvis inte med ens.² Norges förhållande till de andra nordiska länderna var speciellt. Ekonomiska särintressen hade redan tidigare givit normmännen en västlig orientering under den tid sambandet med Danmark bestod. Nationella intressen gjorde sig tidigare gällande i Norge än i Sverige.³

När den utlovade hjälpen från Sverige till Danmark i konflikten med Preussen uteblev fick skandinavismen en knäck. Nationalismen överlevde dock. Förbättrade kommunikationer genom bl a järnvägsbyggande bidrog till att närma olika landsdelar till varandra. Reformerna i liberalismens anda i fråga om den kommunala självstyrelsen och representationsreformen ställde medborgarna inför skyldigheten och rättigheten att aktivt delta i samhällsarbetet. Detta möjliggjordes genom reformer på undervisningens område. Och redan i skolordningen 1807 hade fastslagits att historia med samhällslära skulle ha till syfte att stärka kärleken till fäderneslandet.⁴ Hur sedan undervisningen i olika ämnen togs i den nationella fostrans tjänst har Herbert Tingsten redogjort för. Den barnläsning, som "Folkskolans Barntidning" tillhandahöll från 1890-talet, framhöll som goda föredömen framstående män (och några kvinnor) på kulturens och samhällsbyggandets områden. "Sverige är bäst" och "Sverige är värt att offra något för" är två teser i vilka Sonja Svensson sammanfattat innehållet i det fosterländska materialet i barn-tidningen. Det syftade inte endast till att inspirera till krigiska hjältedåd utan också till plikttrohet i fredlig gärning.⁵

Den form av folkbildningsarbete, som fick sitt uttryck i folkhögskolan, hade som huvuduppgift att ge i första hand landsbygdens ungdom medborgerlig bildning. Detta innebar en fostran till nationalism. Inte utan skäl har därför folkhögskolans historieskrivare sysslat med frågan om den svenska nationalismens utseende. Där fann man militära drag. Även i den idylliska skolform folkhögskolan utgjorde gav man plats för övningar i vapenbruk.

Skolorna försökte också väcka och vidmakthålla intresset för det egna språket, fornminnen och ärorika historiska minnen. "Den lärda skolan" kritiserades bl a för sin internationalism i fråga om ämnesval.⁶ Folkhögskolan som skola för medborgerlig bildning kom till efter kommunallagarna och representationsreformen. Ungefär samtidigt uppkom tanken på att Sverige skulle inneha överhöghet i förhållande till Norge inom unionen och på 1880-talet fullbordades utvecklingen till en konservativ, antidemokratisk och protektionistisk inställning i nationella kretsar. Den kombinerades ofta med främlingsfientlighet. Även tanken på nationens världshistoriska kallelse fanns med. Nils Elvander har kallat den konservativa nationalismen på 1890-talet "något av officiell ideologi". De nationalistiska stämningarna hade bl a dessa resultat: Den svenska flaggan kom i allmänt bruk. Svenska flaggans dag började firas den 6 juni. "Du gamla, du fria" slog igenom som nationalsång. Politiska organisationer med fosterländska namn och syften bildades. Deras främsta kännemärke var en hård inställning i unionsfrågan.⁷

Sekelskiftets nationalism möter oss fortfarande i en del memoarskrivares alster. Herbert Tingstens "Minnen" ger vid handen att inte heller den "lärda skolan" saknade nationalistiska inslag. Han tillskrev skolan äran av att han själv utvecklades till nationalist." - vid sidan av den personliga miljön var säkerligen undervisningen i historia och litteratur den huvudsakliga bakgrunden till vår nationalism. Och det var till större delen krigens historia det gällde."⁸ Nils Herlitz berättar att hans nationella inställning hämtade sin näring ur flera källor. Förutom historien, levandegjord av författare med Heidens-tam i spetsen, spelade konstnärer som prins Eugen, Bruno Liljefors och Carl Larsson roll som inspiratörer. Hembygdsintresset, manifesterat i Skansen och folkdansens uppsving, bidrog till att stärka den fosterländska stämningen. Att med Turistföreningens hjälp få upptäcka Sverige gav en "mera personlig tillägnelse av fosterlandet."⁹

Memoarlitteraturens källvärde i historiska sammanhang är som bekant diskutabelt. I vårt sammanhang är dessa vittnesbörd intressanta, därför att de talar om att det var de fosterländska intrycken författarna kom ihåg. Historiens betydelse för höjande av det nationella medvetandet utnyttjades också på annat sätt. Omkring och strax efter sekelskiftet fick den militärhistoriska forskningen sin inriktning på Karl XII, hjältekonungen och krigaren. Karolinska Förbundet tillkom med starka militära inslag i ledningen och bland medlemmarna. Det skulle inspirera till forskning om och vård av karolinska minnen.¹⁰ Svenska historikers uppslutning kring de konservativa nationella idéerna kring sekelskiftet (och senare under försvarsstriden) skulle komma att skapa motsättningar mellan olika historiska skolor i Sverige långt fram i tiden. Dessa motsättningar hade en politisk underton.¹¹

Ett viktigt motiv i den svenska nationalismen, som betonades i samband med historiestudiet, var den gamla svenska friheten. Med denna frihet avsåg man två saker. Sverige har aldrig varit underkuvat av främmande makt och

de svenska bönderna har aldrig varit livegna.¹² Den svenska nationalismen hade ett av sina fästen i kungahuset. Oscar II (liksom senare Gustaf V) visade både samhörighet med och beundran för utvecklingen i Tyskland. Där hade de nationalistiska idéerna, som framgått tidigare, fått stor betydelse för den politiska utvecklingen. Trots medvetandet om kungaättens franska ursprung, framhävde Oscar II sitt folks samhörighet med "det germanska". Ett annat föreningsband var det gemensamma protestantiska arvet. Både utrikespolitiska och dynastiska hänsyn fick kungen att markera avståndstagande från det republikanska Frankrike och från arvfjenden i öster.¹³ Genom stärkandet av banden med den nya tyska nationalstaten skulle både den svenska kungamakten och nationalkänslan stärkas.

Förutom kungahuset var militärerna stora tillskyndare av de nationella strömningarna. Från Tyskland skulle både militärer och andra lära sig historiens användbarhet i kampen mot rikets inre fiender, socialister och andra.¹⁴

Även bland ämbetsmän inom den statliga byråkratin hade nationalismen ett starkt fäste.¹⁵

En tredje grupp i samhället, som kom att hävda de nationella intressena starkt, var detaljhandelns människor. Den gruppen hade snabbt växt fram, sedan näringsfriheten införts, och den växte fortfarande. I gårdfarihandel och annan "fri handel" såg de konkurrens från utländska intressen, inte minst judiska. Handelns organisationer gick t o m till aktion mot judiska affärsmän för att skydda svensk handel. I Kooperationen såg de hotet från socialismen. "I synen på gårdfarihandeln och konsumentkooperationen kom de svenska butiksägarna att stå för en ideologi, som hade sin motsvarighet på den europeiska kontinenten. En ideologi som präglades av nationalism och antisemitism."¹⁶

Upplevelsen av svensk natur, svensk historia och folklig kultur samt ett nyvaknat intresse för det egna kulturarvets försvar kom efter sekelskiftet att kompletteras med ett nytt inslag: Förkunnelsen av Guds särskilda plan för Sveriges folk. När Tingsten kallade den svenska nationalismen "ren underlägsenhetsnationalism" bortsåg han helt från de inslag i bilden som ungdoms- och kyrkorörelsen stod för. Under mottot "Sveriges folk-ett Guds folk" stod den närmast för idéer som skulle föras in under en annan av Tingstens benämningar, nämligen "kallelse-nationalism".¹⁷ Historien som uppenbarelse och Guds handlande i historien aktualiserades. Utkorelsetanken tillämpades på Sverige.¹⁸ Väckelsens individualism ersattes med intresset för folkgemenskapen och dess kyrka. Och i konsekvens därmed tolkade Manfred Björkquist (enligt Alf Tergel) texten om bondetåget så, att det beredde kyrkan och folket möjlighet "att leva stort", inte genom stordåd i krig men genom att "med tryggad rätt att stå på sin farliga och ärofulla utpost"¹⁹ Manfred Björkquist pekade på J A Eklund som den person, vilken hjälpt människor "att se Sverige på sin kallelse väg".²⁰ En del av Eklunds verksamhet i det avseendet speglas i de föredrag och uppsatser, som publicerades 1914, det år då för-

svarsstriden spetsades till och det stora kriget bröt ut.²¹

När man ställde ungkyrkorörelsens "folkgemenskap" mot väckelsens individualism uppmärksammade man inte att väckelsen visserligen ställde individen inför kravet på personligt religiöst ställningstagande, men i sitt framträdande som folkrörelse också bar en prägel av kollektivism. Även om det blivit ungkyrkorörelsen, som i historieskrivningen fått stå som bärare av de nationella tankarna inom kyrkan fanns naturligtvis den på kristen grund byggda nationalismen även i andra kyrkliga sammanhang. För översikten av den svenska nationalismen har Elvanders åtskillnad mellan kultur- och statsnationalism fått utgöra bakgrund. Översikten har belyst Elvanders tes att den liberala skandinavismen från 1800-talet efter sekelskiftet ersattes av en konservativ statsnationalism. Även en del av "kyrkosverige" berördes av statsnationalistiska tankegångar. Elvanders modell av nationalismen är för denna avhandling en lämpligare utgångspunkt än den senare av Christer Strahl gjorda åtskillnaden mellan intern och extern nationalism.²²

I den fortsatta framställningen har vi att göra med en svensk nationalism under 1900-talets två första decennier, som satte statens intressen i främsta rummet och framhöll det egna landets fördelar på bekostnad av andra länders. Vidare betonade man sin historiska kallelse. För att bevara friheten och fullgöra sin kallelse krävdes ett starkt försvar.²³ Närmast blir nu uppgiften att se var nationalismen återfanns i politiken.

3 De politiska partierna och nationalismen

Tidigare har konstaterats att nationalismen i Sverige bars upp av kungahuset, byråkratin, militärer, grupper av köpmän, bönder och av ungkyrkorörelsen o a kyrkliga grupper. Inom en del av dessa grupper hade den politiska högern sin naturliga rekrytering. Konservatismen har försvarat traditionella värden och varit skeptisk till demokratiseringsprocessen. Staten och nationen har varit överordnade storheter.¹ Denna allmänna beskrivning kan gälla även den politiska högern i Sverige efter sekelskiftet.² Ledande högerideologer var Harald Hjärne, Rudolf Kjellén och Adrian Molin. De företrädde en nationalism, som hämtade sin inspiration både i ärorika händelser i Sveriges historia och medvetandet om nationens kallelse i samtiden.³ Hos Kjellén fanns även en önskan att skydda den germanska rasen mot lägre raser (semiter och slaver).⁴

Senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet kännetecknades av landvinningar för de liberala idéerna. De påverkade lagstiftningen i Sverige i fråga om undervisningen, fattigvården, fångvården och näringsfriheten. Representationsreformen var ett annat tecken på dess framgång. Bakom liberalismen hade stått folkgrupper, som inte varit representerade i fyrständeriksdagen. Representanter för nya näringsgrenar och yrken hade kämpat för näringsfrihet men också för politiskt inflytande. Vid sekelskiftet hade flera av

liberalismens mål uppnått. I Sverige liksom i andra länder kunde man då se hur många tidigare liberaler i den nya situationen ville slå av på takten i reformarbetet och i stort bevara det man hade vunnit. Andra ville gå vidare. De frägor de senare ville lösa var rösträttsfrågan och införande av ett parlamentariskt styrelsesätt. Socialt reformarbete var också angeläget för många. Denna utveckling innebar att en höger och en vänsterflygel uppstod inom de liberala leden. Man skulle kunna vänta att dessa grupperingar skulle förhålla sig olika till nationalismen och att detta skulle bli uppenbart under de kriser, som kom i seklets början. Politisk nödvändighet tvingade dock fram samarbete trots olikheter i åsikter. Det gör situationen oklar ibland. Så har t ex Ragnar Tomson talat om "den radikale Waldenström" bl a för att han i Gävle förespråkade frihandel.⁵ Men Ingrid Åberg har påvisat att Waldenström i den frågan handlade i en relativt konservativ företagargrups intressen.⁶ Man ville skydda den egna industrin. För att skydda nationella ekonomiska intressen kunde liberalismens "högerflygel" samverka med arbetarrörelsen i demokratins genombrottskede. Det gällde utrikeshandeln och industrins råvaruförsörjning.⁷ "Vänsterflygeln" samverkade samtidigt med arbetarrörelsen för att driva frågan om allmän och lika rösträtt till seger.⁸ I strävandena att begränsa rustningarna var liberala politiker aktiva. När försvarsdebatten intensifierades före 1914, framträdde liberala kretsar med starkt pacifistiska drag, grundade på broderskapsidéer och ett "mellanfolkligt fredsideal".⁹

Socialdemokratin har ansetts inta en i förhållande till den nationalistiska synen motsatt ståndpunkt. Internationell solidaritet var för socialismen ett viktigt element i ideologin. Man hävdade att arbetaren inte ägde något fädernesland och rörelsen var därför i princip internationell. Man var även öppen för att utländsk arbetskraft kunde importeras. Vissa gränser för arbetskraftsimport ville man dock sätta. Man insåg så småningom nödvändigheten av skydd för de egna arbetstillfällena och skydd mot utländska strejkbrytare.¹⁰ Av uppslutningen kring tanken på internationell solidaritet följde att man inte var någon vän av upprustning. När Hjalmar Branting för första gången avgav en offentlig deklaration i försvarsfrågan, yttrade han sig starkt antimilitäriskt.¹¹ I en broschyr utgiven av järnvägsmannen och ledamoten av SFSF:s styrelse, Ivar August Davidsson, betecknas socialdemokratin som den starkaste slaglinjen i kampen mot militarismen. Till skillnad från de andra linjerna i slagordningen, fredsorganisationerna och "den parlamentariska linjen", såg Davidsson i arbetarrörelsen "fredsrörelsens artilleri". Dess maktmedel i kampen mot mellanfolkliga tvister var organiserade värnpliktsstreck.¹² I vissa kretsar odlade man alltså konkreta planer på förverkligandet av internationellt samförstånd. Men dessa funderingar var inte hela partiets. Socialdemokratin:s inställning i dessa frågor undergick också förändringar. Enligt Gustav Möller hade partiet från början intagit en försvarsvänlig hållning men samtidigt alltid varit på sin vakt mot alltför tunga försvarsbördor. Vid sekelskiftet hade man önskat "en demokratisk folkbe-

väpning" och partikongressen 1905 tog upp formuleringen i programmet. Man stannade i kongressen för formuleringarna: "Ett folkligt försvarssystem", "kamp mot militärväsendet" och "mellanfolklig skiljedom". Partiets ungdomsförbund gick samtidigt i försvarsovillig riktning.¹³ Internationalismen skulle enligt socialdemokratin förutsätta kärlek till fosterlandet. Patriotism fick inte hindra att man försökte närma nationerna till varandra och förhindra att de bekrigade varandra. Med gillande citerade Per Albin Hansson Fredrik Ströms påstående att internationalism var förutsättningen för varje verklig patriotism.¹⁴ Tidvis stod olika grupper inom socialdemokratin emot varandra liksom generationerna.¹⁵ Det socialdemokratiska ungdomsförbundets inställning, sådan den tolkades av Per Albin Hansson 1906, innebar avvisande av tanken på folkbevapning, vilket partiet krävde. Däremot anslöt man sig till partiets "kamp mot militärväsendet" och krav på mellanfolklig skiljedom.¹⁶ Partikongressen 1908 skärpte ytterligare formuleringarna samtidigt som man markerade att möjligheten till olika uppfattningar inom partiet fanns.¹⁷

Den socialistiska ungdomens kamp mot militarismen fördes dels som försvarsfientlig propaganda¹⁸ och dels som värnpliktsvägran.¹⁹ När kristna ungdomlingar vägrade att låta sig utbildas i vapenbruk låg det nära till hands både för myndigheter och allmänhet att sammankoppla deras agerande med socialistisk verksamhet. Det fanns också i socialdemokraternas led personer, som motiverade sin pacifism med att åberopa kristna värderingar. Kata Dahlström var en sådan. Även om hennes åsikter kom att förändras senare, kan hon under de första åren av 1900-talet anses ha tillhört de kristna pacifisterna.²⁰ Kata Dahlström hade en meningsfrände och kollega som agitator inom baptismen. Hans namn var Sibiakoffsky.²¹ I en 1890 utgiven skrift uttalade han förhoppningen att ingen kristen skulle bli "massmördare". Nationalkänslorna borde inte tillåtas "fördrifva mensklighetskänslorna". "Menskligheten är endast en nation betraktad i religionens ljus".²² Med Christer Strahls sätt att se nationalismen i Sverige som en överideologi, vilken alla partier måste ta hänsyn till och hans skiljande mellan extern och intern nationalism, blir det möjligt att se även socialdemokratin som en nationalistisk rörelse i flera avseenden. Även om arbetarrörelsens inställning till nationellt försvar kom att förändras fram till 1914 var den aldrig antinationell, menar Strahl. Även under den klart antimilitaristiska perioden var socialdemokratin fosterländsk. Den kapitalistiska storindustrin kunde däremot ses som ett hot mot nationella intressen. Kapitalet vet inte av nationsgränser.²³ Trots de stimulerande frågeställningar Strahls arbete rymmer, håller den elvanderska delningen mellan kultur- och statsnationalism som underlag för den fortsatta framställningen. I ljuset av den blir socialdemokratins hållning på många punkter motsatsen till den efter sekelskiftet allt starkare statsnationalismen. Den senare stod närmast som en konservativ politisk uppfattning. Kulturnationalism levde i olika former vidare, men den dominerade inte. Politiskt

kan man finna den även i vänsterpartierna. När vi i fortsättningen talar om nationalismen i Sverige är det alltså den konservativa försvarsvänliga formen som avses.

4 Strävanden för internationellt samförstånd

En framväxande nationalism grep alltså stora delar av Sveriges folk omkring 1900 och en tid framåt. Den tog sig uttryck i ökat intresse för landets ärorika historia, vård av nationella minnen och vilja att stärka landets försvar. Vi har sett att det som hände i Sverige var en återspeglning av nationalismens framväxt och ökande styrka i andra delar av Europa.

Samtidigt med den nationella vågen över världen och Sverige kom också nyväckta förhoppningar om ökat internationellt samförstånd. Dessa tog sig olika uttryck och fann god jordmån också i vårt land. Innan vi går vidare skall vi fylla ut teckningen av de ideologiska strömningarna i vårt land med några ord om freds rörelserna. Rörelsen har haft och har sina historieskrivare.¹ Med hjälp av vad de producerat skall endast några huvuddrag i utvecklingen anges. Översikten är nödvändig som en bakgrund till den fortsatta framställningen.

Redan i början av 1800-talet hade en fredsorganisation bildats i USA. På 1840-talet fanns en verksam förening i Storbritannien och på 1860-talet bildades internationella fredsorganisationer i övriga Europa. Den första föreningen av detta slag i Norden var Dansk Fredsforening, som tillkom 1882 och hade Fredrik Bajer till ordförande.

På 1860-talet hade freds idéerna vunnit spridning inom vissa kretsar i Sverige. Bl a hade Jonas Jonasson i Gullboås 1869 väckt "den första fredsmotionen i Sveriges riksdag i andra kammaren".² I samband med att försvarsfrågan aktualiserades i svensk politik under 1860- och 1870-talen kom också freds- och neutralitetssträvandena att dras in i debatten. De fanns, som fruktade en utveckling styrd av "fredsvännerna". För att motverka den befarade "försvarsnihilismen" bildades 1875 föreningen Värnplikts vännar. Detta liksom flera andra motiv medverkade till att människor med flera olika uppfattningar om militärväsendet kom att samverka för att åtminstone reducera kostnaderna för försvaret.³ Ett tecken på vad som var i rörelse var den "avväpningsförening", som bildades i Eslöv 1877. Per Anders Fogelström har kallat den "Sverige första fredsförening"⁴

Stor betydelse för framväxten av ett svenskt fredsarbete anses bildandet av Nordiska fristatsförbundet 1870 ha haft.⁵ Från svensk sida deltog i fristatsförbundets arbete bl a K P Arnoldsson. Han var järnvägsman och journalist. Från 1881 var han även ledamot av riksdagens andra kammare. Det var från riksdagen initiativet till bildandet av en svensk fredsförening kom. Ett åttio-tal riksdagsmän, företrädesvis från andra kammaren (endast sju från första), beslöt i början av 1883 att bilda en svensk avdelning av den internationella freds- och skiljedomsföreningen. Inbjudan till mötet, då man förde fram tan-

ken på bildandet av föreningen, var utfärdad av S A Hedlund och Jonas Jonasson.⁶ Protokollet vid mötet fördes av K P Arnoldsson. När den sistnämnde valdes in i andra kammaren för Södertörns domsaga valdes han med fredsfrågan på sitt program.⁷ Förbundets syfte var att i samverkan med internationella freds- och skiljedomsföreningen ge information om krigens orsaker och följder samt bekämpa dem som "i tal och skrift hotar freden". Man anslöt sig till de grundsatser den internationella organisationen gjort till sina. Enligt dem skulle man vara "oberoende af varje religionsbekännelse och politiskt parti och uttalade man hvarken någon mening om eller söker inverka på den bestående styrelseformen".⁸ Man var rädd för att förväxlas med någon alltför revolutionär företeelse i samhället. Den nya organisationen framträdde med ett enda stort syfte: Att bekämpa kriget. Någon ideologi för att motivera denna kamp uttrycktes inte i stadgar och grundsatser. Med ett så stort och krävande syfte för sitt arbete gällde det för föreningen att fånga in alla tänkbara sympatisörer. Uttalade politiska och religiösa värderingar skulle kunna splittra fronten. Fredsarbetet var vid denna tid "helt inriktat på mellanfolkligt samarbete i mera institutionella former och på en begränsning av rustningarna". Det var alltså på detta stadium inte fråga om militärtjänstvägran, enligt Ulrich Herz.⁹ Om detta påstående är riktigt förstår man lättare avsaknaden av ideologiska motiveringar i grundsatserna för arbetet.

Genom bl a Carl Sundblads intensiva arbete fick den nybildade föreningen vind i seglen. Carl Sundblad var folkskollärare i Sorunda sedan 1880. Han anslöt sig till SFSF 1883 och valdes in i dess centralstyrelse 1886. 1888 blev han styrelsens ordförande. Under nästan fyrtio år var Sundblad medlem i centralstyrelsen och under lång tid dess ordförande. Han kallade sig gärna fredsföreningens "missionsföreståndare". Vid Sundblads sida stod under många år Knut Sandstedt. Han var den som tog det största organisatoriska ansvaret för arbetet. Sandstedt var ämbetsman i Stockholm och hade börjat sin bana som "konservativ byråkrat, tullvän och fritänkare". I början av 1890-talet blev han genom påverkan av Frälsningsarmén "liberal, frireligiös och absolutist" innan han slutade som kristen socialist.¹⁰ Det var dessa två som förde ut freds rörelsens ärende till vidare kretsar.

Att initiativet togs av riksdagsmän skulle visa sig vara både en svaghet och en styrka. En styrka var att idén stöddes av aktade och ansvariga politiker. En svaghet var att man inte utan vidare var klar över initiativtagarnas motiv. I försvarsdebatten hade man inom lantmannapartiet önskat hålla igen på försvarsutgifterna. När man från militärt håll önskade öka både försvarets numerära styrka och övningstidens längd, blev bönderna ängsliga. De ansåg att de redan tidigare haft en för tung börda att bära för försvaret. Man kan alltså tänka sig att det var andra motiv än rena fredsintresset, som drev en del riksdagsmän att stödja en organisation, vars syfte och arbete måste bidra till att hålla utgifterna för armé och flotta nere. Det har påpekats att grundandet av freds rörelsen kom vid en tidpunkt, då man inom lantmannapartiet var sär-

skilt oroad av att många drogs bort från partiet.¹¹ Vilka motiven hos de ursprungliga initiativtagarna än må ha varit blev resultatet, som tidigare nämnts, att den nya organisationens ledning snart hamnade hos män, som kunde driva den fram till de första framgångarna.

Bland parlamentsledamöter i både Europa och USA hade intresset för mellanfolklig skiljedom växt fram. Fredskonferenser hade börjat hållas. Vid en sådan i London 1890 (den andra i ordningen) hade Sveriges riksdag en representant och i Rom 1891 hade fyra svenska representanter infunnit sig. Från första kammaren kom L O Smith och från andra kammaren E J Ekman och Arvid Gummaelius. Smith var den kände "brännvinskungen och social-reformatorn". Arvid Gummaelius var från Örebro. Från 1855 var han redaktör för den av fadern Otto Joel Gummaelius startade Nerikes Allehanda tills han 1887 flyttade till Stockholm för att ägna sig åt bank- och försäkringsverksamhet.¹² E J Ekman var SMF:s förste missionsföreståndare.

Vid det fjärde interparlamentariska fredsmötet, som hölls i Bern i augusti 1892, antogs stadgar för ett interparlamentariskt förbund. Vid det tillfället var den svenska riksdagen orepresenterad. Redan i London och Rom hade man uttalat sig för att en parlamentarisk kommitté för detta arbete skulle inrättas i varje lagstiftande församling. I Sverige hade inget skett i det avseendet.

När två ledamöter i SFSF:s styrelse 1891 blev ledamöter i andra kammaren uppmanades de att försöka få till stånd en parlamentarisk kommitté. De två riksdagsmännen var Erik Norman, Mora och Edvard Wavrinsky, Stockholm. De vände sig i sin tur till Gummaelius och Ekman, eftersom dessa två deltagit i konferensen i Rom. Enligt Wavrinskys berättelse visade Ekman och Gummaelius ingen entusiasm utan de två nyvalda riksdagsmännen tog mot riksdagens slut hand om saken och såg till att ett sammanträde kom till stånd. Den 15 maj sattes som tid för sammanträdet. Inbjudan var undertecknad av två ledamöter i första kammaren och fem ledamöter i andra. Bland de fem fanns både Ekman och Gummaelius. De kom att ingå i gruppens styrelse, när man väl kommit överens om att organisera en interparlamentarisk grupp i maj 1892. Ekman blev ordförande i gruppen 1894, samma år som P P Waldenström lämnade den. Ekman behöll ordförandeposten tills han lämnade riksdagen 1897.¹³ Ekman hade även varit ledamot i SFSF:s styrelse men av sagt sig uppdraget 1894, sedan han sett "i vilken anda" fredsföreningen ville arbeta. Han var fortfarande fredsvän men ville vara det med gott samvete.¹⁴ Han avvisade SFSF:s arbetsmetoder. Dessa parlamentsgrupper och deras internationella organisation hade ingen officiell status. Deras strävan var från början helt inriktad på att få till stånd ett internationellt rättssystem med skiljedomsförfarande vid konflikter mellan stater.¹⁵

En av de två som tog initiativet till bildande av den svenska gruppen var, som tidigare nämnts, Edvard Wavrinsky. Denne märklige politiker och nykterhetskämpe behöver ingen närmare presentation. Här skall bara erinras

om att han också gjorde en insats på det internationella planet som ledamot i kommissionen för fredsbyrå i Bern och som inbjudare till internationella fredskongressen i Stockholm m m¹⁶

I riksdagen gjordes insatser av enskilda riksdagsmän i fredsarbetet. Vid 1894 års riksdag hade P P Waldenström motionerat om att Sverige skulle inleda förhandlingar med andra stater om att den skandinaviska halvöns neutralitet skulle respekteras. Han ville också att man skulle skaffa någon form av garanti för neutraliteten. Motionen avlogs. I debatten hade Waldenström stöd av SMF:arna Göthberg och Ekman.¹⁷ Ett annat till en början mindre i ögonenfallande inslag i fredsarbetet gällde de enskildas ställningstagande till krig och vapenbruk. Det var den baptistiske redaktören Jakob Byström, som i en motion i andra kammaren föreslog att man skulle lagstifta om rätt att vägra militärtjänst för dem som av samvetsskäl inte kunde göra sådan tjänst. Byströms första motion kom 1898. Han återopade därvid fall av vägran som inträffat sedan 1873 och som medfört hårda straff för de vägrande.¹⁸ I motionen instämde även Wavrinsky. Bland de vägrande ynglingarna, vars öden föranlett motionen, var de flesta fribaptister.¹⁹ Någon inspiration till Byströms motion kan ha kommit från en liten skrift, som hette Värnplikt och samvetstväng utgiven av Henning Melander. I den ville han med Bibelns hjälp visa att krig och vapenbruk var oförenliga och att människans samvete måste respekteras. En kristen måste "lyda Gud mer än människor".²⁰

De flesta vapenvägrarna vid denna tid kom från de delar av landet, där Helge Åkessons fribaptister var talrikast. Vapenvägran skulle alltså kunna ses som en till fribaptismen begränsad företeelse. Helgeanerna var en utbrytning ur Svenska Baptistsamfundet. "Orsakerna till denna helgeanernas utbrytning låg helt på trosplanet. Det fanns emellertid ett asketiskt drag i Helge Åkessons personlighet som gick igenom helgeanernas attityd till livs- och samhällsfrågorna. Vägran att bära vapen var ett utslag av denna hållning; det var däremot knappast något centralt element i helgeanernas tros- och livsuppfattning. — i egenskap av frälsta var de förhindrade att underkasta sig vapentjänsten — så såg de sammanhanget." Baptisterna och de övriga frikyrkliga hade bland sina anhängare få eller inga vapenvägrare enligt samme författare, som vill se Byströms aktion som ett utslag av liberalism. För Byström handlade det alltså om religionsfrihet. Enligt Herz formulerades en genomtänkt etisk pacifism först av Leo Tolstoj. De tidigare svenska pacifisterna före och fram till sekelskiftet hade inte haft möjlighet att komma i kontakt med sådana tankegångar.²¹ Om man i egenskap av frälst inte kunde utbilda sig för att döda, måste det ha inneburit att man tog ställning i en etisk fråga. Herz resonemang på denna punkt är dunkelt. Man måste förutsätta att fribaptisterna — liksom andra kristna vapenvägrare — grundade sitt ställningstagande på egna studier i Bibeln.

Hittills har freds rörelsens huvudgren, SFSF, den parlamentariska gruppen och tidiga riksdagsmotioner behandlats. Fribaptisterna var den grupp inom

den svenska kristenheten, som tidigast aktualiserade frågan om den enskildes bruk av vapen. Men under årtiondena kring sekelskiftet fick fredsarbetet flera förgreningar. En av SFSF:s kvinnliga styrelsemedlemmar, Emilia Bromé, var 1898 med om att starta Sveriges kvinnliga fredsförening, vars första ordförande hon blev. Samtidigt kvarstod hon i SFSF:s styrelse.²² Föreningens program blev ytterst måttfullt. Högsta antalet medlemmar nådde man 1910 med 277 medlemmar. I detta sammanhang är det värt att lägga märke till det upprop, som utgick vid föreningens bildande. Däri påpekas krigets oförenlighet med den kristna läran som ett av motiven för fredsarbetet.²³ Kvinnorna tvekade inte att markera en kristen profil.

En schism inom ledningen för SFSF ledde till en brytning 1905. Det hände sedan föreningens ordförande, Örebro-läkaren N A Nilsson, genom ett kuppärtat styrelseval försökt göra sig kvitt de gamla kamraterna i styrelsen och bilda en helt ny. Då man hejdade hans framfart bröt han och Örebroföreningen sig ut ur förbundet och bildade Sveriges Fredsförbund. Nilsson gav ut skrifter i fredsfrågan. I ett par av dem föreslog han att det mellanfolkliga umgänget borde organiseras enligt parlamentariska principer. Målet för fredsarbetet skulle vara bildande av Europas Förenta Stater,²⁴ men vägen dit skulle kunna gå över en skandinavisk gemenskap med ett gemensamt nordiskt parlament.²⁵ Fredsarmén stiftades också 1905. Även den hade en styrelseledamot i SFSF till upphovsman, August Bourelius i Ludvika. Denna organisation blev i huvudsak en lokal företeelse för Ludvika med omnejd och räkade inte mer än ett hundratal medlemmar, vilka till största delen samtidigt var anslutna till SFSF. Både Svenska Fredsförbundet och Fredsarmén upplöstes 1909 och flertalet medlemmar återfanns därefter i SFSF.

I samband med en donation på 50 000 kronor av trävaruhandlaren G P Braathen och hans maka tillkom 1911 en ny organisation. Donationen hade givits till riksdagens fredsgrupp, som inte ansåg sig kunna ta emot pengarna. SFSF ansågs troligen alltför radikal för att ta emot dem (enligt Fogelström). I den situationen bildades en samorganisation, vari ingen representant för SFSF tänktes ingå. Den nya organisationen fick namnet Svenska Fredsförbundet. Förbundet krävde att mellanfolkliga tvister skulle avgöras genom obligatorisk skiljedom. Avrustning måste vara en mellanfolklig angelägenhet. Ensidig avrustning i ett land kunde inte bli aktuell. Medlemskap i förbundet var inte oförenligt med tanken på att man måste försvara sig. Inte heller krävde man att försvarskostnaderna skulle minskas. Man menade att utvecklingen gick mot fredligare förhållanden i världen.²⁶ Fredsförbundets arbete skulle alltså bedrivas ungefär enligt de linjer som interparlamentariska unionen arbetade efter. Sveriges kvinnliga fredsförening uppgick i den nya organisationen och upphörde därmed att existera som självständig organisation. 1919 uppgick Sveriges Fredsförbund i Svenska föreningen för Nationernas Förbund.

Sedan 1912 bedrev baptistpastorn Albert Wickman fredspropaganda vid

sidan av den etablerade fredsrörelsen. Denna verksamhet kallades "antikrigsrörelsen" och fungerade i samverkan med SFSF. Världskriget 1914-1918 tycktes till en början hota fredsarbetet. Men under krigets gång växte de krafter, som kämpade mot militarismen. Redan 1915 hade sexton kvinnor från Sverige deltagit i den kongress i Haag, där Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet bildats. SFSF ökade sitt medlemsantal och nådde 1917 upp till 20 000 medlemmar. Föreningen kritiserades vid den tiden från olika håll. Dels menade man att den var för "vänstervriden". Dels kom kritik från de radikalpacifistiska kristna grupperna. De senare ville att föreningen skulle inta en radikalare pacifistisk hållning. Detta ledde så småningom till bildade av Svenska Världsfredsmissionen och Förbundet för Kristet Samhällsliv. Innan dessa organisationer tillkom hade en liten SMF-inspirerad fredsorganisation verkat en kort tid. Dessa organisationer skall i senare delen av avhandlingen bli föremål för mer uppmärksamhet.

Nathan Söderbloms starka medvetande om den kristna kyrkans enhet gjorde att han från tidiga år verkade för internationellt samförstånd. Då man inom Kristliga Studentförbundets ledning efter unionsupplösningen beslöt att inställa ett till 1906 planerat nordiskt studentmöte, protesterade Söderblom. Norrmännen borde inte straffas och kristen gemenskap över gränserna inte brytas. I sitt första framträdande i Uppsala domkyrkas predikstol efter sitt tillträde till ärkebiskopsämbetet tog Söderblom i sin predikan upp de kristnas plikt att bedja och arbeta för fred. Detta hände i november 1914, strax efter krigsutbrottet. Ett par veckor senare resulterade hans arbete för det kristna broderskapets förverkligande i ett upprop med vädjan till de maktägande att försöka hejda blodsutgjutelsen. Uppropet undertecknades av kyrkomän från neutrala länder och av Finlands ärkebiskop samt en ungersk biskop. Hans arbete genom Världsförbundet för mellanfolkligt samförstånd genom kyrkosamfunden återkommer vi till. Hans engagemang i fredsarbetet låg helt i linje med hans ekumeniska gärning.²⁷

5 Väckelsen och nationalismen

När vi i denna översikt talar om "väckelsen", avser vi åtminstone till en början hela den svenska väckelsen, alltså både dess frikyrkliga och dess inomkyrkliga del. Ofta används ordet "väckelse" och "folkväckelse" annars endast som beteckning på den del av denna folkrörelse, som under 1800-talets senare del fick fasta organisatoriska former. Alltsedan pietismen på tidigt 1700-tal kom till vårt land, har den i olika former som en betydelsefull andlig livsström påverkat det svenska fromhetslivet. Pietismens revolt mot kyrkan som institution liksom dess krav på individens frigörelse från dogmatisk bundenhet hade även till följd att "en ny interkoffessionell och internationell samfärdsel" kom till stånd. Begreppet "Guds rike" ställdes i centrum. Därur föddes missionen.¹ Redan i den äldre pietismen fanns alltså ett internationellt

drag. Det bemötande den svenska 1700-talspietismen rönt från statliga och kyrkliga myndigheter kan inte ha bidragit till att göra den nationell. I de tidigare inomkyrkliga 1800-talsväckelserna, schartauanismen och laestadianismen, spelade dock de internationella förbindelserna inte någon större roll. Schartaus biblicism i förkunnelse, undervisning och själavård innebar också att man slog vakt om det egna kyrkliga arbetet. Förenings- eller sektkyrka av utländskt mönster var främmande för schartauansk fromhet.²

Även om laestadianismen utnyttjade lekmän som lärare och förkunnare behöll man sin gemenskap med Svenska Kyrkan och betraktade sig helt som en rörelse inom kyrkan. Man kunde inte tänka sig andra sakramentsförvaltare än Svenska Kyrkans prästerskap. Uttalanden i samhällsfrågor är sällsynta. Svenska Kyrkan utgjorde ett skydd för de troendes samfund fastän den inte erkändes som kristen kyrka. Lojaliteten med den egna nationen torde kunna förutsättas, även om Laestadius kunde göra starkt kritiska uttalanden om den moraliska och andliga situationen i fosterlandet. Ofta citerat är hans yttrande att det för den kristne är likgiltigt vem som är regent över honom – Amerikas president eller turkiske sultanen. För den kristne är viktigast att han fritt får utöva sin religion.³

Större utbredning och därmed större betydelse än de tidigare nämnda geografiskt begränsade väckelsrörelserna fick Evangeliska Fosterlandsstiftelsen. Namnet fosterlandsstiftelsen var något av en programförklaring. En av initiativtagarna till EFS, Hans Jacob Lundborg hade som from student i Uppsala valspråket "Himlens ära, mänsklighetens väl vare ständigt syftet för min själ". När man i kamratkretsen började ömma för den andliga situationen i Sverige ändrades valspråket till Guds ära, fosterlandets väl".⁴ Mänskligheten fick alltså ge plats åt fosterlandet. Det kan bara behöva innebära att ett alltför omfattande intresseområde utbyttes mot ett mer överskådligt. Såväl vid bildandet av EFS som senare handhades dess ledning av personer från ämbetsmannakretsar, prästerskap och officerare. Även bland EFS:s medlemmar fanns större inslag av högre och lägre ämbetsmän än i frikyrkosamfunden. Detta kan förmodas ha gett en djupare betydelse åt såväl Lundborgs ändring av valspråk som åt namngivningen av den nya organisationen. Senare gav en artikel i Budbäraren klart uttryck åt detta. En icke namngiven författare skrev ned tankar "med anledning af namnet Evangeliska Fosterlandsstiftelsen". Namnet angav enligt författaren verksamhetsfältet, men det sade också något mer. Det sade att man ville arbeta för Sveriges väl och att EFS inte saknade sinne för det nationellt svenska. Därför ville man också gå fram på ett sätt "som öfverensstämmer med svensk folktradition".⁵ Rosenius inskräppte även i sin utläggning av Rom 13 vikten av att underordna sig all överhet. Han önskade att Guds folk aldrig skulle besmittas av "den fräcka och gudlösa frihetsanda, som vill upplösa all regering på jorden".⁶ Över folk som brast i respekt för överheten skulle Herren komma med "hårdare medel, gruvliga landsplågor, krig hunger och pest". Sådana hemsökelse skulle åter-

föra människorna till lydnad för Guds ord och överheten.⁷ Romarbrevsutläggningen publicerades 1860-1866 i Pietisten. Den revolutionära yran i Europa hade då lagt sig även om man kunde ha minnen från 1848, "folkviljans år". Karl Axel Lundqvist har också visat hur det nationella draget trädde fram vid olika tidpunkter inom EFS under det första årtiondet på 1900-talet bl a i samband med generationsskifte i stiftelsens ledning. Där återfanns tanken på en särskild uppgift för Sveriges folk liksom betonandet av att kyrkan hör samman med folket⁸

När baptismen och metodismen kom till Sverige var de redan i andra länder etablerade samfund. De var således redan från början delar av en internationell gemenskap. Den tidigare svenska baptismen räknades till tyska baptistunionen tills ett svenskt samfund bildades. Sedan upprättades de intima förbindelser med USA-baptismen. Dessa skulle bli bestående i fortsättningen. Eftersom dessa rörelser hade en utformad frikyrklig samfundssyn, var det inte naturligt för dem att inordna sig i den bestående ordningen på det religiösa området i Sverige. Man har i olika sammanhang betonat sambandet mellan den frikyrkliga "oppositionen" på det religiösa området och politisk radikalism. Frikyrkligheten har kallats "en av de främsta banbrytarna för den sociala och politiska radikalismen".⁹ Den fortsatta framställningen blir ett försök att pröva hållbarheten i påståendet.

Gemensamt för både EFS och de frikyrkliga väckelserörelserna var dock ett internationellt inslag: Missionsintresset och missionsarbetet. "De avgörande missionsinitiativen togs ej av de etablerade kyrkorna - - - utan det var väckelserörelserna i den protestantiska världen i 1800-talets Europa, som skapade den världserövrande missionsrörelsen och som överbjöd den patriarkaliska filantropin genom självutgivandets tjänst". Motiveringen för missionsarbetet fann man framför allt i missionsbefallningen. Det gällde att förhärliga Gud bland allamänniskor. Världen var inte endast skapad av Gud utan också till Gud. Därför var de kristnas uppgift att återföra världen till Gud. Evangelium skulle predikas för alla folk innan Kristus skulle komma för att upprätta Guds rike. SMF:s ledare E J Ekman sammanfattade alla missionsmotiv i det eskatologiska perspektivet.¹⁰

När man har försökt indela väckelserörelserna i grupper, har man entydigt hänvisat till att SMF är en inhemsk skapelse med sitt ursprung i det helsvenska EFS.¹¹ Men tidigt förekom även där andra inflytelser. Om Ekman och Waldenström stod för det nationella och lutherska inslaget kom genom en märklig personlighet, fil dr Erik Nyström, svensk väckelsefromhet -och då även SMF- i kontakt med vida ekumeniska perspektiv. Trots att Nyström aldrig var någon "samfundsmänniska" blev hans inflytande större än hans officiella position i frikyrkligheten motiverade. Väckelsens sånger betydde mycket för tro och tänkande bland väckelsens folk. Nyström bidrog till den sångskatt man brukade genom att berika den med internationellt material.¹² Det internationella inslaget i sångskatten hade säkert stor betydelse inom så-

väl Svenska Kyrkan som övriga samfund, även om den inte kan mätas. I svensk väckelserörelse fanns alltså både nationella och internationella drag.

Kapitelsammanfattning.

- Under 1800-talet växte en stark nationalism fram i Europa. Dess politiska innebörd var att en nation skall utgöra en stat. I stater som inom sina gränser rymde flera nationaliteter verkade den därför splittrande. I andra situationer syftade den till att i en stat samla nationer vilka var för sig levde inom olika staters gränser.
- Den svenska nationalismen växte fram ur bl a skandinavismen. Också i Sverige fick nationalismen en anseelig styrka. Den tog sig uttryck i förnyat intresse för den svenska historien och speciellt de krigiska bragderna. Vidare ivrade man för ett starkt försvar liksom man vårdade hembygdens traditioner. Nationalismen förenades med strävan att bevara Sverige svenskt. Man var reserverad mot utländsk konkurrens.
- Nationalismen hade stark förankring i ämbetsmän- och officerskretsar liksom i vissa kyrkliga grupper. Bönderna var av tradition starkt bundna vid fosterlandet. Affärsidkare hade visst intresse av att bevara Sverige från utländskt inflytande. Å andra sidan ville de gärna ha gränserna öppna för att kunna få in varor.
- I politiken företrädde nationalismen främst av högern. Liberalerna förespråkade viss öppenhet och sparsamhet med försvarskostnaderna, men man ville inte lämna landet försvarslöst. Socialdemokraterna var i princip internationella men inte fosterlandslösa. Kärleken till fosterlandet skulle förenas med internationellt broderskap.
- Vid sidan av nationalismen fanns krafter, som verkade för internationellt samförstånd. Dit hörde sådana företeelser som den Interparlamentariska unionen, SFSF och flera fredsorganisationer.
- På det kyrkliga området framträdde också internationella strävanden. Dit hörde ultramontanismen i katolska länder och Evangeliska Alliansen inom protestantismen.
- Svenska väckelserörelser hade både nationella och internationella inslag. Bland de senare var världsmissionen dominerande. EFS hade svenskt ursprung och dess ledande personer kom i många fall från kretsar som vanligen var starkt nationalistiska. EFS kan därför tänkas ha företrätt nationalistiska tankegångar. Baptismen var, när den etablerades i Sverige, redan en internationell storhet och kan förmodas ha haft en inställning motsatt den vi väntar finna inom EFS. I fortsättningen skall vi se i vilken utsträckning dessa hypoteser håller samt framför allt söka svar på frågan: Var stod SMF?

II Kraven på nytt försvar skapar nya frågor: Kan en kristen kriga?

1 Allmän teologisk-religiös bakgrund

Den rosenianska delen av den svenska väckelsen innebar en andlig förnyelse på den lutherska lärotraditionens grund. Inte ens när Waldenström avvek från den gängse uppfattningen om försoningen avvek han från Luther. Därför är det motiverat, att när man skall försöka få en uppfattning om hur det utgående 1800-talets väckelsemän såg på kristendom och krig, ta utgångspunkten i den lutherska lärotraditionens syn på kriget.¹

Alltsedan Augustinus hade man inom kyrkan fördömt anfallskrig. Även Luther fördömde anfallskrig. Detta gällde också i fråga om att strida för tron. Pentti Laasonen har visat hur åsikterna ändrats under ortodoxins tid. Uppfattningarna växlade med de politiska förhållandena. Medan spiritualisterna fördömde krig i alla former, fann andra stöd i Bibeln och i naturrättsliga argument för att man som kristen skulle kunna acceptera krig. Enlig de senare kunde det finnas rättfärdiga krig. Tre villkor skulle vara uppfyllda för att ett krig skulle anses rättfärdigt: 1 Endast statlig myndighet har rätt att börja krig, ingen enskild människa. 2 Kriget måste ha en berättigad orsak. 3 Kriget måste ha en berättigad avsikt. Rätten att använda våld gällde mot både yttre och inre fiender. Rättfärdiga skäl för att börja ett krig kunde vara tre: 1 Självförsvar men i sådana fall måste våldet vara den sista utvägen. 2 En liden oförrätt kunde motivera krig. 3 Återtagande av rov motiverade också krigiska åtgärder. Också i de två sistnämnda fallen var krig absolut sista utvägen. Inte ens sedan kriget brutit ut fick man sätta sin lit enbart till sin militära styrka utan till Guds hjälp.

Till skillnad från israeliterna i GT fick de kristna inte försöka hindra avgudadyrkan i andra stater än den egna. Däremot var det rätt att med vapen i hand skydda de egna medborgarnas rätt till fri religionsutövning. Så långt gällde resonemangen överheten. För den enskilde kristne var vapenvägran en skyldighet, då han visste att kriget var orättfärdigt. Om man själv inte kunde bedöma om kriget var rättfärdigt eller inte skulle man lita på överheten och på kristligheten i dess beslut. För den, som deltog i ett krig han visste var orättfärdigt och stupade, fanns ingen frälsning. Så långt Laasonens framställning. Den visar på spänningen mellan framhäandet av fredens vär

och försvaret för kriget som ett värn mot fienden. Den spänningen har präglat tänkandet långt fram i tiden. Freden har ansetts som det ideala tillståndet. Men under vissa omständigheter har krig ansetts berättigat. Kriget som lösning på mellanfolkliga tvister har därför accepterats, även av dem som annars ur kristen synpunkt såg kriget som något ont.

1700-talet har kallats "de rationalistiska fredsplanernas århundrade". De moraliskt grundade teorierna om krig var inte så intressanta som den förnuftsmässigt grundade kritiken mot kriget och strävandena för en enad värld. Men även då man såg fred som ett idealtillstånd accepterade man försvarskrig.² Då teologiska motiveringar användes i diskussionen hämtades de från GT. Krig uppfattades som straff för folkens synder.³ I arbetet med 1810 års katekes i Sverige kom ortodoxins syn på kriget fram. Kriget var överhetens möjlighet och rätt. En av Lindbloms medarbetare i katekesarbetet, teol dr Johan Åström, hade i utläggningen av femte budet på frågan "Är det då aldrig tillåtet att afhända en människa lifvet?" givit svaret att det var tillåtet för överheten, när den skulle straffa missdådare och "styra våld". Det sista uttrycket förändrades i den Lindblomska versionen till "skydda samhället mot fiender".⁴ Den sista formuleringen gick in i den slutliga redigeringen och gav alltså överheten rätt att döda människor som straff för brott och för att möta hot mot det svenska samhället. Formuleringen fanns kvar 1878 i den av konungen stadfästa av Gottfrid Billing och P Wingren utgivna skolutplagan av katekesen, liksom i senare på 1900-talet utgivna upplagor.⁵ Vi möter här Luthers lära om de två regementena, enligt vilken både den världsliga överheten och den andliga utförde Guds verk.

Carl Olov Rosenius hörde hemma i denna lärotradition. Han framhöll överhetens rätt att ta människors liv, vilket han hävdade i utläggningen av Rom 13:4. Att överheten inte bar svärdet förgäves betydde "att detta inte är något tomt sken eller figurerande, utan äger sin allvarsamma kraft och betydelse, så att den som begår sådana brott, vilka äro belagda med dödsstraff, skall också få lida det straffet." I en förklarande not polemiserade han mot dem som ansåg att dödsstraffet var oförenligt med det "nya förbundets" lära. Även om Rosenius medgav att dödsstraffet inte hörde hemma i Kristi regering, så var det helt i sin ordning att den "gudomliga regering" samhället utgjorde kunde använda sig av det.⁶ I en utläggning av femte budet sade han också 1857, att ingen människa hade rätt att förkorta en annans livstid. Men om överheten straffade till livet "så är detta icke någon människas utan Guds gärning". Även soldaten i krig gjorde en Guds gärning.⁷

För flertalet av dem, som engagerade sig i väckelserörelserna under förra seklet, var frågan om krigstjänst och vapenbruk inget problem. Man hade fred. Och om kriget skulle komma fanns en indelt armé. Vad det skulle innebära om bevärningen mobiliserades reflekterade man förmodligen inte så mycket över. De flesta ansåg det säkerligen naturligt mot bakgrund av den inställning, som tecknats i det föregående, att man som kristen hade rättighet

att försvara sitt land. Frågan blev brännande när man började diskutera avskaffande av indelningsverket och inrättande av en modern armé byggd på allmän värnplikt. Då skulle alla unga män komma att ställas inför skyldigheten att utbilda sig i vapenbruk. Men också i den situationen torde för de flesta av väckelserörelsernas ungdomar försvarsfrågan ha tett sig relativt problemfri. Den rosenianska väckelsens starkt nationella prägel bör ha inneburit en genomgående positiv inställning till ett starkt försvar i den mån man väl förvaltade arvet från lärofadern.⁸ De nationella strömningar, som blev en del av unglyrkorörelsens profil, behöver inte utredas i detta sammanhang.

Att som Bengt Andersson gjort i ett arbete från 1964 utan vidare sammankoppla värnpliktsvägrans uppkomst med väckelsefromhet och frikyrklighet är endast delvis riktigt. Andersson gör inte klart vad han menar med frikyrklighet och väckelsefromhet. Bland sina statistiska uppgifter har han även med Jehovas vittnen, vilkas frikyrklighet bör ifrågasättas starkt.⁹ Den närmaste uppgiften blir nu att se varifrån betänkligheter mot vapenbruk först kom.

2 De första vapenvägrarna: Samvetet viktigare än lagen

I sitt arbete Etiska idéer i svensk frikyrklig väckelsefromhet säger Alarik Klefbeck att principdebatter om folkrättsliga frågor saknats i svensk frikyrklighet. Om än de stora perspektiven inte alltid fanns i debatten har dock alltid ett intresse för fredsfrågan kunnat skönjas. Ofta har intresset knutits till de enskilda kristnas förhållande till kriget som ett sätt att lösa mellanfolkliga konflikter. Den av Jesus skapade gemenskapen har inte fått begränsas av nationella gränser. Kriget som ett medel att lösa konflikter mellan stater fann man stå i strid med den kristna kärleksetiken. Amerikanska och tyska baptisters deltagande i krig (inbördeskriget i USA och fransk-tyska kriget) vållade problem och väckte kritik inom svensk baptism. Då dessa utländska baptisters beteende kom på tal, hänvisade man i debatten till lydnadsplikten mot överheten. Annars hade de svenska baptisterna en mycket radikal ståndpunkt i fredsfrågan och Anders Wiberg hade vid en konferens 1866 försökt lugna de mest radikala och förklara att det var lovligt att försvara fäderneslandet. I Evangelisten och Vecko Posten förklarade han, fortfarande enligt Klefbeck, att när man går ut för att försvara sitt land, krigar man inte som kristen utan som medborgare. Även om Klefbeck noterar motsättningar inom frikyrkligheten i denna fråga, sammanfattar han med påståendet att de frikyrkliga återfanns på vänsterkanten i försvarsdebatterna.¹

Flera vittnesbörd tyder på att det var från de väckelsekretsar, varur Fribaptistsamfundet växte fram, som de första protesterna mot vapenövningar kom.² Fribaptistsamfundets grundare, Helge Åkesson, motiverade avståndstagandet från krigstjänst med att "Jesus själv, Frälsaren, fursten och ledaren för Guds folk" inte krigade eller vann sina segrar med köttsliga vapen. Hans rike skall upprättas och det är inte av denna världen. "Men om Jesu vänner,

som är kallade till och nu skola fostras för hans rike - - - deltaga i denna världens krig, ansåg han det vara en avvikelse från Kristus och ett brott emot hans grundlag, som är kärlek." Att världsliga makthavare för krig, kan man däremot inte förbjuda, ansåg Åkesson. Han förespråkade stilla undergivenhet och lojalitet i förhållande till överheten, så länge en sådan hållning kunde förenas med kärleksbudet.³ Åkesson praktiserade denna livshållning. När han som kolportör utsattes för förföljelse i form av fängelse eller handgripligt våld, uppträdde han lugnt utan att försöka att värja sig för slag eller betala med samma mynt.⁴

När O Hansson från Broby 1863 vägrade delta i vapenövning och motiverade sin vägran med samvetsskäl, följde Åkesson med honom till inryckningen och gav honom sitt moraliska stöd. Likaså uppvaktade han landshövding G Treffenberg för att förklara det orimliga i att fängsla människor, som "för Guds ords och sitt samvetes skull inte kunna göra sina medmänniskor illa",⁵ Åkessons personliga hållning bidrog säkerligen till att denna blev samfundets, trots att man inte gjorde något officiellt uttalande i frågan under den första tiden. Antalet fribaptister bland vapenvägrarna var så stort att man ofta sammankopplade vapenvägran med detta samfund.⁶ Något propagandistiskt uppgavs av samfundet att fram till år 1888 ynglingar tillhörande rörelsen tillsammans avtjänat 20 års fängelse för vapenvägran.⁷ I tidigare sammanhang har ett uttalande av Ulrich Herz citerats, vari han påstår att vapenvägran inte var något centralt element i fribaptisternas tros- och livsuppfattning eller att den proklamerats som något kristet-etiskt krav.⁸ Åtminstone från sekelskiftet och framåt diskuterades dock vapenvägran bland fribaptisterna. Man frågade hur man skulle kunna uppmuntra den och hur man skulle hjälpa vägrare både i officiella sammanhang och i samfundet. Och när G Lindgren, Islingby, i riksdagen 1907 motionerade om befrielse från vapenutbildning för samvetsömma värnpliktiga, åtföljdes motionen av en resolution från Fribaptistsamfundet.⁹

Presentationen av fribaptisterna har gjorts ganska utförlig. Det motiveras av att vi där finner början till den utveckling av vapenfrifrågan, vars förlopp det hör till vår uppgift att följa i den fortsatta undersökningen. Samfundet har setts som en sentida förvaltare av den äldsta döparrörelsens pacifistiska ideal.¹⁰ Även om fribaptisterna blev kända för att inom sina led ha de första vapenvägrarna, var de inte ensamma om att ifrågasätta det riktiga i tvånget att låta sig utbildas för krig. I Hudiksvall utgavs 1888 en skrift om "krigs- och vapenöfningar hos det kristna folket". Författaren hette O Andersson. Med hjälp av texter från GT och NT argumenterade författaren mot att de kristna skulle delta i krigiska företag. Att utbilda sig för krig var enligt Andersson oförenligt med Bibelns hela budskap och med kristet sätt att leva.¹¹

I Bibelforskaren tog sig O F Myrberg an de vapenvägrandes sak. Kriget var en abnormitet. Om alla vore kristna skulle det inte finnas krig. Anfallskrig var alltid orätt. Med försvarskrig förhöll det sig annorlunda. Liksom

överheten har rätt att skydda sina undersåtar mot förbrytare, skall den också värna dem mot yttre fiender. Men också i sådana sammanhang måste man se det som en kristlig plikt att skilja mellan det rättfärdiga krigets upphovsmän och de ynglingar, som mot sin vilja eller ovetande om krigets orsaker tvingats ut i det. Myrberg upprördes över att två fribaptister i maj 1897 ställts inför krigsrätt för vapenvägran av samvetsskäl. Vidare hade en kapten inför krigsrätt vägrat att avlägga domared. Även han åberopade samvetsskäl. Efter order av rättens ordförande hade han avlagt eden. Han förklarade dock att han gjorde det endast för att order från överordnad måste åtlydas. Efter att ha berättat om liknande fall av vapenvägran i Tyskland och den pinsamma uppmärksamhet de väckt, hänvisade Myrberg till RF paragraf 16 och menade att den borde tillämpas i dessa fall. Militarismen med "sitt kraf på blind lydnad är en verklig fara för vårt land i detta afseende" menade han. Inte minst upprörande fann han det att kaptenen mot sitt samvete lydde order att avlägga ed. Hade man rätt att på någons order handla mot sitt samvete? undrade Myrberg. I riksdagen hade en hög militär sagt att han inte skulle ha uttalat sin mening i en militär fråga, om han vetat att hans förman krigsministern varit av en annan mening. "Skulle det då hafva kommit så långt, att det hör till den militära katekesen i vårt land, att den blinda lydnaden för förmän går före plikterna både mot Gud och fäderneslandet?" Även om Myrberg visste att krigsmaktens effektivitet byggde på lydnad, ansåg han att lydnaden måste ha sina gränser. Att åberopa GT var inte heller lämpligt, när man diskuterade kriget. GT:s ande var en annan än NT:s. Och de mosaiska kraven på soldaterna var ändå humanare än de moderna kraven.¹² Myrberg ansåg att försvarskrig ingick i överhetens plikt att skydda medborgarna. I det avseendet stod han på den lutherska lärans grund, sådan denna utformats i katekesen. Trots detta ville han kämpa för samvetsfriheten. Samvetsfrihet innebar rätten att följa sin uppfattning om vad Bibeln bjöd även i fråga om edsavläggelse. Överhetens rätt att ställa krav på undersåtarna var begränsad. Sina argument för samvetsfrihet hämtade han från RF paragraf 16 och inte från bibliska eller religiösa motiv.

När Myrberg nästa gång tog till orda i frågan fick han anledning att ta fram de bibliska argumenten. Orsaken till att han då tog till orda var en skrift av Henning Melander. Innan Myrberg kommer till tals igen måste vi ge en liten presentation av Melander och hans skrifter. Henning Melander kom från en officersfamilj. Hans far var major Johan Albert Melander i Karlskrona. Hennings äldre bror Emil blev officer och avslutade sin militära karriär som överste i försvarsstaben. Han blev känd som "ungdomens överste", pionjär inom KFUM i Sverige, folkhögskolegrundare m m. Han var en av de ledande kristna personligheterna i vårt land efter sekelskiftet. Den yngste brodern, Yngve, har också lämnat spår efter sig i norra Sveriges kulturella liv. Som folkhögskolerektor kom han att utöva ett betydande inflytande i Norrbotten. Både Emil och Yngve Melander har förärats utförliga levnadsbeskrivningar i

biografiska arbeten. Henning har däremot oftast förbigåtts med tystnad. Om honom uppges på sin höjd att han föddes 1858 och dog 1933 samt att han arbetade som geodet vid rikets allmänna kartverk.¹³ Han avvek från släktens militära traditioner. När brodern Emil Melander i början av 1890-talet gav ut en skrift med titeln "Fredsdrömmar", var i samtidens fredsarbete framställdes som orealistiskt, kom Henning med en annan skrift med titeln "Försvarskriget ur biblisk synpunkt". I den kritiserade han det förhållandet att försvarsrörelsen i viss mån haft religiös anknytning. Prästerna hade haft fosterländska fester i kyrkor, där endast fridens evangelium skulle förkunnas. Där hade man också predikat om plikten att försvara landet med vapen. Detta hade även hänt i missionshus. Efter detta konstaterande granskade författaren motiveringarna för försvar. Han gjorde det i fyra punkter. Den första sade att Jesu bud gäller individer och inte folken. Därför befallde aldrig Jesus eller apostlarna någon att avsäga sig krigstjänst. Den andra motiveringen sade, att folken fortfarande stod på en lagisk ståndpunkt och därför var tiden för någon annan ordning ännu inte inne. Melander bemötte båda motiveringarna för försvarskrig med att Jesus aldrig menat att man skulle vänta med att lyda honom. Man kunde inte heller dra slutsatser av att Jesus inte sagt något till krigsmännen. Inte heller Johannes döparens tystnad motsade bergspredikan. Ett tredje argument Melander ville bemöta hämtades ur Hebréerbrevet. Däri framställdes krigets bragder i kapitel 11 som trosgärningar. Inför det argumentet påpekade Melander att det var tron och inte krigets bragder, som värderades av brevets författare. Till sist togs Rom 13 upp till behandling. Paulus anbefallde visserligen lydnad för all överhet, men, frågade Melander, hur kan man i Rom 13 finna något rättfärdigande av att en furste bekriagar en annan? Överheten var inte Guds ställföreträdare utan Gud tjänare. Jordiska kungars rätt att bruka svärd var alltså helt inomvärldslig. En hednisk kung eller världsordning var inget som en kristen fick samverka med. Detta hade man också erkänt i RF paragraf 16. Den röst som talade i vägrarnas samveten var Bibeln. Det berättas visserligen i Bibeln om en tid, då Gud inte bestraffade sitt folk för de krig de förde. Men detta Israel stod lågt. Enligt Jesu undervisning skulle man bedja för sina fiender. Detta tolkade Melander så, att den kristne hade en inställning som gjorde "hjärtat öppet för fienden". Att bruka vapen var alltså inte en plikt utan en last. Sitt bibliska stöd för denna åsikt fann Melander i bergspredikans ord om fiendekärlek (Mt 5:21,22,38-44).¹⁴

1897 kom så den skrift, som väckte Myrbergs behov av att korrigera bibeltolkningen. Den var en bearbetning av en artikelserie i Svenska Morgonbladet 1895. Skriften hette "Värnplikt och samvetstvång". När myndigheterna vill ikläda oss "vilddjurets insignier" gäller det att lyda Gud först, sade författaren. Han tog sedan upp Luthers begrepp andligt och världsligt regemente. Teologers sätt att motivera krig fann Melander tveksamt. När man använde Jesu ord till Pilatus att denne fått makten ovanifrån som bevis

för att världslig myndighet utförde Guds gärning, tyckte Melander att man hamnat helt fel. Mose hade sökt följa Guds lag, då han stiftade lag för Israel. Men om Guds lag skulle fortfa ra att gälla, svarade den mosaiska lagen endast delvis mot den. I NT gällde endast den av Kristus givna lagen (bergspredikan). Kristna fick alltså inte böja sig för Mose lag. Man måste lyda Guds lag. Författaren fortsatte framställningen med att skildra hur svenska ynglingar straffats för att de följt sitt samvete. I Uppsala möte hade fastställts att den heliga Skrift skulle var högsta auktoritet i allt som rör religionen. Här hade man dömt religiösa betänkligheter enligt världslig lag och alltså satt sig över 1593 års vägledande princip. Vidare återopade Melander än en gång paragraf 16 i RF. Vad man kunde fordra var "att krigsrätt ej vidare får avgöra samvetsfrågor och att lagen om samvetsfrihet får gälla äfven i fråga om betänkligheter rörande krig och krigstjänst".¹⁵

Myrberg instämde i Melanders åsikt att det som varit tillåtet på ett lägre stadium av utvecklingen inte är accepterat på ett högre. Däremot accepterade han inte Melanders användning av Jesu ord i bergspredikan. Samtidigt som han bemötte Melander vände sig Myrberg mot en författare, som kallade sig Observator. Denne hade fört fram åsikter motsatta Melanders. Han hade framhållit allas plikt att försvara sig och menade att det gällde även stater. Myrberg sade, att det är samhällets första plikt att bevara sig självt genom att hålla det onda i styr. Därför var överheten en Guds tjänare. Man skulle älska sin ovän men inte så att man försummade plikten mot sina närmaste. Man skall älska även orättfärdiga, men inte så att de rättfärdiga ges till spillo åt de orättfärdiga. Myrberg gick sedan igenom de bibelord de båda författarna använt och tolkat olika. Det gällde Lk 22:35-38. Observator fattade orden om lärjungarnas svärd bokstavligt. Melander hade fattat dem bildligt. Mt 26:52 var det andra bibelcitatet. Melanders tolkning var att Jesus avvisade bruket av vapen. Observator såg det som ett påpekande om det orätta i att bruka svärd mot överhetens tjänare. Till sist talade Myrberg åter för samvetsfriheten och gav i det avseendet Melander sitt stöd.¹⁶ I denna tidiga debatt mellan en teolog och en tekniker framkom några av de argument som sedan skulle komma i fler variationer. De aktuella bibelorden var bergspredikans ord om fiendekärlek och Paulus ord om överheten. Det handlade om NT:s företrädare framför GT och om att lyda Gud mer än människor. Inte minst viktigt är att se att RF redan drogs in i meningsutbytet.

Man kan i debatten skilja tre huvudtankar: 1. Överheten är Guds tjänare även i krig och har rätt att ställa krav på absolut lojalitet från undersåtarna. Som kristen måste man göra sin plikt, även om den är krigisk. När överheten kallar till krig utför den Guds verk och senare skall vi möta åsikten att själva kriget är ett Guds verk. 2. Krig är ett nödvändigt ont och egentligen inte enligt Guds vilja, men så länge man lever i denna onda värld finns inget annat sätt att lösa konflikter. Den kristne måste i det läget vara solidarisk med sina medmänniskor, men man kan medge samvetsfrihet för känsliga personer.

Detta var t ex O F Myrbergs ståndpunkt. 3. Att lösa konflikter med våld är oförenligt med Guds vilja uttryckt i Bibeln. Den kristne kan inte delta i det och måste därför vägra vapenutbildning. Denna åsikt företrädades av O Andersson och Henning Melander liksom den var vanlig inom Fribaptistsamfundet.

3 Tidiga meningsbrytningar inom Svenska Missionsförbundet

De två huvudpersonerna i SMF:s ledning, E J Ekman och P P Waldenström hade fram till 1878 samma åsikter om den kristnes förhållande till krig och krigstjänst. Fastän han visste att även allvarligt troende var soldater, ansåg Waldenström det vara okristligt att döda i krig. Han ville inte döma över deras samveten som var militärt engagerade, men hans egen ståndpunkt var klar. "Jag tror varken apostlarna eller Kristus hade kunnat gå i fält med mordvapen för att dräpa dem, till hvilkas frälsning han kommit ned från himmelen"¹ Den i Kristi död uppenbarade kärleken kan, enligt Waldenströms dåvarande ståndpunkt, inte förenas med tanken på att döda människor ens i krig.

Det ovan återgivna uttalandet gjorde Waldenström i ett brev 1876. Inte långt därefter kom en omvärdering. Under åren 1879-1889 skrev Waldenström de betraktelser i Pietisten, som senare utgavs i bokform, Guds eviga frälsningsråd.² I de sista betraktelserna kom han in på den kristnes förhållande till överheten. Det var i samband med utläggningen av Rom 13:5. Författaren påpekade där, att många kristna ynglingar hade samvetsbeträkligheter mot att utbilda sig i vapenbruk. Om samvetsnöden var äkta borde de följa samvetets röst. Man måste lyda Gud mer än människor. Men man måste också vara beredd att lida för sin övertygelse. Överheten kunde inte stifta lagar, som gjorde undantag för personer med samvetsnöd, ty det skulle "alla, även de största skälmar" utnyttja genom att skylla på känsliga samveten.³ Framställningen slutar med att Waldenström rekommenderar den känslige att noga tänka över sin situation och pröva sin ställning i bön om Guds ledning. Hans egen inställning tycks ha inneburit ett försök att vara förstående åt båda hållen, både åt de samvetsömma och motparten. Uttalandet är "inte heller ett klart vittnesbörd om samvetets rätt i förhållande till borgerlig lag", säger Ragnar Tomson. Tomson vill i Waldenströms ord se en pågående omvärdering av den tidigare inställningen i fråga om den kristnes vapentjänst.⁴ Det var alltså Waldenström som fjärmade sig från Ekman i denna fråga. De två intog också skilda ståndpunkter i andra politiska frågor. Säkertligen låg detta bakom, när Waldenström avrådde Ekman från att gå in i politiken 1881, då Ekman ställde upp som kandidat i riksdagsmannavalet. Motiveringen som Waldenström anförde var, att en andlig ledare hade större uppgifter att ge sin tid åt än politik.⁵ I följande val ställde Waldenström själv upp som kandidat. Förmodligen såg han inte sig själv som en mindre andlig

ledare med mindre betydelsefulla uppgifter än Ekman, utan man måste räkna med att andra värderingar tillämpades i den situationen. Skillnaderna i politisk uppfattning kan misstänkas ha spelat viss roll. I flera arbeten har man också antytt hur olika de två ledarna var till sin personliga läggning.⁶ J P Norberg, som för en kort tid skulle komma att bekläda missionsföreståndareposten inom SMF, var verksam som pastor 1904, när E J Ekman avgick från missionsföreståndareuppdraget efter att ha framfört i samfundet icke accepterade åsikter om de eviga straffen. Han hade goda kontakter med Waldenström. I sin dagbok för den 13 februari 1904 skrev han: "Kom PW för att resonera om ställningen med Ekman och Missionsförbundet efter hans framträdande som universalismens apostel. Resultatet därav blef ju, hvad jag förutsåg, lika med intet. För PW är enligt min tro, Ekmans bortmotande från Sv Missionsförbundet huvudsaken. Ledsamt nog inser han icke att han själv icke är mannen att uppbära och leda dess verksamhet. Jag rådde honom att på inga villkor ta emot ordförandeskapet men det rådet följer han naturligtvis inte."⁷

Bakom maktkampen mellan Ekman och Waldenström låg alltså inte endast teologiska motsättningar, även om det var en teologisk fråga som 1904 kom att bli Ekmans fall. Ekmans avgång kan ses som resultatet av en lång maktkamp mellan de två ledarna. Waldenström framstod efter Ekmans avgång som obestridd ledare med en enorm auktoritet inom SMF.⁸ På 1870- och 1880-talen var de varandras motståndare i politiken. På 1880-talet uttryckte Waldenström en syn på överheten, som innebar att överheten skulle åtlydas vare sig den var god eller ond. Upproriskhet mot överheten var uppror mot Gud. Överheten hade också makt att straffa till livet. Att leva under en dålig regering var att öva tron på en allsmäktig Gud.⁹ I det avseendet stod alltså Waldenström i den lutherska traditionen och var en trogen efterföljare till Rosenius. Då överheten befallde den kristne att göra något, som stred mot Guds bud, skulle den kristne ändå lyda. Den enskilde fick överlämna ansvaret åt Gud. Sin uppfattning motiverade Waldenström med att hänvisa till Paulus ord i Rom 13 och till Jesu ord om att ge Gud vad Gud tillhör och kejsaren vad kejsaren tillhör. Öhrman har visat att Waldenström i sitt eget liv gjorde skillnad på andlig och världslig överhet. Mot kyrklig myndighet visade han upproriskhet. Detta kompenserade han genom sin stora underdånighet för världslig överhet.¹⁰

När Waldenström på allvar trädde in i rikspolitiken framträdde han som övertygad försvarsvän. Som sådan möter vi honom i fortsättningen. Att försvarsvänlighet kunde förenas med kristen tro uttryckte han i ett privatbrev från 1888 så: "Jag tror för min del icke att det är emot Guds ord att göra krigstjänst".¹¹ Det var klart besked. Under försvarsdebatten i andra kammaren på våren och hösten 1892 hade Waldenström yttrat sig på ett sätt, som väckte stark kritik. Kritikens allvar framgår av vad han själv berättade i artikel för den i Chicago utgivna Missionsvännen om denna tid. Han sade då i en

återblick "jag hade också så när förlorat största delen af mina kristna vänner i landet och man satte till och med i fråga om jag skulle tillåtas predika vidare".¹² Waldenström ansåg sig tvingad att bemöta sina kritiker genom att i broschyrform ge ut sina debattinlägg försedda med inledning och efterskrift. Av inledningen framgår, att Waldenström beskyllts för att ha tagit mutor av kung och regering för att hjälpa de mäktiga att förtrycka de fattiga. Men anledningen till att han i riksdagen den 6 april hade yrkat bifall till Kungl Mj:ts hemställan¹³ var att han var en verklig fredsvän. Men han trodde inte på bestående fred. Svenskarna kunde inte själva bestämma över krig och fred. I debatten i höstriktsdagen ville han framhålla vikten av att man rättade sig efter verkligheten. Man var inte vän av tjuvnad för att man låste sin dörr. Man var inte heller vän av krig för att man beredde sig på att möta faran. Vapenövningarna skulle inte uppfattas som en börda för ungdomen utan det var en plikt staten hade att fullgöra gentemot ungdomen. Politiska bedömningar visade att svåra tider skulle komma. Bibeln talade också om krig i de yttersta tiderna. Sverige skulle inte ensamt börja krig, men troligen skulle det dras in i ett stormaktskrig. I svåra tider kunde man dock som Israel i GT lita till Guds hjälp. Man måste erkänna även GT som Guds ord. Johannes döparen hade inte heller uttalat sig mot soldatyrket som sådant. Anförandet slutade: "Herr talman, det kan visserligen hända och det förr än man tror, att vårt land ryckes med i krig; men om den dagen kommer, och vår ungdom då till följd av brist på övning slaktas som kalvar eller trampas ned som maskar, så skall dess blod icke låda vid minnet av mitt riksdagsmannaskap. Och det säger jag icke blott från fosterländsk utan även från kristlig synpunkt."¹⁴ Ekman frågade efter Waldenströms anförande hur det skulle bli om "de våra" nedslaktade fienden. Skulle då inte fiendens blod låda vid Waldenströms händer? Om man än inte ansåg det realistiskt att tro att kriget skulle försvinna, var det dock de kristna, som förväntades förverkliga ideal i stället för att anpassa sig till den närvarande verkligheten.¹⁵ Lång övningstid kunde motiveras både utifrån en realistisk syn på den politiska verkligheten och utifrån Bibeln menade Waldenström. Det har ansetts att Waldenström i denna fråga stod ganska ensam som frikyrkoman. Enligt en uppgift av J P Norberg hade debatten i försvarsfrågan även "förgiftat sinnena" i ett predikantmöte samma år. Många predikanter delade inte Waldenströms syn. Inte heller i sin hemförsamling i Gävle accepterades hans inställning av alla.¹⁶ Waldenströms ovan återgivna personliga vittnesbörd bekräftar att han också kände sin isolering. Men om detta gällde då, förändrades situationen efter år 1900. En av dem som senare gav Waldenström sitt stöd var den från början liberale men sedan konservative Carl Boberg¹⁷ liksom J P Norberg m fl predikanter inom SMF. Vi får anledning att återkomma till deras politiska insatser, eftersom de gjordes senare.

E J Ekman har redan framstått som Waldenströms motståndare i försvarsdebatterna. Han torde ha haft en betydande del av väckelserörelsernas folk

bakom sig, då han bekämpade förslaget att öka beväringens övningstid till 90 dagar och värnpliktsjänstgöringen till 40 dagar. I riksdagen framhöll han att en kristen måste ta hänsyn till alla människor, inte bara vänner och fränder utan även till ovänner.¹⁸ Ekman fortsatte meningsutbytet med Waldenström i Svenska Morgonbladet. I det meningsutbytet framträdde skillnaden i bibelsyn mellan Ekman och Waldenström. Ekman framhöll att det fanns en bestämd skillnad på vad som sägs om krig i GT och i NT. Eftersom Waldenström stödde sig på GT, vilket Ekman inte var övertygad om att man borde göra, ville han dock med argument från GT visa, att man kunde komma fel med sådana metoder. Han visade hur man enligt krigslagarna i GT (5 Mos 20:14) kunde ta fångar i krig och använda fiendens kvinnor till älskarinnor under den tid man önskade. Om man accepterade GT:s normer skulle man inte heller göra skillnad på anfalls- och försvarskrig. Enligt Ekman hade Waldenström inte fått fram ett enda positivt stöd i Bibeln för kristnas deltagande i krig utan han hade fått nöja sig med negativa.¹⁹

På Ekmans sida i denna fråga stod C J Nyvall, den värmländske kolportören och missionsledaren. Hans inflytande var stort liksom hans betydelse för SMF:s bildande. I samband med ett besök i Bofors vapenindustri hade han uttryckt förhoppningen om att företaget i sina anläggningar snart skulle komma att tillverka produkter för fredligt bruk.²⁰ Han försökte brevlades påverka Waldenström. I hans argumentering förekom även plikten att ta hänsyn till de fattiga, som skulle drabbas värst av ökade försvarsbördor. För Nyvall var sparsamhet med försvarsutgifterna ett rättvisekrav.²¹ Nyvalls betoning av sakens ekonomiska sida är viktig mot bakgrund av den allmänna debatten i försvarsfrågan. Där rörde man sig inte ofta på det ideologiska planet utan debatten rörde sig om skattebördor och tjänstgöringstidens längd. Även då frågan om nedrustning kom upp vid folkmöten under 1881 förekom i pressreferaten inte andra än ekonomiska synpunkter i argumenteringen.²² Nyvall gav också uttryck åt de fattigas besvikelse, när riksdagen 1892 hade beslutat om förlängd övningstid.²³ När Waldenström drog in ekonomiska synpunkter i detta sammanhang skedde det i form av en jämförelse mellan de summor svenska folket söp och snusade upp under ett år och den summa man ville kosta på försvaret. Mot sina laster visade man större generositet än mot försvaret av fosterlandet.²⁴ För Waldenström var en sådan inställning obegränsad.

Mer principiella frågor togs upp på SMF:s generalkonferens 1883, då man på dagordningen hade frågan "Bör en kristen befatta sig med krigstjänst?". I diskussionen nöjde man sig med att konstatera att några hade samvetsbeträkligheter mot vapenbruk och andra hade det inte. Kanske får diskussionen ses som ett försök att skapa ömsesidig tolerans inom samfundet i denna fråga. Men redan det förhållandet att den kom upp visar att den började bli aktuell.²⁵ Opinionerna inom SMF var alltså tidigt delade. Vem av de två ledarna som vid denna tidpunkt var mest tongivande är omöjligt att säga. Un-

der 1900-talets första decennium klarnade bilden. Då blev Waldenström den dominerande opinionsbildaren även i politiskt avseende för SMF. När Mårald har betonat skillnaden i åsikter i denna fråga mellan Ekman och Waldenström har han även påpekat att man inom Metodistkyrkan inte led av samma tvehågsenhet. Redan 1884 beslöt Metodistkyrkans årskonferens att rekommendera sina medlemmar att ansluta sig till SFSF.²⁶

I denna översikt har vi sett att fribaptisterna var pionjärer i fråga om att dra de praktiska konsekvenserna av sin syn på krig och fred. Sannolikt har deras ställningstagande väckt debatt i andra samfund och inte minst inom SMF. Waldenström framträdde tidigt med en luthersk syn på krig och krigstjänst. Överheten kräver som Guds tjänare lydnad. Om man vore viss om att den enskildes övertygelse var äkta skulle Waldenström kunna tänka sig att man medgav samvetsfrihet. Ekman och Nyvall hade större förståelse för de samvetsömna och talade för sparsamhet med försvarsutgifterna. De företrädde en liberal politisk uppfattning. I sin etiska uppfattning stod de vapenvägrarna nära. Men deras röster hördes inte inom SMF efter sekelskiftet.

4 Debatten närmast före och efter beslutet om ny härordning

Väckelserörelserna hade människors religiösa omvändelse som sitt huvudärende. Att förkunna evangeliet uppfattades som en brådskande angelägenhet. Inte alltid gav man sig tid att reflektera över budskapets och trons sociala konsekvenser. Liksom den enskilde ställdes inför uppmaningen att själv ta ställning i omvändelsefrågan, skulle han också med Bibelns och samvetets hjälp utforma sitt sätt att leva. Den naturliga följderna av detta blev att det fanns många olika uppfattningar om vilka etiska krav man skulle ställa eller rätta sig efter. När arbetet med en ny härordning led mot sitt slut omkring sekelskiftet blev inställningen till försvarsmakten en mer personlig fråga för den vanlige medborgaren. Vi har sett att före sekelskiftet fanns inom väckelsen och inom SMF delade meningar i försvarsfrågan. Waldenström var medveten om att hans åsikter inte delades av flertalet inom SMF. Det blev snart annorlunda. Utvecklingen efter sekelskiftet (och Ekmans avgång) innebar att Waldenström kom att få ett dominerande inflytande på opinionsbildningen i samfundet även i politiska frågor.

a Inställningen till fredsarbetet

Detta gällde i hög grad frågan hur man skulle ställa sig till krig och fred samt krigstjänst.¹ Fredsrörelsens ledande man och historieskrivare, Carl Sundblad, tyckte sig kunna konstatera att entusiasmen för fredssaken var mycket måttlig inom frikyrkan. De "waldenströmska frikyrkopastorerna" betecknades av honom som motståndare till fredsarbetet.² Förmodligen gällde uttalandet mer inställningen till SESF än till freden. Det som enligt Sundblad hindrade frikyrkofolket från att engagera sig i fredsarbetet var tron "att verk-

var tron "att verklig och stadigvarande fred på jorden aldrig skulle kunna er-nås i denna tidsålder och att det på grund häraf äfven vore föga lönande att i denna tidsålder arbeta för saken".³ Ett annat tema, som Sundblad fann i den frikyrkliga förkunnelsen, var "predika evangelium och omvänd människor till Gud så faller kriget af sig själf". Sundblad ville i sin egen förkunnelse vända på tesen och säga, att Kristus inte kunde återkomma "förrän vi får bort det råa våldssystemet, de ohyggliga krigsrustningarna och militarismen, hvilka så länge de finnas till, omöjliggöra både Kristi (andliga) återkomst och ett tillstånd af rättfärdighet, välstånd och broderskap mellan nationer och enskilda på jorden".⁴

Enligt Sundblad fanns det alltså en djupgående skillnad i uppfattningar mellan frikyrkan, framför allt SMF, och freds rörelsen. Frikyrkan väntade inte fred på jorden förrän Guds rike etablerats och freds rörelsen väntade inte Guds rike förrän fred uppnåts. En näraliggande uppgift blir bl a att undersöka vilken sanning det fanns i Sundblads påstående. Det kan tyckas som om hans utsagor om frikyrkans fredsintresse motsades av honom själf. Den historia han skrev vittnar fortfarande om att freds rörelsens frammarsch skedde under medverkan av såväl präster i Svenska Kyrkan som frikyrkopastorer. Och själf bekände han sig till SMF. Det har dock redan framgått att meningarna inom SMF var delade. Ser vi på väckelserörelsen i lite vidare omfattning framstår åsiktsrikedomen än klarare.

I skuggan av försvarsdebatten hade freds rörelsen svårt att inom SMF finna gehör för sina strävanden. När SMF:s styrelse förberedde samfundets konferens 1902, behandlades en skrivelse från "fredsföreningen". I den begärdes att SMF:s församlingar söndagen efter jul skulle ha bön för freden. Brevet kom från SFSF och var daterat i maj 1902. Brevets författare framhöll att kristendomen "i renhet och kraft" gjorde slut på kriget. Men så hade kristendomen inte framträtt ännu. Man meddelade också att Metodistkyrkan i Sverige anslutit sig till tanken på en fredssöndag. Skrivelsen var undertecknad av Carl Sundblad, N A Nilsson och Emil Gullers. Missionsstyrelsen beslöt att föreslå att generalkonferensen skulle bifalla SFSF:s begäran.⁵ Av SFSF:s protokoll framgår att även baptisterna accepterat tanken på en bön dag för freden.⁶ Men varken exemplen från metodister och baptister eller styrelsens förslag kunde i generalkonferensen leda till det av SFSF önskade beslutet. Med motiveringen att "frid på jorden" alltid var föremål för den kristna församlingens bön avtog konferensen freds förenings begäran.⁷

När SMF:s styrelse sammanträdde i juni 1903 förelåg ett förslag från Carl Torén och M Lundqvist, Östhammar, att predikanterna inom SMF skulle uppmanas att tala om fredssaken en söndag. Denna gång ville inte styrelsen ställa sig bakom brevskrivarnas önskemål. Den föreslog avslag på begäran med motiveringen att predikan alltid handlade om fred.⁸ Generalkonferensen beslöt enligt styrelsens förslag.⁹ Förmodligen kände styrelsen bättre till opinionerna i konferensen denna gång och ville inte riskera ytterligare ett

bakslag genom att yrka bifall. Kanske spelade det också en roll att skrivelsen undertecknats av två enskilda utan att ange någon organisation som stod bakom önskemålet om fredspredikan. I november sändes ett upprop i samma ärende även till landets präster. Det blev ingen större framgång. Tvärtom sågs det att resultatet blev bättre bland frikyrkorna. Men det var bland dem endast baptister och metodister som avsatte en söndag till fredssöndag.¹⁰ Sammanfattningsvis kan vi alltså konstatera att Sundblads ord om frikyrkan och freds rörelsen hade sin giltighet beträffande SMF. Det gällde inte intresset för fred men för fredsarbete genom SFSF. Baptister och metodister visade sig däremot välvilligare mot SFSF.

b Gud, fosterlandet och kriget

De tidigare nämnda melanderska skrivierna satte tydligen sinnen i rörelse här och var. Jonas Löfgren i Hemlandsposten fann, även om han inte delade Melanders synpunkter i övrigt, att tanken på nationellt skydd i "neutralitet utan beväpning" var värd att tänka på, fastän "det nu icke kan hoppas på att vinna gehör". Å andra sidan kunde Löfgren se kriget som ett Guds verk. Han konstaterade nämligen att boerkriget var Guds hämnd på England för dess förtryck av andra folk. Löfgren förutsatte att utgången skulle bli olycklig för England.¹¹ Från tyskan hade man översatt en liten artikel om troende krigare, av vilken det bl a framgick att Gud stod bakom krigaren. Den publicerades i samma tidning. Författaren utgick från situationen i Sydafrika. Till skillnad från Löfgren trodde inte den tyske författaren att Gud tog parti i kriget. Men den troende visste att människan av Gud satts in i striden och på båda sidor kan enskilda bedja om kraft att göra sin blodiga plikt. Vidare sade författaren att den troende såg kriget som en skickelse han borde underordna sig. Även om redaktionen inte i allt ställde sig solidarisk med synpunkterna på kriget, som man hämtat från den tyska källan, accepterade man tanken på att även krigaren kan bedja.¹² Liksom Gud straffade England borde även Kina behandlas strängt efter boxarupproret. Löfgren citerade med gillande den tyske kejsaren, som framhållit att med mildhet vann man inget. Trots att Löfgren själv fann resonemanget gammaltestamentligt hämndlystet, anslöt han sig till det.¹³

Att frågan om hur den kristne skulle se på kriget var aktuell hängde inte endast samman med vad som hände på fjärran krigsskådeplatser. Omkring sekelskiftet hade diskussionerna om nydaningen av det svenska försvaret gått in i ett avgörande skede. Sedan Karl XI:s tid hade det s k indelningsverket varit grunden för den svenska krigsmakten. Det innebar att bönderna indelades i rotar, vilka skulle svara för underhållet av en soldat. Genom denna organisation hade Sverige fått en stående armé med övat manskap. Rustningarna ute i Europa innebar nu att denna svenska försvarsmakt var omodern (redan 1808-1809 års krig med Ryssland hade visat detta), trots att

den reformerats några gånger under 1800-talet och kompletterats med "beväringen", som innbar att manlig ungdom ålades värnplikt. Då man kunde köpa sig fri från denna plikt innebar den ingen allvarligare förstärkning av försvaret. En annan svaghet med systemet var att bönderna fick bära den ojämförligt största delen av försvarsbördan. Om indelningsverket nu skulle ersättas med ett modernt försvar byggt på allmän värnplikt, skulle det göra frågan om deltagande i krig mer personlig för hela årsklasser svenska unga män. Genom allmänna värnplikten skulle också hela årsklasser svenska ungdomar fostras i nationell anda. Frågan gällde då hur den kristna ungdomen skulle ställa sig till vapenutbildning.

EFS:s *Budbäraren* deltog inte i försvarsdebatten vid denna tid. Men på hösten 1900 kom en artikel, som erinrade om att överheten var en Guds gåva till människorna både i samhället och i industri- och kraftanläggningar. Revolution och uppror mot överheten innebar att den mänskliga lustan släpptes fri och övervåld fick fritt spelrum. Samtidigt påminde man överhetens tjänare om att de tjänade Gud. Detta sista syftade till att skapa ansvar och ödmjukhet.¹⁴ *Vecko-Posten* presenterade härordningsförslaget i november-december utan egna kommentarer.¹⁵ Hemlandsposten ville inte ta ställning till arbetet med härordningsförslaget. Men man ville framhålla frågans vikt. Fosterlandskärleken var en religiös känsla. Inget fanns som var lika kärt som fosterlandet. Det handlade inte endast om materiella värden. Hur skulle det gå med religions-, tanke- och yttrandefrihet om Sverige kom under ryskt våld?¹⁶ Utan att direkt anknyta till försvarsdebatten kom *Vecko Posten* med några funderingar om hur staterna hävdade sin makt utan hänsyn till andra. I samhället tillämpade de enskilda samma principer. En kristen inställning på alla plan efterlystes.¹⁷ Det var ett försynt sätt att tala för en ny ton i mellanfolkligt umgänge. Göteborgs Veckotidning påminde om att fredsvännerna tidigare förkastat allt försvar. Nu gällde regeln att en fredsvän måste vara försvarsvän. Man avvisade talet om att försvar inte skulle löna sig. Om det inte var så att Gud gav landet till pris på grund av folkets överträdelser och laster, skulle man kunna försvara sig med framgång.¹⁸

När nu en ny härordning skulle genomföras, måste alla ekonomiska och militära hänsyn beaktas. Då så skett måste förslaget genomföras oavsett dess konsekvenser för t ex hälsa och nykterhet eller kristen tro. D v s andra tidens viktiga frågor måste stå tillbaka. Hänsyn till sådana frågor fick inte vara villkor för förslagens antagande eller förkastande. Men sedan var det viktigt för de kristna att beakta vad man kunde göra för de värnpliktiga ur kristlig synpunkt.¹⁹ Så talade Hemlandsposten i mars 1901 och fortsatte att kommentera Melanders synpunkter. Denne hade granskat frågan om allmän värnplikt i ljuset av den äldsta kyrkans skrifter. Hemlandsposten kunde instämma i att där mötte man ett entydigt motstånd mot deltagande i krig. Men det sade inget av värde för bedömningen av den aktuella situationen, menade Hemlandsposten. Skillnaden mellan då och nu var att under äldsta kyrkans tid

fanns ingen kristlig stat med dess lagar.²⁰ Göteborgs Veckotidning och Hemlandsposten företrädde en starkt nationalistisk inriktning under det att *Vecko Posten* var mer frågande inför försvarsdebatten. Hemlandsposten förde ofta SMF:s talan i de lokala sammanhangen. Det man kallade "kristen tradition" hade fortfarande så mycket hedendom i sig att man inte på länge skulle komma att smida om svärdet till plogbillar, skrev *Vecko Posten*. I samband med försvarsbeslutet 1892 hade man sagt att reformen skulle ge trygghet. (Övningstidens längd hade ökats) Nu var den reformen också gammal och föråldrad. Trygghet skulle uppnås genom ytterligare en reform. Hur länge skulle den duga? Ett hedniskt-spartanskt drag i reformen såg man i tanken att svensk ungdom skulle härdas genom militär disciplin. Att detta var något "hedniskt-spartanskt" kunde man inte resonera bort menade *Vecko Posten*. Följdfrågan blev: Skulle den svenska ungdomen gå samma väg som den spartanska? Man kunde naturligtvis fråga sig om medborgarna skulle komma att klara de ekonomiska bördor reformförslagets antagande skulle medföra. Men ännu viktigare var den religiösa frågan. Skulle man lita på svärd eller "Herrens starka arm". *Vecko Posten* ville inte bortse från den senare möjligheten. I Sveriges natur hade man vissa förutsättningar för skydd. Försvaret borde bygga på att kusterna värnades och om den linjen inte höll skulle medborgarna tillämpa nödvärnsrätt. På det sättet skulle man kombinera naturgivna (av Gud givna) förutsättningar med en försvarsorganisation, som inte behövde kosta så mycket.²¹

Hittills har vi kunnat finna en i stort sett enhällig uppslutning kring arbetet med försvarsreformen. Fosterlandet såg man som en Guds gåva, vilken skulle försvaras. *Budbäraren* och Hemlandsposten stödde klart överheten i dess uppgift att skydda land och folk. Medborgarens plikt var att vara lojal. *Vecko Posten* gav inte uttryck åt direkt motsatta åsikter men var mer reserverad. SMF:s egna tidningar teg.

När man i april 1901 såg avgörandet i försvarsfrågan nalkas, manade Hemlandsposten sina läsare till förbön för förslaget till ny härordning. Man skulle ännu få vänta länge på uppfyllelsen av Jesajas framtidsprofetior. Därför måste man utbildas för krig. Men om övningstiden inte användes till sådant, som verkligen var nödvändigt i en krigssituation, skulle en övningstid på 365 dagar inte räcka till.²² Tiden måste användas väl. Göteborgs Veckotidning markerade enighet i sakfrågan inom svenska folket, men påminde om dem, vilkas samveten förbjöd dem att bära vapen. Man fick inte med fängelsestraff fresta eller förleda människor att handla mot sitt samvete.²³ Liksom tidigare Göteborgs Veckotidning bemötte också Hemlandsposten dem, som menade att försvar var lönlöst. Med Guds hjälp och egna ansträngningar kunde Sverige försvaras.²⁴

Vecko Posten redogjorde för ärendets handläggning fram till beslutet utan att göra egna kommentarer. När beslutet var fattat frågade baptistorganet stillsamt om effektiviteten i den nya försvaret svarade mot kostnaden för det-

samma.²⁵ Beslutet som fattades av riksdagen i slutet av maj 1901, innebar att indelningsverket avskaffades och ersattes med en värvad stam. Allmän värnplikt med 240 dagars övningstid för infanteriet infördes. Kavalleri, artilleri, ingenjörstrupper och fälttelegraf fick 365 dagars övningstid. Inom flottan och kustartilleriet blev övningstiden 300 dagar. Kustartilleriet inrättades 1902. För reformen fastställdes en övergångstid för genomförandet på 12 år.²⁶

Heimlandsposten fortsatte att uppmuntra försvarsintresset. Från kung Josafats historia i GT hämtade man stoff. Josafat var enligt skildringen i 2 Krön 17-20 en kung som fruktade Gud. Han lade också ned stor omsorg på rikets krigsmakt. Av detta exempel kunde man lära att "omsorgen om att stärka fosterlandsförsvaret kan stå tillsammans med en levande tro på Gud".²⁷ Här ser vi hur man använde berättande texter ur GT som norm för kristet handlande. Redaktörens slutsatser av berättelsen om Josafat uppkallade signaturen P-n till att skriva ett brev till tidningen, vari NT på nytt ställdes mot GT. Brevet kommenterades på ledarsidan. Insändaren beklagade redaktionen för att det inte stod skrivet i berättelsen att det var Gud, som gav befallning om rustningarna. Skildringen i 2 Krön 17-20 visade att rustningarna egentligen var onödiga. Brevskrivaren bad i stället om ett enda bevis från NT på att rustningar och krig var förenliga med gudsfruktan. Löfgren svarade med att fråga om P-n verkligen trodde att Josafats rustningar skedde mot Guds vilja. I kap 17 sägs att Amasja frivilligt ställde sig i Herrens tjänst, då han ställde upp med ett antal soldater. Beträffande önskemålen om nytestamentliga ut-sagor hänvisade Löfgren till att man i NT inte har att göra med en kristen stat. Bergspredikans bud om fiendekärlek gällde den enskilde. Den enskilde fick lyda sitt samvete. Men man skulle dock lägga märke till att Johannes döparen inte krävde att krigsmännen skulle överge sitt yrke. Kornelius, om vilken det berättas att han blev kristen, var officer och enligt Apg 10 sägs inget om att han skulle byta sysselsättning.²⁸

Trots härordningens genomförande, ansåg man sig böra fortsätta att argumentera för nödvändigheten av ett starkt försvar och för krigets berättigande. Som ett led i denna argumentering får man se Heimlandspostens översättning av en artikel från tyska. Den var skriven av Gottfried Buchner och hade rubriken "Krig". Enligt artikeln kunde ett krig av rättfärdiga orsaker bli nödvändigt enligt kristliga principer. Genom Guds bistånd kunde ett sådant krig också få ett lyckligt slut. Man hade i varje fall rätt att hysa den förhoppningen. Annars var krig "ett gudomligt gissel" och ett tecken på att människor sparat ur från det riktigt mänskliga. Under Guds ledning kunde det tänkas binda folk samman liksom stormvindar friskade upp mer än stiltje. Här möter vi tanken på att krig var nyttigt ur viss synpunkt. Som rättfärdiga krigsorsaker angavs: Förakt för Guds ord, 3 Mos 26:25, 1 Kon 8:33. Utgjutande av oskyldigt blod, Dom 9:1 f, 2 Sam 12:9, 10. "Skändliga" handlingar, Dom 19:20. Andra företeelser som kunde leda till krig var girighet och orättfärdighet, Amos 9:11, Mika 2:1, samt stolthet och högfärd, Jes 13.²⁹

Alla bibelcitaten var hämtade från GT. Författaren avviker även från den lutherska/ortodoxa tesen att trosfrågor inte kan främjas genom krigiska handlingar. Bakom tankegången skönjer man en dömande och hämnande Gud verksam genom kriget.

I juni 1902 hade EFS sin årshögtid. I dess program förekom ett föredrag av överste G F Ugglå, som fredagen den 6 juni inledde en offentlig diskussion över ämnet "Vilket är det starkaste värdet för ett folks självständighet?" Årsmötesreferatet i *Budbäraren* nämner endast ämnet men återger inget av föredragets innehåll eller den följande debatten.³⁰ Enligt Missions Tidning hade Ugglå hänvisat till att det gamla Israel hade haft framgång, då det befann sig på Guds väg. Avvikelse från den vägen hade alltid medfört olycka. Nu befann sig Sverige på väg bort från Gud. Skulle någon omvändelse komma?³¹ Trots föreläsarens militära titel och ämnesformuleringen var det alltså ett andligt föredrag utan anspelningar på försvarsfrågan. Ugglå var en av initiativtagarna till KFUM i Sverige och tillhörde dess styrelse till 1902. Han tillhörde en tid även styrelsen för föreningen Sveriges Flotta.³²

Från olika delar av Sverige kom däremot signaler, som tydde på att försvarsfrågan hölls vid liv inom SMF-kretsar. Ansgarii Posten berättade att i Kristinehamn hade kyrkoherde Hj Fröding hållit ett föredrag den 10 maj 1903, vari han sagt, att det var inte en slump utan en Guds gåva att man fått födas och leva i Sverige. Det var heller inte endast ett uttryck för fosterlandskärlek, när man ville försvara sig. Det var också lydnad för Guds bud och för överheten. Krig var visserligen något ont, men det skulle dröja länge tills profetian om att svärdens skall smidas om till plogbillar gått i uppfyllelse. Till dess måste man försvara sig. Och man handlade i försvarets intresse, när man uppfostade svensk ungdom till gudfruktiga människor. Därför ansåg föreläsaren det också vara nödvändigt att det fanns ett soldathem på Trossnäs.³³ Föredragets syfte var alltså att inspirera till soldatmission. Orden om försvarets kristliga motivering tjänade som självklar bakgrund till huvudärendet. Soldathemsverksamhetens syfte, att stärka gudsfruktan bland de värnpliktiga, var en god sak som kunde påräkna stöd från SMF-kretsar bland Ansgarii Postens läsare.

Soldatmissionen hade börjat i Stockholm i juni 1877 på initiativ av Karl August Andersson och hans hustru. Andersson hade lärt känna denna form av kristlig verksamhet i England. Syftet var främst att ge soldaterna en plats att samlas på i stället för de krogar, som annars var deras enda möjlighet till förströelse. Att vinna soldaterna för den kristna tron var naturligtvis det viktigaste syftet.³⁴ Vid Trossnäs hade redan på 1870-talet Värmlands Ansgariiförenings predikanter försökt bedriva missionsverksamhet men blivit tvungna att uppge försöket i brist på lokaler. Det var när KFUM i Värmland engagerat sig för saken som ett soldathem kommit till stånd 1896. Rege-mentspastor Hj Fröding hade varit en av invigningstalarna.³⁵ Intresset för ett starkt försvar parades med den rent evangeliska uppgiften att missionera

bland de värnpliktiga. I ett resebrev från Vännäs gjorde Waldenström reflektionen, att där fick 700 värnpliktiga på sommaren 1903 god utbildning. Det var en bättre utbildning än förr. Men den var dyrare. Var den för dyr? Waldenström ansåg den värd sitt pris. Det var, ansåg han, bättre att ge ut 1000 kronor och få valuta för pengarna än att ge ut 100 kronor för ingenting. Ungdomens utbildning på övningsplatserna var till nytta inte endast för försvaret utan även för den ungdom, som i sin värnpliktsutbildning fick lära sig flit och artighet.³⁶ Ansgarii Posten, som publicerade Waldenströms brev höll endast delvis med honom. Veklighet motverkades och punktlighet främjades av värnpliktstjänstgöringen. Däremot vande man inte ungdomen vid arbetssamhet och sedlighet.³⁷ Denna omsorg om de värnpliktigas sedliga fostran dök upp i flera sammanhang. J Norberg, vid denna tid pastor i Betlehems kyrkan i Göteborg, ville ställa samma krav på officerare som på skollärare i fråga om sedlighet och anständigt leverne.

Som läget var, skapade officerarnas råhet misstro mot dem hos allmänheten.³⁸ En god vandel var värd mycket. Det hade skytterörelsen inte beaktat. Den skulle ha kunnat betyda mycket för Sveriges öde. Men nu var 1860-talets skytterörelse död. Dagens skytterörelse "sökte sin stimulans i punschbålarna och den fosterländska potatisnektarn".³⁹ Intresset för ett starkt försvar kunde inte ta överhand över intresset för och omsorgen om de värnpliktigas moraliska fostran. Denna omsorg delades av väckelserörelserna inom och utom Svenska Kyrkan och soldathemsverksamheten stöddes av många. Det var en kristen uppgift att göra något för den man "som har till uppgift att offra sitt liv för att rädda vårt fosterland från fiendens händer". Finlands öde måste man undvika. Så skrev *Budbäraren*. Författaren hade genom kontakt med soldater fått klart för sig att den svenske soldaten var en trofast människa, som aldrig glömde en väntjänst och dessutom var "obegripligt tjänstvillig."⁴⁰ Med så hög uppskattning av soldater var det inte att förundra sig över att berättelser, vari soldater fick tjäna som exempel på omvändelse eller som föredömen var talrika i *Budbäraren* vid denna tid.⁴¹

Det starka försvarsintresset hade också en utrikespolitisk bakgrund. Efter uppgörelsen med Ryssland 1809 hade Sverige en stormakt vid sin östra gräns. Det tyska rikets makttillväxt hade skapat oro i hela Skandinavien. Unionen med Norge blev inte vad man väntat. Kriserna kom och gick. Militär upprustning inom stormakterna skapade en orolig politisk atmosfär. I synnerhet oroade det ryska järnvägsbyggandet. Många menade att det skedde järnvägsbyggen i Finland, som skulle underlätta en rysk militär uppmarsch mot Sverige. Harald Hjärne uttryckte mångas övertygelse, när han påstod att det måste anses bekräftat att närgångna militära spioner dolde sig bakom de ryska sågfilare, vilka vid denna tid genomvandrade landet. Alltså måste det i Ryssland planläggas anfall mot Sverige. Tsaren hade uppträtt som världsfredens talesman. Från honom fanns intet att frukta, menade Hjärne. Det måste vara från en revolutionär regering hotet var att vänta. Och faran för en

omvälvning i Ryssland fick inte underskattas. Å andra sidan fick man inte heller överskatta den ryska armén. Dess militära svaghet och modlöshet var uppenbar.⁴² Att hotet fanns i öster var många ense om. Pastor J P Norberg i Göteborg varnade för samma fara. Men samtidigt varnade han för socialdemokraterna. Från både ryssar och socialdemokrater väntade han vålds- och förtryckarpolitik.⁴³ Även Vecko Posten visade stort intresse för utvecklingen i öster. Rysk-japanska kriget bevakades väl, åtminstone i dess första skede.⁴⁴ Tsarens metoder då han slog ned revolten 1905 kommenterades med avsky i Vecko Posten.⁴⁵

Det upplevdes tydligen riktigt, att man i Kristinehamns missionshus den 29 september 1904 lät löjtnant E Ståhlberg berätta om erfarenheter från boerkriget. Han hade deltagit i kriget som ledare för den skandinaviska kåren och sårats. Nu kunde han vitsorda att svenska soldater fortfarande kunde slåss. Sverige, som fortfarande var ett fritt land, kunde alltså försvara sig. Han manade sina lyssnare "låt oss i farans stund kämpa för frihet och oberoende".⁴⁶ Det framgår inte av referatet vilken fara Ståhlberg syftade på. Troligast är att han också väntade den från öster. Meningskiljaktigheter mellan Sverige och Norge utesluter inte att han dessutom kunde tänka på ofredsrisker lokaliserade västerut.

Waldenström var under hösten 1904 på resa i USA. Där stärktes hans redan tidigare starka svenskhet ytterligare. Från Fort Dodge i Iowa skrev han ett brev till svenske ecklesiastikministern och berättade hur varje stat i USA informerade om sina resurser. Det syntes viktigt, menade Waldenström, att något gjordes för att visa också svenskarna, vad som var bra i Sverige. Alltför många talade om vad som var dåligt.⁴⁷

Medan andra debatterade värnet för det svenska och Sverige fortsatte Löfgren i Hemlandsposten att skaffa fram bibliska motiveringar för krig. GT:s böcker innehöll enligt hans mening en krigens historia. Det talas om Herrens krig i 1 Sam 25:28. Gud prisas som krigsherre i 2 Mos 15:3 och han skall strida för Israel enligt Jos 10:44. Av detta hade många dragit slutsatsen att Gud var en krigsgud. Men det handlade i själva verket om nödvändiga krig, genom vilka Gud genomförde sina avsikter med sitt folk. Gud var inte krigens upphov och han förstörde dem, som fann behag i krig, Ps 86:31. En dag skall dock krigen ta slut och svärdens smidas om till plogbillar, Jes 2:4.⁴⁸ I denna världens yttersta tid väntade Löfgren att Herren på nytt skulle föra krig. Han stödde sin förväntan på Jes 11:4, 2 Tess 2:8 samt Uppb 2:16 och 19:15.⁴⁹ Löfgrens argument tillsammans med de politiska omständigheterna skulle kunna underlätta för tveksamma kristna ynglingar att dra på sig kronans kläder. Från de tidiga diskussionerna om försvarets ordnande, den kristne och kriget till året före unionskrisen, då ny härordning hunnit införas, fördes alltså debatten inom svensk väckelsefromhet redan på flera plan. Det handlade om både inrikes- och utrikespolitik, ekonomi och samvetsfrågor. När bibliska argument dykt upp har de oftast kommit från GT. Vid härordningens tillkomst

hade den kristna opinionen tett sig ganska enig om att försvaret var nödvändigt och viktigt. *Budbäraren* satte den svenske soldaten högt. De övriga tidningsrösterna var något mer reserverade.

c Vapenvägran

När Jacob Byström 1898 för första gången motionerade i riksdagen om att samvetsömman väpnpliktiga skulle beredas möjlighet att utföra annat samhällsnyttigt arbete för statens räknng i stället för att utbilda sig i vapenbruk, fick han ett så gott som enhälligt stöd från de frikyrkliga riksdagsmännen (liksom från en del andra liberala riksdagsmän).⁵⁰ Enigheten berodde på att man arbetade för samvetsfriheten som princip. I fråga om inställning till försvaret och vapenbruk var däremot inte enigheten särskilt påfallande, varken bland SMF:s riksdagsmän eller bland samfundsmedlemmar utanför riksdagen.

I en kommentar till en artikel i *Handelstidningen* (Värnplikten och samvetet) menade *Heimandsposten* att vapenvägran vore acceptabel, om det funnes en religiös sekt, som hade vapenvägran på sitt program. Då finge man garanti för att vägran var uppriktig och grundad i samvetsbetänkligheter. Sekten skulle vara garant för medlemmarnas ärlighet. Paragraf 16 i RF vore i sådana fall tillämplig. Men nu fanns ingen sådan sekt i landet.⁵¹ Mot detta något svårförståeliga resonemang vände sig snart signaturen J E-n i en insändare. Visserligen fanns ingen sekt med väpnpliktsvägran på sitt program, men det fanns ynglingar tillhörande församlingar, som tagit NT till rättesnöre. Det vore rimligt att tillämpa RF:s samvetsfrihetsparagraf på dem. Redaktören genmålde att vägrande ynglingar måste ta sitt straff, då de kom från befintliga samfund. Det lidande de fick utstå var en garanti för att de inte skulle simulera samvetsbetänkligheter.⁵²

I samband med att härordningsförslaget behandlats i riksdagen hade Jacob Byström kommit med en ny motion om icke-militära uppgifter för samvetsömman väpnpliktiga. *Heimandsposten* omnämnde den utan kommentar.⁵³ I februari 1902 kom resultatet av Byströms motion om de vapenfria väpnpliktiga. Kungl Maj:t utfärdade ett cirkulär, enligt vilket truppbefälhavare kunde befria väpnpliktig, som hyste allvarliga samvetsbetänkligheter mot vapenbruk, från utbildning i militära färdigheter. En sådan väpnpliktig skulle ges andra uppgifter vid förbandet. Det var alltså inte fråga om civilt arbete. *Heimandsposten* kallade det ett steg i rätt riktning.⁵⁴ Byströms egen tidning, *Vecko Posten*, var liksom alltid förtegen om Byströms egna insatser i politiska sammanhang.

Att försvarsfrågan löstes utan att rösträttsfrågan ordnades i samband med att allmän väpnplik infördes, skapade missträknng inom arbetarrörelsen. Från dess led kom en försvarsfientlig propaganda, som vållade bekymmer. För att motverka denna propaganda anslogs medel till upplysningsverksamhet.⁵⁵ Mot den bakgrunden måste det ha tett sig oroande för försvarsvänner

att kristna ungdomar från olika samfund också vägrade befatta sig med vapenutbildning.

Kapitelsammanfattning

- Den politiska utveckling, som är bakgrund till debatten under den undersökta tiden, innehöll inga dramatiska händelser. Under 1800-talet blev det alltmer klart att indelningsverket var föråldrat och lade en för stor del av försvarsbördan på bönderna. Efter delreformer under 1800-talet ersattes det av en på allmän värnplikt grundad försvarsorganisation 1901.
- Försvarsdebatten i väckelsens press hade som bakgrund läran om det rättfärdiga kriget och överhetens skyldighet att skydda samhället mot yttre och inre fiender. Överheten var Guds tjänare och hade rätt att påräkna medborgarnas lojalitet.
- Redan under 1800-talets försvarsdebatt väcktes de frågor, som skall följa oss i den fortsatta framställningen: Hur skall man se på kriget ur kristen synpunkt? Hur skall den enskilde kristne förhålla sig till deltagande i krig? Svaren på frågorna beror i sin tur på hur man såg på fosterlandet. Tre olika ståndpunkter har vi mött: 1 Gud står bakom allt, även kriget. Han kan använda kriget som sitt redskap för att tukta nationer. 2 Kriget är något ont och egentligen inte enligt Guds vilja. Men Guds vilja råder inte ännu på jorden. Man måste därför acceptera kriget i väntan på fridsrikets upprättande. Fosterlandet är en Guds gåva, som måste försvaras. Det är allas plikt att delta i försvaret. Försvarskrig är därför berättigat. 3 Kriget är helt oförenligt med Jesu lära. Den kristne måste därför ta avstånd från det. Ett sätt att markera sitt avståndstagande var att vägra genomgå vapenutbildning. Man kunde också arbeta för fred genom fredsorganisationer.
- För EFS (Rosenius) liksom för stora delar av den övriga väckelsen var respekten för överheten självklar. Katekesundervisningen hade sagt detta. Fosterlandet måste försvaras. Ett värnlöst Sverige skulle kunna råka ut för Finlands öde. Det var också Waldenströms ståndpunkt när det gällde försvarsfrågan. Göteborgs Veckotidning och Hemlandsposten företrädde Waldenströms hållning.
- Helt motsatt åsikt hade O Andersson, Henning Melander och fribaptisterna. De ansåg att en kristen inte kunde delta i vapenövningar.
- SMF diskuterade frågan på sin konferens och diskussionen slutade med att man intog en mellanställning. De flesta torde ha accepterat att man ville försvara fosterlandet. Samtidigt ville man att vapenvägrare skulle respekteras och ha frihet att följa sitt samvete. O F Myrberg talade för att var och en skulle ha frihet att följa sitt samvete. Han liksom andra företrädare för den åsikten återopade RF paragraf 16.

- I samband med den nya härordningens införande beslöt riksdagen, sedan baptisten J Byström motionerat i ärendet, att s k samvetsömma värnpliktiga skulle befrias från vapentjänst och få andra uppgifter vid sina förband. Hemlandsposten gav nya härordningen sitt stöd. Vecko Posten förhöll sig avvaktande.
- Frågan om försvaret var en av de frågor som uppenbarade motsättningarna mellan E J Ekman och P P Waldenström. Från början kan de båda närmast kallas pacifister. Waldenström blev senare övertygad försvarsvän och som sådan framträdde han i politiken. Ekman förespråkade sparsamhet med försvarskostnaderna och hade förståelse för fredsarbetet även om han inte blev särskilt aktiv i det. C J Nyvall delade Ekmans åsikter. Motsättningarna mellan Ekman och Waldenström gällde inte endast teologin. Utvecklingen efter sekelskiftet och Ekmans avgång innebar att Waldenström alltmer framstod som den tongivande opinionsbildaren även i politiska frågor inom SMF.
- Till SFSF:s inviter till samarbete förhöll sig SMF mer kallsinnigt än andra frikyrkor.
- Bibliska argument flödade inte speciellt rikligt. Waldenström hänvisade till Rom 13 för att lära kristna att lyda överheten. De som talade för vapenvägran hänvisade till Jesu eget exempel, bergspredikan eller "Jesu bud". GT ansågs omöjligt att använda, eftersom det tillhörde en annan tid.

B Från unionskris till världskrig 1905-1916

III Hur försvarar man fosterlandets frihet och ära?

1 Unionskrisen – fosterländsk uppslutning inom Svenska Missonsförbundet

a Diskussioner under krisens uppsegling

De två folk som kronprins Karl Johan en gång förenat i en union upplevde under 1800-talet många olikheter i fråga om politisk utveckling. Parlamentarismen och de demokratiska idéerna fick ett tidigt genombrott i Norge (under 1800-talet). I det avseendet kom Sverige ganska långt efter. Brödrafolkens utrikespolitiska orientering gick också i olika riktningar. Oscar II och hans politiska rådgivare i Sverige uppehöll sedan senare delen av 1800-talet goda förbindelser med Tyskland. I sina utrikespolitiska strävanden litade Osar II på stöd från detta land.¹ De norska strävandena mot större självständighet följdes däremot med stort intresse i England, vars nyss ingångna allians med Frankrike hade sin spets riktad mot Tyskland. Allvaret i spänningen mellan de båda folken belyses av att då det nya härordningsförslaget antagits av den svenska riksdagen, började man i Norge att uppföra fästningar vid gränsen mot Sverige.

Det var frågan om brödrafolkens utrikesrepresentation, som fördjupade motsättningarna länderna emellan och ledde till unionens upplösning 1905. Eftersom det var vänstern i Norge, som ivrigast bekämpade unionen, såg säkert fler än Waldenström med tillfredsställelse att det 1903 blev en högerregering i Norge under statsminister Hagerup. Kung Oscar blev av med "den usla vänsterstyrelsen i Norge". Därmed fanns det hopp om att få slut på "unionskäbblet".² När ryska-japanska kriget bröt ut 1904 hoppades Waldenström på att Ryssland skulle bli besegrat. Inga fredsförklaringar i världen kunde övertyga svenskarna om att inte Ryssland var fast beslutet att skaffa sig hamnar på Norges västkust.³ Detta innebar att unionen med Norge ökade riskerna även för Sverige.

På sommaren 1904 besökte Waldenström Hagerup. Han begärde och fick statsministerns tillstånd att publicera sina intryck av samtalen.⁴ Hagerup var, menade Waldenström, en med tanke på unionsfrågans lösning lämplig norsk

statsminister. Nu gällde det från svensk sida att att "sätta in all sin kraft för att få unionsfrågan löst, medan en sådan man som Hagerup sitter vid statsrodret i Norge".⁵ Diskussionerna gällde konsulatfrågan. Norrmännen ville ha eget konsulatväsende, vilket svenskarna fann överflödigt. Den norske statsministern gjorde "ett mycket djupt intryck" på Waldenström, vilken i artikeln om sammanträffandet med Hagerup också sade, att han efter besöket lovat sig själv att göra allt vad han kunde under sin återstående riksdagsmannatid för att "befordra frid med Norge".⁶ I samband med unionens 90-årsdag i november 1904 fick Svenska Morgonbladet anledning att aktualisera unionsproblemet. Unionens hela historia hade varit full av tvister. Man förundrade sig över att inte Nordens folk ändå kände att det vore en olycka om banden skulle slitas. Man kunde i stället tänka sig nya former för unionen. Det var dock helt klart att folken behövde varandra. I den osignerade ledaren utgick författaren från att folken hade gemensamma behov. Vilka dessa var angavs inte.⁷ Av en senare artikel framgick det att det handlade om gemensamma försvarsintressen.⁸ Utrikesminister Lagerhjelm's avgång kommenterades inte i SMF-pressen. Denne hade i sitt arbete utgått från att unionens upplösning blott var en tidsfråga och att det gällde att göra den så smärtfri som möjligt. Hans åsikter om innehållet i ett svenskt förslag till konsulatväsendets ordnande skilde sig från statsminister Boström's. Denne gjorde själv en resa till Oslo i november 1904 för överläggningar med norska ministrar. Resan blev utan resultat. Boström mötte en nationell samling i vilken vänstern och högern stod enade. Situationen blev mycket ömtålig.⁹ I det läget ansåg Hemlandsposten det nödvändigt att referera Norbergs åsikter och instämma i att man ville se troende ynglingar göra sin plikt under fanorna. Det gällde inte försvaret av det egna livet. Det gällde nationen.¹⁰ Tongångarna lät ganska krigiska. Svenska Morgonbladet var i januari inte övertygat om unionens värde.¹¹

Ansarii Posten följde utvecklingen i början av 1905 utan kommentarer. Svenska Morgonbladet kommenterade händelserna från februari 1905. Lugn och besinning krävdes av dem, som hade att handlägga frågan. Även i en gynnsam förhandlingsatmosfär skulle utsikterna till ett för Sverige tillfredsställande resultat vara små.¹² Den norska bitterhet, som hade visat sig i förhandlingarna, skulle kunna leda till en upplösning av unionen.¹³ Hittills har alltså Hemlandsposten framstått som den nationellt-krigiska tidningen under det att Svenska Morgonbladet förhållit sig avvaktande.

Att man från norsk sida, även i den tidigare mindre aggressiva högerpressen, upplevde sammanbrottet i konsultsforhandlingarna som följden av ett löftesbrott från statsminister Boström sida, nämndes inte i Svenska Morgonbladet.¹⁴ När Michelsen m fl lämnat den norska regeringen, konstaterade Svenska Morgonbladet att den falang inom regeringen, som arbetat för omedelbar aktion, trätt tillbaka. Tidningen väntade dem tillbaka i en ny regering och krisen måste sluta i en brytning eller i eftergifter från svensk sida.¹⁵ Det

blev som Morgonbladet väntat Michelsen, som bildade den nya regeringen, när Hagerup avgått.¹⁶ Ansgarii Posten kommenterade med gillande kronprinsen-regentens resa till stortinget i slutet av februari. Uppgörelse med tvångsmedel var inte självklar.¹⁷

I en artikel för Missionsvännen, utgiven i Chicago, berättade Waldenström om situationen. Norrmännens missnöje med konsulatsväsendet var omotiverat. Varken Sverige eller Norge hade eget konsulatsväsen utan de båda länderna hade ett gemensamt. Norrmännen strävade efter suveränitet. Sverige ägnades kitslighet och skymford. Konserter av svenskar bojkottades i Norge. Sanatoriepatienter från Sverige togs inte emot vid norska sanatorier. Den svenska riksdagen hade låtit norrmännen hållas i tron att "febern skulle gå över". Nu väntade man på att få se vilket resultat kronprinsens resa skulle få. Efter en eventuell upplösning av unionen skulle det visa sig vem som haft mest gagn av den.¹⁸ En vecka in i mars konstaterade Svenska Morgonbladet att en brytning var på väg.¹⁹ Den 11 mars, samma dag som Michelsens ministär var klar, kom ett upprop från "många troende" att man skulle bedja för en fredlig lösning av konflikten. Om man ansåg att konflikten skulle lösas till fördel för någon antydde inte.²⁰ "Patriotism" var rubriken på Svenska Morgonbladets ledare den 30 mars. I den granskades två slags patriotism. Den ena beskrevs som omsorg om landets och folkets välfärd. Det andra slaget fanns i Tyskland och byggde på militär styrka enligt kejsarens modell. Den sistnämnda formen av patriotism fann tidningen oförnuftig.²¹ Man ville tydligen dämpa ivern hos dem som skulle kunna tänkas ta till militär styrka för att avgöra tvisten.

Kronprinsens Norge-resa blev utan framgång. Men han ville fortsätta att söka en lösning. I sammansatt statsråd föreslog han den 5 april att nya förhandlingar skulle upptas och att man i dem skulle utgå från likställighet mellan Sverige och Norge. Man skulle ha var sitt konsulatväsen och en gemensam utrikesminister, svensk eller norsk.²² Norrmännen avböjde även detta närmande och motsättningarna hårdnade. Med detta hade norrmännen tagit på sig ett stort ansvar och fortsättningen av dramat låg i deras händer, menade Morgonbladet.²³

Liksom vänstern i Norge arbetade för unionens upplösning ville vänstern i Sverige inte att dessa strävanden skulle motarbetas. Liberalerna var delade i två falanger i sin inställning till unionen. Det fanns en radikal-liberal grupp, som förstod de norska frigörelsesträvandena, och en nationell-liberal för vilken Sveriges ära betydde mer.²⁴ Om Social-Demokraten tillerkände unionen ett värde så var det därför att den kunde vara första steget på vägen mot ett statsförbund. En nordisk enhet kunde byggas upp för att efterträdas av europeisk enhet.²⁵ Men annars fanns vänstersympatierna hos de frihetssträvande norrmännen. Man kan alltså med en viss förenkling säga att högern ville bevara unionen och vänstern visade sympati för norrmännens strävanden. När Waldenström gått till rätta med Hjalmar Branting och Edvards Wavrinsky

för uttalanden de gjort till förmån för Norge, fick han Svenska Morgonbladets gillande. Vänsterns mjuka hållning fann ingen förståelse i tidningen.²⁶ Strax efter mitten på maj skrev Waldenström till Missionsvännen i Chicago att tråkigheterna inom unionen fortsatte. Vid den tidpunkten hade han dock insett att Sverige hade fler nackdelar än fördelar av unionen. Norge skulle t ex aldrig ställa upp till Sveriges försvar. Däremot väntade man sig i Norge en helhjärtad svensk insats för Norges försvar.²⁷ I en annan ton talade den kände norske förkunnaren Albert Lunde. Han var omtyckt i vida kretsar av SMF. Vid ett möte i Stockholm hade han framfört hälsningar från Norge och mottagit hälsningar från svenska kristna till norska trosfränder. Mötet var tydligen en manifestation av kristen enhet över nationsgränsen. I sitt tal hade Lunde bl a sagt att de kristna var ett folk, även när de bodde i skilda länder. De hade ett fädernesland långt bortom denna världens tvedräkt. Enligt referatet togs Lundes tal emot med stor tacksamhet.²⁸

b Generalkonferens i skuggan av unionsupplösningen

Lunde höll sitt anförande några dagar innan krisen gick in i sitt akuta skede. Den 27 maj antog stortinget en konsulatslag, enligt vilken Norge skulle upprätta eget konsulatväsende från den 1 april 1906. Kungen vägrade att sanktionera lagen med motivering att det var ett unionsärende, vars avgörande krävde medverkan från båda rikenas beslutande myndigheter. Den 7 juni sade man från norsk sida upp unionen sedan de norska statsråden avgått och kungen inte kunnat bilda ny regering. I Sverige blev stämningen upprörd. Både Svenska Morgonbladet och Ansgarii Posten delade upprördheten och reagerade kraftigt mot vad man ansåg vara ett hänsynslöst kontraktsbrott mot Sverige.²⁹ *Vecko Posten* meddelade nyheten utan kommentar³⁰ liksom den tidigare utan eget ställningstagande kunnat konstatera att motsättningarna inte skulle kunna överbryggas.³¹ Göteborgs Veckotidning uttryckte förhoppningar om att inget skulle ske, varigenom freden skulle kunna äventyras. Tidningen uttalade välgångsönskningar över den gamle kungen. Från en rad gränsmöten rapporterades att man bett för fredens bevarande. Bland talarna vid dessa möten fanns flera från SMF:s predikantkår (Sam A Johansson, J Odhelius och Karl Palmberg) liksom några talare från norska sidan av gränsen.³² Referaten talar bara om att man vid mötena uttalade förhoppningar och bad om fred. Befolkningen vid Sveriges västgräns hade på grund av täta förbindelser över gränsen intresse av att bevara grannsämjan. Svenska Morgonbladet hade svårare att förstå. Morgonbladets upprördhet kunde inte döljas. Det brödrafolk, mot vilket norrmännen hade revolterat, hade erbjudit dem full likställighet. Men med det hade norrmännen inte varit nöjda. Sverige hade inte haft för avsikt att lägga hinder i vägen för en laglig revolution. Militärt var förlusten av Norge inte oöverkomlig. Med instämmande citerade Svenska Morgonbladet en artikel i GHT, som hade påstått att den nya

härordningen satt Sverige i stånd att klara sig utan norskt bistånd i militärt avseende.³³ Sverige-Norge hade sedan unionen kom till stånd stått utanför alla europeiska konflikter. Också Danmarks uppgörelse med Preussen hade ägt rum utan att skandinavisk hjälp kommit. Hur skulle ett unionsbrott inverka på de politiska maktförhållandena i Norra Europa? Tyske kejsaren fruktade ett ryskt-engelskt inflytande i Norge. I Tyskland såg man möjligheten skymta att Norge måste ställas under främmande makt. Ur tysk synpunkt var alltså unionens bibehållande viktigt för att inte maktförhållandena i denna del av Europa skulle ändras i för Tyskland ofördelaktig riktning. En annan fråga gällde maktförhållandena inom staten – statsformen. Vilken effekt skulle en norsk revolt mot unionskungen kunna få på monarkins idé? Skulle Norge rent av bli republik? Frågan om monarkins ställning gällde inte bara – om än i första hand – huset Bernadotte. Speciellt engagerade den kejsar Wilhelm II, som tyckte att Oscar II var för mjuk i handläggningen av den norska frågan.

Här gällde det alltså bokstavligen ”kung och fosterland” på den svenska sidan i striden. Inom kungahuset förde drottning Sofia och prins Eugen försönlighetens talan.³⁴ Både de in- och utrikespolitiska aspekterna på frågan hade betydelse för en del av de ledande missionsförbundarna i deras ställningstagande. Och det var i skuggan av unionskrisen SMF:s generalkonferens samlades den 7 juni 1905. I historieskrivningen har man återgett en telegramväxling mellan svenska missionsförbundare och norska trosfränder. Man betygade för varandra att man bad för fred mellan folken. Därav behöver man inte dra slutsatsen att telegramväxlingen var uttryck för någon påtaglig hjärtlighet. I bildkrönikan ”Genom Guds nåd” finns telegramväxlingen återgiven. Från Norge kom ett telegram från ”Norska kristna”. Det var undertecknat av Ödegaard, Larsen och Jespersen. I svarstelegrammet tackade man för hälsningen, betygade sin fredsvilja och uttalade till sist önskan ”vile Guds nåd över konung och folk”. Telegrammet var undertecknat av Waldenström. Något senare (kanske efter konferensen) kom ett telegram från Langesund, där 5 000 missionsvänner varit samlade till möte. I svaret på det telegrammet försäkrade Waldenström att det i Sverige inte fanns någon tanke på krig. Men även denna gång var hans tanke hos kungen. ”Må Gud välsigna vår konung och hans bägge folk” lød en av meningarna i svarstelegrammet. Norska Missionsförbundets telegram och svaret på det var mer kortfattade och formella.³⁵ Waldenströms välgångsönskan över kungen och i ett fall över hans bägge folk var naturligtvis ägnade att upplevas provokativt i Norge, där man inte längre räknade Oscar II som kung. Vissa anteckningar i Waldenströmska arkivet antyder att svarstelegrammet till Lungsund inte publicerades i Norge.³⁶

Telegramväxlingen åtföljdes i generalkonferensen av förbön för freden.³⁷ På förslag av Waldenström sände SMF:s generalkonferens ett telegram till konungen. Något sådant hade inte hänt tidigare och det är uppenbart att åt-

gården måste sättas i samband med unionskrisen. Ordalydelsen avslöjar detta. Sedan man betygat kungen vördnad och kärlek från "Sveriges frikyrkliga församlingar" kom slutmeningen: "Vi bedja att Gud må genom sin nåd styrka och stödja Eders Majestät i denna för hela Sveriges folk och säkerligen allra mest för Eders Majestät bekymmersfulla tid". Beslutet om telegrammet följdes i konferensförhandlingarna av bön om välsignelse över kung och land samt över "vårt brödrafolk".³⁸ Kungahyllningen bars upp av ett märkbart känslöengagemang.³⁹ Även SBS, som hade sin konferens i Norrköping, sände telegram till Oscar II. I telegrammet uttryckte man en "uppriktig önskan och bön att Gud må gifva Hans Majestät styrka och kraft under dagar af pröfning och innerlig omsorg för den skandinaviska halföns väl." Telegrammet var undertecknat av konferensens ordförande Jakob Byström men hade kommit till efter förslag av Vecko Postens grundare, Adolf Drake.⁴⁰ Motiveringen för beslutet i EFS:s konferens att sända telegram till kungen angavs klart: "–med hänsyn till de allvarliga tiderna".⁴¹ Krisen i förhållandet till Norge utlöste alltså en bred sympati för kungen i de tre stora konferensfirande väckelserörelserna. Waldenström framstod i flera sammanhang som entusiastisk rojalist. Hans inställning grundade sig säkert inte endast på den politiska uppfattning han hade och som gjorde honom till principiell monarkist, utan även på personliga kontakter med Oscar II. Enligt hans egen berättelse hade han vid flera tillfällen haft personliga samtal med kungen och brukade vid nyår göra personlig uppvaktning hos majestätet. På sommaren 1907 hade Waldenström, nyligen återkommen från Kina, i samband med framförandet av hälsningar från vicekung Tuang Fang i Nanking till Oscar II också fört unionsupplösningen på tal. "Ser du", hade kungen då sagt, "jag ville fred. Hade svenska folket velat krig så hade jag naturligtvis gått med, men vad hade vi därmed vunnit?"⁴² Kungens fredsvilja gjorde naturligtvis Waldenströms sympatier för kungen stora och bidrog till att han fick svårt att förstå norrmännens handlande.

J P Norberg berättar att generalkonferensens engagemang för kungen blev så starkt att missionsfesten i Immanuelskyrkan fick avbrytas för att missionsvännerna skulle kunna delta i en "demonstration" för kungen på Rosendahl. Norberg menade att det också var norrmännens handlande som engagerade missionsvännerna. Han fann det rörande att se kungen med sin familj motta "en entusiastisk hyllning av folkmassan".⁴³ Enligt Hemlandspostens referat var det Waldenström som tog initiativet till att avbryta missionsfesten för kungahyllningen.⁴⁴ Carl Sundblad menade att hyllningen gällde kung Oscar som "fredskung". Kriget undveks tack vare Oscar II, som vunnits för "fredssaken". För sin hållning blev kungen tillrättavisad offentligt, då hovpredikanten E D Heuman på midsommaraftonen 1905 i Adolf Fredriks kyrka höll en straffpredikan mot kungen för hans eftergivenhet mot Norge.⁴⁵

Norrmännens tillvägagångssätt fortsatte att irritera. Bland dem, som gav

uttryck åt sin irritation, var ledarskribenten i Svenska Morgonbladet. Man hade ju från svensk sida ingen önskan att hålla kvar Norge i unionen mot dess vilja. Situationen i Sverige kännetecknades inte av självuppgivenhet enligt socialistpressens recept, men inte heller var det fråga om nationell självhävdelse, som högertidningarnas sabelskrammel ville ge intryck av. Varje tal om partiell svensk mobilisering bedömdes som klandervärt.⁴⁶ Göteborgs Veckotidning var måttfull i sina kommentarer. Unionen hade varit till nytta för Norge. Genom den hade norrmännen undgått Danmarks krig 1848 och 1864. Inom unionens ram hade Norge lyfts upp till ett självständigt rike från att ha varit en dansk provins. Sverige hade bekostat båda rikenas utrikesrepresentation. Nu var det bäst att acceptera det som skett. Sverige skulle också vinna på det. Svenskarna skulle enas omkring en gemensam utveckling av det svenska samhället.⁴⁷ Det norska erbjudandet att en prins av svenska kungahuset skulle bli kung i Norge kunde inte accepteras⁴⁸ och ett socialdemokratiskt möte för Norge ansågs vara "ofosterländskt".⁴⁹ Det var Svenska Morgonbladet som stod för dessa åsikter. Liksom Ansgarii Posten meddelade Vecko Posten vad som hände utan att kommentera.⁵⁰ Samfundsledningen var nationalistisk och kunde sätta sin prägel på konferensen 1905.

c Unionens avveckling- en påfrestning för trosgemenskapen över gränserna

Till den 20 juni hade i Sverige en urtima riksdag inkallats. Regeringen framlade en proposition om att få ta upp förhandlingar om unionens upplösning. Varken Morgonbladet eller Ansgarii Posten hade något speciellt att säga om det.⁵¹ J P Norberg skrev den 22 juni ledaren i Göteborgs Veckotidning. Den vänsterinspirerade revolutionsbragden i Norge hade vållat stor upprördhet i Sverige utom bland socialisterna. Men nu gällde det att inte "leka med harmens eld". Norska folket måste hjälpas att på laglig väg få sin frihet i vänskaplig överenskommelse med Sverige. Förhandlingar var nödvändiga. Frihet från lidelser var också en förutsättning för en lycklig utgång.⁵²

De reaktioner, som kommit från frikyrkligheten hade uttryckt en stark önskan om fredens bevarande samtidigt som man reagerat starkt mot norrmännens sätt att handla. Framför allt hade det upplevts som kränkande för kungen för vilken man betygat sin vördnad. I synnerhet SMF:s ledning markerade en nationell inställning.

När svenska socialdemokrater hade demonstrerat för fred med Norge, frågade man i Svenska Morgonbladet "Skall Sverige ytterligare förödmjukas?" Det var tydligen inte nog med den behandling Sverige utsatts för av norrmännen. Den socialdemokratiska demonstrationen fattades som en antydan om att Sverige tänkt börja krig med Norge. Läget vittnade om inre sönderfall i Sverige. Skribenten antydde till och med att svenska fackföreningar fick ekonomiskt stöd från Norge. På den andra kanten ropade högern sitt "I gevär!". Egentligen var det högerns fel att man befanns sig i det läge man hamnat i.

Ty vem hade retat norrmännen med mellanrikslagstiftning om inte högern? Om man nu skulle ta till vapen och med framgång strida mot Norge – vilken glädje skulle man i så fall få av en med tvång framskapad union?⁵³ Svenska Morgonbladet hade fortfarande en negativ inställning till användande av våld. I Göteborgs Veckotidning skrev singaturen S A J-n (Sam A Johansson) att norrmännen hade handlat på ett sätt som gjorde saken svår för Sverige. Handlingssättet var orättvist och ärekränkande. Men unionen var från början genomförd med våld. I den pågående krisen hade kungen visat stor fördragsamhet, då han stått emot den smälek krigslystna kritiker utgjutit över honom. Nu gällde det för riksdagen att besegra sin stridslystnad och följa kungens exempel genom att ge bevis på liknande storhet.⁵⁴ Av Ansgarii Postens referat att döma motsvarade inte debatten i första kammaren dessa förväntningar på själslig storhet. Debatten bedömdes som het och obalanserad. Kritiken mot regeringen och dess proposition var häftig. Andra kammarens debatt bedömdes som mer sansad.⁵⁵

När Waldenström i en artikel för Missionsvännen berättade om det som skett i unionsfrågan kallade han norrmännens handlande laglöst. Han väntade att den urtima riksdagen skulle ställa sig på kungens sida och vägra godkänna det norska beslutet. Krig ville han inte höra talas om. Norge fick gärna gå sin egen väg. En union med ett folk, som inte respekterade lag och ordning, var inte mycket värd. Själv hade Waldenström under den senaste tiden varit inställd på separation, men han hade inte tänkt sig en revolutionär sådan. Synnerligt sorgligt fann han det, att man från missionsmöten i Norge sänt den olagliga regeringen sina lyckönskningar.⁵⁶ Till en trosfrände i Tromsö skrev Waldenström ett brev, i vilket han tog upp de troende norrmännens hållning. Han kunde förstå att troende människor förvillats av den av politiker och tidningar bedrivna lögnpropagandan. Men han kunde inte förstå att de troende gillade det "ärelösa brott", som Norges regering och storting begått. Gällde inte internationella avtal för Norges kristna? Hade Guds ord lärt ett folk att ärelöst avsätta en kung, som arbetat för dess väl? Om en svensk regering betett sig så (eller en svensk riksdag), skulle de troende i Sverige ha rest sig som en man för att i Guds namn fördöma en sådan handling.⁵⁷ Waldenström fortsatte att i Missionsvännen skildra den norska propagandans sätt att arbeta mot Sverige. Han hade tre gånger i riksdagen anmärkt på att en saga av Zackarias Topelius omarbetats i en norsk läsebok för folkskolan. I den norska utgåvan säger en pojke till en soldat, att när han blev stor och fick en sabel skulle han "hugga huvudet av alla svenskar".⁵⁸ I Morgonbladets spalter tog Waldenström upp samma tema. Förutom att agitation mot Sverige förekommit i press och litteratur hade man använt skjutbanornas måltavlor i samma propaganda. På målfigurerna hade man målat svenska uniformer. Också i detta sammanhang gav Waldenström, uttryck åt sin besvikelse över sina norska troende vänner. Man skulle dock älska sina kristna bröder även om man förkastade deras handlingssätt.⁵⁹

Som tidigare framgått fanns det i Sverige också grupper som sympatiserade med Norge och dess frigörelsesträvan. Socialdemokratin gav brytningen sitt stöd. Men sympatisörerna fanns även utanför socialdemokraternas led. Bland dem, som ansåg att unionen borde upplösas fanns en grupp för vilken upplösningen kunde tänkas ske enligt norrmännens önskan helt utan villkor från svensk sida. De var dock starkast, som ansåg att unionsupplösningen skulle ske i samverkan mellan rikena och alltså inte utan svensk medverkan. Det var denna inställning riksdagens beslut den 28 juli grundade sig på. I detta fastslogs, att innan nya förhandlingar upptogs, skulle genom nyval eller folkomröstning i Norge folkviljan klargöras. När sedan eventuella förhandlingar kom till stånd, skulle de norska gränsfästningarnas rivande vara ett svenskt krav.⁶⁰ De som ville ta till våld för att bevara unionen var få, ansåg Vecko Posten. I Sverige rådde enighet om att man skulle sträva efter en fredlig uppgörelse – men den skulle vara förenlig med Sveriges värdighet. Man var medveten om att Norge borde ha handlat på ett annat sätt.⁶¹ När Hemlandsposten återgav en ursprungligen i Norge publicerad artikel, vari sades att norrmännen handlat av kärlek till sitt land, försåg man artikeln med redaktörens egen synpunkt att unionsbrottet var en rättskränkning.⁶² Trots att samtliga samfundstidningar talade för fred, uttalade man sin besvikelse över de norska trosfrändernas beteende. De borde ha varit lojala mot den lagliga överheten. Luthersk syn på överhetens okränkbarhet gick inte att förena med det som skett – och den synen var fortfarande dominerande inom SMF.

Domen över Norge kunde Waldenström redan skymta. Det som hänt var början till slutet för grannlandet. I brev till Paul Figenschau i Tromsø skrev han att den dag var inte långt borta, då Tromsø skulle vara en rysk stad. Sverige skulle inte klä skott för att hindra det. Dittills hade Sveriges krigsmakt stått till förfogande för den skandinaviska halvöns försvar. Nu skulle inte en svensk soldats liv offras för annat än för Sveriges eget försvar.⁶³ Till redaktör Carl Olsrud i Eidsvold uttryckte Waldenström sin besvikelse över norska kristnas reaktion. Att tala om Norges rättigheter, men stämpla varje tal om Sveriges rättigheter som "storsvenskhet" det "synes Eder vara i överensstämmelse med Jesu evangelium", ironiserade han. I stället för de protester mot unionsbrottet man väntat från Norges kristna hade det kommit applåder. Men uppvaknandet skulle komma. Gud skall en gång döma och då skall det norska folket få plikta för sina ledares brottsliga och ärelösa handlings-sätt.⁶⁴ Under förhoppningar om att förhandlingarna skulle leda till en fredlig lösning rapporterades om utvecklingen under sommaren utan kommentarer.⁶⁵ Det finns vittnesbörd om att Waldenströms omsorg om den svenska äran delades av människor fjärran från huvudstaden. Så talade t ex pastor Wilhelm Gullberg i Luleå i valrörelsen inför riksdagsmannavalet och sade att Sveriges och Norges mellanhavande måste lösas på fredlig väg. Men det handlade inte om "fred till varje pris". Sveriges ära fick inte fläckas.⁶⁶

Samma dag förhandlingarna i Karlstad om unionsupplösningen resultera-

de i en överenskommelse skrev Waldenström till Missionsvännen. Han visste då ingenting om utgången av förhandlingarna. Men han insåg att Sverige måste för fredens skull böja sig för Norges krav. Ingen verklig fred skulle bli möjlig, förrän Sverige givit efter i allt. Norge fick inte kränkas. Men Sverige förödmjukades. Det sistnämnda fick inte spela någon roll. Trots allt hoppades Waldenström på att Gud skulle styra allt till det bästa. Kanske var detta en dom över Nordens folk. Domen kanske skulle komma att innebära att Sverige och Norge skulle utplånas som självständiga stater.⁶⁷

Även *Vecko Posten* hade följt utvecklingen under sommaren ända tills man kunde publicera hela fördragstexten.⁶⁸ När unionen var upplöst fann man att man kände vemod över vad som skett. *Vecko Posten* ville inte spekulera över orsakerna till det skedda. Men man fann att såväl svensk höger som norsk vänster hade en del de borde fundera över.⁶⁹ Det var den 23 september Karlstadskonventionen undertecknades. Reaktionen var tacksamhet för att freden bevarats.⁷⁰ För Waldenströms del återstod en del mer privata uppgörelser med norska trossyskon. Det gällde dels ett föredrag om unionen vid North Park College i Chicago och den uteblivna publiceringen av hans svarstelegram till mötet i Lungsund i juni.⁷¹ I Missionsvännens spalter uttryckte han också ytterligare ett par gånger sin besvikelse över norrmännens agerande. Det handlade fortfarande om deras grundlagsbrott, i vilket även präster och troende lekmän tagit del. Vilket annat land i världen än Sverige skulle ha låtit något sådant ske under fredliga former? Vad som ytterligare upprörde Waldenström var att norska staten beslagtagit kunglig privategendom. Man saknade helt hederskänsla på andra sidan riksgränsen. Också finnarna hade revolterat. Men de gjorde det för att hävda sin grundlag. Norrmännen hade brutit mot sin egen.⁷² Under unionskrisen var det en politisk diskussion som fördes. Den frikyrkliga pressen följde utvecklingen och förmedlade nyheter. I vissa fall lade man "kristligt-nationella" synpunkter på det som skedde. Man lade moraliska värderingar på Norges handlande och väntade sig gudomliga straffpåföljder över det. Bland tidningarna var *Hemlandsposten* mest "krigisk". Svenska *Morgonbladet* och Göteborgs *Posten* förhöll sig avvaktande men följde Waldenström i trohet mot kungen och i beundran för dennes sätt att hantera krisen. Annars var det i främsta rummet Waldenström som förde talan. Han var den politiskt mest erfarne frikyrkomannen som fanns kvar i riksdagen våren 1905. När man påstått att Waldenström inte ingrep i unionsfrågan på något mer anmärkningsvärt sätt⁷³ kan det ha berott på att man inte beaktat det som framgått av brev och artiklar publicerade i USA. Vid sidan av Waldenström framstod Sam A Johansson och J P Norberg som de mest nationalistiska debattörerna. Men också den liberale W Gullberg ville slå vakt om "Sveriges ära". J P Norberg ville se kristen ungdom "under fanorna". De som deltog i de svensk-norska gränsmötena för fred förblev mer anonyma. Förmodligen hörde Karl Palmberg till dem, som delade Lundhes tro på en kristen gränsöverskridande gemenskap.

2 Nationell samling och fortsatta krav på respekt för samvetets frihet. 1905-1907

a Samling kring fosterlandet

I sitt första nummer 1906 såg Vecko Posten med vemod tillbaka på händelserna 1905. Vemodet i Sverige hade inte mildrats av erbjudandet från Norge att en svensk prins skulle kunna få den norska kungakronan. Det skulle dröja länge innan varmare känslor mellan Sverige och Norge skulle kunna uppstå igen.¹ Rudolf Kjellén hoppades säkerligen inte heller på några varmare känslor mellan de tidigare brödrafolken, när han i februari 1906 höll ett tal över ämnet "Nationell samling". Talet trycktes och gavs ut samma år tillsammans med fler uppsatser, samlade kring temat fosterlandet. I februariföredraget ville Kjellén genom en historisk återblick visa att nationen samlats och enats i nödtider. Svenskarna hade aldrig litat på sig själva. Man hade i gamla tider sökt stöd i öster eller hos Danmark-Norge. Nu gällde det att utgå från det rådande läget. Den samtida generationen skulle komma att lämna ett fattigare Sverige efter sig än det som den en gång tagit emot. Uppgiften var att i inre avseende ge landet tillbaka vad det förlorat i yttre.² I maj återkom Kjellén med ett tal om fosterland och religion, vari han manade svenskarna att bli ett fosterländskt folk och bekämpa antikristlig och försvarsfientlig propaganda. Han menade att kampen mot fosterlandet fördes under sken av antimilitarism.³ Kjellén var en av högerns ledande ideologer. Han oroades naturligen över den försvarsfientliga propagandan från vänsterundomen. Propagandan föranledde dåvarande justitieministern Karl Staaff att genomföra en skärpt lagstiftning mot sådan verksamhet.⁴ Från vänsterhåll såg man "staafflagarna" som resultatet av politisk byteshandel med högern. Detta förnekade naturligtvis Staaff själv.⁵ Erfarenheterna från unionskrisen, då socialdemokrater demonstrerat för Norge, bidrog till att öka behovet av samling kring fosterländska intressen. Genom att arbetarrörelsen inte endast förbands med försvarsfientlig utan även antikristlig propaganda kom samverkan med socialistiska rörelser att ses med misstänksamhet även inom kristna kretsar. Vi har sett hur Kjellén ville bekämpa antikristlig och försvarsfientlig propaganda. Kristendomsfientlighet kopplas ihop med försvarsfientlighet. Inom SMF varnade man i en rad predikantmöten på olika sätt för att kristna ungdomar skulle hamna i den socialistiska arbetarrörelsens grepp.⁶

En nationell samling på kristen grund var ett arv från reformationen och Gustav Vasa. Även om kristendomen var internationell, måste man få klart för sig att en världsvid enhet först kunde uppnås sedan man enats som folk. Kärleken till nästan börjar i den närmaste omgivningen. Även om man ville bekämpa "militarismen" som militärt förtryck, förband man antimilitarism med vänstersympatier. Därmed såg man den antimilitaristiska propagandan som riktad mot själva samhället och inte enbart mot försvarsmakten. Därför

blev det så viktigt att väcka människor till medvetande om fosterlandets tillgångar och vilka möjligheter det erbjöd sina invånare. Man borde även gynna svenska produkter. Så fördes resonemanget i några nummer av Svenska Morgonbladet under sommaren och hösten 1906.⁷

Temat var känt från Kjellbergs föredrag om fosterland och religion, även om tankegångarna inte är alldeles desamma. Ansgarii Posten i Värmland fann det värt att med gillande referera ett föredrag av dr Loftman i Göteborg över ämnet "Fredsrörelsen och fosterlandskärleken". Föreläsaren hade sagt att en patriot vill fosterlandets väl, d v s det helas väl. Detta kunde inte innebära vinningslystnad på andra samhällsklassers bekostnad. Att använda sina pengar till att göra väl åt andra var därför lika viktigt som att göra uppoffringar för militärväsendet. Fredsrörelsen ville ge rätt åt alla folk, men den trodde inte på vapen. Europa kunde räddas endast om lag och rätt fick ersätta våldet. Internationell skiljedom skulle bli nödvändig. Förverkligandet av fredsrörelsens mål förutsatte att man lyckades skapa en bredare opinion för dess arbete. Till detta kunde alla bidra.⁸ SMF-organet i Värmland kunde alltså godkänna en patriotism byggd på idén om internationell rättsordning och rättvisa mellan staterna. En sådan patriotism skulle inte innebära att man gjorde andra stater orätt.

b Vapenvägran

Den nationella entusiasm unionskrisen mobiliserat hade trots allt inte gripit alla. Många hade hälsat beslutet att samvetsömma värnpliktiga kunde få annan sysselsättning än vapenutbildning vid sina förband som ett viktigt steg framåt. Men inte alla ansåg det tillräckligt. Det fick bara vara ett första steg, som måste följas av flera. För många var det angeläget att kunna avsäga sig allt samröre med det militära systemet. En av dessa var den tidigare presenterade Henning Melander. På E J Ekmans förlag gav han ut en liten skrift med titeln "Värnpliktsmartyrer". Framställningens första del innehöll exempel på personer, vilka hade blivit föremål för militär-, polis- och rättsväsendets åtgärder på grund av sitt av samvetsskäl motiverade avståndstagande från allt som hade med krigiskt försvar att göra.⁹ Det framgår inte av framställningen vilka de uppräknade vägrarna var och inte vilket samfund de tillhörde. Melander ville att det skulle beredas möjlighet att utföra civilt arbete för dem, som över huvud taget inte ville befatta sig med försvarsmakten. Den gällande ordningen innebar att alla var en del av krigsmakten, även de som inte utbildade sig i vapenbruk. Melander var också skeptisk mot krigsrätternas sätt att handha lagen. Han betvivlade inte att de handlade efter bästa förstånd, men han misstänkte att deras tillgångar i det avseendet inte motsvarade behovet.¹⁰ Ur krigsmaktens synpunkt borde det dessutom vara en fördel att få bort baptister och socialister och andra vapenvägrare ur sina

led. Man kunde inte vänta sig att de skulle bli bra soldater. Melander fann det också märkligt att ynglingar, som på grund av samvetsskäl inte deltagit i vapenutbildning, ansetts som "dårar" och ställts under läkarobservation.¹¹

Indirekt gav en av SMF:s missionärer i Kina, Johan Sköld, ett bidrag till belysande av frågan om den kristne och kriget. I början av 1906 kommenterade han i en artikel i Svenska Morgonbladet det rysk-japanska krigets slut. Kriget hade kostat pengar och liv. Ingen hade protesterat mot det, trots att kriget alltid lockar fram det djuriska hos människan. Enligt den tyske kejsaren, sade Sköld, var den kristne den bäste soldaten. Sköld ville inte instämma i detta. Han anslöt sig hellre till den åsikt en engelsk skribent uttryckt, nämligen att ett folks frigörelse inte berott på framgångsrika krig.¹² Därmed underkände Sköld kriget som ett politiskt redskap.

Svenska Morgonbladet hade ingen större sympati för vapenvägrarna. I stället markerade tidningen tillfredsställelse över att något gjorts mot den fosterlandsförrädiska propagandan inom försvarsmakten. Det som gjorts ansågs visserligen alldeles för litet men det var dock bättre än ingenting. Det som skett var att man beslutat att broschyrer, som uppmanade till ofosterländskhet, skulle rapporteras och sändas till cheferna för justitie-, lant- och sjöförvarsdepartementen.¹³ *Vecko Posten* hade kommenterat lagen med att säga att den inte skulle vara något hot mot tryckfriheten. För övrigt hade man ingen kommentar.¹⁴ Waldenström var aktiv i kampen mot den försvarsfientliga propagandan. I ett protestmöte mot den landsförrädiska agitationen sade han att krigsmaktens uppgift inte var kriget utan tryggheten av freden. Ett starkt försvar skulle vara garanti för att man fick leva i fred. Han styrkte sitt påstående med exempel från USA och Europa. Trots att det fanns tvistefrågor mellan olika länder både i och utom Europa rådde det fred. Detta berodde på att alla parter visste att eventuella motståndare var väl rustade och därför vågade ingen börja krig. Felet hos svenskarna var att fosterlandet var för lite känt och uppskattat av dem.¹⁵ Mötet avslutades med att man antog en resolution. Den lästes upp genom ett fönster även för dem som samlats utanför lokalen. I samband därmed sjöng några nationalsången under det att andra sjöng "Arbetets söner".¹⁶ Detta sista berättade Ansgarii Posten.

Åtgärderna mot ofosterländsk propaganda torde endast i ringa grad ha gällt kristna vapenvägrare. Allmänt uppfattades de som riktade framför mot de unga socialisternas agitation och mot de liberala nedrustningssträvandena. Socialdemokraterna uppfattade åtgärderna som "nya vapen i de besittande klassernas tjänst i den pågående sociala kampen".¹⁷ Fribaptisterna fortsatte att ge vapenvägrarna sitt stöd. Vid en sammankomst i Västerfärnebo 1906 behandlades frågan "Kunna vi göra något till förmån för våra värnpliktiga bröder, som på grund av övertygelse vägra delta i krigstjänst?". I den resolution, som fick bli svar på frågan och som utarbetats av riksdagsman G Lindgren i Islingby, hänvisade man till att flera av "samfundets värnpliktiga söner" trots längre eller kortare fängelsestraff inte låtit

sig påverkas att byta åsikt. Därmed hade dessa ynglingar visat, att det fanns starka skäl för deras ställningstagande. Inget trots mot överheten utan endast religiösa motiv hade varit grunden för deras vägran. Fängelsestraff gagnade varken staten eller de vägrande. Resolutionen slutade med en vädjan till de maktägande. "På grund härav anholder samfundet i underdånig vörndnad att statsmakterna behagade vidtaga åtgärder att sådan värnpliktig, som av religiösa skäl anser sig förhindrad att delta i vapenövningar eller annan tjänstgöring vid truppen, må i stället beredas möjlighet att för statens räkning få utföra annat arbete, skilt från militärtjänstgöring, eller på annat lämpligt sätt fullgöra de skyldigheter, som staten i stället för värnplikt ålägger honom."¹⁸

Under riksdagen 1907 motionerade Lindgren i Islingby om åtgärder för att ordna vapenvägrarnas situation. I motionen påstod han att 10 vapenvägrare per år kommit i konflikt med myndigheterna, trots att möjligheten till vapenfritt arbete vid förbanden fanns. Lindgren citerade också Adolf Hedin, som i tidigare debatter framhållit att minoriteter ofta haft rätt i moraliska frågor. Vidare åberopade han ett yttrande av Waldenström om att människors övertygelse inte kunde regleras genom lag. Fängelsepastorns i Östersund, P Öberg, skildring av värnpliktsvägrares ödmjuka lidande för sin tro fanns också med i Lindgrens skrivning. När motionären slutligen hemställde om en utredning med syfte att få en ändring till stånd, åberopade han inga bibliska eller religiösa argument utan hänvisade till paragraf 16 i RF.¹⁹ Av lagutskottets yttrande framgår att hela resolutionen från fribaptisternas årsmöte i Västerfärnebo i juni 1906 hade bilagts motionen. Lindgrens motion var alltså en uppföljning av det som hänt på fribaptisternas konferens. Lagutskottet tillstyrkte förslaget. Lindhagen reserverade sig mot utskottets beslut med en utförlig motivering. Han ansåg det vara ett statsintresse att inte binda någons samvete. Andligt förhinder för vapenbruk måste betraktas lika allvarligt som kroppsligt och alltså gälla som skäl för frikallelse. De samvetsömma skulle med andra ord helt befrias från tjänst åt staten. Fyra andra ledamöter reserverade sig utan motivering. Värnpliktskommittén hade menat, att det var omöjligt att tänka sig full samvetsfrihet, eftersom man därigenom skulle hamna i en situation, där den enskilde skulle stå över staten. Om man ville hävda principen att man skall lyda Gud mer än människor, måste det vara fråga om oomtvistliga fall. Men, slutade man, om staten har rätt i detta fall, behöver denna rätt inte utnyttjas.²⁰ Motionen hade inspirerat kyrkoherde Arvid Salvén att i tidningen "Ledstjärnan" i artikelform uttrycka sin förvåning över att motionen över huvud taget kommit till stånd. Enligt Ansgarii postens referat betraktade Salvén motionen som ett uttryck för sentimentalitet. Man hade inte rätt att förspilla det dyra arv fäderna efterlämnat. Därför var det ofattbart att en motion med detta innehåll hade kunnat skrivas och att människor hyste sådana åsikter. I sin kommentar påminde Ansgarii Posten om att motionen även innehöll förslag om att man skulle få arbeta för staten

på annat sätt. Nu straffades vägrarna med fängelse. I krig skulle det bli arkebusering. Var det kristligt? Ansgarii posten hänvisade även till RF:s paragraf 16. Om samvetsnöden skulle vara oberättigad krävdes undervisning, inte straff.²¹

När frågan kom till behandling i kamrarna, blev resultatet ingen framgång för Lindgren. I andra kammaren yrkade bl a Kjellén och Hjärne avslag på motionen. Den sistnämnde motiverade sitt avslagsyrkande med att om förslaget ginge igenom, skulle flera kunna tänkas vägra vapenutbildning av humanitära skäl. För bifall till förslaget talade Jansson i Edsbäcken, Eriksson i Älgared, Kropp (såsom "fredsvän"), Jakob Byström, Carl Lindhagen, Carl Staaff och Hjalmar Branting. Staaff var den som svarade för det teologiska inslaget i debatten. Han menade att det var irlära att påstå att religionen skulle hindra människor från att försvara sig. Han fann det också förvånande att man inte var till freds med det tillmötesgående, som redan visats. Hur det nu än stod till med förståndet hos de vägrande kunde man inte betvivla deras ärliga övertygelse. Det var alltså politiskt tunga personer som talade både för och emot. Resultatet blev att andra kammaren biföll motionen med 91 röster mot 49 för avslagsyrkandet.²² I första kammaren talade sex ledamöter för avslag på motionen och fyra yrkade bifall till den. Kammarens beslut blev avslag och därmed hade frågan fallit.²³ Lindgrens motion anmäldes utan kommentar i Svenska Morgonbladet. Man talade endast om att Lindgren motionerat i ärendet och åberopat RF paragraf 16.²⁴ När lagutskottets yttrande kommit, tog dock tidningen till orda till förmån för samvetsfriheten. Antalet vägrare förväntades bli så begränsat, att bortfallet av deras tjänster inte skulle komma att minska försvarets styrka. Däremot visste man sig aldrig ha sett så känsliga personer, att de, som Lindhagen menat, skulle vägra all tjänst åt staten.²⁵ Debatten i kamrarna refererades utan kommentar från Svenska Morgonbladet.²⁶

Det fribaptistiskt inspirerade förslaget fick i andra kammaren stöd av baptisten Byström, SMF:arna Jansson i Edsbäcken och Eriksson i Älgared. Staaff var den som blandade in religionen i samvetsnöden. Av de frikyrkliga tidningar, som följts här och som kommenterade debatten, tog Ansgarii Posten klarare ställning för vapenvägrarna under det att Svenska Morgonbladet iakttog återhållsamhet i fråga om sympatityttringar åt någondera hållet.

c Gud och kriget

Waldenströms verksamhet gick i annan riktning. I ett resebrev berättade han i september 1906 hur han besökt Kronobergs hed. Där hade han hållit föredrag i soldatmissionens regi. Efter föredraget hade förbandschefen tackat Waldenström inte endast för föredraget utan också för vad han i riksdagen gjort för Sveriges försvar.²⁷ Hans insatser hade alltså varit av den omfattningen att de observerats och uppskattats i militära kretsar. Och det är helt

förenligt med vad vi hittills lärt känna om Waldenströms syn på kriget som en överhetens rättighet. Men kriget kunde ses inte bara som en rättighet. Det fanns de som gick längre. Budbäraren inskräppte att Gud är den som står bakom allt. Det var med anledning av invigningen av ett fredsmonument man ansåg sig böra framhålla det. Den 13 mars 1904 hade ett fredsmonument, Andernäs Kristus, rests till minne av att en konflikt mellan Argentina och Chile lösts på fredlig väg och att bestående fred proklamerats mellan de båda länderna. Budbäraren kommenterade händelsen, nästan tre år senare. Att krig kunde (och kan) undvikas var en Guds välgärning, menade skribenten. Både krig och fred låg i Herrens hand och under Guds hand måste människan böja sig till bättring och pliktuppfyllelse. Då kunde Gud till äventyrs avvärja straffen från folken.²⁸ Här möter oss alltså en annan syn på krigen än hos vapenvägrarna och den är mer undergiven än Waldenströms.

3 Fortsatt diskussion om fosterlandets krav och samvetets frihet. 1907-1910

Vi har sett hur den nationella samlingen i unionskrisens spår mobiliserade krafter mot försvarsfientlig propaganda och därmed mot vapenvägran. Men vapenvägrarnas företrädare fortsatte sitt arbete.

a Vapenvägran

När fyra frikyrkopastorer dömdes för att de vägrat göra även annat arbete än vapenövningar vid regementet i Västerås på våren 1907, kommenterade Ansgarii Posten händelsen i en ledare med rubriken "Brutalt". Låt vara, menade tidningen, att ynglingarna var överspända. Men generaldirektör Wieselgren i fångvårdsstyrelsen hade vittnat om det djupa intryck vägrarnas vilja att hellre bestraffas än att handla mot sitt samvete hade gjort. Redaktören ansåg vidare att alla borde känna vilken skymf mot rättskänsla och humanitet det innebar att straffa dem, som vill lyda sitt samvete. Detta sätt att behandla vägrare gav tidningen sin avsky. Det kunde passa i Ryssland men inte i Sverige.¹ Redaktören fick inte stå oemotsagd. Knappt ett par månader senare skrev signaturen I K att han som gammal militär hade lärt sig att man skulle vara överheten (lagen) underdånig. Han insåg att vapenvägrare måste straffas. Skulle de, som föregav sig ha samvetsbetänkligheter, befrias från vapenövningar, kunde man vara säker på att många skulle förebära samvetsnöd. Tidningen bemötte i sin tur insändaren med att man inte i alla lägen kunde åberopa Paulus ord om lydnad för överheten. Paulus själv hade trotsat överheten, när den krävde något av honom som stred mot hans samvete. Redaktören hade själv inte den uppfattningen att vapenvägran var en nödvändig följd av religionens bud. Men de, som hade den uppfattningen, begick en synd och ett brott om de inte handlade efter den, även om det skulle kosta dem lidande. De måste högakts.² Ansgarii Posten fortsatte att visa sympati för dem som genom vapenvägran ville bekämpa kriget. Den talade om "dys-

ter komik", när en ung socialistisk författare hade straffats för att han hade publicerat en artikel av Tolstoj, i vilken det ifrågasattes om en människa under några omständigheter hade rätt att döda en annan. Tolstoj var värd att studera, även om han ibland var naiv och ibland sublim. Tidningen gillade inte ungsocialisternas försvarsnihilism, men fann det ändå inte förvånande att en motrörelse mot krigen uppstått. Det var nödvändigt att reagera mot anfallskrig och rustningsvansinne.³ Ansgarii Posten avvek från Waldenströms linje i försvarsfrågan i flera fall. Det var anfallskrig man vände sig emot. Däri hade Waldenström kunnat instämma. Likaså när tidningen tog avstånd från den socialistiska formen av försvarsfientlighet. Starkare än Waldenström hävdade man inte endast yttrandefrihet utan även samvetsfrihet.

Medan artiklar i försvarsfrågan kom med ojämna mellanrum fortsatte människor att hamna i fängelse på grund av sin vägran att utföra tjänst utan vapen vid sina förband. Antalet angavs även 1909 till omkring tio personer per år.⁴ Även om man inte ville ansluta sig till deras ideologi, ville man arbeta för att de skulle respekteras och för deras frihet att följa sin övertygelse. Uppgiften om antalet vägrare kom i pressen i samband med att en ny motion om de samvetsömmas tjänstgöringsförhållanden framlades i andra kammaren. Denna gång var Jakob Byström motionär. Medmotionärer var Karl Otto, Edv Wavrinsky, Oscar Berg, N A:son Berg och P Igel. Nu fanns bibliska argument med i motionen. Byström rekapitulerade vad som hänt tidigare i riksdagen i ärendet och hänvisade (såsom det gjorts också i tidigare motioner) både till Hedin och Waldenström men kompletterade listan på dem som talat för samvetsfrihet med Nathan Söderbloms namn. Denne hade yttrat att yttre våld, även då det utövades med överhetens bistånd, var uteslutet för Jesu lärjungar. I sin argumentering återopade motionären också de första kristnas inställning till krigstjänst. Motionen utmynnade i en hemställan om att riksdagen denna gång skulle bifalla det förslag lagutskottet tillstyrkt 1907.⁵ Detta var första gången sedan sekelskiftet som Jesu opposition mot våld förknippades med kristet lärjungaskap. Denna gång avstyrkte lagutskottet med motivering att man måste sätta gränser för samvetsfriheten. Nästa steg skulle annars kunna bli att man vägrade att betala skatt till försvaret. Åtta ledamöter reserverade sig mot utskottets beslut.⁶ Liksom tidigare kom kamrarna till olika beslut. Endast andra kammaren biföll motionen. Svenska Morgonbladet undvek också denna gång att ta ställning. Inte heller när tidningen innehöll nyheten att en yngling avlidit i fängelse under avtjänande av straff för vapenvägran, kunde man förmå sig till att ge uttryck åt något principiellt ställningstagande. I den ledarartikel, där händelsen ägnades viss uppmärksamhet, menade man att det var få unga män, som intresserade sig för frågan om vapenfri värnplikt som en fredsfråga. Svenska Morgonbladet ansåg att ungsocialisterna vägrade göra vapentjänst i försvaret under det att de gärna skulle skjuta för att gagna sin egen sak. De kristna var däremot verkliga fredsvänner. Fredsrörelsen var en kristen idé, men som så-

dan skulle den stå över partipolitiken.⁷ Än en gång stämplades fredsrörelsen som en politisk vänsterföreteelse samtidigt som tidningen försökte uttrycka sig så försiktigt att man inte kunde utläsa hur den ställde sig till den aktuella händelsen. Man höll fast vid den neutrala inställning SMF:s konferens intog 1883, man skulle respektera olika åsikter i värnpliktsfrågan inom samfundet. Ansgarii Posten var inte lika försiktig i kommentarerna till riksdagens behandling av motionen. Även om själva kammardebatterna endast refererades, hade man inför debatterna en ledare, vari man uttryckte sin förmodan att första kammaren också denna gång skulle komma att avslå motionen. Men motståndet skulle inte komma att fortfara hur länge som helst. Redaktionen kunde inte se det som ett statsintresse att döma i övrigt laglydiga medborgare, som inte ville befatta sig med militärtjänst. Det var en humanitär sak att ändra lagen. Tidningen fann inga risker förbundna med en sådan åtgärd.⁸ Byströms egen *Vecko Posten* teg om de politiska aktiviteter redaktören själv utvecklade. Vid tidpunkten för motionens gång genom riksdagen förekom en liten osignerad artikel med rubriken "Om någon slår dig vid det högra kindbenet så vänd honom ock det andra till". Författaren påstod i artikeln att vad Jesus med de i rubriken citerade orden ville var att förbjuda hämnd men inte försvar. Samhället måste skyddas mot det onda.⁹

b Fredsarbete

1907 hölls en fredskonferens i Haag. För fredsrörelsen framstod den som en besvikelse. Den blev en konferens för "reglerandet av kriget" enligt fredsrörelsens mening. Tyskland, Österrike och Turkiet hade för Carl Sundblad i SFSF framstått som "militarismens centralhård i världen" på grund av sitt motstånd mot nedrustning och obligatorisk skiljedom.¹⁰ Det värmländska SMF-organet uttryckte mer optimism. Ingen hade trott att man på en gång skulle kunna skapa respekt för fred och rätt. Men nu var även realpolitiker övertygade om att fredliga överenskommelser var bättre än krig. Man ansåg dock att Haag-konferensen var en onödig apparat i varje fall vad gällde dess storlek. Fortfarande var fredstanken omhuldad i Ansgarii Posten, som trots sin optimism såg att konferensen sysslat med att skapa regler för massmördandet så att detta skulle gå snyggt och anständigt till. Troende fredsvänner väntade föga av dessa ansträngningar att humanisera kriget. Att tala om humanitært krig var en själv motsägelse. Tidningen hoppades på en fredskongress som skulle syssla med fred.¹¹ Trots att starka krafter mobiliserades för den svenska krigsmaktens stärkande och mot fredsrörelsen, fick dock fredsrörelsen ett viktigt bevis på erkännande, då en av dess förgrundsgestalter i Sverige K P Arnoldsson fick Nobels fredspris 1908.¹² Ansgarii Posten berättade i januari 1909 om en överste, C Bratt, som hänats i högerpressen därför att han 1905 hade talat för fred. En annan officer, en major, hade däremot funnit nåd i pressen, därför att han vid unionskrisens slut hade avskedat sitt förband med att uttrycka sitt vemod över att man inte fått leka leken till

slut. Ansgarii Posten kommenterade med att det alltså ansågs vittna om hög moral att sörja över att inte få kriga. Att däremot vilja skona nationen från krigets hemsökelse var fosterlandsfientlighet.¹³ Ansgarii Posten stod ganska ensam inom SMF som fredsarbetets förespråkare.

Under 1909 utkom en skrift av en mångsidigt kämpande idealist i Helsingborg, läraren och redaktören Axel Svensson. Sedan 1890-talet redaktionssekreterare och senare redaktör på Öresunds-Posten verkade han vid sidan av sin dagliga gärning som resetalare och broschyrförfattare. Rösträtt och vegetariskt levnadssätt var bl a det han propagerade för. I Helsingborg var han med om bildandet av den frisinnaade föreningen 1910. Under hela sin verksamhet arbetade han dessutom för pacifistiska idéer.¹⁴ När han nu tog till orda i fråga om kriget talade han inte för någon kristen ideologi. Han talade mot förhålligandet av krig och krigare. Därvid kom han också in på Bibelns användning i de sammanhangen. Han konstaterade att de första yrkestjuvarna och mördarna var "krigarkasten". Om motståndet från en övervunnen fiende varit ovanligt hårt, hände det i äldre tid att segraren svårt misshandlade både kvinnor och barn. Sådana krigarbragder fann författaren i GT. Svensson förde in undervisningen i skolorna i debatten om kriget. Bland de grymheter barnen fick lära sig i skolorna var även "israeliternas grymma människoslaktningar". Att blanda in Gud, Bibeln, Fader vår etc i "den militaristiska smutsen" ansåg han helt olämpligt.¹⁵ Även om man från kristet håll hade uttryckt tveksamhet inför användandet av GT:s berättelser om krig som argument i diskussionen om krig och fred så hade ingen direkt påstått att de var farliga. Nu fick man läsa att Bibeln innehöll skildringar som barn inte borde läsa samtidigt som den borde hållas för helig för att dras in i militära sammanhang. Så hade ingen kristen debattör tidigare yttrat sig. Att fredsarbetet dock gjorde små framsteg, samtidigt som världens rustningskostnader ökade, kunde optimisterna se. Till dessa hörde Ansgarii Posten. Ett tecken på framsteg var att parlamenten i olika länder sände grupper för att delta i interparlamentariskt arbete. Varje överenskommelse mellan "de stora" om att acceptera skiljedom i tvistefrågor i stället för att försöka lösa konflikter med våld var en seger för fredsarbetet. Tidningens funderingar var föranledda av att en grupp franska parlamentariker skulle besöka Stockholm.¹⁶ På hösten 1910 dog Leo Tolstoj. Hans betydelse för freds rörelsen och dess pacifistiska gren betonades inte speciellt men Vecko Posten konstaterade att även om Tolstoj inte varit någon religiös profet hade han betytt mycket på andra områden.¹⁷ Förmodligen avsågs bl a hans fredsintresse. 1910 var fredskongressernas år i Sverige. De började med SFSF:s kongress i juni, nordisk fredskongress i juli och så i augusti (31 juli-6 augusti) det stora världsfredsmötet med 590 deltagare från 24 stater.¹⁸ Ansgarii Posten ägnade en ledare åt fredsmötet och önskade det lycka till och uttalade samtidigt förhoppningen att nävrätten skulle ersättas med rättvisa och skiljedom staterna emellan.¹⁹

Fullt i enlighet med sitt intresse för fredsarbetet framhöll Ansgarii Posten att man måste spara in på försvarskostnaderna, vilka enligt tidningen ökat sin andel av statens utgifter med 2,1 procent mellan 1901 och 1911 (enligt liggande regeringsförslag). Riksdagen måste inta en annan ståndpunkt till dessa utgifter. Man ansåg också att Karl Staaff, Kvarnzelius och Persson i Tällberg hade gjort rätt, då de lämnade den av regeringen Lidman 1907 tillsatta parlamentariska försvarsutredningen i protest mot att kommittén tagit fram ett alltför dyrt försvarsprogram utan att utreda kostnaden. Även om folket ville ha ett effektivt försvar måste det rymmas inom gällande kostnadsramar.²⁰ Ansgarii Posten inte bara höll på den traditionellt liberala sparsamheten med försvarsutgifterna, utan fortsatte att hävda ett mer principiellt intresse för fredsarbetet. En av de i stockholmskonferensen deltagande kvinnorna, miss A B Eckstein (hon hade medverkat med ett föredrag om kvinnan och freds-saken),²¹ försökte få till stånd en petition till de i tredje Haagkonferensen deltagande staterna. I peitionen krävdes att ingen förändring i staternas självbestämmanderätt skulle få ske på annat sätt än genom fredliga överenskomelser. Mellan staterna skulle förhållanden regleras genom fördrag. Ansgarii Posten ansåg att bakom genomförandet av internationell skiljedom måste det finnas politisk makt att förverkliga den. "Världspetitionen" skulle föra ärendet framåt och den borde för den skull föras in i realpolitiken.²²

c Nationalism, fosterland och försvar

I slutet av 1907 dog kung Oscar II. De kristna tidningarna hade minnesord om den avlidne monarken. Budbäraren slutade sina med att fråga vad vi "gett kungen och hans hus av förbön och undersåttlig trohet". Och vad skulle man ge i framtiden i förhållande till regenten? Frågan var viktig eftersom "sanna kristnas" förhållande till överheten ansågs ha stor betydelse både i det personliga och i det politiska livet.²³ I slutet av mars 1908 höll Harald Hjärne ett föredrag i Örebro över ämnet "Tänkvärda utsikter". Det var Sveriges politiska läge det gällde. Han fann det allvarligt men inte förtvivlat. Det gällde att ta vara på de resurser som fanns i landet. Att tänka sig en nationell kraftsamling i form av endräkt var inte att hoppas på. Samlingen måste statsmakten stå för. I visst avseende skulle det innebära tvångsmakt. Men den skulle hålla stridande intressen i styr. Statens bestånd måste vara intresset före alla andra intressen. Man måste därför framför allt värna om rikets försvar. Hjärne visste att detta för många var ett nödvändigt ont ungefär som medicin vid sjukdom. Men det hade även positiva sidor. Militär tjänstgöring fostrade till laglydnad och rättrådighet. Statsmakten kunde endast handhas av kungadömet. Mot den bakgrunden var det naturligt att antimilitaristiska strävanden måste slås ned. Det var överspant att tala om freds- och neutralitetsgarantiernas betydelse för svensk politik.²⁴

När Waldenström i juli talade om den politiska situationen, fortsatte han på Hjärnes linje. Talet hölls i Gävle. Han klargjorde att det var Allmänna

valmansförbundet, som stod för vakthållningen kring fosterlandet och arbetade för försvaret, medan liberalerna satte sig emot varje ökning av försvarskostnaderna. Man behövde inte vara profet för att se sambandet mellan liberalernas sparsamhet och socialisternas försvarsfientlighet, menade Waldenström.²⁵

I Karlstad höll SFSF sin kongress 1908. Där tog man upp temat fredsvänlighet – fosterlandskärlek. Man fastslog i en resolution att fredskärlek och fosterlandskärlek var oskiljaktiga. ”Den fosterländskhet, som ej är förenad med fredskärlek är olycksbringande och tillhör ett lägre kulturstadium”. Man diskuterade också de höga svenska rustningskostnaderna och krigslagarnas giltighet i fred.²⁶ Mot bakgrund av att detta möte hölls i Karlstad får man se att Waldenström också höll ett politiskt möte där i augusti samma år. Föredraget trycktes före årets slut. Waldenström beklagade att fosterlandskärleken inte var densamma som förr. Tyvärr hade den då haft sin bakgrund i hatet till grannarna. Fosterlandskärlekens upppflammande 1905 hade haft samma mindre vackra bakgrund. Nu ville allt fler dela makten i samhället och det skapade oro. Men Waldenström delade inte Hjärnes syn på att makten borde koncentreras. Olika uppfattningar och partier måste få finnas. Man skulle vara frisinnad i verklig mening. Det var däremot inte Frisinnade landsföreningen. Enligt Waldenströms uppfattning saknade den förståelse för sina motståndare. De frisinnade beskyllde nämligen motståndarna, högern, för att motarbeta ”folkliga reformer”. Hur felaktigt detta var kunde Waldenström påvisa genom att ge exempel på vad den sittande regeringen gjort. Det reaktionära man åstadkommit var endast två saker: Man hade krävt åtgärder mot allmänfarliga strejker och stopp för den försvarsfientliga propagandan. När Waldenström granskade de frisinnades hållning i dessa två avseenden kunde han konstatera att de gick i socialdemokratins ledband. Föredraget mynnade ut i en varning till de kristna och en uppmaning att inte ge sin röst åt den ateistiska och fosterlandslösa socialdemokratin.²⁷ Beskyllningen mot de frisinnade att de gick socialdemokratins ärenden fick inte stå oemotsagd. Även om det var Stockholms Tidningen som först bemötte den, fick bemötandet livligt instämmande av Ansgarii Posten.²⁸

Bakgrunden till Waldenströms politiska engagemang var att söka i flera företeelser i tiden. Men det är tydligt att han delade högerns ångslan för den försvarsfientliga propagandans effekter. ”Den försvarsnihilistiska propagandan” gjorde det svårt för dem som ville arbeta för samvetsfrihet åt vapenvägrare genom att den satte vapen i händerna på dem, som ville begränsa samvetsfriheten och verka för ett stärkande av försvaret. Unga socialister tog också hellre straff för vapenvägran än de lät sig omvändas till försvarsvänlighet. Även dessa borde få möjlighet att utföra civilt arbete för staten menade Ansgarii Posten.²⁹ När ett SMF-organ gav uttryck åt sådana åsikter kan man förstå att Waldenström blev orolig. En tänkbar inspirationskälla för Waldenström var Rudolf Kjellén. Denne gav nämligen ut ”Ett program” 1908.

Han sade sig i det tala för unghögern. Kjellén proklamerade kamp mot byråkratin, som ägnade sig åt att vårda det korrekta och formella, vilket fått till följd ett stagnerande samhälle. Resultatet hade visat sig 1905. En annan fiende var socialismen, vilken satt klassmedvetandet i stället för nationalkänslan, kamratskapet före medborgarskapet, internationell och modern vetenskap i stället för fäderneslandets Gud. Nu var det nödvändigt att den "urgamla statskyrkan" mötte frikyrkan för gemensam kamp mot hotande hedendom. Eftersom man inte hade småstater som grannar i öst, vilka skulle kunna tjänstgöra som buffert mot trycket från Ryssland, måste försvaret stärkas. I skriften publicerades också ett inlägg Kjellén gjort i riksdagen angående invandringen till Sverige. I det sade Kjellén att främlingar inte gjort Sverige någon nytta. Möjligen hade de lämnat underpanter i form av "smutsigt blod" i vår ariska folkstam. Annars verkade de störande på lugnet och rubbade cirk-larna för handeln.³⁰

Rudolf Kjellén och Harald Hjärne var den svenska nationalismens starkaste företrädare. Hjärne kunde även påvisa att kriget var nyttigt för den enskilde. När de talade för nationell samling kring kung, fosterland och försvar hade de Waldenströms stöd och när Waldenström förde samma språk i frikyrkliga kretsar hade han troligen fortfarande de flesta med sig. I inledningen visades att SMF:s predikantkår och ledande förtroendevalda i församlingar och representanter vid konferenserna framför allt rekryterades i de kretsar man vanligen betraktat som nationella.

Denna bild av frikyrkligheten bestyrktes av att när den tidigare nämnde Sibiakoffsky var på turné i det f ö politiskt radikala Norrbotten (med såväl väckelsemöten som politiska sammankomster på programmet), blev han efter ett tag avvisad av församlingen han gästade. I en avskedsintervju förklarade han, att han inte längre var välkommen till baptisterna för att han talat för de fattiga och små. Om han som Waldenström hade hållit högerföredrag i kyrkorna hade det säkert varit annorlunda.³¹ I valrörelsen 1908 gick gränslinjen mellan försvarsvänlighet och högersympatier å ena sidan och vänstersympatier och sparsamhet med försvarskostnaderna å andra sidan tydligt i dagen inom väckelserörelserna. Till höger återfanns ofta inomkyrkliga EFS och till vänster baptismen.³² Sibiakoffsky hade dock varit alltför mycket till vänster även för baptisterna i Norrbotten. Inom EFS markerade man däremot sin fosterlandskärlek. Vid stiftelsens årsmöte 1908 höll regementspastor Ivar Hultin föredrag om "fosterlandskärlekens rum i ett sant kristligt liv". Han betonade att människan inte enbart är en individ utan också en samhällsvarelse till sitt väsen. Andligt fick detta sitt uttryck i att människan var en del i Kristi kropp. Lekamligt var man en del i det mänskliga samhället och var inte genom Kristus löst från förpliktelser mot sitt eget folk. Detta stod inte i motsättning till missionsbefallningen att gå ut i hela världen. Både Jesus och Paulus hade älskat sitt eget folk men ändå gått ut i världen med evangelium. Kärleken till det egna fosterlandet uttrycktes i samhörig-

hetskänsla med folket, tacksamhet för fosterlandet samt plikttröhet och ansvar för de efterkommande.³³ Ansvar för efterkommande betydde oftast att man skulle trygga landets oberoende genom ett starkt försvar.

”Unghinkarnas” framfart i samband med unionsdebatten 1905 hade haft en positiv effekt för soldatmissionen vid Kronobergshed. När Amandus Ohldén från Falköping på hösten 1908 hade besökt soldathemmet där, hade föreståndaren, N P Bergström berättat att officerarna tidigare motarbetat verksamheten. Men erfarenheterna från den socialistiska ungdomens agitation vid unionsupplösningen hade gjort dem medgörligare i förhållande till arbetet vid soldathemmet.³⁴ Vi skall senare möta Ohldén som organiserad om än inte överdrivet nitisk fredsarbetare. I samband med besöket vid soldathemmet på Kronobergshed uppfattades tydligen varken han eller soldatmissionens män som något hot mot försvarsintresset. I varje fall framstod soldatmissionens arbetare som försvarsvänner i jämförelse med unghinkarna.

När frågan om att bilda borgerliga skyddskårer aktualiserades i pressen på sommaren 1909, visade Svenska Morgonbladet inte samma återhållsamhet, som man visat i samband med riksdagens behandling av frågan om de samvetsömma värnpliktiga. Bakgrunden till diskussionen om skyddskårer var den oro, som sedan ett år hade förekommit på den svenska arbetsmarknaden (och därmed i hela samhället) och bl a medfört attentatet mot ”strejkbrytarfartyget” i Malmö 1908 och mot den ryske tsaren vid dennes besök i Sverige på sommaren 1909. Inför storkonflikten på sensommaren 1909 lagrade man livsmedel och köpte vapen för att skydda sig. Morgonbladet ansåg att skyddskårer var nödvändiga. Några måste rycka in i de väpnades led i stället för dem, som svek sin plikt. Tidningen menade sig tala för en åsikt som delades av alla borgerliga tidningar utom Dagens Nyheter.³⁵ Morgonbladets fruktan för den politiska vänstern hade alltså under de oroliga tiderna stegrats. Att Svenska Morgonbladets oro också delades av ledande kretsar inom SMF framgår av en kommentar i Pietisten till Norrlandsbladets tillkomst. En ny kristen tidning var en motvikt till ond socialistisk press.³⁶ När konflikten på arbetsmarknaden brutit ut i sin fulla styrka konstaterade Pietisten att allt för-lupit lugnt i början, men man befarade att lugnet inte skulle vara så länge. Läsarna uppmanades bedja om att spänningen mellan arbetare och arbets-givare skulle upphöra och att allt skulle ordna sig till det bästa. Man var orolig för att samhället lugn skulle störas, men uttalade sig i mycket allmänna ordalag. I själva konfliktfrågan yttrade man sig inte.³⁷

Riksdagsman P Igel, som hade varit en av Byströms medmotionärer i vapenfrifrågan 1909, medverkade i januari 1910 i ett predikantmöte för SMF:s predikanter i Värmland. Mötet hölls i Karlstad. Igel talade om vilken inställning predikanterna borde inta till tidens politiska och sociala spörsmål. Evangeliets inflytande på människor ledde inte endast till andlig utan även politisk och social förändring. ”Vår egen frihet”, menade föreläsaren, var ett exempel på evangliets kraft att förändra samhället. De för tillfället aktuella

frågorna var nykterhetsfrågan, frågan om försvarets stärkande samt socialiserandet av naturkrafter och jord. Som predikant borde man hålla sig väl informerad om dessa saker men inte inta någon ytterlighetsståndpunkt.³⁸ Igel hade varit predikant i Värmlands Ansgariiförening till 1908. Under 19 riksdagar var han ledamot av andra kammaren. Det var de frisinna som i valet 1908 utsåg honom till sin kandidat.³⁹ Predikantförbundet torde ha vetat ganska väl vilka åsikter Igel stod för, då man kallade honom till sitt möte. Det är för den skull inte självklart att man delade hans åsikter. Han kan ha blivit kallad endast i egenskap av politiskt verksam kollega. Men å andra sidan kan man inte ha varit alltför stark motståndare till hans politiska ideologi, eftersom man ville höra honom.

Vid predikantmötet i Sunne på hösten samma år diskuterades vilka åtgärder, som borde vidtagas för att stärka det kristna inflytandet inom politiken. I inledningen konstaterade vi att den politiska aktiviteten bland frikyrkofolket inte var obetydlig. C B Odhelius uppmanade nu predikanterna (och andra kristna) att besinna sitt politiska ansvar och inte överlämna det åt "de ogudaktiga". Rösträttsbestämmelserna gjorde det nödvändigt att arbeta inom ett parti. Men inget av de existerande partierna fann nåd för talaren. De kristna borde därför egentligen bilda ett eget parti under mottot "för Gud och fosterlandet". Förslaget ansågs av mötesdeltagarna alltför orealistiskt. Enligt protokollet behärskades mötet dock av "varm fosterlandskärlek".⁴⁰

Ett forum där fosterländska frågeställningar behandlades var frikyrkomötet 1910. Där höll Wilhelm Hammar ett föredrag om "Den kristne och fosterlandskärleken". Han började med att tala om att den kristnes verksamhet inte var begränsad till hem och fosterland utan gällde hela människosläktet. Men en kristen borde älska sitt fosterland. Exempel från Bibeln visade detta. Israels folk var ett sådant. Även Jesus och hans apostlar hade visat fosterlandskärlek. Men föreläsaren motiverade kärleken till fosterlandet framför allt med att hänvisa till landets egen beskaffenhet, klimat, natur och naturtillgångar. Fosterlandskärleken kunde visas på olika sätt. Det kunde ske genom gudsfruktan, förbön för landet, genom att man var nykter, genom att arbeta flitigt, genom att man var sparsam och iakttog enkla seder. Vidare skulle man vårda sitt hem, vinna folket för Kristus och avskaffa orättvisor genom opartiska lagar. Föreläsaren sade inget om vapen och försvar. Men att visa undfallenhet inför svek och orättvisa betraktade han som förräderi mot fosterlandet. I den efterföljande debatten sade Alb. Lingström att vad hemmet var för familjen var landet för folket. Det borde alltså försvaras mot fiender. Hammar var baptistpastor.⁴¹ Han hävdade i varje fall inte denna gång vederdöparnas pacifistiska tradition. Inte heller hans kollega John Wallborg ville säga något negativt om fosterlandskärleken. Den hindrade inte reformer och framåtskridande (som förmodligen hävdades från vänstern) och inte heller var den täckmantel för klassintressen. Metodistpastorn K A Wik menade att man måste undanröja skadliga missförhållanden i landet. De kristna skulle ta

del i de kommunala och politiska valen för att försöka leda lagstiftningen i rätt riktning. En annan metodist, rektor K A Jansson, menade att storindustrin höll på att beröva människorna kärleken till fosterlandet. Förr hade människor ett hem. Då var kärleken till fosterlandet motiverad. Industrin förorsakade omflyttningar och ändrade bostadsförhållanden, vilket innebar att den skapade rotlöshet.⁴² I möteshandlingarna spårar man varken militarism, fosterlandsfientlighet eller pacifism. Man kan skönja en försiktig sympati för dem, vilka kommit i kläm genom den industriella utvecklingen, samtidigt som föreläsarnas maning till fosterlandskärlek avspeglar rädslan för de effekter tidens ofosterländska strömningar kunde tänkas ha åstadkommit.

De stora mötenas roll i ett samhälle utan moderna massmedia var mycket betydelsefull. Frikyrkomöten och predikantmöten samlade representativa grupper av människor och måste därför tillmätas stor betydelse för opinionsbildningen. Inget av referaten från ovan nämnda möten vittnar om större politisk radikalism men om samhällsintresse. Predikantmötena kan ha haft mer liberal inriktning än samfundsledningen i SMF. Frikyrkomötet torde ha företrätt en traditionell nationell inställning.

Fosterlandets, eller rättare sagt överhetens höghet och rättmätiga krav var föremål för en betraktelse av Sam A Johansson i Göteborgs Veckotidning i november 1900. Texten som utlades var Mt 22:15-22. Den handlar om fariseernas fråga om det var rätt att betala skatt till kejsaren. Johansson åsikt var att man skulle vara lojal och lydig mot överheten så länge man kunde det utan att komma i konflikt med Guds ordning. Man skulle göra allt för det helas väl. Det var inte rätt att göra uppror. Man skulle betala skatt, lyda lagen och, om det krävdes, ge sitt liv ”ty äfven detta tillhör kajsaren, då samhällets bestånd så kräfver”. Men om överhetens krav skulle strida mot Guds bud, fick man inte göra uppror utan lida för sin trohet mot Gud.⁴³ Här formulerades alltså långt gående krav på den enskildes underkastelse under statens intressen. Samhället gick före människan, medborgaren. Waldenström, Norberg och här Johansson torde vid denna tid ha haft majoriteten i samfundet bakom sig. Det utgående 1800-talets liberalism hade inom SMF utvecklats i konservativ riktning. Ekmans och Nyvalls inflytande var borta. Mot bakgrund av vad som inledningsvis sades om ledargruppernas sociala struktur är utvecklingen förklarlig.

4 Försvarsfrågan skapar oro inom Svenska Missionsförbundet 1911

a Försvarspolitiska diskussioner

På sommaren 1910 lämnade tre liberala riksdagsmän den tidigare nämnda försvarsutredningen. Anledningen till det var, förutom att man ansåg att beredningens förslag skulle bli för dyra, att majoriteten i kommittén bröt ut frågan om ett pansarbåtsbygge ur sitt sammanhang. Liberalerna i utredningen fann den föreslagna båttypen, F-båten onödigt dyr. I december samma år

kom utredningens förslag. Det innebar ökade försvarsutgifter för samhället och utsträckt övningstid för de värnpliktiga. Liksom den liberala pressen i stort mottog Ansgarii Posten förslaget onådigt och sade att det redan var "ihjälkritisert av sina egna".¹ Året 1911 och valrörelsen på hösten skulle komma att gå i försvarsstridens tecken. Innan den stora försvarsdebatten kom igång på allvar togs försvarsfrågan upp i ett annat sammanhang. Karl Staaff angrep marinens överskridande av sin budget med minst en miljon kronor. Staaffs angrepp gav anledning till motangrepp på honom från högern och från regeringen. *Vecko Posten* kommenterade tvisten med att både högern och regeringen skulle komma att få bekymmer med de av Staaff påtalade missförhållandena.² Oppositionen fann många brister i den militära förvaltningen att slå ned på. Kritiken för anslagsöverskridandet drabbade förutom marinförvaltningen även regeringen. *Vecko Posten* talade för den liberala kritiken.

Medan riksdagen behandlade en motion i vapenfrifrågan av Jacob Bystrom, hade reaktionerna på försvarskommitténs betänkande kommit och striden om försvaret och försvarskostnaderna börjat. Redan i januari hade Waldenström publicerat "Ett ord i försvarsfrågan" i Svenska Morgonbladet. Han förundrade sig över att liberalerna i de politiska striderna använde sig av regeringens omsorg om landets oberoende som ett tillhygge. Försvarskostnaderna hade inte varit lägre tidigare, då liberalerna suttit vid makten. Det vore bättre att kritisera försummelser än insatser. Waldenström uppfattade ryska fästningsbyggen i Finland som ett hot. Fästningarna kunde bli utgångspunkter för ett ryskt anfall mot Sverige. Krig måste alltid anses som något ont. Men därför måste man bekämpa anfallslust och inte försvarsvilja.³ För regeringen var det angeläget att i första hand få igenom ett beslut om byggnad av F-båten. Det var viktigt med tanke på riksdagsmannavalen, som skulle ske på hösten. Då skulle de nya rösträttsbestämmelserna tillämpas för första gången. När dr Sigurd Ibsen i ett tal föreslagit nordisk enhet för försvar mot bakgrund av den gemensamma faran från Ryssland, framhöll Ansgarii Posten att svenskarna måste glömma händelserna 1905. Även om känslorna från unionskrisen fanns kvar måste de nu vika för de praktiska krav, som ställdes av tidsläget.⁴ När försvaret debatterades i riksdagen, kommenterade Ansgarii Posten debatten med att säga, att om man vill försvara sig, är sannolikheten att man blir angripen mindre. Men försvarsfrågan måste lyftas över partigränserna.⁵ Den 3 april höll K G Westman ett föredrag för studenter och akademiker i Uppsala. I sitt föredrag varnade han studenterna för att alltför snabbt låta sig fångas av partipolitikens snaror. Partipolitiken hade åstadkommit spänningar, vilka hade haft till följd att partidisciplinen hårdnat och hindrat fritt meningsutbyte i riksdagen. Endast inom partigrupperna kunde fri debatt förekomma. Akademikerna såg han som "partiorganisatörernas förtvivlan på grund af andarnas motspänstighet". De ville behålla sin frihet. Och detta var viktigt med tanke på att det fanns frågor, som inte fick dras in i

partipolitiken. Till dessa hörde försvarsfrågan. Även om fredsrörelsen gjort framsteg, hade man långt kvar till fred i världen. Därför fick man inte heller i Sverige försumma försvaret. Akademikerna stod så högt över dagens stridsfrågor att Westman ansåg att man från mötet kunde göra ett partipolitiskt obundet uttalande. Uttalandet som antogs innebar att man krävde ett fullföljande av 1901 års försvarsbeslut och nyanskaffning av pansarbåtar till flottan. Utredningar som kunde behövas skulle göras skyndsamt.⁶ Att hålla försvarsfrågan över partigränserna innebar även för Westman och mötet i Uppsala stöd åt högerens krav på stora satsningar på militär styrka. Att försvarsfrågan måste hållas ovan partigränserna ansåg också biskop Hjalmar Danell i ett föredrag i Allmänna valmansförbundet i Göteborg. I det moderna partiväsendet såg han "verkliga dödstecken med afseende på vårt folk".⁷ Men det kunde också vara till nytta. Vid en granskning av partierna ur kristen synpunkt fann han något positivt hos dem alla. Föredraget mynnade ut i en appell till Sveriges folk att som i gamla tider lita till sig självt och stödja sig på sitt svärd och sin Gud. "Hell dig, Guds folk i Norden", löd slutorden i föredraget.⁸

Trots hård debatt och intensivt motstånd från liberaler och socialdemokrater fick regeringen igenom ett beslut om ett anslag på fyra miljoner kronor för byggande av F-båten. Svenskheten hade stärkts genom Gustav Sundbärgs 1911 utgivna bok "Det svenska folklynnnet", vari han inledningsvis beskrev svensken som en reslig, upplyst och duglig krigare och skicklig organisatör. Till svenskens brister hörde att han saknade psykologisk insikt och fantasi liksom nationell insikt. Man var inte stolt över att vara svensk fastän man hade anledning till det. Sverige var ett vackert land med rika naturtillgångar och hög levnadsstandard.⁹

I början av juni 1911 talade Waldenström i Jönköping. Han tog upp ett tema han ofta återkom till och som väl stämde överens med Sundbärgs ovan antydda tankegång, "låt oss vara svenska". Svenskarna föraktade ofta sitt eget. Ändå hade de så mycket att vara stolta över. Till det man kunde vara stolt över hörde den gamla svenska friheten och landets naturrikedomar. Waldenström hoppades att de förestående riksdagsmannavalen skulle komma att gå i fosterlandets tecken och att partierna skulle räcka varandra händerna.¹⁰ Men Waldenströms förhoppningar om att partierna skulle ta varandras händer gäckades. Frisinnade landsföreningen gick till val på ett program i vilket kravet på minskade försvarsutgifter var en viktig punkt. Waldenström framhöll att frisinne inte var en politisk åsikt utan ett karaktärsdrag, som kunde finnas hos människor med skilda politiska uppfattningar. Nu behövdes mer frisinne, så att människorna kunde räcka varandra händerna till stöd för fosterlandet mot de fosterlandslösa.¹¹ Jakob Byström tog klart parti för Staaff. Han sade t o m att "S" i Staaff stod för svenskhet. Svenskhet var för många detsamma som försvar. Men det var mycket mer. Liberalismen ville också ha ett försvar men det skulle vara till rimligt pris.¹² En flitig skribent i försvarsfrågan var kapten Ernst Liljedahl. Sverige måste försvaras eftersom

Sveriges folk framstod som det främsta av Europas kulturfolk. Invånarna hade högsta genomsnittslivslängden liksom individerna hade den största kroppslängden. Ännu hade svenska folket dock inte nått sin höjdpunkt i utvecklingen utan strävade fortfarande uppåt. Statistiken visade dock att Sverige stod högst i alla avseenden.¹³ Liljedahl förenade sig med Sundbärg och Waldenström i lovsången till det svenska.

Samling kring fosterlandet och lyftandet av försvarsfrågan över partigränserna innebar i klartext anslutning till regeringens försvarspolitik. Försvarsfrågan var den stora partiskiljande frågan. Att bortse från det var naturligtvis orealistiskt. Waldenström liksom Danell markerade alltså fronten mot "de fosterlandslösa" och därmed avsågs i första hand socialdemokratin. Vad det gällde var att se till att liberalerna inte skulle liera sig med dem. För Waldenström gällde detta i kampen om de frikyrkliga väljarna. Men hans varningar hjälpte inte. I femton valkretsar gick liberaler och socialdemokrater fram under gemensam partibeteckning. Valet blev en seger för vänstern och liberalerna under Karl Staaff fick bilda regering. Svenska Morgonbladet hade följt planerna på pansarbåtsbygget med gillande¹⁴, varför man i samband med regeringsbildandet på hösten varnade för en "attack mot F-båten".¹⁵ Den av Morgonbladet befarade attacken kom. Försvarsstriden var ett faktum.

b Vapenvägran

Vid riksdagen 1911 kom Jakob Byström med ännu en motion om vapenfri värnplikt. Liksom tidigare började han sin skrivning med att rekapitulera frågans tidigare öden i riksdagsbehandlingarna. Fram till 1898 hade det varit mest fribaptister, som kommit i konflikt med kravet på vapenutbildning. Till den aktuella motionen hade Byström hämtat information från Fribaptistsamfundets organ Upplysningens vän. Däri fann han uppgiften att bara under 1910 hade fem ynglingar dömts till fängelse för vägran att göra tjänst vid sina förband. Motionären hemställde än en gång om att riksdagen skulle anta det förslag till tjänst för värnpliktiga med samvetsbetänkligheter, som lagutskottet tillstyrkt 1907. I Byströms motion instämde som medmotionärer J P Igel, C G Thor, Adolf Jansson, Smeds Lars Olsson, O Olsson i See, Edvard Wavrinisky, Alfred Stärner och Nils Berg.¹⁶ Byström, Jansson och Smeds Lars Olsson var baptister. Igel, Olsson i See och Berg tillhörde SMF. Även om enigheten i åsikter när det gällde försvaret inte var påtaglig bland frikyrkliga politiker, fanns dock i olika samfund män som ville arbeta för de samvetsömmas rätt att följa sin övertygelse. Byström var fortfarande den drivande kraften i denna fråga.¹⁷

Även denna gång yrkade lagutskottet bifall till motionen. Man hade insett att straff i dessa fall förfelade sitt ändamål. Dock var det nödvändigt med ga-

rantier mot missbruk. Dessa garantier ansåg man fanns i skyldigheten för vapenvägrare att göra civilt arbete åt staten. Reservanterna i utskottet, Ernst Håkansson (ordförande) och fyra andra ledamöter, menade att 1901-1902 års bestämmelser gått tillräckligt långt i fråga om eftergifter. Den enskildes samvetsfrihet måste ha gränser, så att inte statens fortbestånd sattes i fara.¹⁸ Sedan Håkansson talat om svårigheterna att dra gränserna mellan verkligt samvetsömna och andra, beslöt FK att följa reservanterna och avslå motionen. Ett bifall kunde leda till att nästa steg blev vägran att betala skatt till försvaret. Det hjälpte inte att greve Spens påpekade att det inte var fråga om många personer utan endast några få, framför allt fribaptister. Man måste undvika, menade Spens, att folk hamnade i fängelse för sin tros skull.¹⁹ Efter som motionen inte vann bifall i FK kunde inte AK:s bifall föra ärendet framåt denna gång heller.²⁰

Kapitelsammanfattning.

- Norges utträde ur unionen med Sverige skapade stor upprördhet i Sverige. Även om man börjat förstå att skilsmässan måste komma, var man mycket missnöjd över det sätt på vilket unionen upplöstes. Efter den dramatiska sommaren 1905 kom en strävan att samla nationen på nytt. De grupper som öppet uttalat sin förståelse för norrmännen sågs som "mindre fosterländska". Dit hörde framför allt socialdemokrater och vissa liberaler.
- Oron på arbetsmarknaden och politiska demonstrationer aktualiserade tanken på borgerliga skyddskårer. Politiken polariserades till höger och vänster.
- Det var högerpolitiker, som såg som uppgift att stärka den nationella andan. Kjellén, Hjärne m fl försökte genom fosterländska föredrag och skrifter arbeta för det. Åtgärder vidtogs mot försvarsfientlig propaganda. Försvaret skulle stärkas genom att flottan skulle få pansarbåtar av F-typ.
- Men det var till vänsterpartiernas fördel valvinden blåste och 1911 bildade liberalerna regering under Karl Staaffs ledning. En av regeringens första åtgärder blev att inställa ett beslutat bygge av en F-båt.
- Den i unionsupplösningens spår uppplammade nationalismen satte spår även inom SMF. Ledande kretsar inom SMF med P P Waldenström och J P Norberg i spetsen talade Hjärnes och Kjelléns språk. De hade stöd av andra såsom Sam A Johansson och W Gullberg. Sveriges ära måste räddas.
- SMF:s generalkonferens 1905 slöt upp i en rojalistisk och fosterländsk manifestation, då man gav Oscar II sin hyllning.

- Fosterlandet krävde dock inte krig. Kriget sågs som ett ont man inte ville tillgripa. Waldenström förtröstade dock på att Gud skulle straffa norrmännen för deras handlingssätt. Politisk olycka kunde ses som ett straff från Gud. Svenska Morgonbladet ville värna Sveriges ära men ändå bevara freden med Norge.
- Mot dem som inte heller teoretiskt kunde tänka sig att bruka vapen i fosterlandets tjänst borde man visa tolerans. Det normala var att man tjänade sitt land även som soldat, men känsliga samveten måste accepteras. Baptisterna Byström, Jansson och Olsson samt SMF:arna Berg, Igel och Olsson i See arbetade i riksdagen för de samvetsömmas rätt att handla enligt övertygelse. Angarii Posten ville spara på försvarskostnaderna och blev inte påtagligt nationalistisk.
- Vid gränsen mot Norge hölls gränsmöten för fred liksom det förekom andra manifestationer som uttryckte förståelse för de norska strävandena. Speciellt i gränsmötena medverkade predikanter, som förmodligen hade andra åsikter än Waldenströms.
- Som motståndare mot krig som lösning på internationella problem framträdde fribaptisterna och Henning Melander. Vilka anhängare de kan ha haft inom SMF framgår inte av materialet. A Ohldén och Karl Palmberg stod längre till vänster i politiken än samfundsledningen i övrigt.
- Gud framstod i Budbärarens spalter som den som ytterst bestämmer över både krig och fred. Lydnaden för Guds vilja innebar också att man måste delta i krig. EFS framstod genom sin tidning som konsekvent nationalistiskt. Waldenström och Norberg delade dessa synpunkter delvis.
- Inom SMF började frontlinjerna klarna. Flera politiskt aktiva SMF:are visade sympati för den politiska vänstern och återfanns i de liberala leden. Samfundsledningen (Waldenström, Norberg m fl) delade åsikter med Hjärne, Kjellén och Sunbärg. Fortsättningen skall visa hur motsättningarna skärptes.

IV Försvarsstriden 1911-1914 skapar strid i Svenska Missionsförbundet

1 Striden blossar upp

a Politisk bakgrund

En viktig punkt i det liberala valprogrammet hade gällt besparingar i försvarsutgifterna. Efter regeringsbildandet skulle den omsättas i politiskt handlande. Det skedde genom att regeringen tillsatte fyra försvarsberedningar för att utreda hur det svenska försvaret skulle se ut i framtiden. Medlemmarna i beredningarna var riksdagsmän och inte militärer. Med tillfredsställelse noterade Göteborgs Veckotidning att missionsförbundaren i en av dem, E A Nilsson från Örebro, var avgjord försvarsvän, något som inte kunde sägas om alla.¹

Regeringens åtgärd väckte uppmärksamhet och fick Gustav V att göra sin berömda diktamen till statsrådsprotokollet. Samma dag Staaft fick uppdraget att bilda den nya regeringen hade den avgående ministären gjort beställningen på kanoner till det på våren beslutade bygget av F-båten. Beställningen hade gått till Bofors.² Svenska Morgonbladet fortsatte att följa utvecklingen i medvetande om att frågan om F-båten gällde mer än en fartygsbeställning. Åtminstone i vissa artiklar visade man att man förstod att det gällde frågan om landets styrelseskick.³ Motsättningen gällde kungamakt eller parlamentarism. Högern och kungahuset stod emot "vänsterns" strävan för parlamentarism.⁴ Skulle bygget av F-båten fullföljas? Bakom Morgonbladets varning för "attack mot F-båten" låg bl a omsorg om försvarsindustrin. Stockholms Tidningen hade sagt att inga beställningar för F-båten var gjorda, varför regeringen hade full handlingsfrihet. Svenska Morgonbladet trodde sig dock veta att en beställning gjorts hos Bofors. Vore det då sparsamhet att inställa bygget?⁵ Man utgick från att riksdagens tidigare beslut skulle verkställas. Bruksdisponent Wiklander hade enligt Ansgarii Posten meddelat, att marinförvaltningen skrivit kontrakt på fem 28 cm kanoner. Tidningen kunde därmed styrka Morgonbladets uppgifter. Ett kontrakt förelåg och Stockholms Tidningen hade fel. Regeringens handlingsfrihet var bekräftad.⁶

Ändå kom "attacken" den 15 december, då regeringen i konselj beslöt

uppskjuta pansarbåtsbygget i avvaktan på utredningarnas resultat. Tre eller fyra dagar senare etablerades kontakten mellan major Gabriel Hedengren och forskningsresanden Sven Hedin. Den kontakten resulterade i att skriften "Ett varningsord" kom till. Den spreds till en början som bilaga till högtidningar. Major Hedengren var son till kände centralfiguren i den västnärkingska väckelsen, Olof Gabriel Hedengren på Riseberga. Gabriel Hedengren hörde till den grupp, som startade Karolinska förbundet. Han tillhörde förbundets första styrelse och ingick i dess arbetsutskott. Hans aktiviteter under försvarsstriden skildras i Torbackes studier om borggårds-krisen.⁷ Hans initiativ till Hedins Varningsord var inte den enda aktivitet han utvecklade. Men han spelade sin roll i bakgrunden under hela striden. Även präster inom Svenska Kyrkan kom att engageras i spridandet av Hedins skrift, som trycktes i en miljon exemplar.⁸

b Fosterland och försvar i den kristna debatten.

En av de flitigaste skribenterna inom SMF:s predikantkår hette August Bäckström. Vid tiden för försvarsstriden var han verksam i södra Sverige men skulle senare komma att arbeta i Lappmarken och vara aktiv kommunalpolitiker i Stensele. I många frågor framträdde han som Waldenströms meningsmotståndare. När Varningsordet kom ut gav han, i artiklar han skrev, regeringen och Karl Staaff sitt fulla stöd. Pansarbåten skulle inte kunna avvärja den fara Hedin varnade för. Hedins skrift kallade han "ett nöd-rop". Men bakom diskussionen såg Bäckström en viktigare fråga, nämligen vems intressen landets regering egentligen skulle tillgodose. "Ack att man ändå en gång kunde lära sig, hvad som framgått af högerns välvisa predikan- ters förkunnelse, att det i detta landet ej skall regeras med folket för foster- landet utan öfver folket". Särskilt vemodigt fann Bäckström det vara att kristna tidningar stödde högern. Ett år tidigare hade man i samma press ma- nat till underdånighet under den "överhet som nu är". Dessa sanningsvittnen hade nu bytt innehåll i sitt budskap.⁹

Ungkyrkorörelsen hade naturliga anknytningar till det nationella försvars- intresset. Den gick fram under mottot "Sveriges folk – ett Guds folk" och ak- tualiserade tanken på Guds handlande i historien. En av utgångspunkterna för denna väckelse var Manfred Björkquists idé om "Sveriges folk som en Guds tanke". Uppgiften för folket var att kämpa sig fram till medvetande om och förverkligande av denna tanke. Även om Björkquist, liksom tidigare filo- sofer och politiska teoretiker, kunde se folket som en organism och med den tanken kunde förena uppfattningen om individens frihet och ansvar¹⁰, har man om unglyrkorörelsen sagt att den tidigare väckelsens individualism er- sattes med intresset för folkgemenskapen och dess kyrka.¹¹ Man kan ställa sig tveksam till talet om väckelsens individualism. Bakgrunden till det var natur- ligtvis att väckelsen framförde krav på personligt ställningstagande i tros-

frågor. Tron var den enskilda människans angelägenhet. Men en annan sida av väckelsen var att den skapade gemenskap mellan människor och att den åstadkom både religiösa och politiska insatser i samhället. Dessa insatser var ett resultat av samverkan. Det var utifrån den religiösa synpunkten man kunde se en reaktion mot unglyrkorörelsen, när värmlandspredikanterna inom SMF på hösten 1911 samlades till möte i Kristinehamn. Då berörde man inte alls rörelsens "nationella sida". Det var teologin man intresserade sig för. Korsfararna beskyldes för att predika Kyrkan i stället för att predika Kristus. De ville samla allt i kyrkans famn. Frikyrkan måste i den situationen vakt sitt, inte för att få makt men för att bevara sitt inflytande.¹² I historiskrivningen har skillnaderna i fråga om kyrkosyn mellan unglyrko- och frikyrkorörelsen betonats. Pleijel har antytt att det också rörde sig om internationella (anglosachsiska) inflytelser i konflikt med nationella (gammal svensk lutherdom).¹³ Andra åter har vidhållit att motsättningen mellan individualism och folkgemenskap var det avgörande i förhållandet mellan rörelserna.¹⁴ Olikheterna i kyrkosyn var det som främst medverkade till att frikyrkliga studenter 1912 kom att bilda Fria Kristliga Studentföreningen. I dess målsättning ingick från början att skapa "samförstånd mellan troende av olika bekännelser".¹⁵ Den frikyrkliga studentorganisationen skulle komma att se flera blivande frikyrkoledare inom sina led. En del av dem skulle också komma att delta i freds- och samhällsdebatten. Där återfanns bl a Axel Andersson, Lorenz Backman, Henning L Håkansson, Aug Strömstedt och Sven Wisborg m fl.¹⁶ Det är också värt att notera att man redan tidigt i det äldre studentförbundet kunde skönja politiska olikheter mellan den majoritet, som företrädde Svenska Kyrkan och den frikyrkliga gruppen. Den senare var klart liberal och delvis pacifistisk. Majoritetsgruppens inställning i politiskt avseende framgick klart, när många ur den engagerades i den Björkquistska pansarbåtsinsamlingen och i bondetaget.¹⁷ De frikyrkliga studenternas begynnande samhällsengagemang skulle snart visa sig innebära att nya röster också blandade sig i fredsdebatten. Men det hörde man ännu inget av 1911-1912.

I början av januari 1912 togs det första initiativet till en insamling för ett pansarbåtsbygge. Initiativtagare var Manfred Björkquist, vid den tiden folkhögskollärare och unglyrkoman. Insamlingen fick namnet Nationalinsamlingen för pansarbåt. I slutet av januari togs det andra initiativet i samma ärende. Då bildades Svenska Pansarbåtsföreningen. Inspirationen bakom dessa insamlingsföretag har man velat spåra till industriföretag, vilka stod de svenska varven nära.¹⁸ Om detta påstående äger giltighet för båda insamlingsföretagen må var osagt. Unglyrkomännen, vilka var Björkquists stödgrupp, syftade med sitt initiativ till att stärka nationalkänslan och försvarsviljan över huvud taget. Deras inställning var nationell och försvarsvänlig och bör ha haft andra inspirationskällor än viljan att stimulera industrin. Om deras kampanj skulle skada förhållandet till arbetarrörelsen betydde mindre.

Arbetarnas stöd skulle inte få köpas till priset av att man offrade sin övertygelse i försvarsfrågan.¹⁹ Man framhöll, vilket också Manfred Björkquist själv gjorde, att försvarsarbetet var opolitiskt. Partipolitiken hade gjort att människor söndrades från varandra och inte kunde se de stora sammanhangen och de angelägnaste uppgifterna.²⁰

Det var med religiös entusiasm man grep sig an insamlingsuppgiften. I sitt arbete om unglyrkörörelsens korståg återger Olle Nystedt några brev ur brevväxlingen mellan de i försvarsfrågan aktiva korstågsledarna. Det är framför allt Björkquist, men också Einar Billing och J A Eklund som får komma till tals. I brevväxlingen syns klart hur starkt man såg sambandet mellan den andliga uppgiften och arbetet för ett starkt försvar. När pansarbåtsinsamlingen knappt hade börjat skrev Björkquist "Vi leva Gud så nära som i korstågets första tid, ja det hela är underbarare—" och ett par dagar senare "Kanske vill Gud något stort med detta, om det bara alltiämt får bäras av en ödmjuk och tackande tro".²¹ För J A Eklund var Sveriges försvar också "kyrkans berättigade självförsvar".²² SMF:s ledare, P P Waldenström visade ingen entusiasm för den björkquistska insamlingen. Han såg den som ett glädjande uttryck för nit för försvaret, men beklagade splittringen i två insamlingsorganisationer. Han hade fått listor för Nationalföreningens insamling men återsände dem. Han motiverade återsändandet med att han inte ville ge en krona till en insamling, vars resultat skulle överlämnas till Jakob Larsson (sjöförsvarsministern) att användas efter hans huvud. En annan sak var att skänka kronan en hel båt, vare sig Jakob Larsson ville ha den eller inte. Byrån för nationalinsamlingen borde uppgå i Pansarbåtsföreningen, menade Waldenström.²³ Den björkquistska insamlingens ledning avsåg nämligen att till regeringen överlämna den insamlade summan att användas enligt regeringens egna intentioner. Svenska Pansarbåtsföreningens insamling gällde däremot byggandet av en pansarbåt av F-typ. Waldenström stod fast vid sin inställning trots upprepade försök att påverka honom. Han kunde dock tänka sig att försöka intressera studerande vid SMF:s missionsskola för saken. Sin inställning motiverade han med att en båt efter regeringens önskan skulle riksdagen bevilja medel till. Därför behövde man inte samla pengar till en sådan utan till en båt av den typ man planerat, men vars byggande regeringen uppskjutit. Arvid Lindman hade i telefonsamtal sagt sig dela Waldenströms inställning.²⁴ Sina åsikter om de två insamlingsorganisationerna framförde Waldenström också i pressen.²⁵

Entusiasmen för pansarbåtsinsamlingarna föranledde *Vecko Posten* att fråga om landet kunde försvaras med pansarbåtar. Landet måste försvaras men det gällde också kulturen. Avkristningen måste stoppas. Nu samlade man miljoner till fartyg. Det sociala arbetet krävde också pengar. Men hur stor var entusiasmen inom kyrkorna för att samla pengar till sitt evangeliska arbete för att hejda avkristning?²⁶ Byströms tidning tog alltså inte ställning i den politiska frågan. Man slog vakt om den evangeliska uppgiften och spelade ut

försvaret mot de sociala uppgifterna. Waldenström ägnade inte unglyrkörörelsens kyrkopolitiska sida samma intresse som de värmländska predikanterna gjorde. För honom var försvarsintresset viktigast. Han var minst lika klar som unglyrkomännen i sitt avståndstagande från regeringens försvarspolitik. Då må man inte heller förvåna sig över att det fanns människor i väckelsens bredare lager som sympatiserade med Björkquists nationella strävanden. Einar Rimmerfors, pastor inom SMF och riksdagsman, har berättat att stämningen i hans barndomshem vid denna tid var ”präglad av Sven Hedins varningsord och allmän tyskvänlighet”. Även om man avskydde kriget som sådant, var avskyn inte större än att Rimmerfors far ”av sina blygsamma tillgångar skickat ett belopp till pansarbåtsinsamlingen”. Det förhållandet att Manfred Björkquists namn stod under uppropet för insamlingen torde ha medverkat till att gåvan sändes.²⁷ Att många av SMF:s medlemmar delade Waldenströms inställning till regeringens försvarspolitik men inte alltid hans val av vilken pansarbåtsinsamling man borde stödja, visas också av att Manfred Björkquist redan i februari fick tala i Betlehemskyrkan i Göteborg. Nystedt betecknade talet som ett av Björkquists mest inspirerande. Det syftade inte endast till att skapa entusiasm för försvaret utan till hela folkets väckande till självbesinning på ett gemensamt arv - - - Det låg i kyrkotankens linje”.²⁸ Frikyrkofolket (åtskilliga bör ha funnits i kyrkan) kunde tydligen i försvarets intresse acceptera även en del unglyrkliga synpunkter. SMF-pastorerna i Göteborg förde vid denna tid gärna talan för de nationalistiska synpunkterna.

Ansgarii Posten fortsatte att vara regeringens försvarare. Det var inte regeringens fel att det var kris i försvarsfrågan.²⁹ Det var de tidigare utredarna, som hade handlat oklokt. Nu kunde man med glädje se den offervillighet pansarbåtsinsamlingarna framlockade. Intresset för försvaret hade väckts. Men oppositionen mot regeringen kunde inte kalla sig fosterländsk om den inte var lojal utan ägnade sig åt att misstänkliggöra regeringens arbete.³⁰ En del av dem som var engagerade i insamlingsarbetet hade bedrivit propaganda för att nedsvärta regeringen.³¹

I den av Emil Berglund utgivna Kyrklig Tidskrift reflekterade utgivaren över Sundbärgs bok ”Det svenska folklynnet”. Svenskarna saknade nationalkänsla också på det religiösa området. Frikyrkighet och teologiskt beroende av utlandet var enligt Berglund tecken på denna brist. I samband med unionsupplösningen hade lite nationalism väckts till liv, men Berglund ville se mer av detta.³² Berglund utgick från att Svenska Kyrkan stod för det fosterländska. Med den utgångspunkten blev det naturligt att se den frikyrkliga delen av väckelsen som antinationell. Adolf Ahlberg lade ner viss möda på att förklara hur uppoffringar för fosterlandets försvar skulle kunna förenas med bergspredikans etik, ett tema som han tog upp såväl under försvarsstriden som under krigsåren. Bergspredikans etik är en sinnelagsetik. Den gäller för den enskilde. Men förutsättningen för att den skall kunna tillämpas fann

Berglund vara ett samhälle med en rättsordning. Och en rättsordning måste kunna försvaras.³³

Kyrkoherden i Oscars församling i Stockholm, S A Fries, gjorde en översikt över förhållandet mellan kristendom, krig och världsfred. Även om drömmen och profetian om fridsriket kunde återfinnas i Bibeln, ville Fries visa att såväl profeterna som Jesus och Paulus räknade med kriget som något legitimt ur trossynpunkt. Även historien visade detta. Att försvara landet kunde bli ett heligt krig.³⁴ Mitt i allt religiöst politiserande fortsatte *Vecko Posten* att hävda vikten av kyrkornas egentliga uppgifter. Till dessa hörde inte pansarbåtsinsamlingar. Kapten C von Horn hade hållit föredrag hos KFUM. *Vecko Posten* tyckte det var "en förfärlig skildring", som hade getts. Blod och eld skulle blandas, då fiendens fartyg skjuter de svenska i sank. Men det skulle kunna bli annorlunda. De svenska skulle kunna sänka fiendens fartyg. Skribenten frågade sig vad det var som åstadkommit att man upphävt slaveriet, skapat drägligare levnadsförhållanden för många människor, tagit sig an och vårdat sjuka och kunde hysa medkänsla med djur men att man samtidigt kunde hurra av glädje åt att fartyg med 300 människor ombord sänks. Om hälften av det som offrades på rustningar gavs till mission, skulle resultatet bli mer allmänmänskligt välstånd och mer mänskliga känslor. Ge hellre pengarna till missionen än till F-båten manade *Vecko-Posten*.³⁵

Waldenström fortsatte sina ansträngningar att väcka varma känslor för fosterlandet. I september 1912 höll han föredrag på predikantmötet i Arvika för SMF-predikanter i Värmland. Ämnet för hans föredrag var "Är Sverige som fosterland något att tacka Gud för?" Föredraget refererades utförligt i *Ansgarii Posten* och Göteborgs *Veckotidning*. Inledningsvis fastslog Waldenström att patriotism var en kristlig dygd. Sedan anfördes en rad av Sveriges förtjänster, vilka alla gjorde landet värt att älska. Han återgav synpunkter vi också mött hos Sundbärg och Lijedahl tidigare. Sverige var stort, vackert, sunt (lång medellivslängd hos invånarna vittnade om det) och rikt (naturtillgångar räknades upp). Ändå reste svenskarna utomlands och i föreläsningsföreningarna kunde man höra föredrag om Grekland, Rom etc, medan Sverige kom i sista hand. De svenska järnvägarna var de yppersta. Rätts-systemet var bra. I Sverige hade man också varit först med kostnadsfri folkundervisning. Sverige var med andra ord väl värt att försvara mot både inre och yttre fiender. De inre fienderna var njutningslystnad, laglöshet och sedslöshet. De tänkbara yttre fienderna var Tyskland, England, Frankrike och Ryssland. Ett försvar mot yttre fiender var dyrt. Men man skulle vara tacksam så länge försvaret endast kostade pengar.³⁶ Trots att föredraget hölls i ett predikantmöte finns inte någon antydning i referatet att bibliska eller annars religiösa synpunkter framlagts med undantag av det inledande påståendet om patriotismen.

Ett annat fosterländskt föredrag hölls i Sävsjö av general O Malm, aktiv inom EFS. Han ville se fosterlandet som en tavla. Han berättade att greve

Zinzendorff en gång upplevt Jesu gärning på ett nytt sätt, då han verkligen försökte leva sig in i en tavla föreställande den korsfäste. Liksom Zinzendorff upplevde den korsfäste vid inlevelsen i tavlan skulle medborgaren uppleva fosterlandet på ett djupare sätt om han såg det som en tavla och försökte att leva sig in i den. Om man gjorde så skulle man förstå torparflickans i Runebergs dikt stora skam, när hon fick veta att hennes älskade flytt ur striden och svikit sina fäders land.³⁷ Malms föredrag refererades i *Budbäraren*, vars nationalistiska inställning vi mött tidigare. Under hela 1912 följde Svenska Morgonbladet försvarsfrågornas handläggning i olika sammanhang. Regeringen hade, kunde man konstatera, varit tvungen att lita på högerns stöd, när försvarsfrågan skulle behandlas i samband med budgeten. Anslag till skytterörelsen hade man inte fått bifall till från vänstern. Trots regerings-skiftet tyckte sig alltså Svenska Morgonbladet kunna se att det fanns en borgerlig samling.³⁸

I början av 1913 summerade *Vecko Posten* intrycken efter det den liberala regeringen hade suttit ett år. Tidningen var övertygad om att försvaret skulle i längden främjas av de tillsatta utredningarnas arbete och fredsintresset hos regeringen var otvetydigt. Både fred och försvar skulle med andra ord gynnas av den sittande regeringens arbete.³⁹

Svenska Morgonbladet intog en helt försvarsvänlig hållning i en mängd artiklar. Man gjorde sig alltså till tolk för åsikter som närmast stod i samklang med den tidigare regeringens.⁴⁰ Speciellt ägnade man positivt intresse åt pansarbåtsinsamlingen.⁴¹ Detta intresse höll i sig ända tills man kunde rapportera att gåvan överlämnats till regeringen.⁴² När ett nytt ryskt sändebud på sommaren 1913 anlände till Stockholm medförde han tsarens försäkringar om att Ryssland inte hyste några anfallsplaner mot Sverige. Han hade emellertid funnit att det hos många även omdömesgilla svenskar fanns en djupt rotad fruktan för rysk aggression. Samtidigt fanns i vida kretsar i Sverige intresse för att i det stormaktskrig, som många väntade – och somliga önskade – få stå på Tysklands sida. Man ville dela germanernas tilltänkta härskarställning bland folken. När Svensk Tidskrift gav ut en handledning i försvarsfrågan och Z Höglund, Hannes Sköld och Fredrik Ström svarade med skriften ”Det befästa fattighuset”, var det ett tecken på hur den politiska temperaturen steg i landet. Man var också missnöjd med försvarsutredningarnas långsamma arbetstakt.⁴³

Att regeringen skjutit byggandet av ytterligare ett pansarskepp på framtiden i avvaktan på utredningsresultatet fann Svenska Morgonbladet beklagligt. Löftet om nya anslag efter utredningens avslutande fann man vara en klen ersättning.⁴⁴ Även liberala riksdagsmän insåg behovet av en pansarbåt. Det var därför ohållbart att inte på en gång och med statens pengar bygga en ny F-båt. Att utredningarna inte var klara borde inte få utgöra något hinder.⁴⁵ Morgonbladet höll även med en landsortstidning om att sammankopplingen av försvar och reformer var en otillständig köpslagan. Man borde

ta itu med båda sakerna. Ett befast fattighus behövde med andra ord inte vara alternativ till social välfärd. Från en tysk professor vid namn E Francke hämtade man ett citat vari påvisades ett positivt samband mellan de två sakerna. Denne hade nämligen påstått att endast i skydd av en stark här kunde sociala reformer genomföras. Därför hade de reformvänliga i Tyskland varit positiva till ett starkt försvar. Och varifrån skulle man få pengar och soldater om man inte bekämpade fattigdom och undernäring med reformer? Detta vore något att betänka också i Sverige menade Svenska Morgonbladet.⁴⁶ Men regeringen ville förmodligen få beslut i pensionsfrågan före 1914. Staaff hade lovat ett positivt besked i försvarsfrågan då.⁴⁷

De politiska artiklarna i Svenska Morgonbladet visar ingen förankring i någon teologi. Om det i något sammanhang blev ideologiska resonemang var det fråga om politisk ideologi. När man på sommaren 1913 granskade "de rödas" förhållande till försvaret, fann man att i Frankrike var vänstern motståndare till försvaret. De tyska socialdemokraterna däremot var för ett försvar. De ville inte lämna Tyskland värnlöst. Branting och de svenska socialdemokraterna borde lära av sina tyska meningsfränder.⁴⁸ Helt konsekvent såg också Morgonbladet skytterörelsens framgång som ett glädjande tecken. Förutom att den skulle få betydelse för försvaret skulle den skapa kamrattanda och känsla för att alla hade ett fosterland.⁴⁹ Som ett eko av Waldenströms föredrag vid predikantmötet i Arvika i september 1912 ter sig, enligt referatet, rektor Gustav Mosessons föredrag i Munktorp midsommaren 1913. Mosesson talade om att fosterlandet erbjöd värden, vilka man inte kunde uppskatta tillräckligt. Sverige var ett vackert land och ett fritt land. Mosesson beskrev också folket som bebott Sverige. "Man känner icke den tid, då ej det ljuslockiga folket med de blå ögonen bebodde detta land." Med "vapenbrak" hade de givit uttryck åt sin vilja. Nu var språket solkat av svordomar, ett tecken på förfall. Svenskarna var dock ett folk och de hade fred. Men freden skulle kanske inte vara alltid.⁵⁰

Den 9 september 1913 höll Sven Hedin sitt beryktade tal i Dalregementets officersmäss. Talet uppmärksammades först endast i Falu-Kuriren. Den 18 september hade Aftontidningen i Stockholm observerat Falu-Kurirens referat av talet och återgett delar av detta tillsammans med egna kommentarer. Därmed började en stor pressdebatt i Sverige och i grannländerna. Hedin blev därvid delvis felciterad. Krigsministern ansåg sig tvungen att infordra en förklaring från arméfördelningschefen om vad som hade hänt.⁵¹ Man anade landsförrädiska uttalanden. Morgonbladet återgav den 20 oktober hela talet in extenso.⁵² Enligt Hedin försökte Svenska Morgonbladet bagatellisera det hela och förklara en del av det som yttrats som uttryck för det skämtlynne några skålar kunnat locka fram.⁵³ I pressen framställdes saken som om hela talet genomgående innehållit kritik av regeringen i ganska grov form. Karl XII hade vunnit norrmännens respekt i högre grad än 1905 års män. Den sittande regeringen underskattade faran från slaver och ringaktade frändska-

pen med grannen i söder. Svenska soldater skulle dock lyda, när stridstrupeten ljud. Hedin lovade att själv blåsa till strid, när läget så krävde. Det sista tolkades som att Hedin rest till Dalarna för att planera uppror.⁵⁴ Det som faktiskt sagts var mindre alarmerande än vad referaten gav vid handen. Enligt Hedins egen version var talet ganska hastigt ihopkommet och hållet inför en sluten krets.⁵⁵ Svenska Morgonbladet nöjde sig med att återge talet utan kommentarer. I stället fortsatte tidningen att oroa sig för samverkan mellan liberaler och socialdemokrater i försvarsfrågan.⁵⁶ Ansgarii Posten gav där-
emot klart uttryck för sitt gillande av krigsministerns åtgärder. Hedin borde, hans patriotism i all ära, använda sig av samma politiska spelregler som gällde för andra medborgare.⁵⁷

Vecko Posten publicerade ett brev som förre missionsföreståndaren E J Ekman skrivit till Sven Hedin med anledning av Dala-talet. Han menade att Hedin tagit heder och ära av "vänsterpartiet" (varmed menades regeringspartiet). Ekman ansåg att man inte endast borde varna Sverige utan även svenskarna – oberoende av vilket parti de tillhörde. Detta innebar att man inte tog äran av dem. Brevet var uppbyggt kring citat ur talet. Citaten var försedda med kritiska kommentarer.⁵⁸ Den politiska stämningen i Sverige var uppjagad. En bidragande orsak till detta var förryskningspolitiken i Finland. Likaså såg man de ryska strategiska järnvägsbyggena där som ett hot mot Sverige. Avslöjandet av en rysk spionaffär i Sverige lättade naturligtvis inte heller upp känslorna. De ryska sågfilare, som i folket ögon var förklädda ryska officerare på spionuppdrag, var i verkligheten ganska oskyldiga företeelser.⁵⁹ När Svenska Morgonbladet apostroferade sitt 20-årsjubileum, sade man sig vara ett organ "för alla frisinnade kristna av olika samfundstillhörighet".⁶⁰ Men agerandet under unionskrisen och under försvarsdebatten fram till och med 1913 visar att tidningen stod nära rojalistiska, nationella och försvarsvänliga kretsar. Den uppfattades också i andra sammanhang som konservativ.⁶¹ N P Ollén har vitsordat att Waldenström gav kraftigt stöd åt tidningens försvarsvänliga ledarskribent, och att en ändrad politik från tidningsledningens sida inte var möjlig i det läget (trots att Ollén inte delade ledarskribentens åsikter).⁶² Tidningens linje var oftast också Waldenströms och den uppfattades som SMF:s språkrör. N P Olléns dotter, Maj Rathsmann, har berättat att det från andra frikyrkor ofta framfördes kritik till redaktören för att tidningen var alltför "missionsförbundisk".⁶³ Tidningen befann sig alltså ur flera synpunkter på ganska betryggande avstånd från det vid jubileet tecknade idealet.

Waldenström medverkade i första numret av uppsalastudenternas försvarstidning *Vårdkasen*. Enligt Ivar Andersson hade initiativet till tidningen kommit från handelsredaktören på Stockholms Dagblad, Vilhelm Sandberg. Studenterna som stod bakom tidningen stöddes av professorerna K B Westman och Thore Engströmer.⁶⁴ Enligt Hedins referat skrev Waldenström på sitt vanliga sätt: Starkt försvar är billigare än krig.⁶⁵ Freden skulle bevaras ge-

nom avskräckning. Under åren 1911-1913 framstår alltså Svenska Morgonbladet och Waldenström som talesmän för en inflytelserik grupp inom SMF. Det var framför allt Ansgarii Posten som framförde avvikande åsikter. Göteborgs Veckotidning och J Norberg stödde Waldenströms linje. Utanför SMF var det *Vecko Posten* som stod närmast Ansgarii Posten. Att det inom SMF fanns fler meningar än Waldenströms skulle bli klart, när försvarsstriden nådde sin höjdpunkt.

c Fredsarbete

Det glädjande intresset från kyrkans sida för fredsarbetet behövde inte inkräkta på förståelse för det nationella försvaret, ansåg S A Fries. Själv hade han deltagit i både fredsgudstjänster och skyttejubileum.⁶⁶ Men J P Norberg oroade sig med anledning av vad som förekommit vid metodistkyrkans konferens i Göteborg på sommaren 1913. Där hade man bl a förklarat att freds-rörelsen var fosterländsk och att den kunde trygga försvaret av landet lika bra, som man kunde göra det genom ökade rustningar. Konferensen hade dessutom uttryckt glädje över nedrustningsarbetets framsteg. Metodisternas klara ställningstagande föranledde Norberg att fråga vilken freds-rörelse man ville främja. När man vill avrusta, gör man det i fredens eller sparsamhetens intresse, frågade han. De som inte ville döda eller bruka våld i försvarets intresse, borde tänka sig in i hur det skulle vara att bli utsatt för våld i hemmet. Erfarenheten hade visat att värnlöshet inte var något skydd.⁶⁷ Signaturen BD försökte lugna Norberg med att man ville arbeta för fredlig lösning av konflikter enligt internationell lag och inte främja anarki, vilket Norberg befarat.⁶⁸ För EFS behövde Norberg inte hysa samma oro som för metodismen. På sitt årsmöte diskuterade EFS vilka förpliktelser man hade mot den ungdom, som utbildade sig för att försvara landet. Man ömmade för soldatmissionen. I diskussionen påstods att Sverige under stormaktstiden haft en gudfruktig armé. När gudsfruktan avtog, förlorade både krigsmakten och folket sin tidigare position. Nu gällde det därför att ingjuta gudsfruktan i fosterlandsförsvararna.⁶⁹ Man tänkte sig att genom ökad gudsfruktan hos de värnpliktiga öka krigsmaktens effektivitet.

Kristendomens betydelse för freden framhölls i Svenska Morgonbladets kommentar till världsläget i augusti 1913. Man konstaterade att länderna på Balkanhalvön bröt fredstraktater under det att man i Haag höll konferens om fredsfrågor. Engelsk press var optimistisk i fråga om freden. Morgonbladet trodde dock inte att fred skulle kunna åstadkommas förrän människors sinnen förändrats. Man bemötte Branting och Palmstierna, vilka påstått att borgerligt fredsarbete inte skulle kunna lyckas. Endast socialdemokratin kunde enligt dem åstadkomma fred. Svenska Morgonbladet hänvisade till förhållandena i Italien. Där hade socialdemokraterna jublat vid italienska erövringar i Nordafrika. Och Bebel i Tyskland var i första hand tysk och i andra

hand socialdemokrat. Världsfreden var inte att vänta genom något politiskt parti utan endast genom kristendomen.⁷⁰ Ansgarii Posten var mer optimistisk i fråga om det pågående fredsarbetet. Fredskonferensen i Haag hölls visserligen vid en olycklig tidpunkt – efter Balkankrigen. Därför ansåg många att fredsarbetet var misslyckat. Men det var fel. Det förhöll sig endast så att fredsarbetets resultat ännu inte nått Balkan. Annars tyckte sig tidningen kunna finna att det var mer vanligt än tidigare, att man sökte andra lösningar på konflikter än krigiska. Det var också ett gott tecken att konferensen hölls i Hugo Grotius stad. Många människor var trötta på rustningsbördorna. I människors sinnen rörde sig en makt, som inte skulle gå att hejda.⁷¹ I september 1913 kommenterade Svenska Morgonbladet ett uttalande av den norske statsministern G Knudsen. Denne hade i ett tal avvisat tanken på ett försvarsförbund med Sverige. Han motiverade sin avvisande inställning bl a med att genom ett sådant förbund skulle unionen lätt kunna återuppstå. Tidningen konstaterade att tanken på ett försvarsförbund inte heller hade stöd i svensk opinion. Men man påpekade en felaktighet i Knudsens tal. Knudsen hade tagit fel, då han påstått att misstron från 1905 hade försvunnit. Den orätt, som då begicks mot Sverige, hade inte slätats över och kunde inte heller slätas över.⁷² Det ledande frikyrkoorganet hade inte kunnat glömma 1905.

d Vapenvägran

Ernst Liljedahl har vi tidigare mött som skribent i nationalistisk anda. Han var flitig artikelförfattare i filosofiska, militära och politiska ämnen. Mellan 1912 och 1917 tillhörde han riksdagens andra kammare, där han först satt som liberal. Under kriget blev han på grund av sin tyskvänlighet politisk vilde.⁷³ När Liljedahl valde den militära banan, var han besluten att inte gå ifrån sin i grunden pacifistiska inställning. Inställningen förefaller oss märklig. Han sade sig vara övertygad om att krigen skulle komma att försvinna. Sina fredsförhoppningar förknippade han med kristendomens kärleksbudskap. När folken blivit så "sedligt utvecklade att de förlora själva mordlusten", måste umgänget mellan nationerna bli fredligt. Fredstanken skulle predikas för de anfallslystna. De små staterna måste däremot i den rådande situationen hålla sig till försvarstanken. Det sista gällde Sverige, eftersom krig och fred för Sveriges del berodde på grannarnas åtgärder.⁷⁴ Han ansåg att den nya försvarsmakt man fick genom den allmänna värnplikts införande också krävde en ny officerstyp. Värnpliktsutbildningen skulle bli en medborgarskola med officerarna som goda exempel för de värnpliktiga. Man skulle fostra fria, självständigt tänkande individer. Sådana behövdes i krigsmakten.⁷⁵ Ur vissa synpunkter tycks Liljedahl ha varit före sin tid. I början av 1912 skrev han några artiklar i Svenska Morgonbladet om värnplikt och samvetsfrihet. Han utgick från paragraf 16 i RF. Den ansåg han borde vara vägledande för behandlingen av vapenvägrare. Fängelse för samvetsömna var

inte riktigt. Om försvar av fosterlandet skulle anses som en hjältebragd, borde man inte göra dem till hjältar, som inte ville försvara sig. Liljedahl såg som flera andra en möjlighet i att byta ut vapenutbildningen mot arbete för staten. Genom det kungliga cirkuläret från 1902 hade vapenvägrarnas problem endast delvis lösts. Liljedahl menade att också politiskt grundade betänkligheter mot vapenövningar borde beaktas. Han trodde inte på avskräckande åtgärder för att hindra vapenvägran. En religiös människa skulle inte låta sig skrämmas av "världsligt skräckvälde". Staten borde i stället vara som en stark fader, vilken fostrar sina barn. Där man kunde konstatera brister i förståndet hos vägrarna borde de befrias. Fängelse eller arbete var olämpliga fostringsmetoder.⁷⁶

Vad Liljedahl ville ha var en form av "omskolning" av vägrarna. Det han pläderat för i artiklarna var också vad han motionerade om i riksdagen. I motionen sade han att man inte borde våldföra sig på den enskildes samvete. Men man skulle undervisa de vägrande om att försvarskrig var lika heligt som anfällskrig var skändligt. Han föreslog därför att Kungl Maj:t skulle undersöka möjligheterna att utbyta fängelsestraff mot intagning på uppfostningsanstalten Bona för vägrarna.⁷⁷ Lagutskottet hänvisade i sitt yttrande till att Bona var en anstalt avsedd för "tvångsuppfostran av minderåriga av mankön till gudsfruktan och arbetsvillighet" och att där ta in vapenvägrare "lärer icke vara lämpligt eller med nämnda ändamål förenligt". Utskottet yrkade avslag på motionen.⁷⁸ Båda kamrarna beslöt enligt utskottets förslag. I andra kammaren talade Pettersson i Södertälje för rätten att vägra av icke religiösa skäl. Byström beklagade sammankopplingen av vägrarna med behandling vid Bona.⁷⁹ Enligt Gustav Sundbärg var vapenvägran onaturligt för svenskar. I "Tankar i utvandringsfrågan", som kom ut 1913, sade han att svenska ynglingars motvilja mot värnpliktstjänstgöring var resultatet av agitation. "Av sig själv är nästan varje svensk yngling entusiastisk för krigaryrket", påstod han och styrkte påståendet med att berätta om en svensk ung emigrant som genast efter ankomsten till USA gick ut som frivillig i inbördeskriget.⁸⁰

Vapenvägrarna diskuterades inte i Svenska Morgonbladet under 1913. Utvecklingen i världen gjorde frågan om ett starkt försvar än mer aktuell⁸¹ och den 1 mars handlade ledaren om hur kapprustningarna i världen tagit fart – i fredens intresse.⁸² En svensk nationell samling i försvarsfrågan ansågs dock omöjlig, om man i den nationella samlingen ville räkna in socialdemokraterna. Regeringen borde söka samverkan med högern.⁸³

e Gud och kriget

Ledaren för "antikrigsrörelsen", baptistpastorn Albert Wickman, var mycket onådigt inställd till försvaret. Han var så skarp i sin propaganda att en av hans kolleger, Frithiof Pettersson, fann det nödvändigt att i *Vecko Posten* vända sig mot honom. Pettersson började med att ifrågasätta Wickmans rätt

att kalla sig frikyrkopastor, eftersom inget frikyrkligt samfund stod bakom hans arbete. De frikyrkliga väntade att Kristus skulle stifta fred på jorden och det skulle ske på annat sätt än genom Wickmans arbete. Till dess det skedde bar inte överheten svärdet förgäves.⁸⁴ En annan predikant (signaturen L O L) tackade Pettersson för vad han skrivit och kallade Wickmans arbete fosterlandsfientlig propaganda under religiös täckmantel. Fred skulle komma genom Jesu evangelium. Inget annat skulle hjälpa och därför var avrustning i Sverige meningslös, så länge stormakterna rustade. Finlands öde fick inte bli Sveriges. Man skulle be om Guds beskydd men ändå skaffa sig egen försvarskraft. Ett gudlöst folk var dömt till undergång. Författaren tog också upp bibliska exempel. Johannes döparen hade inte krävt av soldaterna att de skulle överge sitt yrke och det hade inte heller Paulus gjort. Dessutom var det uttryck för gudlöshet att opponera mot överheten enligt Rom 13.⁸⁵

Wickman svarade på Petterssens angrepp. Han frågade Pettersson varifrån denne fått sina informationer. Han hade troligen endast läst högerpressen, som försvarade både rusdryckerna, militarismen och statskyrkan. Wickman kunde hänvisa till minst 50 tidningsredaktioner i landet, som stödde hans sak. Skulle frikyrkliga och baptister skämmas för att vi arbetar för fred? frågade han. Själv var han baptist sedan 15 år och predikant sedan 10 år. Eftersom han dessutom kom från ett baptistiskt hem, ansåg han sig ha rätt att kalla sig frikyrklig. Felet hos människorna var enligt Wickman att de gick Guds väg så länge den överensstämde med den mänskliga ordningen, sedan övergav de den. Fjellstedt hade lärt tvärtom. När något gick emot Guds bud var det Guds bud som gällde och som man skulle rätta sig efter. Kyrkohistoriker hade hävdade att de första kristna var pacifister.⁸⁶ Meningsutbytet mellan Wickman och hans motståndare visar att det fanns kristna, som hade en eskatologisk historiesyn och inte ville engagera sig i fredsarbetet utan vänta på att Kristus skulle upprätta fred på jorden. Det fanns delade meningar även inom baptismen.

En av auktoriteterna för ungkyrkorörelsen var Rudolf Eucken. Ett av hans uttalanden citerades och kommenterades i Svenska Morgonbladet under rubriken "Det feminina tidsdraget". I artikeln sades att humanitets känslor förlöder folk att vilja förbättra människors ställning i stället för deras karaktär. Man ville ge dem ett behagligare liv utan att människors sinnen förbättrades. Man ville inte endast vara de svagares riddare utan man ville också göra de svagare till allmänt mått. Så långt refererade man Eucken. Tidningen menade att detta var ett "ord i rätt tid". Sociala och politiska reformer skulle bli gagnlösa om människor inte blev bättre. Individernas inre liv måste förbättras. Och denna förändring var nödvändig, om man inte skulle fortsätta att gnälla över ökade försvarsbördor.⁸⁷ Den sinnesändring Morgonbladet efterlyste skulle alltså hjälpa svenska folket att lättare bära de bördor den liberala ministären ville skona medborgarna från.

2 Bondetåget aktualiserar meningsmotsättningar inom väckelsen

a Försvaret – en fråga ovanför politiken

I sitt tal i Karlskrona i december 1913 utlovade Karl Staaff en väsentlig förstärkning av försvaret, men huvudfrågan om övningstidens längd ville han uppskjuta till efter andrakammarvalet. Detta motiverades av att regeringen var bunden av tidigare vallöften. Staaffs uttalande tillfredsställde varken meningsmotståndare i andra partier eller oppositionen inom det egna partiet. Efter att ha berättat om en socialdemokrat från Helsingborg, som hade ändrat åsikt i försvarsfrågan (och därför fått lämna plats åt en annan kandidat mer trogen mot partilinjén), uttalade Ansgarii Posten sitt gillande av att man kunde byta åsikt. Den som i den rådande situationen yrkade på minskning av försvaret hade ingenting lärt och det var helt fel att inte kunna ändra ståndpunkt. Statsministern hade i det fallet varit ett gott föredöme.¹ Även i tidigare radikala kretsar började alltså försvarsvänliga röster att höjas och Ansgarii Posten hörde till dem som börjat tänka om.

Inspirerade av "bönder och lantmän i Uppland" började en utomparlamentarisk opposition mot regeringen ta form. Man ville ha en snabbare lösning på frågan om övningstidens längd än regeringen tänkte sig. Man sände ut ett upprop för att samla oppositionen. Uppropet till bondetåget mottogs med gillande även i den tidigare Staaff-trogna Ansgarii Posten.² Aktionen utmynnade i den stora manifestation av försvarsvilja som slutade i uppvakningen för Gustav V på borggården i Stockholms slott den 6 februari 1914. I sitt tal till bönderna tog kungen offentligt avstånd från sin regerings politik i försvarsfrågan. Därmed var den parlamentariska krisen ett faktum.³

Konflikten är intressant därför att den har setts som den sista stora kraftmätningen mellan den personliga kungamakten och de demokratiska strävandena i vårt land. De sistnämnda gick vid denna tid ut på att få parlamentarismen genomförd i landets styrelse, d v s principen att en sittande regering skall ha riksdagens förtroende och vara ansvarig inför den valda folkrepresentationen och inte inför monarken. Under senare delen av 1913 hade kungen försökt finna möjligheter att bilda en ny regering utan att lyckas. Karl Staaffs karlskronatal gav kungen den sökta möjligheten. Borggårdstalet var ett svar på statsministerns. Krisens återverkningar inom SMF visar därför också vilka olika uppfattningar om den pågående utvecklingen mot ett mer parlamentariskt (och senare demokratiskt) styrelseskick, som fanns inom samfundet.

Sedan förra seklet hade också icke ansvariga rådgivare haft stort inflytande på svenska kungar. Detta inflytande hade ökat under Staaffs tid. Kampen gällde alltså inte bara formsaker. Den var det yttre uttrycket för konflikten mellan kung och regering. Och konflikten gällde inte endast personmotsättningar, även om den gjorde det också.⁴ Nu gällde det enligt många nationens enande under en stark kungamakt eller dess splittrande. Rudolf Kjellén

menade att den enda vägen till folkets enande var yttre olyckor. I freden såg han endast fortsatt splittring av nationen i två nationer, en borgerlig och en socialdemokratisk (nationen och internationalen).⁵ Ungkyrkomännens inställning var given. Tesen Sveriges folk – ett Guds folk förutsatte ett självständigt Sverige. Borggårdskrisen gällde monarkens, den enande gestaltens, ställning.⁶

Denna innebörd i konflikten var man långt ifrån medveten om överallt. Svenska Morgonbladets första reaktion inför nyheten om bondetåget, var en förhoppning om att det skulle bli en av nykterhet präglad händelse.⁷ Kanske låg farhågor för motsatsen bakom *Budbärarens* kommentar till nyheten om att tåget planerades. Tidningen ansåg tanken vara god, men dess utförande kunde bli "farligt". Allt berodde på folkets förhållande till Gud.⁸ Inte heller Ansgarii Posten väntade sig någon regeringskris som följd av händelserna. Den såg det som en positiv manifestation av försvarsintresse och vilja att dela försvarsbördorna. Eftersom det parlamentariska underlaget i riksdagen inte skulle ändras genom bondetåget (det kunde eventuellt ske genom höstens val), kunde en regeringskris inte komma i fråga. Så tänkte man två dagar före den stora dagen. Tidningen framhöll också att innan försvarsviljan blev allmän måste alla medborgare bli medvetna om att de hade ett fosterland. Jämsides med större anslag til försvaret måste man därför se till att nödvändiga sociala reformer kom till stånd.⁹

Svenska Morgonbladet hade tidigare uttryckt farhågor för att försvarsfrågan skulle tränga undan nykterhetsfrågan ur blickpunkten för intresset. Men nationellt oberoende var förutsättningen för att förbudsfrågan skulle ha någon aktualitet.¹⁰ Böndernas nya intresse för försvarsfrågan noterades först av Svenska Morgonbladet. Det var förklarligt att de, som tidigare burit den tyngsta bördan inte varit entusiastiska inför tanken på ökade kostnader. Nu såg tidningen hos dem ett opolitiskt uttryck för försvarsvilja. Någon undfallenhet från regeringens sida inför Brantings attacker trodde man inte på.¹¹ Å andra sidan noterade man från arbetarrörelsens sida hur "Missionsförbundets Paul Peter Waldenström och en av hans mest kända frikyrkopredikanter J P Norberg" agiterade mot "folkfjäsket" som arbetarrörelsen sysslade med. Det var Z Höglund som i sina minnen uppfattade SMF:s ledning så.¹² Också skytterörelsen ville man se som uttryck för en folklig försvarsvilja. Som sådant var den opolitisk. Ett folkligt försvar var något som också socialdemokraterna ville ha. Skytterörelsens stora fel var att man hade övningar på söndagarna och att i samband med övningarna dryckenskap förekom.¹³ Det som hade med försvarsfrågan att göra ville man se som opolitiskt. Och så ville man också se bondetåget. Det var initiativtagarnas avsikt att hålla aktionen utanför (eller ovanför) partipolitiken, säger Ragnhild Frykberg, dotter till en av dem som stod bakom tåget, grosshandlare J E Frykberg i Uppsala.¹⁴ Man kan fråga sig i vilken utsträckning man även i initierade kretsar var omedveten om företagets konsekvenser för den politiska situationen i landet.

De tal som på morgonen den 6 februari hölls i 19 kyrkor i Stockholm, innehöll nästan alla maningar till att söka Sveriges bästa och att bevara enheten och gammal svensk frihet. Att bevara enheten bör förstås som en uppmaning att undvika egoistisk och splittrande partipolitik.¹⁵ Naturligtvis påpekade man religionens betydelse. Fosterlandet var Guds gåva och kallelse.¹⁶

Att ära kungen var viktigt eftersom han var i Guds ställe.¹⁷ Att man i dessa morgonsamlingar inte finner partipolitisk medvetenhet är givet. Inte heller Waldenström ville se försvarsfrågan som en partipolitisk fråga. Han var helt upptagen av tanken på att landet borde ha ett tillfredsställande försvar. Detta fick inte bli partipolitik. Dagen innan borggårdsuppvaktningen hade Waldenström skrivit en ledare i Svenska Morgonbladet med rubriken "Hvad situationen kräver". Större försvarsbördor skulle inte innebära tyngre bördor, eftersom man nu orkade bära mer än trettio år tidigare. Ingen kunde i den aktuella situationen förneka risken för att Sverige skulle kunna dras in i krig. Men, menade Waldenström, det var alltid större risk för brand om inga släckningsredskap fanns. Många kristna ansåg, fortsatte han, att krig var orätt. Det var riktigt i fråga om anfallskrig. Att avvärja anfall vore däremot inte orätt. "Du skall inte dräpa" var ett bud som inte alltid kunde tillämpas. Gud befallde Israel att kriga. Och då israeliterna inte dödade alla de fått befallning att döda, straffade Gud dem.¹⁸ Fram till den 6 februari talade man i huvudsak om behovet av ett starkt försvar. Och nu hade även Ansgarii Posten anslutit sig till de kraven. Men snart kom även andra synpunkter att föras fram.

b Gud och kungen

Dagen efter händelserna på borggården hade ledaren i Svenska Morgonbladet rubriken "Kung och allmoge. Regeringsskifte?" Den 6 februari hade varit en stor dag. Det var inte varje generation förunnat att få uppleva dess motsvarighet. Det hade varit en fosterlandskärlekens högtid med en hemställan från folket, vilken besvarats med ett historiskt tal av Gustav V. Tidningen instämde till fullo med de åsikter kungen givit uttryck åt. Man påpekade dessutom att det enligt grundlagen var kungen som skulle styra riket. Trots detta, sade författaren, hade kungen anklagats för att ha handlat i strid med författningen. De mot monarken kritiska tidningarna ville göra kungen till blott en namnstämpel. Detta kallades i dessa tidningar för parlamentarism.¹⁹ Ansgarii Posten förhöll sig avvaktande efter kungens tal.²⁰

Göteborgs Veckotidning kommenterade inte kungatalet. Själva uppvaktningen ansågs ha vittnat om nationell kraft och hade säkert skapat respekt i utlandet för gamla Sverige.²¹

Budbäraren hade en ledare med rubriken "Utan Gud, utan fädernesland". Det var inte en egen produktion utan en artikel hämtad från "I religiösa ämnen" av O Nordenstam. Artikelns utgick från Hesekiels situation. Profeten hade talat till ett folk utan religiös och politisk frihet. Återvändande

till fosterlandet var förbundet med religiös väckelse. Författaren skrev att samtiden kännetecknades av gudlöshet. Hand i hand med gudlösheten gick "en isande köld för fosterlandet, dess ära och väl." Materialismen som rådde gick ut på att man inte hade något fosterland.²² Materialism var av allt att döma detsamma som socialdemokratien. I samma nummer av tidningen återgavs det tal general Rappe hållit i Blasieholmskyrkan på bondetågsdagens morgon. I sin introduktion av Rappes tal beskrev redaktionen borggårdshändelsen inte bara som ett initiativ av behjärtade människor utan som uttryck för ett nationellt uppvaknande. Rappes tal, som bl a innehöll en kartläggning av Sveriges försvarspolitiska läge, slutade med påpekandet att trohet mot kungen och kärlek till fäderneslandet ända intill döden var kraftkällorna för segerrik krigföring. Men först och sist måste man lita till Gud.²³ Rappe hade efter krigserfarenhet i Frankrike 1870-1871 gjort en snabb militär karriär i Sverige. Efter kontakt med lord Radstocks verksamhet i Stockholm engagerade han sig i EFS och tillhörde dess styrelse liksom styrelsen för Soldaternas vänner. I nästa nummer av Budbäraren återgavs ett tal av N Beskow hållit i Blasieholmskyrkan. Talaren ansåg det vara bra med försvar men föga nyttigt om man inte fick räkna med Guds hjälp. Bondetåget såg han som ett nationellt genombrott. Ingen ville att någon del av landet skulle förloras.²⁴

En som däremot inte lät sig imponeras av det kungliga talet var Amandus Ohldén i Falköping. I sin dagbok antecknade han att "Kungen talade rent obetänksamt till bönderna. Han tycks sakna besinning. Får se vart detta leder."²⁵ Ohldén var sedan 1908 ledamot i SMF:s styrelse men företrädde en helt annan inställning än Waldenström i denna fråga.

Trots allt var man fortfarande ganska oförstående inför innebörden i det skedda. Eller också ville man nonchalera de parlamentariska idealen, då man framhöll att regeringens avgång inte skulle behöva bli en nödvändig följd av det som hänt. Efter kungens tal var ordningen återställd. Det var fel att man krävde att kungen inte skulle få yttra sig utan regeringens censur under det att regeringens ledamöter, vilka dock bara var rådgivare, fick yttra sig utan regentens vetskap.²⁶ Också i Göteborg oroade man sig över att kungens rätt att allena styra riket ifrågasattes. Man undrade vad slutet på en sådan utveckling skulle bli. Det var nödvändigt med förbön.²⁷

När Branting i andra kammaren hållit ett tal och formulerat det så att det kunde uppfattas som hot om revolution, utan att liberalen Edén (och andra liberaler) gjort några invändningar, konstaterade Svenska Morgonbladet att Sveriges kristna dock bad för kungahuset. Deras lojalitet hade kungen aldrig svikit.²⁸ När man nu blev alltmer medveten om att tvisten gällde den personliga kungamakten, tog Svenska Morgonbladet klart ställning för kungen. Man talade i Waldenströms anda.

Göteborgs Veckotidning såg i partimotsättningarna tecken på en förestående sällningsstid och var kritisk mot socialdemokrater och liberaler.²⁹

Waldenström oroade sig för att partistriderna skulle skada församlingarna och skapa söndring.³⁰ Oron var inte obefogad. Liberalerna var inte överkamma. Den 13 februari publicerades ett upprop till Sveriges frisinna medborgare. Uppropet manade till uppmärksamhet inför vad som höll på att ske. Borggårdskrisen hade satt parlamentarism och demokrati i fara.³¹ Några dagar senare rapporterades från en rad möten i landet, i vilka man hade talat till stöd för den liberala regeringen. Vid dessa möten medverkade även SMF-politiker och ett möte hölls t o m i ett missionshus.³² Det blev alltmer uppenbart att Waldenström ibland sina trosfränder hade sådana som stod på motsatt sida i de politiska striderna. Det skulle bli än mer märkbart.

Riksdagsman Hj Wijk höll föredrag i ett av de ovannämnda regeringsvänliga mötena i Göteborg. Ett påstående i hans föredrag, som Ansgarii Posten instämde i, gällde kungens ställning. Kungens i grundlag och praxis befästa ställning skulle inte få rubbas. Men samtidigt framhöll tidningen att varje om än svag tendens till inskränkning i den självstyrelse "som utvecklats inom svenska folket under lång tid måste avvisas". Men det var inte det saken gällde denna gång. Nu handlade det om försvaret.³³ Man var med andra ord obenägen att ens i det rådande läget se den konstitutionella krisen.

Också *Budbäraren* ville att man skulle "sätta fosterlandets väl före partipolitiken". För att hjälpa läsarna med det publicerade tidningen utdrag ur NT och RF enligt följande uppställning:

Guds lag

Var och en vare underdånig den överhet som har har över sig. Ty ingen överhet finnes, som icke är av Gud; all överhet som finnes är förordnad av Gud.

Därför, den som sätter sig upp mot överheten, han står emot vad Gud har förordnat; men de som stå emot detta de skola få sin dom. Rom 13:1-2

Regeringsformen

Sverige rike skall styras av en konung och vara ett arvrike med den arvsföljd, som i fastställd successionsordning stadgad är. Konungens majestät skall hållas i helgd och vördnad; Hans gärningar vare mot allt åtal fredade. Konungen skall utnämna ett statsråd vartill han kallar kunnige, erfarne, redlige och allmänt aktade svenska medborgare. RF paragraferna 1, 3 och 4.

Man fortsatte sedan att citera Tit 3:1 och 1 Tim 2:1-3 där det också talas om lydnad för överheten och manas till förbön för densamma. Ur RF citerades paragraferna 9 och 83 som handlade om statsrådets ansvarighet och ändring av RF.³⁴ Mer opolitisk var man inte än att man kunde mobilisera både Bibel och RF för att undvika att kungens maktställning skulle ifrågasättas.

De frikyrkliga riksdagsmännen inom det liberala lägret ansåg både sig själva och Staaffs politik, vilken de stått bakom, helt missförstådda. Konstitutionalismen vore bättre än absolut monarki. Man ville inte försvaga kungens ställning som konstitutionell monark. Men Staaff hade beljugits.

Och i den politiska kampen hade de frikyrkliga ledarna stött bort de klasser, som burit upp frikyrkligheten. Om man stötte bort småfolket, kunde man ändå inte räkna med att överklassen skulle komma till samfundet och fylla de luckor som uppstått i leden. De i världen ringa måste trivas i församlingarna. Det var innehållet i den förklaring 29 frikyrkliga riksdagsmän lät publicera. Därmed var det helt uppenbart att det fanns en klyfta mellan samfundsledning och en stor grupp politiskt aktiva samfundsmänniskor.³⁵ Det var m a o klart att Svenska Morgonbladet, Waldenström och gruppen omkring dem i detta sammanhang inte talade för hela samfundet. J P Norberg hörde, som vi redan sett till den gruppen. I slutet av februari bemötte han riksdagsmännens kritik av honom (och andra ledare) för att de stött bort småfolket. Han hade tidigare kallats radikal och socialist. Nu hade han betecknats som konservativ och högerman. Han hade inte ändrat åsikt fastän omdömena om honom hade växlat. Själv såg han sig inte som "överklassare" utan som "läsarkolportör", vilket han alltid varit.³⁶ Från att ha varit dominerat av Waldenströms av den lutherska traditionen påverkade syn på fosterland och överhet höll nu SMF på att få allt starkare liberala grupper. Det skulle snart visa sig att meningsmotsättningarna gick ända in i SMF:s styrelse.

c Gud och kriget

Innan vi följer utvecklingen inom SMF, kan det vara lämpligt att återvända till Wickmans antikrigsrörelse och diskussionerna inom baptismen. I mars skrev John Ongman, ledare för Örebro Missionsförening, en artikel om "Den hvita hären". Han kände Wickman sedan 1905 och visste att han var en man med ärligt uppsåt men inte framsynt. Hans antikrigspropaganda var meningslös, eftersom Jesus i Uppenbarelseboken förutsagt svåra krig vid tidens slut. Den närvarande tiden var ond och att försöka göra den god var lika meningsfullt som att försöka tvätta bort leopardens fläckar. De kristnas uppgift var att i nationen samla ett folk åt Herren. Om Wickman hade ägnat sig åt det hade han gjort nytta. Med sin antikrigsverksamhet slösade han endast bort sin kraft. Det sämsta var att Wickman ville stödja sitt arbete på Guds ord. Man måste förstå att även om man avskydde kriget kunde man inte få bort det ur världen.³⁷ Ongmans inlägg föranledde David Edén att ta till orda i fredsfrågan. Han kände inte till Wickmans rörelse, men frågade med anledning av Ongmans påståenden om inte de kristna måste bekämpa all ondska, även om man vet att man inte kan utrota den. En framstående brittisk finansminister, Lloyd George hade enligt Edén sagt, att det vore bättre att kasta rustningsmiljonerna i Nordsjön än att åstadkomma lidande med dem. Uppgiften att förkunna evangelium innebar också att bekämpa det onda i alla former.³⁸

Wickman fick ytterligare stöd av en anonym författare, som också citerade Uppenbarelseboken. Där stod att krigen skulle tillta. Men detta gällde även

synden. Skulle man därför som kristen upphöra att bekämpa synden? Skribenten spetsade ytterligare till sitt inlägg med att fråga om den som sticker ned sin broder med bajonett sedan kan möta sin Herre i skyn. Att arbeta mot kriget var lika viktigt som Ongmans arbete var. Längtan efter fred gick genom alla folk. Hj Ahlvén kom med liknande synpunkter i en artikel i samma nummer av Vecko Posten.³⁹ I mitten av april kom Ongmans svar. Av Jesu ord, besannade av historien, framgick att tvedräkt alltid börjat inom familjen. Wickmans lära födde tvedräkt. I Hvita härens spår skulle den röda följa. Ongman ville få Wickman att återgå till att förkunna evangelium. Med det skulle han göra nytta. Det arbete han nu höll på med gillades även av icke-troende, vilket tydde på att han inte oroade dem i deras synder. Tidigare hade Wickmans förkunnelse lett till mångas omvändelse. Med syftning på Wickman påpekade Ongman att man med munnen kunde bekänna en anti-krigisk inställning, men ändå själv vara en mycket stridslysten person.⁴⁰ Ongmans polemik mot Wickman passar in i en bild av hans "nya rörelse" som en politiskt konservativ företeelse.⁴¹

3 Bondetågets efterspel inom Svenska Missionsförbundet

Den konstitutionella krisen var oundviklig. Staaff kunde inte acceptera kungens handlande. Branting kallade det otilständigt i ett yttrande i andra kammaren. Ute i landet ordnades protestmöten. Staaff ville ha löfte av kungen att denne i fortsättningen inte skulle göra politiska uttalanden utan att först informera sin regering. Detta kunde kungen inte lova. Staaff avgick och Hjalmar Hammarskjöld bildade en partipolitiskt obunden men konservativ regering. Riksdagens andra kammare upplöstes och nyval utlystes. Valkampen inför våralet 1914 lockade till stort valdeltagande och blev mycket häftig.

a Diskussionen mellan februari och juni

Att liberala riksdagsmän talade i missionshusen var inte enstaka företeelser. Förutom vid tidigare nämnda tillfällen förekom det i januari 1914 i Väse missionshus. Det var riksdagsman Sven Bengtsson, som gästade den orten.¹ Distriktsföreståndare Fredrik Carlsson reagerade mot detta. Olika politiska uppfattningar fanns inom SMF. Därför borde den politiska agitationen inte släppas in i missionshus och -kyrkor.² Carlsson var vid denna tid i 60-års åldern och hade en lång förkunnargärning bakom sig. Under 17 år hade han varit församlingens föreståndare och predikant i Väse.³ Hans förbundenhet med orten gav honom anledning att bekymra sig för enheten i församlingen. Lika lite som tidigare varningar från högre ort hade Carlssons varning någon effekt. Väse frisinnaade förening hade åtminstone ett möte till i missionshuset.⁴ Också den kände småländske förkunnaren Karl Palmberg varnade för att dra in politiken i bönhusen. Där skulle själen finna vila. Även om försvarsfrågan stod över partipolitiken, fanns det andra lokaler där den med

större fördel kunde ventileras.⁵ Det framstod som mycket viktigt att hålla samman SMF trots de politiska motsättningar, som börjat visa sig. De var allvarligare än man först trott och därför var det så mycket viktigare att hålla politiken borta från gudstjänstlokalerna.

När några veckor hade gått och de stridandes positioner kunde skönjas tydligare, stod det alltmer klart att det var större frågor än försvarskostnader det hela handlade om. I ett föredrag den 25 mars i Stockholm talade justitierådet Trygger klarspråk. Det handlade om kungamakt mot parlamentarism. Socialdemokrater och liberaler ansågs av högern vilja göra "revolution" och göra kungamakten betydelselös. Socialdemokraterna utpekades som anstiftare till aktionen.⁶ Några dagar efter det Trygger hållit sitt tal, talade amiral Lindman i Tranås och Huskvarna om försvarsfrågan. Talet handlade om reformer inom armé och flotta. I början av anförandet talade Lindman om den svenska friheten. Det var en yttre frihet från andra makters välde och en inre frihet för självstyrande medborgare. Den friheten hade nu värnats av kungen och folket. "Kungen och folket" hade styrt.⁷ Det var vad som hänt i borggårdskrisen enligt Lindmans tolkning av händelsen. Trots att man ville värna om enheten inom SMF var Waldenström inte särskilt försiktig, när han tog till orda i Svenska Morgonbladet. Kungens tal hade rensat luften, menade han. Liberalerna hade tidigare vunnit röster på sitt nedrustningsprogram. Men bakom dem stod socialdemokraterna. Sedan hade de förödmjukat kungen genom att riva upp tidigare fattade beslut om pansarbåtsbygge. Flera utredningar hade tillsatts men inget hade åstadkommits. Nu väckte partiets försvarsvänlighet förvåning. Tillvitelserna mot kungen för brott mot konstitutionen var förfärande liksom att det fanns frikyrkliga som instämt i dem. Fosterlandsvännernas situation hade varit olidlig innan bondetåget ägt rum.⁸ Också Sam A Johansson, som i en insändare betecknade sig som en gammal predikant stående på gravens brädd, uttryckte sin sorg över att få se hur riksdagsmän och missionsförbundare angrep kungen. Sedan gammal tid hade man fått lära sig att frukta Gud och ära kungen.⁹

G Fryklund ifrågasatte, också i en insändare, om så stora satsningar på försvaret var nödvändiga. Att koppla samman Gud och fosterlandet var en gammal konservativ taktik. Enligt den skyltade man med religiositet inför masorna. Det som nu hände var att handläggningen av andra viktigare frågor bromsades av försvarsstriden. Fryklund syftade på förbudsfrågan bl a. För högern var inga offer för stora, när det gällde försvaret. Medborgarna var inte försvarsfientliga, men de ville ha en rimlig gräns för kostnaderna. Det var inte heller parader utan vardagsarbete man förväntade sig av krigsmakten. Det fanns inget som hindrade de rika, som ville satsa på ett starkt försvar, att offra miljoner till det. Fryklund fortsatte med att fråga om det var rätt att kriga. Kriget hade i sin moderna form blivit "en auktoriserad massmordshandling". Kriget hade betraktats som ett gissel från Gud. Och som sådant kunde det inte undvikas. Men betraktades inte också pesten som ett

Guds gissel? Ändå försökte man undvika den och hindra den att komma. Fryklund fortsatte med att vidga perspektivet genom att ställa frågan: Skall det finnas gränser för kärleken i samband med nationella konflikter? Den kristnes fädernesland var världen och kristendomen förpliktade till offer och självuppgivelse i stället för hävdandet av det egna.¹⁰ I sin insändare ifrågasatte Fryklund t o m det berättigade i att värna sitt eget. Sådan tveksamhet inför nationella värderingar var inte vanlig inom SMF vid denna tid. Vi har tvärtom sett att ledare inom SMF och Svenska Morgonbladet gav nationalismen starkt stöd. Inte heller de från samfundsledningens åsikter avvikande gick så långt i internationalism som Fryklund. Svenska Morgonbladet konstaterade hur Europas statsmän börjat inse riskerna i det politiska läget. Det fanns inte längre rum för partifejder.¹¹ Med gillande anmäldes det Hammarskjöldska försvarsprogrammet¹² och i en rad artiklar pläderades för försvarets stärkande och man uppmanade till aktivitet i den riktningen.¹³ Harald Hjärne hade i början av mars i Nya Dagligt Allehanda publicerat en artikel med rubriken "Folkhär och demokrati". I artikeln sade han att kungen inför yttre hot hade "i öppet förtroende till fosterlandsvänner uppkallat dem till att bistå honom vid uppbyggandet af en verklig svensk folkhär". Allmänna val kunde inte åstadkomma mer än vanmakt, så länge individers och klassers rättigheter skulle komma först i samhällslivet. Medborgarnas fostran i en folkhär skulle göra dem bättre skickade att begagna sina rättigheter i samhället.¹⁴ I slutet av samma månad föreläste Hjärne i samma ämne i Sollefteå och Härnösand. Den enda garanti för fred han kunde finna såg han i ett fredsälskande folks rustningar. Det yttre hotet mot Sverige såg han i Ryssland.¹⁵ Denna aktivitet från försvarsvännerna motsvarade de liberalas, framför allt riksdagsmännens, verksamhet för att efter bondetåget föra ut sin politik.

I början av mars publicerades ett upprop, daterat Stockholm den 26 februari, med en vädjan till Sveriges kristna att sluta upp kring kungen.¹⁶ Waldenström gick in i valkampen för att påverka de kristna väljarna. Mot Bengtsson i Norup talade han för ett starkt försvar, eftersom den frihet och självständighet man ville kämpa för gällde alla samhällsklasser. Han var förvånad över att det i predikningar talades så lite om de troendes plikter mot kung, överhet och fädernesland.¹⁷ Waldenström var medveten om att han, liksom Boberg och Norberg, inte var populär. Men nu gällde det inte partipolitik utan den verkliga livsfrågan för folket – landets försvar. Det gällde att slå vakt om frihet och självständighet.¹⁸ Därmed var det uppenbart att partistriderna inte kunnat stängas ute från SMF.

I några nummer av Svenska Morgonbladet i mars förekom artiklar mot socialisterna¹⁹, de liberala och de konstitutionella (liberala och konstitutionella betydde i artiklarna samma sak). Det var dessa grupper som ville göra borggårdskrisen till en konstitutionell fråga, vilket den enligt ledarskribentens uppfattning inte alls var.²⁰ Det måste ha skänkt Waldenström en viss glädje

att hans tidigare meningsmotståndare, E J Ekman, nu bytte sida. Denne hade alltid, även efter sitt uttåg ur det politiska livet, sökt främja de liberala idéerna. Men nu tog han avstånd från Staaffs politik och kritik mot kungen. Han kungjorde sin anslutning till Hammarskjöld och skulle rösta med partibeteckningen "Försvaret främst".²¹ Enligt Waldenström ville de liberala ge kungen skulden för allt. Men kungen hade endast hållit på grundlagens bestämmelser mot riksdagen. Det var helt riktigt, eftersom statsråden endast var ansvariga för sina råd och inte för kungens beslut.²² Frisinnade försvarsvänner kunde också påräkna Morgonbladets välvilja. Ett frikyrkligt fosterländskt möte i Auditorium hade, förutom baptistpastorn John Johansson och metodisten, rektor K A Jansson, också rektorn vid SMF:s missionsskola, Gustav Mosesson, som talare.²³ Mötet fick såväl Morgonbladets lyckönskningar som ett utförligt referat i spalterna. Enligt Hammarskjölds maning ville man gå med och arbeta för kung och fosterland.²⁴

Närmare valet fick de frikyrkliga ytterligare ett ord till besinning. Det stundande valet måste få gälla försvarfrågan. Det fick inte gälla det liberala partiets utan landets framtid. Hur skulle det bli med religionsfriheten och nykterheten, om man inte kunde försvara sig? Inte skulle "vi själva" bli orsak till att det svenska namnet utplånades, menade Svenska Morgonbladet. Det var ovärdigt de frikyrkliga att stödja socialisterna mot kungen.²⁵

Den 28 mars hade Ansgarii Posten en bilaga författad av Waldenström. Den hette "Den nya politiska situationen". I krisen hade kungen handlat som en karl, ansåg Waldenström. Den liberala regeringen hade gått socialisternas ärenden. Liberala riksdagsmän hade stött socialdemokraternas politik och i kammaren framfört beskyllningar mot kungen för övergrepp mot konstitutionen.²⁶ Waldenström publicerade ytterligare en broschyr med titeln "De kristna församlingarna och de förestående valen". Det var inte skadligt utan nödvändigt att uttala sina tankar offentligt, sade författaren, eftersom det handlade om en livsfråga för landet. "Att många frikyrkliga kristna, och däribland äfven predikanter, anse att den demokrati, som den staaffska ministären arbetat för, är ett önskemål för svenska folket, det kan man inte klandra". Men det som Waldenström ansåg vara fel, var att man ansåg hans egen och Norbergs verksamhet som en uppmaning att rösta med högern. Det var inte en strid mellan höger och vänster utan för och emot Sveriges försvar. I slutet av sin framställning uttryckte författaren sin förvåning över att en "sådan förståndig frikyrklig broder som Sven Bengtsson i Norup" vänt sig mot ett inlägg i försvarsdebatten av J P Norberg.²⁷ Formuleringar i broschyren lät läsarna förstå att de liberala frikyrkliga riksdagsmännen (endast Bengtsson nämndes vid namn) mot bättre vetande och av valtaktiska skäl gjort partipolitik av försvarsfrågan, vilken Waldenström ansåg stå över partintressena. De liberala riksdagsmännen framställdes som fiender till kungen och fosterlandet och eftergivna inför socialdemokraterna.

Den 3 april hade Ansgarii Posten tre bilagor. De var professor Nils Stjern-

bergs skrift "Försvarsfrågan och den s k konstitutionella konflikten", en broschyr "Försvarsfrågan och de stilla i landet", författad av "En vaksam", samt pastor Henning Anderssons inledande anförande vid ett tidigare hållet fosterländskt möte i Auditorium i mars. Alla tre småskrifterna talade för kung och försvar. Vi denna tid framgick Ansgarii Postens ändrade politiska hållning mycket klart. I samma nummer av tidningen meddelades att rektor Johannes Lindholm och disponent R Sohlman i Karlskoga lämnat det liberala partiet efter att riksdagsman E A Nilsson hållit ett föredrag, vars innehåll de inte kunnat acceptera. Båda hade tidigare varit ledare för de frisinna i Karlskoga. Lindholm är i detta sammanhang mest intressant. Han hade tidigare varit präst i Svenska Kyrkan men efter en del konflikter med kolleger och överordnade samt efter en ändrad inställning i fråga om församlings- och kyrkosyn lämnat prästämbetet och blivit den förste rektorn vid Karlskoga Praktiska Läroverk.²⁸ Lindholm var aktiv kommunalpolitiker, ställde 1887 upp som riksdagsmannakandidat, grundade ortens hembygdsförening m m. Inom SMF var han inflytelserik och tidvis ledamot av samfundets styrelse under perioden 1904-1918. Han var även ledamot av Värmlands Ansgariiförenings styrelse. Ofta anlätades han som predikant och föreläsare på andra orter.²⁹ Hans avhopp från det liberala partiet kan därför anses som betydelsefullt. Han motiverade det med att Sverige, som alltid varit ett fritt land, nu stod inför hot. Detta hade regeringen Staaff framkallat genom den konstitutionella kris den framtingat och genom att ställa in pansarbåtsbygget. Inte heller kunde Lindholm acceptera den avvisande inställningen till bondetåget och till Hedins utspel i Falun. Fortfarande sade sig Lindholm vara en vän av liberala reformer, men i försvarsfrågan ville han ansluta sig till dem, som satte försvaret främst.³⁰

Utvecklingen under försvarsstriden hade alltså lett till att två kända personer inom SMF, förre missionsföreståndaren E J Ekman och rektor Johannes Lindholm, hade lämnat det liberala lägret. Ansgarii Posten hade intagit en mer nationell hållning, trots att redaktionen påstod sig fasthålla sin liberala grundsyn.

b Krisen i Missionförbundets generalkonferens

Av den offentliga debatten att döma tycktes alltså Waldenström kunna mobilisera en ganska enad försvarsvänlig front inom samfundet. Men det fanns motstånd, som inte fick så stort utrymme i de officiella organen. Waldenströms egen aktivitet motiverades naturligtvis av att han var medveten om att meningarna var delade. August Bäckström avvek fortfarande från samfundsledningens linje. Dess politik ansåg han "är kapitalisternas, militärernas och de höga herrarnas politik". Innan detta skrevs hade Waldenström i Missionsvännen kallat Bäckström "politisk bråkmakare". Bäckström utvecklade sina synpunkter ytterligare och menade att högerpolitiken orsakat

socialismens framväxt och sänt miljoner svenskar över till Amerika. "Nej tusenåriga sociala orättvisor måste så långt det är möjligt avskaffas så att folkets breda lager känna att äfven de ha ett fosterland". Sedan skulle varken Hedin eller någon annan behöva väcka fosterlandskärleken hos folket. Bäckström visste att han inte var ensam. Ett möte av frikyrkliga frissinnade personer hade i Stockholm med 300 röster mot 10 antagit ett uttalande mot Svenska Morgonbladets hetspolitik.³¹

Vid denna tid stod det klart att striden gällde styrelsesättet. Däröfver var meningarna mycket delade äfven inom SMF. Valutgången innebar försvarsvännernas seger. Liberalerna förlorade 32 mandat och högern vann 22. Svenska Morgonbladet noterade resultatet med tillfredsställelse, trots att socialisterna i Göteborg tog ett mandat från försvarsvännerna.³²

Den intensiva propagandan för att få de frikyrkliga att rösta försvarsvänligt visar att man hyste allvarliga farhågor för att deras röster skulle gå åt annat håll. Med de källor vi i huvudsak är hänvisade till kan vi inte följa tankegångar och åsikter i "de djupa leden". Bilden av SMF blir därför missvisande. Det finns tecken på att man gjorde skillnad på Waldenströms ståndpunkt i politiska frågor och vad han stod för som andlig ledare. Herbert Axelsson, känd förkunnare inom SMF, berättar att i den värmländska bruksmiljö han väl kände till var samtliga SMF:are arbetare och många av dem var fackligt och politiskt aktiva. "Hjalmar Branting var lika stor auktoritet i fråga om politiken som P P Waldenström var i teologin för läsarna på den tiden".³³ Axelssons uppgifter bekräftas av redaktör Evert Larsson i Karlstad.³⁴ Äfven i Skutskär deltog kristna arbetare i det fackliga och politiska arbetet inom arbetarrörelsen.³⁵ Detta var endast en riktning. Inte alla följde Branting oreseverat. Från brukssamhällen i Västmanland berättas att man väl kunde engageras i fackligt eller kooperativt arbete om man var frikyrklig, men inte i den politiska arbetarrörelsen.³⁶

Vi har tidigare funnit tecken på att enigheten inte var fullständig inom de inre cirkelarna i SMF. Amandus Ohldén i Falköping berättar att Carl Boberg vid ett predikantmöte i april 1914 i samtal med Ohldén givit uttryck åt bitterhet öfver ett planerat föredrag av E A Nilsson om rustningsfanatism. Både Waldenström och C M Johansson delade Bobergs missnöje. Johansson var troligen Carl Magnus Johansson, som tidigare varit distriktsföreståndare i Norrland och 1914 var predikant i Norrköping.³⁷ Ett tiotal yngre predikanter hade synligt givit uttryck åt sitt stöd för Nilsson. Ohldéns anteckningar ger inga närmare upplysningar om i vilket sammanhang Nilsson skulle föreläsa eller hur de yngre predikanternas sympati för Nilsson kom till uttryck.³⁸ När Waldenström höll hälsningstalet vid SMF:s generalkonferens de 3 juni 1914, kom han i slutet av sitt anförande in på den politiska situationen. De politiska brytningar, som fanns i folket, hade visat sig äfven inom förbundet. Han fann det naturligt att fria medborgare i ett land inte var "stöpta i samma form". Men Waldenström förutsatte fortsatt enhet i SMF:s arbete och i missionsupp-

giften. Att den enheten var för handen hoppades han konferensen skulle visa.³⁹ När man tidigare varnat Waldenström för att hans aktivitet i försvarsstriden skulle kunna leda till splittring i samfundet, ansåg han att hans plikt mot fosterlandet tvingade honom att agera som han gjorde.⁴⁰ Det har redan framgått att endräkten inom samfundet inte var självklar. Den 30 maj hade ledaren i Angarii Posten haft rubriken "Schism inom SMF?" Där kommenterades artiklar i Dagens Nyheter och Aftontidningen om en anad schism inom SMF. Angarii Postens egen kommentar var, att ingen misstrodde Waldenströms eller Norbergs ärliga övertygelse. Man trodde inte heller på någon schism. Andan inom SMF var en annan än stockholmstidningarna trodde. Om Bengtsson eller E A Nilsson skulle avgå ur ledningen för förbundet, skulle detta inte falla samman för den skull. Ingen var outhärdlig.⁴¹ Aftontidningen förde sedan någon tid talan för den liberala oppositionen mot Karl Staaff. Oppositionen tyckte att den förre statsministern i sitt karlskronatal gått för långt åt höger. Detsamma gällde hans tillmötesgående i försvarsfrågan. Aftontidningen hade många SMF-riksdagsmäns sympati. Den 2 juni kunde den meddela att SMF:s styrelse var samlad tillsammans med distriktsföreståndarna inom SMF för att förbereda generalkonferensen. Tidningen ansåg sig kunna meddela att ärendena avgjordes i det pågående sammanträdet. De senaste åren hade generalkonferenserna endast klubbat igenom styrelsens förslag, medan Waldenström förde ordet. Många av de frisinna hade brännmärkts av Waldenström och nu väntades de göra avbön. Men de hade säte och stämma i konferensen och väntades kunna tala för sig. Tidningen kunde också meddela att den frisinna falangen hade ett "förmöte" i vilket man skulle behandla kristendom och politik och kristlig politik eller politisk kristendom.⁴²

I sammanträdet med styrelsen för SMF ville Sven Bengtsson i början av förhandlingarna ha svar på ett par frågor, innan han kunde besluta sig för att stanna och delta i överläggningarna. I Waldenströms broschyr, utgiven i valstriden, hade Bengtsson framställts som en oärlig politiker. Tillsammans med de liberala riksdagsmän, som i pressen och i riksdagen givit det liberala partiets manifest sitt stöd hade han uppmanats att offentligt bekänna denna sin synd. Bengtsson menade sig inte ha syndat genom att följa sin övertygelse. Inför detta slog Waldenström till reträtt och förklarade att han inte velat framställa Bengtsson som oärlig och att han tog tillbaka sitt krav på syndabekännelse. Waldenström liksom hela styrelsen uttalade sitt fulla förtroende för både Bengtsson och den andre liberala riksdagsmannen i styrelsen, E A Nilsson. Bengtsson lät sig nöja med detta.⁴³ Nilsson hade inkommit med en egen skrivelse i vilken han avsåg sig såväl styrelseposten som andra uppdrag inom SMF. I skrivelsens slutkläm beklagade Nilsson "att den dogmen synes hava fått insteg inom Missionsförbundet, att man för att vara kristen måste omfatta ordförandens mening i politiska frågor". Det dominerande inflytande Waldenström hade, och mot vilket Nilsson protesterade, om-

vittnas också av Axel Andersson. Han berättar att både Johannes Lindholm och Karl Palmberg, prästen i SMF:s styrelse, "var ganska rädda för sin mäktige broder". Andersson kom i kontakt med dem i styrelsearbetet under sina tidigare år.⁴⁴ Styrelsen uttalade denna gång sitt fulla förtroende även för Nilsson och bad honom att också i fortsättningen ställa sina krafter till förbundets förfogande.⁴⁵ A Ohldén, som var med vid sammanträdet, berättar att Waldenström hade svårt att hålla tårarna tillbaka, när han gick fram till Bengtsson och tog dennes händer och bad honom att stanna i styrelsen. Waldenström betygade att ingenting stod emellan dem.⁴⁶ Nilsson stod fast vid sin avsägelse i fråga om styrelseuppdraget. En suppleant N J A Ekvall avböjde också återval.⁴⁷ Därmed skulle frågan vara utagerad tänkte man. Men en av de 27 riksdagsmän, som varit utsatta för kritik, Ulrik Leander, tog upp den i konferensen och önskade att det förtroende styrelsen uttalat för Bengtsson och Nilsson också skulle uttalas för de övriga riksdagsmännen i gruppen. J P Norberg avbröt ärendets behandling med motiveringen att en diskussion var olämplig.⁴⁸ Aftontidningen fann stämningen på konferensens första dag tryckt, trots Waldenströms förhoppningsfulla inledningsord. Stämningen hade dock blivit bättre. Någon syndabekännelse hade inte kunnat lockas fram, men att SMF:s styrelse uttalat sitt förtroende för Bengtsson och Nilsson kunde man meddela. Vidare hade man fastslagit principen att det rådde frihet för var och en att ha sin egen politiska övertygelse. Tidningen uttalade den fromma förhoppningen att tvisten inte stört missionsarbetet. Ernst Ström skrev i samma nummer, att predikanterna inte borde engagera sig i partipolitik. Ongman i Örebro hade gjort rätt, när han avstått från att hjälpa till vid ett högermöte, vari J P Norberg och Carl Boberg talat. Norberg borde också ha avstått. Det var lika illa att politisera till vänster som predikanten Bäckström gjorde.⁴⁹

Men liberalerna var inte stilla under konferensen. Den 5 juni samlades 200 av de 625 konferensombuden för att diskutera läget. Det gällde förhållandet till Svenska Morgonbladet. Mötet resulterade i att en resolution mot Morgonbladet antogs för att tidningen angripit frikyrkliga valmän och politiker, som inte delat högerens åsikter. Aftontidningen hade ett referat från mötet. I det berättades att Sven Bengtsson i Norup varit ordförande och redaktör Nilsson från Jönköping sekreterare. Riksdagsman Wilhelm Gullberg hade talat. Han hade rekommenderat en samling kring Aftontidningen, eftersom Morgonbladet hade övergett sin frisinnade linje och talat för högern i valrörelsen.⁵⁰ I uttalandet mot Svenska Morgonbladet beklagades den agitation mot frikyrkliga riksdagsmän, som inte delat högerens åsikter, vilken bedrivits av tidningen. Morgonbladet hade också motarbetat omval av frisinnade riksdagsmän. Till sist påpekades att det fanns en annan daglig tidning, som var nykterhetsvänlig och frisinnad. Den var dessutom vänligt sinnad mot frikyrkorörelsen. Denna tidning var Aftontidningen. Meningsfränderna uppmanades att stödja den.⁵¹ Amandus Ohldén deltog i mötet den 5 juni. Han skrev i

sin dagbok att Svenska Morgonbladet "fick sina fiskar varma" och att man uttalat sig för att stödja Aftontidningen.⁵²

Aftontidningen hade sedan Ekman tillträtt redaktörsbefattningen talat för den grupp liberaler, som tagit avstånd från Karl Staaffs karlskronatal. Man tyckte att Staaff med det gått för långt till höger. Aftontidningen "låg långt över det liberala genomsnittet i fråga om extremt kunga- och bondetågfientliga uttalanden".⁵³ I styrelsen för Aftontidningen fanns inte mindre än tre frikyrkliga nykterhetsvänner, riksdagsmännen Sven Bengtsson, Eric Björnberg och Felix Hamrin. E A Nilsson i Örebro och Wilhelm Gullberg hörde också till dem som ivrigt talade för Aftontidningen. Den sistnämnde hade på sommaren 1914 gjort en aktion för stöd åt tidningen i form av aktietecknande.⁵⁴ Sven Lundkvist har redogjort för de fortsatta relationerna mellan Morgonbladet, SMF och de liberala riksdagsmännen. Han visar att man på hösten 1917 kunde se en återgång från Aftontidningen till Svenska Morgonbladet, vars aktiemajoritet då hamnade i händerna på dem som 1914 stött Aftontidningen.⁵⁵ Waldenström och Svenska Morgonbladet hade alltså under försvarsstriden följt en konsekvent nationell och försvarsvänlig linje. Även den värmländska Ansgarii Posten hade varit försvarsvänlig. Den ville fortfarande vara Ansgariiföreningens tidning – trots att den inte ägdes av föreningen.

Kapitelsammanfattning

- Valet 1911 vanns av liberalerna och Karl Staaff bildade regering. I valprogrammet hade liberalerna lovat att spara på försvarsutgifterna. En av den nya regeringens första åtgärder blev att inställa ett av den tidigare regeringen beslutat pansarbåtsbygge och tillsätta fyra försvarsutredningar. Detta bemöttes av de politiska motståndarna med en kamp mot regeringen i pressen. Sven Hedin gav ut sitt Varningsord och höll föredrag om vikten av ett starkt försvar. Två pansarbåtsinsamlingar startades, varav en stod ungkyrkorörelsen nära och leddes av Manfred Björkquist.
- Striden om försvaret tillspetsades i frågan om övningstidens längd. Kungen, militären och högern ville ha en omedelbar förlängning av övningstiden. I samband med en uppvaktning för Gustav V i februari 1914 gav kungen i sitt tal den politiska oppositionen sitt stöd. Han hade därmed gått bakom ryggen på regeringen, som tog konsekvenserna av situationen och avgick. Kampen om övningstiden gällde personlig kungamakt eller parlamentarism.
- I debatten dominerade de politiska problemen. Ungkyrkorörelsen gav sina nationella strävanden en teologisk prägel genom huvudtanken Sveriges folk – ett Guds folk. Budbäraren motiverade kungamaktens ställning genom att parallellt återge RF:s bestämmelser om rikets styrelse och citat från Bibeln. De senare skulle bestyrka de förra.

- Den liberala regeringens inställande av pansarbåtsbygget och den därav följande politiska debatten skapade oro också inom SMF, där man kan se en delning i två läger, ett nationalistiskt och ett liberalt.

Försvarsvänlighet och nationalism

- Ansgarii Posten fann att de som tidigare talat för underdånighet under den lagliga regeringen nu förde ett annat språk. Under stridens gång bytte tidningen sida. Waldenström, Norberg och Svenska Morgonbladet liksom EFS:s huvudorgan stödde strävandena att stärka försvaret och kungens rätt att regera. Statsråden var endast rådgivare. Regeringens avgång var onödig. Kungens tillrättavisning var inte skäl att lämna in avskedsansökan.
- Man såg det som en olycka att frikyrkofolk inom SMF hade opponerat mot kungen. Att lyda kungen var att följa Guds bud.
- Under stridens gång anslöt sig E J Ekman och Joh Lindholm till det nationalistiska lägret. J Norberg hörde dit från början.

Liberalism

- De liberala riksdagsmännen inom SMF följde partilinjén och ådrog sig Waldenströms ogillande med efterföljande krisuppgörelse inom missionsstyrelsen. Motsättningar doldes nödtorftigt under konferensen 1914 och Norberg kunde som ordförande hindra att de SMF-riksdagsmän, som utsatts för Waldenströms beskyllningar rentvådades i konferensen.
- Liberala sympatisörer utanför riksdagen som Bäckström och Ohldén varnade för att om SMF stödde de konservativa krafterna i samhället skulle samfundet inte längre vara hemvist för "småfolket".
- För första gången uttalades tvivel på nationalismens idé av Fryklund i Värmland, som hävdade kristendomens internationella karaktär. Det gjorde även antikrigsrörelsens ledare Wickman.
- För att tillmötesgå kravet på samvetsfrihet för samvetsömma värnpliktiga motionerades om möjlighet till civil värnplikt. Samvetsfrihetsparagrafen i RF åberopades.

V Kan krig vara meningsfullt? Debatten mellan 1914 och 1916

I När kriget kom

a Försvaret främst – även inom Svenska Missionsförbundet

Hösten 1914 skulle ordinarie val till riksdagens andra kammare hållas. I den valkampanj, som föregick valet utmålades liberalerna i det närmaste som landsförrädare. Högern beskyldes å andra sidan för att genom borggårdskrisen ha försökt ändra rikets konstitution. En starkare samling kring ett starkare försvar framstod som alltmer naturlig. Krigshotet upplevdes i vida kretsar påtagligare än tidigare. Det föreföll säkert naturligt för många lyssnare, att general G Uggla på EFS:s årsmöte på sommaren 1914 bidrog med ett fosterländskt föredrag. Han erinrade om att stiftelsens uppgift var att föra ut evangelium till Sverige och andra länder. Men historiens lärdomar hade visat att även tron fått leva under många skiftande villkor. Bl a hade Gustav II Adolf och Karl XII fått strida för att värna Sveriges frihet och tro. Svenskarna skulle kanske än en gång få kämpa för sin tro. En sådan kamp förberedde man sig för genom att skapa en gudfruktig anda i hem, skola och bland de värnpliktiga. Villighet och lydnad måste prägla förhållandet till föräldrar och överhet. Om så blev fallet skulle medel för landets och trons försvar kunna utvecklas. När föredraget publicerades hade världskriget redan brutit ut.¹ Efter händelserna på våren 1914 gällde det för liberalerna att samla sig igen. Riksdagsman E A Nilsson från Örebro hörde till de liberaler, vilka stödde Staaffs Karlskrona-program. I ett tal i Victoriasalen sade han att det visst inte bara var högern, som ville försvara landet. Men till skillnad från högern ville liberalerna ha folkets stora massa med sig i denna fråga. Ett internationellt system med freds- och skiljedomsförfarande vore egentligen det allra bästa. Men eftersom något sådant inte existerade måste man ha en stark försvarsmakt.²

Svenska Morgonbladets agitation mot de frikyrkliga liberalerna hade enligt Wilhelm Gullberg lett till att det frikyrkliga inflytandet i politiken hade försvagats. En rad frisinnaade frikyrkliga riksdagsmän hade fått lämna riksdagen. Aftontidningen återgav i början av juli Gullbergs tal vid mötet den 5 juni. Under gamle P Olléns tid hade Svenska Morgonbladet varit ett liberalt organ. 1911 hade tidningen varit mer höger än vänsterorgan. Bondetåget hade inneburit tidningens klara ställningstagande för högern. Frikyrkliga och

frisinnade ledamöter i Aftontidningens styrelse skulle göra den tidningen lämplig som språkrör för frikyrkligt frisinne även om den aldrig kunde tänkas bli frikyrklig.³ Besvikelsen på Morgonbladet var så stor på sommaren 1914 att man alltså sökte finna ett alternativ till den. De frikyrkliga liberalernas läge på sommaren 1914 var inte gynnsamt – liksom inte heller andra liberalers. I Värmland var E A Nilssons partivänner inte så kompromissvilliga i försvarsfrågan som Nilsson sagt sig vara i sitt tal i Victoriasalen. Inför höstens val till riksdagen ville man där hålla på partiets gamla återhållsamma linje. Så beslöt man på ett valmöte. Man gick fram med två listor med C Jansson (Edsbäcken) och Schotte som första namn på var sin lista.⁴ När kriget tycktes stå omedelbart för dörren ville Svenska Morgonbladet ha slut på alla kompromisser i försvarsfrågan. Det gällde att utan ytterligare dröjsmål få ett starkt försvar.⁵ Att Morgonbladets åsikter hade fast förankring i SMF:s ledande kretsar, framgår av att t o m SMF:s barn- och söndagsskoltidning, "Barnavännen", redan i början av året, under försvarsstriden hade haft en bild av en "en svensk riddarpojke". Barnavännen var en gammal veckotidning för barn. Den hade startats av Johan B Gauffin, "en av den svenska söndagsskolans förgrundsgestalter". Tidningen hade en vidsträckt spridning – inte endast inom SMF:s söndagsskolor.⁶ Det var Gauffin själv som förklarade vad bilden handlade om. Riddarpojken fick tala om att han var svensk och att han hade ett fosterland. Landet var ett härligt land, men pojken hade hört att fiender spionerade på det både dag och natt. Fiendernas spioner fanns vid rikets fästningar och kuster. Men det fanns även inre fiender såsom rusdrycker, sedeslöshet och lättja. "Gossens" framställning slutade med några rader ur lutherpsalmen "Vår Gud är oss en väldig borg".⁷ Gauffin var en stor auktoritet i fråga om söndagsskolarbete och var vid denna tid ledamot av SMF:s styrelse. I anslutning till krigsutbrottet fortsatte Barnavännen att agitera för försvaret. Där berättades om Nils och Greta, som fått komma ut på landet och uppleva många nyttiga saker. En morbror blev deras lärare när det gällde att lära sig hur pansarbåtar, kryssare och jagare såg ut. Med stoltshet talade han om för barnen att den svenska flottans båtar hade kanoner med vilka de kunde skjuta genom pansar på en mils avstånd. De två barnen blev inte endast lärda att identifiera fartygen till sjöss utan de fick även lyckan att göra studiebesök på ett pansarskepp.⁸ Det framgår tydligt att denna läsning för barn hade samband med den svenska försvarsstriden. Gauffins position inom SMF och inom svensk söndagsskola gör att man måste utgå från att han kände sig kunna tala för en ganska stark opinion, när han på detta sätt vände sig till unga läsare i så tydlig avsikt.

Ledarskribenten i Svenska Morgonbladet förtröstade inte i lika hög grad på pansarskeppen. Han såg läget i världen som ganska hopplöst. Utvägen ur krisen fann han i att be till Gud om förskoning för vårt land.⁹ När världsbranden var ett faktum ville dock tidningen betyga att folket stod enat bakom regeringen¹⁰ Karl Gasslander manade i augusti medborgarna att bereda sig

för att bli sin stora framtid värdiga. Han uppmanade också läsarna att bedja. Allvaret trängde sig på.¹¹ *Vecko Posten* konstaterade efter krigsutbrottet att nu fanns inget annat att göra än att tjäna sitt land och värna neutraliteten. Det sistnämnda var inte detsamma som att gå ut i krig. Men för dem, som skulle gå ut för att vakta gränserna, saknades varken övning eller hjälpmedel.¹²

Inför krigets allvar borde partipolitiska frågeställningar skjutas åt sidan. När ett beslut i försvarsfrågan i Hammarskjölds anda började bli aktuellt, konstaterade Göteborgs *Veckotidning*, att det nu var tillfredsställande att kunna se lösningen på försvarsfrågan. Man noterade att kungen gjort rätt med sitt handlande i februari i samband med borggårdskrisen. Liberalerna fortsatte att skapa svårigheter men frågan skulle ändå kunna lösas tillfredsställande.¹³ Innan augusti månad var slut kunde man under rubriken "Kapitulation" i Svenska Morgonbladet meddela, att på Frisinnade landsföreningens årsmöte hade ingen röst höjts mot Staaffs förbindelse med regeringen i försvarsfrågan. Den radikala gruppen i föreningen hade tydligen kapitulat inför motståndet från "mer besinningsfulla element".¹⁴ I augusti höll Harald Hjärne föredrag för Allmänna valmansförbundet i Västervik. Där sade han bl.a. att kungen hade kallat till bot och böndag. Nu måste man lita till högre makter än de mänskliga. Naturligtvis menade Hjärne att man vid sidan av de högre makterna också måste hålla sig med ett starkt försvar av mera jordiskt slag.¹⁵

Barnvännen återkom till sina unga läsare med ytterligare ett inlägg i försvarsfrågan. Det var tredje gången på knappt ett år. Denna gång skedde det i form av en dikt, vari det berättades om en flicka, som tjänat en slant genom blåbärsplockning. Under bärplockningen hade hon upplevt den svenska skogens skönhet. Som aldrig förr hade hon då känt att Sveriges land också var hennes och att hon i den mån hon kunde ville hjälpa till att värna det mot ovänners angrepp. Dikten var illustrerad med en helsidesbild på en flicka, som tittade fram bakom ett draperi. I sin framsträckta hand höll hon inkomsten av bärplockningen. Den skulle alltså inte gå till negerbarnen utan till försvaret. Författar(innan) kallade sig Ella.¹⁶ Denna försvarspropaganda via söndagsskoltidningen framkallade åtminstone en reaktion. Jönköpings stadsmissions östra och västra församlingar gjorde i en skrivelse till SMF:s styrelse anmärkningar mot redigeringen av barntidningen. Missionsstyrelsen lade skrivelsen till handlingarna och överlämnade åt redaktionen att ge skrivelsen "det beaktande som den enligt styrelsens mening förtjänade".¹⁷ Något annat var inte att vänta eftersom Waldenström fortfarande dominerade i styrelsen och Gauffin var ledamot i den.

Flera offentliga yttranden från opinionsbildande kretsar inom SMF syftade alltså till att stärka känslan för Sverige och stärka försvarsviljan. Att det också riktades upprepade propagandainsatser mot söndagsskolbarn vittnar om hur stark nationalismen i samfundsledningen var.

b Fredsarbete

Högsommaren 1914 präglades av den internationella spänning morddramat i Sarajevo den 28 juni hade utlöst. Vid månadsskiftet juli-augusti utlöstes spänningen i det stora krigets utbrott. Krigsutbrottet kom som en stor missräkning för den konferens, som på initiativ av protestantiska kyrkoledare sammankallats i Konstanz i början av augusti för att överlägga om hur kyrkorna skulle kunna bidra till att skapa vänskapliga relationer mellan folken. Inbjudan till konferensen hade gått till enskilda kyrkomän och inte till kyrkorna. Att konferensen i tiden sammanföll med krigsutbrottet klargjorde på ett påtagligt sätt hur angelägen den var men också att den kom för sent. Innan man gjorde ett av kriget påskyndat uppbrott från Konstanz hann konferensen utfärda de resolutioner, vari man lade grunden till Världsförbundet för mellanfolkligt samförstånd genom kyrkosamfunden” (World Alliance of Churches for Promoting International Friendship). Vid krigsutbrottet hade den kristna internationalismen ”nått en avsevärd styrka och omfattning”. Men liksom för den socialistiska internationalen innebar krigsutbrottet för den kristna internationalismen en katastrof.¹⁸

Även i Sverige gjorde sig följderna av detta avbrott i de internationella kyrkliga kontakterna sig snabbt märkbara. Till Nathan Söderbloms vining till ärkebiskopsämbetet hade inbjudits representanter från evangeliska kyrkor i England, Frankrike och Tyskland samt de nordiska länderna. De tyska kyrkomännen avböjde att deltaga eftersom fiendeländers kyrkor skulle vara representerade. Först sedan det blivit klart att engelsmän och fransmän inte kunde komma på grund av kommunikationssvårigheter, tackade de tyska representanterna ja till inbjudan.¹⁹ De nationella intressena var starkare än de kristna-internationella. Trots kriget fortsatte ”Världsförbundet” att i olika länder, även krigförande, bygga upp nationella kommittéer för sin verksamhet.²⁰

”Också en fredsbroschyr” lydde rubriken på Svenska Morgonbladets ledare en dag i början på oktober. Fredsbroschyren man anmälde på detta sätt var utgiven av Svenska Fredsförbundet och var författad av Hilding Andersson. Svenska fredsförbundet hade stiftats av intelligensradikaler, som inte ansåg Carl Sundblads organisation tillräckligt vederhäftig, menade tidningen. Dess broschyrproduktion ansågs av Svenska Morgonbladet ha ganska sakligt innehåll. Men denna gång hade föreningen kommit med en produkt, vars innehåll inte höll måttet inför Morgonbladets granskning. Enligt broschyren var furstar och diplomater skyldiga till kriget. Alla andra var nämligen motståndare till krig. Prästerna ville inte ha krig, men trodde att det var oundvikligt. Militärerna ville däremot ha krig.²¹ Morgonbladets ogillande av Anderssons broschyr innebar ytterligare ett ställningstagande mot den politiska vänstern. Felet med broschyren var att i den lades skulden till kriget på makt-havarna.

Krigsutbrottet och de första krigshändelserna blev naturligen en viktig del av pressens dagliga innehåll de första krigsveckorna. Av samfundspressen var det *Vecko Posten* som svarade för den mest kontinuerliga bevakningen av händelserna.²² Waldenström liksom flera andra förstod att kriget skulle komma att förorsaka problem för missionen²³, men de principiella synpunkterna på mission i krigstid hade redan Jakob E Lundahl behandlat i början av året. Lundahl var son till den förre predikanten och ledarskribenten i Göteborgs Veckotidning, Samuel E Johansson. Efter en period som missionär i Kongo ägnade Lundahl resten av sitt yrkesverksamma liv åt uppgifter i SMF:s centrala administration bl.a. som sekreterare för yttre missionen och som redaktör.²⁴ Lundahl hade förmodligen en bättre insikt i vad som hände inom missionens värld och mer känsla för kristendomens internationella sida än Waldenström hade. Han såg två tendenser i missionländerna. Dels spreds det kristna budskapet genom missionen och därmed spreds också europeisk kultur ut över världen. Dels kunde man se ett nationellt uppvaknande bland icke-kristna folk. Moderna kommunikationer underlättade och påskyndade utvecklingen. Ett tag hade de icke-europeiska folkens kultur varit hotad av den västerländska, men den faran ansåg Lundahl vara överstånden. Dessa folk ville inte bli "europa-apor". I vårt perspektiv verkar Lundahls ord alltför optimistiska. Men han menade att ingen kultur skulle tillåtas gå under. Missionens uppgift var tvåfaldig. För det första bestod den i att samtidigt bevara ursprungliga kulturer och låta en verkligt ny kulturtyp växa fram. Hur den sistnämnda skulle se ut framgår inte. Den torde ha varit tänkt som en av kristen tro påverkad "inhemsk" kultur. Den andra uppgiften var att föra evangeliets Gud till alla folk. Krig stred mot båda dessa stora uppgifter. Ett eventuellt världskrig med världens två största missionsländer, England och Tyskland, inblandade skulle vara förödande för missionen.²⁵ I slutet av augusti tog Karl Fries upp samma tema. Kriget skulle ödelägga stora materiella värden och förstöra resultatet av årtiondens arbete, menade han. Det mest ödesdigra var dock ödeläggelsen av moraliska värden. Länderna i vilka västerländsk mission bedrivits, var inte isolerade. Deras folk hade möjlighet att genomskåda fraserna i krigsförklaringarna och tomheten i motiveringarna för kriget. Vidare skulle kriget komma att sluka alla ekonomiska resurser. Vad skulle bli över för missionen? Hur kunde Gud tillåta att detta drabbade missionen, som dock var ett Guds verk? frågade författaren. Han fann förklaringen i att Gud ville tukta människorna och då måste man foga sig i det, som skedde.²⁶ Karl Fries var förbundssekreterare i KFUM i Sverige och vice ordförande i Kristna Studentvärldsförbundet. Han var även ledamot i Svenska Missionsrådet.²⁷

Vecko Posten hade stark tro på "kosmopolitismen" i form av mission. I en artikel om missionen och kriget avslutades framställningen med frågan om

kriget skulle ha kommit ifall de kristna uppfyllt sin missionplikt rätt.²⁸ Man var fortfarande kritisk till kriget och ville inte se det som en Guds straffdom.

d Krig och kristen tro

Omsorgen om missionen hade alltså givit anledning till nya funderingar om Guds roll i historien och hans förhållande till kriget. Missionsdirektor Johannes Lundgren utgick från att Gud hade hand om både krig och fred. Att Sverige åtnjöt fred var en Guds välsignelse för vilken man måste vara tacksam. Lundgren skrev med anledning av att Sverige 1914 haft fred i 100 år (sedan 1814). Om man inte tog emot freden som en gåva av Gud utan missbrukade den skulle den kunna bli en förbannelse i stället för en välsignelse. Man skulle kunna hemfalla åt brännvinsmissbruk, svärjande och mammonsdyrkan m m. Lundgren uppmanade sina läsare att bedja för att ovädet skulle dra Sverige förbi. I kärlek till fosterlandet, som skulle stå över de enskildas intressen, borde man be om välsignelse över kungen och om en folkväckelse.²⁹ Väckelsen skulle förhindra att freden missbrukades.

Vecko Posten kallade kriget ett "nationellt vansinne". Mänskliga känslor och sunt förnuft tystades ned och dödens och lidandets demoner höll fest. Även om det fanns exempel på återhållsamhet måste tidningen konstatera att den kristliga sidan av kulturen sköljdes bort. Att ingen ville ta på sig ansvaret för krigsutbrottet vittnade om att alla kände blygsel över att "det länge förberedda" nu hade börjat. När nu människorna själva lagt krigets gissel på sig, måste man bedja Gud om att Sverige skulle hållas utanför.³⁰ Här möter alltså samtidigt två olika uppfattningar om Guds förhållande till kriget. Lundgren talade i Budbäraren om att Gud höll i både krig och fred. *Vecko Posten* menade att människorna själva lagt krigets gissel på sig. Samtidigt försökte man förstå kriget ur religiös synpunkt. Karl Fries hade sett det, som drabbade missionen, som en Guds tuktan. Även Lundgren hade upfattat det såsom oundvikligt eftersom det var sänt av Gud. Waldenström såg det som en Guds dom över folken. I ett föredrag i Immanuelskyrkan i Stockholm den 16 augusti sade han, att alla framsynta personer hade förstått att straffet från Gud måste komma. Både Bibeln och historien hade lärt människorna detta. Alla kungar och diplomater hade önskat undvika kriget och arbetat för en fredlig lösning på tvisterna mellan länderna. Men kriget hade ändå kommit. Det hade kommit på samma sätt som hungersnöd och översvämningar kommer utan att människor kan hindra det. Synd var i alla sammanhang folkens fördärv.³¹ I denna Guds dom provades offervillighet, plikttrohet och självbehärskning. Proportionerna förändrades. Det som före kriget var stort blev smått och tvärtom.

Också J P Norberg hörde Gud tala allvar genom kriget. Nu hade Gud kommit med verklighetens allvar till människorna. Det innebar enligt Norberg att nu måste det bli slut på alla partistrider. Enigheten måste för-

verkligas. Han manade också till bön.³² Krigsutbrottet hade alltså fått flera kristna talare och skribenter att försöka se kriget i ljuset av den enskildes gudstro och folkens förhållande till Gud. Waldenström och Norberg delade *Budbärarens* synpunkter. Gud använde kriget till att tukta och straffa.

Utan att göra några egna kommentarer refererade Svenska Morgonbladet ett uttalande av den tyske kavallerigeneralen von Bernhardi. Kriget hade kallats något ont, hade han sagt. Men det kunde inte utan vidare ses som onda makters spel. Man fick inte bara se till våldet utan också till syftet med det. Kriget var enligt Bernhardis mening nödvändigt för framtidskridandet. Genom kriget utvecklades kroppsliga och andliga krafter. Därför var det tveksamt om man skulle arbeta för fred till varje pris. Det kunde inte vara rätt. Det fanns ideella värden, för vilka man måste offra liv och egendom. Kriget visade hur värdelösa de materiella värdena var. Jesus hade ju också sagt att han inte kommit för att sända frid på jorden.³³ Bernhardi hade 1912 väckt uppmärksamhet med en bok som hette "Deutschland und der nächste Krieg", vilken ansågs som exempel på tysk maktfilosofi. Man såg den också som ett bevis på Tysklands aggressivitet. Bernhardi och andra tyska skribenter, som såg kriget som en nödvändig förutsättning för den mänskliga utvecklingen, stod indirekt under påverkan av Darwin. Fred hotade utvecklingen och var därför en omoralisk företeelse. Även om sådana tankar framför allt odlades i Tyskland förekom de också på engelsk-språkigt område. Framför allt en del höga militärer i England och USA såg kriget som något positivt för människorna.

Någon vecka senare berättades om den svenske löjtnant, som i ett av stormaktstidens krig med 20 svenska soldater försvarat en by mot 800 polacker tills 100 svenskar kom till undsättning. Innan undsättningen kom, hade han hunnit att avvisa ett kapitulationserbjudande med orden "Jag är svensk soldat och förstår det intet och ger mig icke så länge jag har någon man igen och någon blodsdroppe är i mig".³⁴ Berättelsens syfte var att stärka försvarsviljan genom att hänvisa till ärorika minnen från gamla tiders slagfält. Repliken återgiven i ålderdomlig formulering tjänade till att väcka det förflutna till liv och stärka samhörigheten bakåt.

Ett försök till en balanserad och principiell syn på kriget svarade professor Waldemar Rudin för i en artikel i Sanningsvittnet. Han såg kriget som en uppenbarelse av det onda i världen. Men det var också ett medel i Guds världsstyrelse. Det var inte skapat eller önskat av Gud, men han lät det tjäna gudomliga syften. Det kunde också ses som en gudsdom. Ur trossynpunkt kunde man se det som "födslovåndor" inför Guds rikes ankomst. Artikeln innehöll till sist tanken att kärleken kunde finnas med i bilden av kriget. Man försvarade hem, familj och tro. Trots denna sista synpunkt måste man ha förståelse för dem, vilka av samvetsskäl inte kunde gripa till vapen. Några kanske måste bli martyrer för att föra fram fredssaken.³⁵

När Norberg återkom i frågan, var han inte lika angelägen som Rudin att

hålla Gud utanför. Det var vänsterpressen, menade han, som försökte göra Gud neutral i fråga om kriget. Att man ville göra Gud neutral hängde samman med att han enligt vänsterns uppfattning inte hade något med världshändelserna att skaffa. Man ville slippa se kriget som en Guds dom över folken. Den som ville läsa sin Bibel rätt, skulle dock finna det omöjligt att frånta Gud ansvaret för det som skedde. Vem var det som befallde Josua att kriga? frågade han. Svaret fanns i Josuaboken kapitel 1 och 11:18. Gud befallde Josua. Vidare hänvisade Norberg till 1 Sam 15:2, 3 och Jer 47:6, 7. Gud stod bakom även anfallskrig. I NT fanns inget som motsade detta enligt Norberg. Tvärtom bekräftade Hebr 11:34 de gammaltestamentliga utsagorna. När lastbarheten nådde en viss gräns, så att den hotade folkens bestånd, släppte Gud floden lös och lät synden straffa sig själv.³⁶ Än en gång användes berättande text som norm för kristet handlande. Den vänsterpress, som ville frita Gud från ansvar, beskyllde i agitatoriskt syfte de rika och mäktiga för att ha åstadkommit kriget. Men, frågade Norberg, vart hade de rikas och mäktigas pengar tagit vägen vid Antwerpens fall? Författaren kunde inte nog förvåna sig över samvetslösheten hos dem, vilka i partipolitiskt intresse inbillade allmänheten (som förutsattes sakna möjlighet att sätta sig in i och förstå sammanhangen), att det skulle vara ett klassintresse att få krig till stånd. Tvärtom hade det varit ett gemensamt nationalintresse, som förmått ansvarskännande regeringar att gripa till vapen. Krig skulle ha brutit ut oftare, om inte Gud hade stått i vägen. Denna gång hade Gud bjudit kriget att komma. Därför hade diplomatiska ansträngningar att undvika det misslyckats. Ingen vann på krig. Också "segraren" förlorade. Nu hade man skyllet på nationalismen, men inte heller "kosmopolitismen" skulle ha kunnat hindra kriget. Man fick aldrig släppa tron på Guds ingripande, även då man inte förstod hans handlande, manade Norberg till sist.³⁷

Vid ett predikantmöte i Alvesta i november 1914 var ett av överläggningsämnena "Är krig en Djävulens gärning eller sänds det för att tukta Guds folk?" Man hade naturligtvis olika uppfattningar. Krigets orsaker var dock att söka i människors ondska, ansåg man. Enligt referatet var man enig om en sak, nämligen att "Gud använt kriget som ett medel till folkens tuktan".³⁸

Tanken på kriget som en Guds tuktan har vi tidigare mött hos flera, bl. a. hos Waldenström och Norberg. Reaktionen från Jönköping mot Barnavännens agerande var av allt att döma ganska unik. I tillgängliga källor kan inte någon opposition mot ledargruppens linje skönjas i övrigt. Sekreteraren för ungdomsarbetet inom SMF, Axel Andersson, skulle sedermera uttrycka andra uppfattningar. Han skulle bli en av samfundets mest omstridda men också samlande ledare. I hans privata korrespondens finns mellan ett par brev daterade den 23 november 1914 och 12 januari 1915 ett manuskript till ett uttåg till SMF:s ungdom. Troligen kom det till på hösten 1914, kanske före det första av de två omgivande breven. Uttåget började med konstaterandet att kriget nu hade kommit. Det var skam över dem som i den situationen

skulle svika fosterlandet. I stället skulle man göra sin plikt. Vad detta innebar framgick inte klart av texten. Läsaren fick dock tips om att han/hon kunde utbilda sig i sjukvård eller arbeta med andra praktiska uppgifter. Uppropet var undertecknat av J P Norberg, E A Nilsson, Aug. Rosén och Axel Andersson.³⁹ Nilsson hörde till de riksdagsmän mot vilka Waldenströms onåd riktats på sommaren innan. Norberg var Waldenströms meningsfrände i fråga om försvaret. Andersson och Rosén hade ännu inte haft anledning att bekänna var de stod i försvarsfrågan. Troligen var det olikheter i uppfattning hos dokumentets undertecknare, som låg bakom upppropets allmänna formulering. Uppropets syfte måste enbart ha varit att mana till lugn och solidaritet i allmänhet.

J Rinman, missions- och skolman, verksam inom EFS, erinrade om att man inte endast i kyrkohistorien skall lyssna till Guds röst. Även i den vanliga historien måste man höra efter vad Gud ville säga genom det som hände.⁴⁰ Göteborgs Veckotidning uppfattade en varning i det samtida skeendet i Finland, där man börjat förryska förvaltningen. Ofta värdesatte man friheten först när det var för sent, skrev man med adress till dem, som inte tog så allvarligt på försvarsfrågan.⁴¹ I början av december granskade man i Vecko Posten vad som ansetts vara orsaken till kriget. Man hade tidigare talat om de germanska folkens kamp mot panslavismen. Att det inte var den verkliga krigsorsaken hade framgått av att germanerna allierat sig med turkarna. En annan förklaring till krigsutbrottet var religiös. Gud hade släppt lös de mänskliga lidelserna, eftersom människorna dyrkat det skapade i stället för skaparen (Rom 1). Detta gällde flera av de krigförande länderna. Tyskland, Luthers och Melanchthons land, hade ersatt kristendomen med materialism och bibelkritik. I Frankrike hade man dödat calvinister tidigare och nu hade man blivit ateistisk. England hade behållit kristna sedvänjor, men var fanns den calvinska andan från Cromwells och puritanernas tid? Nu hade man Darwin och bibelkritik. Ryssland såg ut som om man hade kristen religion men det var mest ceremonier. I alla länderna hade man haft möjligheten till en rätt tro, eftersom man hade haft Bibeln. Dagsläget gjorde missionen nödvändigare än någonsin, ty om nationerna vore kristna skulle krig emellan dem inte komma ifråga.⁴² Uppfattningarna om kriget som vi mött hittills har varit följande: Kriget var sänt av Gud, som bestämde suveränt över både krig och fred. Att ifrågasätta det var detsamma som att ifrågasätta Guds allmakt. Kriget var ett straff för människors synd. Förutom i *Budbäraren* mötte vi denna tanke hos Norberg och Waldenström. Enligt en annan uppfattning var kriget en följd av människors ondska. På sin höjd kunde Gud ha tillåtit det men inte stått bakom det. *Budbäraren* och EFS stod för konservativa idéer under det att *Vecko Posten* hävdade de liberala. SMF:s ledande män stod alltför nära EFS.

Krigsutbrottet tycktes ha bekräftat försvarsvännernas tidigare tal om de ris-ker situationen i världen innebar för landet. Liksom tidigare vid unionsupp-lösningen blev en ny uppslutning kring nationella värden följden. Gustav Mosesson sade i ett föredrag att Fosterlandet var den största gåvan och räk-nade upp allt vad det hade att ge i fråga om värden i naturen, i folket, i fråga om frihet och kultur. För sitt fosterland måste man göra en insats.⁴³ Dessa tankar känns igen från tidigare fosterländska föredrag och artiklar, bl a av Hjärne, Sundbärg och Waldenström. Sammanhållning kring gemensamma nationella värden blev naturlig i kristiden. Fäderneslandet ansågs värt stora uppoftningar och "vi skola sträfvä efter att visa oss som fäderneslandets vär-diga söner och döttrar". De kristnas uppgift bestod i att dela ansvaret, hålla samman och söka Gud.⁴⁴

Manligt fosterländskt var också det brev Mosesson skrev till Svenska Mor-gonbladets läsare från sin post i kustbevakningen. "Mausergeväret är laddat och bajonetten påskruvad. Kikaren ligger till hands och blicken går öfver den vackra fjärden- - Mer än en landstormsman håller under nattens timmar hårt om gevärspipan och lyfter sitt sinne i bön för konung och fädernesland till honom som styrer folkens öden." I vakttjänsten fanns inte rum för oman-lig klagan utan man gjorde sin plikt i gott kamratskap.⁴⁵ I brevet fanns flera av de kända nationalistiska inslagen, det vackra landet, kärleken till kung och fädernesland och tron på att Gud ledde folkens öden. Mosesson säger i sina memoarer att han från sin ungdom varit försvarsvän och betraktat "ett fritt fosterland som den största jordiska tillgång ett folk äger".⁴⁶ Mosesson hörde till dem inom SMF som delade Waldenströms åsikter i fråga om foster-land och försvar och tycks ha ägt Waldenströms förtroende i flera samman-hang. Sin politiska verksamhet ägnade han i övrigt de liberala idéerna.

Manfred Björkquist höll under sommaren och hösten 1914 föredrag om kristendom och nationalism, som tillsammans med ett par andra artiklar pub-licerades i oktober i en skrift med titeln "Kyrkan, kriget och nationalismen". Björkquist skiljer i sin utläggning av bergspredikan på den etik, som han an-såg gälla enskilda kristna, och etiken för samhället. Kärleken till nästan var inte skäl till att svika fosterlandet. Man hade inte rätt att "ens i kärlek skän-ka bort Sverige, ty det tillhör oss icke".⁴⁷ Att arbeta för försvaret var att arbe-ta för Gud. Man vördade "Guds Sverige", vilket man fått till låns.⁴⁸ Det kristliga behövde det nationella, liksom det nationella behövde det kristliga. Kristendom utan engagemang för nationen blev för trång. Väckelsens män-niska levde i ett "rent andaktslif, men hon lefde alltför litet ett nationellt er-öfrarelif". Man måste därför engagera sig för nationens väl.⁴⁹ Kyrkan skulle värna mänsklighetens och individens men också *det nationella väsendets, fol-kandens rätt*. "Kyrkan skulle vara nationens samvete".⁵⁰ Sommarens före-läsungsverksamhet liksom utgivningen av skriften tyder på att man fort-

farande, trots nationell samling i krigets skugga, måste fortsätta att motivera nationalistiska tankegångar och klarlägga deras relationer till kristendom och kyrka. Till dem som inte reservationslöst ville låta sig ryckas med av de nationalistiska strömningarna hörde fortfarande *Vecko Posten*. Den ville inte låta fosterlandskärleken rättfärdiga allt. I en översikt över krigshändelserna kom man in på Belgiens öde, över vilket alla förfärades. Tyske kejsaren hade kunnat hejda våldet, men i stället hade han välsignat det. Barbariet som utövats jämfördes av *Vecko Posten* med vikingarnas bärsärkarraseri.⁵¹ Det var därför helt i linje med tidningens hållning som Karl A Lundén skrev om den kristnes förhållande till sitt fädernesland. Han talade för en annorlunda fosterlandskärlek än den Björkquist talade för. Det var meningslöst att säga, att en kristen skall älska sitt fosterland. En kristen gör det. Men kärleken till fosterlandet var ingen berusad nationalism. En kristen var medveten om att hans fosterland låg på ett högre plan, utan att han för den skull blev sämre medborgare i denna värld. Sättet att bevisa denna fosterlandskärlek bestod i ödmjukhet och förståelse för andra partiers talesmän. Plikterna i försvaret fyllde den kristne utan överdriven tro på nyttan av det. Den krigiska anden var honom främmande. Den kristne blev lättare "fredsfår" än krigsfantast. Trots att den kristne visste att han kämpade för en utopi, var hans mål att skapa fred på jorden. Att bedja för kung och överhet var inget partimärke.⁵² Med det sista antydde att inte endast högern kunde önska kungen gott.

Göteborgs Veckotidning oroade sig för att Sverige kanske över huvud taget inte hade någon framtid. Kriget väntade man skulle ta slut efter ett år. Men efter det stora kriget var risken för Sverige stor. När stormakterna skulle göra upp räkningen efter kriget skulle "skiljemynt" komma att behövas. Det var det som var faran för småstaterna. Ockupation eller delning av landet var att vänta. Det var signaturen JN, som stod för sådana funderingar. JN kan tänkas vara J P Norberg, som ofta medverkade i tidningen. Han brukade å andra sidan vanligen skriva ut sitt namn. Vem författaren än var så ville han framhålla nödvändigheten av att vara realist och se dessa framtidsutsikter för sig. Det var inte krigshets. Men Herren krävde vaksamhet och när stormen skulle bryta lös, gällde det att hålla sig till Herren. Nu hade man ställt krav på rätt att få bestämma i eget hus. Man hade varnat för en personlig kungamakt. Att Gud visste bäst hade man inte insett. Nu hade Gud lyft sin blottade hand mot ett otacksamt folk. Gud ville åstadkomma ett nationellt uppvaknande. Det var fel att göra såsom några gjorde, att uppegga massorna att söka det överflöd, som förledde andra till lastbarhet.⁵³ Det var, uttryckt i klartext, de liberala och socialistiska politikernas verksamhet, som hade dragit Sverige inför Guds blottade arm. Trots detta såg man en ljusning i situationen, när den Hammarskjöldska regeringens förslag till försvarets ordnande accepterats.⁵⁴ Inget i det JN skrev strider mot det vi f. ö. vet om J P Norbergs åsikter. Emil Berglund hade tidigare under året uttryckt liknande farhågor. Bristen på nationell känsla hade gjort den politiska situationen far-

lig. Ett positivt beslut i försvarsfrågan räckte inte till för att rädda situationen.⁵⁵

Svenskheten var ofta långt ifrån neutral. Den rymde en stor portion tyskvänlighet. Detta gällde i hög grad Waldenströms inställning. Det framgår av hans egna uttalanden men även av berättelser från hans nära medarbetare. En av dessa var hans sekreterare, Ragnar Tomson, som i början av kriget vid ett tillfälle i samband med tyska motgångar hörde Waldenström lågmält bedja om Guds hjälp åt tyskarna.⁵⁶ Trots alla reservationer för minnesfel från Tomsons sida kan man inte tro att han minns andemeningen i Waldenströms bön alldeles fel. Waldenströms tyskvänlighet var på intet sätt unik. Förutom att den delades av landets ledande militära och byråkratiska kretsar delades den av såväl Svenska Morgonbladet som Ansgarii Posten. Båda dessa tidningar uttalade sig för centralmakterna, i synnerhet för Tyskland, och gav utrymme åt tyskvänliga uttalanden från personer utanför redaktionerna. Detta hände trots att chefen för utrikesdepartementets pressbyrå i publicistklubben den 25 september betonade pressens ansvar under kriget och manade till balanserad journalistik. Han påminde om hur noga man i de krigförande länderna följde de neutrala ländernas press.⁵⁷ Åtminstone Svenska Morgonbladet borde ha haft kännedom om utrikesdepartementets önskan. Mot senare delen av kriget blev problemet aktuellt för de båda tidningarna.

f Den kristne och vapenbruk

Diskussionen om vapenvägran dominerade inte spalterna vid tiden närmast efter krigsutbrottet. Men baptistpastorn K A Modén hade synpunkter i frågan, som inte var traditionellt baptistiska. Han påpekade svårigheterna med att både älska sin nästa och att vara överheten underdånig. I fred fanns ingen motsättning mellan dessa förmaningar, men i krig upplevdes pliktollisionen. NT:s ideal var en mänsklig gemenskap präglad av kärlek. I krig krävdes att man skulle bruka vapen mot sin medmänniska. Modén påpekade att man även i fred fängslade människor. Det var inte kristligt men nödvändigt för att skydda. Så kunde man även se kriget. Det var nödvändigt för att skydda. Och då måste också kristna ställa upp. Vapenvägran kunde förstås och vara motiverad, om kriget börjades av en orättfärdig orsak. Längtan efter fred fanns bland alla folk, men fred skulle inte bli möjlig förrän rättfärdigheten brett ut sig över jorden. Då skulle också pliktollisionen försvinna.⁵⁸

Sedan kriget pågått några månader blev tankeutbytet om de med kriget förknippade etiska frågorna livligare. Enligt Gustav Mosessons minnesanteckningar ägnade Waldenström uteslutande "sina sista år åt missionens värv".⁵⁹ Det skall framgå av det följande att det påståendet inte är helt riktigt. Det var Waldenström som i november drog igång debatt genom att i Svenska Morgonbladet skriva en ledare om "Krig och kristen tro". Han var inte förvånad över att de fanns, vilka vägrade att göra krigstjänst och mo-

tiverade sin vägran med att hänvisa till budet "du skall icke dräpa". Enligt Waldenströms uppfattning hade emellertid detta bud inte med krig att göra. Samme Gud som hade givit det budet hade också befallt sitt folk att kriga. Waldenström bestyrkte detta med exempel från GT. Han väntade sig invändningen att detta gällde i GT:s tid men inte i NT:s. Där hade man bergspredikan att hålla sig till. Waldenström bemötte den tänkta invändningen med att Johannes döparen inte förbjöd soldaterna, som kom till honom, att fortsätta med sitt yrke. Vidare hänvisade han till att en officer i romersk tjänst togs som exempel på en man med tro. Visst förekom det onödigt våld i krig. Å andra sidan främjades även ridderligheten. Exempel på ädelmod mot besegrade fiender hämtades från båda sidor.⁶⁰

Waldenströms syn på krigsmännens ridderlighet hörde inte hemma i det moderna krigets miljö. Men det är viktigt att lägga märke till hur Waldenström sökte exemplen på ridderlighet från båda de stridande lägren trots att han inte var neutral.

Även om det dröjde kom så småningom ett svar på Waldenströms artikel. Det var en av SMF:s ungdomssekreterare, senare lärare vid samfundets teologiska seminarium i Lidingö, Bruno Nyström, som dristade sig att ställa några frågor till Waldenström. Han började med att påpeka att Waldenström inte gjort någon skillnad på anfalls- och försvarskrig. Nu frågade han: Kunde anfallskrig försvaras med exempel från GT? Kunde Israels förhållande till grannfolken utan vidare jämföras med förhållandet mellan s. k. kristna nationer? Kunde något av de krigande folken kallas Guds egendomsfolk? Om femte budet (budet om dräpande) inte gällde krig, var gick gränsen för dess giltighet? Johannes döparen förbjöd inte soldaterna att kriga men att plundra. Vad skulle han då säga om det pågående kriget, där plundring och förstörelse förekom? Hur skulle man förstå Pauli uppmaning att fly allt, som var ont? Hur skulle man förstå Jesu uppmaning till Petrus att sticka svärdet i skidan och motiveringen "ty alla som tager till svärd skall med svärd förgås"? Hade man rätt att tro, att Gud accepterade kriget, därför att inga direkta uttalanden mot krig finns i Bibeln? Nyström slutade sin långa frågelista med en försäkran att han frågat endast för att få problemet belyst även ur de uppräknade synpunkterna. Att ställa dessa frågor till den åldrande men fortfarande fullt aktive Waldenström, vars auktoritet på de flesta områden ännu var oantastad, var ett djärvt företag av en ung akademiker. Han måste ha haft i minne hur Waldenström ett drygt halvår tidigare tagit itu med de liberala riksdagsmännen och politikerna inom samfundet.

Nyström fick svar samtidigt som hans frågor infördes i Svenska Morgonbladet. Waldenström svarade för det första att det inte ankom på den enskilde soldaten att avgöra om det var anfall eller försvar han var engagerad i. I det pågående kriget försvarade sig alla. GT innehöll exempel, som visade, att även anfallskrig kunde vara förenliga med Guds vilja. Nyströms fråga om något av de krigförande folken kunde kallas Guds egendomsfolk kommente-

rades bara med att något sådant fanns inte stöd för i Bibeln. Men Bibeln berättade om hur Gud använde Israel för att tukta grannfolken, liksom han använde grannfolkens härjningar för att tukta Israel ibland. Beträffande gränsen mellan krig och plundring menade sig Waldenström veta att krigen på romartiden varit sjufalt värre än samtidens krig. Och den kristne kunde genom sitt deltagande i kriget få tillfälle att visa sitt ädelmod. Om Gud befallde krig och lovade seger, så ville han det, fastslog Waldenström.⁶¹ Nyström var inte helt nöjd med svaren han fått. Han kom igen några dagar senare. Han beklagade att skrivandet kunde uppfattas som polemik. Men han vidhöll att det var omöjligt att med exempel från GT bevisa att kristen tro och krig kunde förenas. Tvärtom fanns det även i GT ord, som talade emot kriget. Ett sådant var Guds ord till David, då han förbjöd honom att bygga tempel i Jerusalem med motiveringen "Du har utgjutit så mycket blod på jorden i min åsyn".⁶² När Waldenström i sin tur återkom, sade han, att i hela Bibeln, både i GT och NT, talas det om en tid utan krig. Men det var inte i den tiden man levde 1914. Om krig och kristen tro inte kunde förenas, skulle Guds rike vara stängt för alla stridsmän. Det fann Waldenström vara en omöjlig tanke. Han sade sig dock ha förståelse för dem, som vägrade krigstjänst. De måste ta på sig martyriet för det som de ansåg vara rätt. Det ohyggliga låg inte i kriget, Guds dom, utan i synden, som gjort det nödvändigt.

I samma nummer av tidningen, som inrymde Waldenströms sista inlägg, förekom en intervju med en österrikare, som deltagit i kriget under fyra och en halv månad. Han bodde annars i Sundbyberg. Nu hade han återvänt till Sverige efter att ha blivit sårad. För tidningen uttalade han sin belåtenhet över att ha fått göra sin insats, även om han inte blivit hjälte.⁶³ Med den intervjun strök Svenska Morgonbladet under hur viktigt det var att göra sin plikt också på slagfältet. Bättre kunde Waldenströms undervisning inte avslutas.

I slutet av året tog predikanten i Karlstads missionsförsamling, August Rosén, till orda. Det skedde i form av en insändare i Ansgarii Posten. I den framgick det klart att han inte delade åsikt med Norberg och Waldenström. En kristen skulle inte acceptera världen sådan den var. I stället skulle den kristne se hur världen borde vara. Kristna i England och Tyskland hade ansvar för kriget, eftersom de inte protesterat mot det. Rosén rekommenderade olydnad, om överheten skulle kräva något, som stred mot samvetet. Han tänkte sig in i hur det skulle ha varit om han levt på medeltiden och mobiliserats för att bekriega waldensare. Rosén fick svar av signaturen KO (troligen Karl Otto), som menade att oppositionen mot överheten gått för långt, då man buade åt dem som bad för fosterlandet.⁶⁴ Vilka konkreta händelser KO anspelade på är oklart.

Opinionsyttringarna inom SMF under den första krigshösten handlade, i den mån de inte var rent politiska, mest om hur man skulle förstå kriget i ljuset av kristen tro. I mindre utsträckning handlade debatten om hur man som kristen skulle förhålla sig till kriget. Bruno Nyström och Rosén förde in tan-

karna i den riktningen. Enligt den syn på Gud och fosterlandet som Norberg och Waldenström företrädde var den enskildes förhållningssätt enkelt. Man skulle lyda överheten och gå ut i krig om så krävdes. För Nyström och Rosén var den enskildes ställningstagande inte lika självklart. De kunde inte låta nationens krav gå före kärleksbudets. Den enskildes ställningstagande skulle komma att aktualiseras under det nya året.

2 När nyhetens obehag försvunnit

a Fredsarbete

I början av januari 1915 hölls ett fredsmöte i missionskyrkan i Kristinehamn. Det var arrangerat av godtemplarna, men missionsförsamlingen hade alltså upplåtit lokal. Riksdagsman K A Nilsson, nykterhetsman och ledamot av Ansgariiföreningens styrelse, höll inledningsanförandet. Han efterlyste kyrkornas deltagande i fredsarbetet. Mötets huvudtalare skulle ha varit riksdagsman E A Nilsson, men han hade fått förhinder. I stället hade Carl Sundblad från SFSF fått åta sig uppgiften. I sitt anförande sade Sundblad att krig var brottsligt och att själva förberedelserna för krig (såsom t.ex. vapentillverkning) var farliga. När kristendomen skulle börja praktiseras, skulle kriget försvinna. En folkrörelse för fred var nödvändig. Även kungar var känsliga för folkopinionen. Det gällde därför att stärka fredsopinionen och inte ge efter för militarismen i framtiden.¹ Krig var alltså enligt Sundblad oförenligt med kristendom. Att fredligt umgänge mellan nationerna skulle bli följden om de kristna tog sin tro på allvar, var en tanke som vi mött i bl a *Vecko Postens* artikel om missionen. Sundblads åsikter var naturligtvis inte särskilt uppseendeväckande, eftersom han var känd som fredsarbetare. Det är däremot värt att lägga märke till att K A Nilsson efterlyste kyrkornas medverkan i fredsarbetet. Några år senare, strax före sin död, valdes han in svenska kommittén av Världsförbundet för mellanfolkligt samförstånd genom kyrkosamfunden. Han hade viljan att engagera kyrkorna i fredsarbetet men genom sin för tidiga bortgång fick han aldrig tillfälle till det.

Waldenström uttryckte i pressen sin glädje över att landet hade fred. Han berättade att han vid ett besök hos kungen av denne hade blivit uppmanad att mana till bön för fred, eftersom faran för Sverige ännu inte var överstånden. Waldenström manade också till förbön för kungen och till tacksamhet för att Sveriges försvar ännu inte kostade mer än pengar.² Freden värderades alltså för att den var bra för Sverige. Att arbeta för fred för fredens egen skull var inte aktuellt.

b Neutraliteten

Carl Johan Engvall, SMF:s förste missionär i Belgiska Kongo, hade av hälsoskäl fått avbryta sin missionverksamhet i Afrika efter endast tre månaders arbete där. I Ryssland och Finland hade han arbetat bland sjömän. Under ti-

den 1896-1911 hade han förestått den skandinaviska West-End missionen i London. Efter tiden i London hade han haft uppgifter bland skandinaver i Kanada.³ Till skillnad från Waldenström hade han alltså sina internationella kontakter nästan uteslutande på entente-sidan. När han yttrade sig om kriget i offentliga sammanhang, uttalade han sig på ett sätt som avvek från det i SMF:s ledande kretsar vanliga. Då han i januari 1915 publicerade "några tankar om kriget" i Ansgarii Posten, ansåg sig redaktionen nödgad att i en not anmärka att Engvalls sympatier låg hos engelsmännen. En svensk i Tyskland skulle på motsvarande sätt ha uttryckt sin sympati för Tyskland. Engvall såg krigets ursprung i Versaillesfreden 1871. England hade inte haft någon avsikt att börja krig 1914. Tysklands kejsare hade däremot funnit tidpunkten lämplig, eftersom upprustningen av hans krigsmakt då var färdig. Engvall berättade att vänner hade uppmanat honom att be för tysk seger. Själv ansåg han det omöjligt att tänka sig att preusseri skulle segra över den friaste av alla stormakter.⁴ Waldenström hade därmed mött avvikande meningar inom sitt samfund inte endast i fråga om kriget utan även i fråga om utrikespolitisk orientering. Om Waldenström stod nära kungahuset, byråkratin, militären och delar av Hammarskjölds ministär i det avseendet, kan man säga att Engvall stod närmare de intressen, som i fråga om utrikespolitisk inriktning företrädde av så skilda grupper som bank- och industrikretsar och delar av arbetarrörelsen.⁵

Predikanterna på västkusten gav Svenska Morgonbladet sitt stöd i samband med sitt predikantmöte i Göteborg på hösten 1915. Där frågade man sig om det var rätt av de troende att förkasta en kristlig tidning, därför att den hade en viss politisk färg. Predikant Ögren inledde samtalet. Både han och de församlade kom fram till att det inte var rätt. Religionen måste alltid gå före politiken. Att ersätta en kristlig tidning med en okristlig var alltid fel. De okristliga tidningarna kunde tala för en politik man gillade men samtidigt tala emot religionen.⁶ Detta för Morgonbladet och "waldenströmsgruppen" i SMF:s ledning positiva uttalande kom till i ett område där Göteborgs Vecko-tidning hade sin utgivning och spridning. Det har tidigare framgått att de två tidningarna ofta talade för samma ståndpunkter. Det var alltså ingen tillfällighet att Göteborgsområdets predikanter inte kunde acceptera aktionen mot Morgonbladet i samband med SMF:s generalkonferens året innan.

Diskussionen under sommaren kom delvis att handla om pressen och vad som skrevs. C J Engvall återkom till hur man i den kristna pressen skrev om de krigförande makterna. Han menade att Waldenström i olika sammanhang givit en alltför vacker bild av Tyskland, då han berättat om allt gott man fått därifrån. Man fick inte glömma, menade Engvall, att från England hade flera väckelser utgått och därifrån kom den Evangeliska Alliansen. Tyskland hade skänkt kristenheten nyteologi och tvivel på Guds ord.⁷ Engvalls artikel besvarades av Karl Otto, som påpekade att pietismen och herrnhutismen hade kommit från Tyskland. Mycket gott hade kommit från båda länderna.⁸ Även

Vecko Posten höjde sin röst mot vad den ansåg vara brist på neutralitet. Det gällde att se upp med krigspropagandan eftersom man lätt kunde suggereras och inte se hurdan verkligheten var. Neutraliteten måste vidmakthållas. Svensk press var alltför präglad av tyska intressen och en liten klick ville styra kung och regering i protysk riktning. Sympatier och antipatier måste stå tillbaka för neutralitetens krav.⁹ Vecko Postens liberala hållning framträdde också här. Den hade en meningsfrände i Engvall.

Engvalls kritik av Waldenströms englandsbild var inte den enda. Ingenjör Axel Welin, uppfinnare, konstruktör och senare i livet hederspresident i svenska handelskammaren i London, menade att svensk press gav en felaktig bild av England. Detta var till skada för svenskarna i London och för sjömansarbetet där. Welin var engagerad i detta arbete. Av Welins brev till Waldenström framgår att svenskarna i London i svenska tidningar framställdes som osjälvständiga och undfallande.¹⁰ I sitt svar påstod Waldenström att alla svenskar var upprörda över England, som egentligen inte haft något med kriget att göra från början men ändå blandat sig i det. Det var fel att påstå, som man hade gjort i England, att ämbetsmän och militärer var tyskvänliga under det att affärsvärlden i Sverige var engelskorienterad. Vidare ansåg Waldenström det löjligt av England att vilja krossa den tyska militarismen, när man själv lagt under sig stora delar av världen genom sin militära styrka.¹¹ Welin hade under täta resor till Tyskland i affärer kunnat konstatera, att där hade tekniskt kunnande och industriell utveckling satts på undantag genom kriget. Det vore hemskt om tyskarna skulle få hegemoni i Europa. Själv kände sig Welin plågad av att hans arbete skattats högre i Tyskland än i något annat land.¹² Waldenström hade vidare, enligt Welin, felbedömt Italien. Italienarna hade redan 1913 tänkt utträda ur trippelalliansen. England hade inte utövat någon press i det avseendet. Under påverkan av Gustav Steffen hade Welin trott på krigens betydelse för folkens utveckling. Nu kunde han bara se krigen som uttryck för människors koncentrerade ondska. Tiden erbjöd så mycket annat att kämpa emot att krigen kunde avskrivas.¹³ När Waldenström i mars 1916 åter skrev till Welin, uttalade han sin förvåning över Welins inställning till engelska neutralitetskränkningar mot Sverige.¹⁴ Waldenströms protyska hållning var uppenbar.

Så långt som de ledande högerideologerna Rudolf Kjellén och Adrian Molin gick dock inte Waldenström. Dessa önskade svenskt deltagande i kriget på tysk sida. Sverige skulle göra sin plikt som germanernas ledare i norr i kamp mot underlägsna raser.¹⁵ Gemensamt hade de dock en stark svensk nationalkänsla.

Svenska Morgonbladet hade sedan 1907 en ledarskribent, Teodor Telander, som inte bara var försvarsvän utan försvarsentusiast. Dessutom var han stark tyskvän till skillnad från den andre ledarskribenten J M Ollén. N P Ollén beklagar i sina memoarer att han inte tidigare skiljde Telander från sin uppgift. Under försvarsstriden och tiden därefter blev, enligt Ollén, Telan-

ders entusiasm alltför påtaglig. Men det hade inte varit möjligt att ingripa mot detta eftersom Morgonbladet hade stöd från Hugo Tamm och högerns pressfond. Dessutom stöddes Telanders linje av Waldenströms "starka försvarsintresse och tysksympati". Men den tid hade kommit då Telander måste avgå.¹⁶ Kanske var det ett tecken på den begynnande nyorienteringen att man på ledarplats tagit in en starkt antinationell artikel om en tysk bok vari man angrep den tyska hemmafrontens fiendehat. Det kunde naturligtvis också tolkas som tecken på tyskvänlighet. Den kunde visa hur tolerant och försonlig man var i Tyskland.¹⁷ För att det var fråga om en ansats till nyorientering talade att Waldenström vid denna tid var en åldrad man och inte helt frisk. Det är rimligt att tänka att han inte hade samma fasta grepp om Svenska Morgonbladets arbete som tidigare.

SMF:s ledare delade alltså inte endast i inrikespolitiken högerns åsikter utan även dess tyskvänlighet i utrikespolitiken. I den liberala oppositionens kritik av regeringens tyskvänlighet deltog även företrädare för arbetarrörelsen. Samfundsledningens ställningstagande gjorde att de liberala riksdagsmännens farhågor för att man avlägsnade sig från småfolket inte var obefogade. *Vecko Posten* har också här visat sig stå "till vänster". Göteborgs Veckotidning gav sitt stöd till Svenska Morgonbladets försvarsvänliga hållning. Tecken på nyorientering kunde skönjas i Morgonbladets spalter.

c Kristen nationalism

Vecko Posten, som aldrig greps av nationalistisk entusiasm, hade i senare delen av januari klippt en artikel från Svenska Dagbladet och återgivit den utan egna kommentarer, varför man kan utgå från att tidningen gjorde de framförda åsikterna till sina. Författaren skrev att patriotism och kristendom inte hörde ihop. Kristendomen fick inte bli ett bihang till patriotismen, då skulle den inte längre förbli kristendom. I krigstid tog man fram en gudsbild, som man i fredstid växt ifrån. Nu förekom det att kaisern bad till sin gud och engelsmännen till sin. Kristendomens kärna var uppgivande av det egna jaget, man satte någonting högre än jaget. Nu kunde man kämpa och dö för det egna landet, men man kunde inte ge Gud gudomlig dyrkan. Att acceptera principen att man skall stödja sitt land "i rätt och orätt" var att erkänna sig som ett djur. Det absurda i den rådande situationen var att båda de stridande parterna åberopade Gud. Trots detta var det inte självklart att det var fel att föra krig. Orätt måste både enskilda och stater stå emot. Kriget var ett fruktansvärt sätt att stå emot orätten, men det fanns inget annat. Kriget skapade en lidelse och en känsla för det onda som om det vore gott. Endast så kunde man förklara dess förekomst.¹⁸

Mer nationalistisk var distriktsföreståndare Fredrik Carlsson i ett föredrag vid ett ungdomsmöte i Åmål i mars 1915. Föredraget handlade om ungdomen och fosterlandet. Han vände sig mot dem som sade, att man inte hade

något fosterland, om man inte ägde gård eller jord. Landet var till för alla. Ungdomen borde lära känna fosterlandet. Där fanns naturtillgångar och det var vackert. Kungen och flaggan representerade staten och flaggan bar korset som en påminnelse om att Sverige var en kristen nation.¹⁹ Referatet av föredraget låter oss förstå att innehållet påminde om Waldenströms och Mosessons fosterländska anföranden. Man rörde sig med ett fosterländskt standardinnehåll. Föredraget avsåg att väcka nationella känslor. Försvarsfrågan berördes inte direkt.

N J Nordström, baptist, såg roten till krigets onda i nationalismen. Kristendomens roll i västvärlden var inte utspelad, men man måste räkna med att även andra ideologier präglade kulturen, trots att den kallades kristen. En sådan ideologi var nationalismen. Nationalismen användes för att beteckna "det slags skräflande och utmanande patriotism, som yttrar sig i en strävan att utvidga den egna statens gränser och maktområde utan att man vid denna expansion tar tillbörlig hänsyn till andra staters - - - intressen". Nationens storhet och makt var viktigast. För den måste allt offras. Men detta hade föga med fosterlandskärlek att göra, ansåg Nordström. Nationalismens förutsättning var filosofin "makt är rätt", även om detta inte förklarades öppet. En annan förutsättning var tanken på nationell ära och krigaräran som de högsta formerna av ära. Ärofulla insatser på andra områden än krigarens var inte betydelsefulla. Ur kristen synpunkt var det naturligt att se fosterlandskärleken som en viktig dygd. Men den kunde inte skjuta rättfärdighetskravet åt sidan. Åsidosättande av andras rätt var alltid okristligt. Vad ansåg då Nordström vara en nations rätt? Även om han inte ansåg sig ha ett fullständigt svar, var det två saker han ansåg viktiga: Självständighet och oberoende. Att värna denna rätt var en kristen plikt, men om överheten krävde mer måste man lyda Gud mer än människor. När det nationella intresset stred mot rätten stred det också mot kristendomen.²⁰ Även en berättigad nationalism måste veta sina gränser. Liknande tankar hyste August Bäckström. I hans klippsamling finns en artikel om krigen och dess orsaker. Artikeln är från 1915. Bäckström sade att nationalismen var en idé, som kom från GT. Mot GT ställde Bäckström Jesu lära. Jesus hade hävdade att alla människor var bröder, var de än bodde. Efter Bäckströms artikel hade redaktionen fört in en anmärkning, vari man framhöll att enligt redaktionens mening uteslöt inte nationalism och internationalism varandra.²¹

Svenska Morgonbladet kom också med en artikel i antinationell anda. I en ledare refererades en tysk bok utgiven i svensk översättning på Palmqvists förlag. Författaren till boken hette Fr W Foerster och boken handlade om Tysklands ungdom och världskriget. Enligt Morgonbladets referat talade författaren om att fiendehatet var mindre bland soldaterna i armén än bland människorna på avstånd från fronten i hemmiljön. Där hade ett starkt fiendehat eldats upp. Bokens författare uppmanade hela folket att se det goda även hos fienden. Visserligen var författaren övertygad om att Tyskland

hade angripits med orätt, men kriget såg han som ett Guds straff för att man dyrkat den materiella kulturen. Om folken vore kristna vore krig omöjliga. Uppmaningen löd: befria dig från nationalhatet, fyll dig med medkänsla. Frossande i antipatier var inte kristligt. Mänskligheten hade nått dithän att alla behövde varandra.¹⁷

d Krig och kristen tro

Frågan hur man som kristen uppfattar Guds förhållande till kriget engagerade allt fler skribenter. J P Linde frågade i februari "Hvarom vågar en kristen i denna tid bedja med afseende på världskriget?" I fem punkter tog han upp vad man fick bedja om. Dit hörde frid mellan folken, ödmjukhet och självkännedom, fortsatt fred för Sverige, att ett möjligen inbrytande krig i Sverige skulle bli till gagn för folket i andligt avseende. Till sist och framför allt skulle man bedja om att det pågående kriget i Europa skulle bli till Guds rikes utbredande. Det var däremot inte tillåtet att bedja om seger för den ena eller den andra parten, vars seger kunde anses önskvärd ur bedjarens synpunkt. Den enskilde bedjaren kunde inte förstå vems seger som skulle bli till mest gagn. Inte heller kunde han förstå Guds planer med folken eller Guds domslut.²² Det var i *Budbäraren* dessa synpunkter framfördes. Synpunkterna stämmer väl överens med det vi tidigare lärt känna i EFS-organet. Guds suveränitet i ledningen av folkens öden fick inte sättas i fråga.

I maj 1915 utbröt en mindre debatt i *Vecko Posten*. En icke namngiven broschyr, utgiven på Palmqvists förlag, hade irriterat John Ongman. Han hade plågats av att man med anledning av kriget velat försvara Guds handlande. Därmed hade man avsatt Gud från världsstyrelsen. Genom att göra så liknade man Jobs vänner, som velat försvara Gud inför Job. Krigets fasor fick inte ses kortsiktigt. Genom exempel från GT ville Ongman visa att även det till synes onda hade något gott med sig. Så följdes t ex både syndafloden och Josefs försäljning som slav till Egypten av välsignelser. Om kriget också kunde ses i evighetsperspektiv, skulle man se att om Gud inte tillåtit den straffdom över världen, som det innebar, skulle ännu fler ha gått förlorade än som nu blivit fallet. Man såg och hörde jämmer över krigets fasor men inte det som var ännu värre – synden. Kriget hade haft till följd att hundratals människor vaknat upp ur synden. Det var meningslöst att bedja om slut på kriget. Att det var Satan, som svarade för det onda i världen visste alla, men han fick bara göra det Gud tillät.²³

Jonas Billström bemötte Ongman. Ongman kunde väl inte mena, frågade han, att kriget var ett kraftigt frälsningsmedel. Grekerna hade varit förnuftigare. De hade trott på en speciell krigsgud, Ares, vilken också var "förbannelsens gud". Läran att kriget frälste var obiblisk. I syndafloden räddades de som fanns i arken – inga andra. Om kriget såsom Ongman sade vore en syndaflod, vore Gud inkonsekvent. Ongman replikerade i samma num-

mer att vedergällningen måste komma över Europa om Bibeln verkligen talade sanning. Lagen om sådd och skörd gällde. Europa hade haft evangelium i 2000 år men inte tagit vara på det.²⁴ I nästa nummer av Vecko Posten togs Ongmans tankar upp i ledaren. Däri sades att Ongmans jämförelse mellan syndafloden och kriget höll inte. I syndafloden utplånade Gud ett släkte. I kriget gisslade människorna sig själva. Det var möjligt att uthärda, därför att livet trots allt gick vidare på vissa områden. Det var högmod och nationalism, som låg bakom kriget. Kriget hade visat att man inte hade någon kultur att värna eller vara stolt över. Det hade uppenbarat ett barbari.²⁵ I juni 1915 skrev Karl Gasslander i Svenska Morgonbladet om hur en kristen borde betrakta kriget. Otrons människor anklagade Gud för kriget. Gasslander menade att kriget var människors onda verk och att Gud måste hållas utanför. Det betydde inte att Gud var isolerad från det som skedde. På botten av det onda måste "ligga gömd någon stor gudomlig kärleks mening". Gud skulle alltså inte ses som orsak till det som skedde, men han var med i det. När Gasslander sedan tog upp frågan hur en kristen skulle handla i förhållande till kriget, konstaterade han att en olöslig konflikt förelåg mellan plikterna mot fosterlandet och Jesu ord "I skolen icke stå emot en oförrätt". En avrustning skulle göra landet till en krigsskådeplats för andra. Ett rätt fredsarbete vore att omvända människor till Gud.²⁶ Liksom många andra såg Gasslander omvändelsen, väckelsen, som räddningen ur plikt-kollisionen och liksom Jonas Billström ville han inte så vaka över Guds allmakt att han tillskrev honom ansvaret för kriget.

Kristendom och krig togs också upp vid det frikyrkliga studentmötet vid månadsskiftet juni-juli 1915. Mötet hölls på Visingsö. Docent Emanuel Linderholm var föreläsare. Liksom många andra vi tidigare mött i denna framställning hänvisade Linderholm till att krig förekom i GT och att de fördes med Guds medgivande. Men Linderholm betonade att profeternas förkunnelse inte var enbart nationell liksom Jesus förkunnelse inte var det. Men Jesus och NT gjorde inte några klara uttalanden om stat och krig. NT hade ett religiöst budskap. Föreläsaren ansåg dock, trots bristen på klara besked i NT, att krig var oförenligt med kärleksbudet. Det var när kyrkan förbands med staten, som den sade ja till kriget. Luther hade talat om olika slags krig. Av dessa var endast försvarskrig acceptabelt. I argumenteringen kunde man inte använda enskilda bibelord för eller emot kriget. Men kärleken skulle göra kriget omöjligt. Innan kärleken fick makten skulle kriget fortsätta att finnas på grund av människors egen ondska. Massan var endast ytligt berörd av kristendomen och därför skulle krigen komma att finnas länge än. Den moderna freds rörelsen ansåg Linderholm vara naiv och utopisk. Fortfarande gällde att anfallskrig var förkastligt och att försvarskrig var en plikt. I försvarskriget borde en kristen soldat kunna deltaga. Det var alltså inte kristendomens fel att krig förekom, men det var kristendomens uppgift att humanisera kriget. I det pågående kriget slog kristna värderingar igenom i sättet att

behandla krigsfångar.²⁷ Mer entydigt ville Waldenström ge Gud ansvaret för allt när han i augusti tog till orda i fråga om kriget och de kristna. Jesu ord i Lk 21:23 "Men ve dem som äro havande och de som giva di i de dagarna! Ty stor nöd skall vara på jorden och vrede över detta folk", talade ju om Guds vrede över judarna. Detta gällde även Mt 22:7 "Men när kungen hörde detta vart han vred och sände sina härar och förgjorde dessa dräpare och brände upp deras stad". I det senare bibelordet talas det om att det var härar, som verkställde Guds straff och resultatet blev brända städer. Beskrivningen passade bra på vad som hände i krigshärjade områden. Waldenström fortsatte med att hänvisa till att den kristne fick vända sig till Gud för att få hjälp.²⁸

I Sanningsvittnet återkom Waldenström till samma ämne. Även där framställde han kriget som Guds straff. Människor frågade i det rådande läget om man kunde tro på en rättfärdig Gud. Men om man släppte den tron skulle allt bara bli ännu hemskare. Hemsökelsen skulle då endast verka förhärkelse. Hur skulle man få slut på kriget? Liksom i den tidigare artikeln fastslog författaren att varken människorna eller Djävulen vore något att vända sig till. Bara Gud kunde hjälpa. Men skulle då Guds domar kunna ändras? Ja, exemplen från Abrahams förbön för Sodom och berättelsen om Jona och Nineve visade detta. Predikanterna borde inte försumma att tala om hur allvarliga Guds domar var. Det var viktigt att man i Sverige tog varning av andras olyckor.²⁹ Waldenströms hänvisningar till GT kan förvåna, eftersom han allmänt uppfattats som mycket evangelisk. Det hänger ihop med hans bibelsyn. Waldenström talade om Bibelns två delar som lag och evangelium. Bådadera fanns i såväl GT som NT. Det var lag och evangelium man skulle skilja på och inte GT och NT.

Efter individuella meningsyttringar kom kollektiva. Vid ett predikantmöte i Rättvik på sommaren hade man frågat sig om kristendomens internationella karaktär egentligen inte stod i strid mot de nationella och fosterländska intressena. Kristendomens uppgift var ju att försona alla människor och "göra dem till ett". Trots detta hade man rätt att älska sitt hem och sitt fosterland.³⁰ Även samfund i neutrala länder fick upprop med bön om förståelse från de krigförande. Predikantmötets frågeställningar kan härröra från tveksamhet man känt inför de proklamationer de krigförande stödde sina militära företag med.³¹ Direkt oroliga för att ge Gud skulden för kriget var man inom predikantförbundet i Värmland-Dalslands distrikt av SMF, som vid sitt predikantmöte ställde frågan om det över huvud taget var rätt att bedja Gud om fred. Någon hade i en tidningsartikel sagt att det var risk för missförstånd om man gjorde det. Att bedja Gud om fred skulle lätt kunna förleda människor att tro att kriget kom från Gud. För det andra skulle människor kunna tro att Gud inte hör bön om man bad om fred och kriget ändå fortsatte. Predikanternas samtal ledde dock till slutsatsen att man hade både rättighet och skyldighet att be Gud om fred. Man fick ju be om hälsa, när man var sjuk. Om man då inte blev frisk förlorade man ändå inte tron.³²

I tanken på Gud som far till många olika barn sökte Axel Andersson lösningen på problemet om Gud och kriget. Han anknöt till det kristna kärleksbudet, när han den 17 oktober höll föredrag i missionskyrkan i Kristinehamn. Ämnet var "Krig och kristendom". Andersson betonade att man med enkla bibelcitater inte kunde få klarhet i frågan. Inte heller kunde man bara resonera som så, att en hederlig man måste ha rätt att försvara sig. Det förutsatte att endast den ena parten var hederlig. Men i krig hade båda parter alltid skuld. Det var i stället fråga om krigets väsen å ena sidan och kristendomens väsen å den andra. Kristendomens innebörd var kärlek och tro. Gud är kärlek. Hur kunde han då tillåta krig? Man kunde se Gud som en far, menade Andersson, och människosläktet som hans barn. Olika krav ställs på olika barn i olika åldrar. Den tid skulle komma, då man skulle se den innevarande tiden som mörk. Utvecklingen gick framåt. Argumenten för krig var hämtade från judendomens tidsålder och inte från den messianska tiden. För en del människor kunde krig och kristendom förenas. För andra var detta omöjligt. Så småningom skulle dock krig och kristendom bli omöjliga att förena. I dagsläget fick man inte döma varandra om man intog olika ståndpunkter i denna fråga.³³

e Den kristne och vapenbruk

Bruno Nyströms frågor och August Rosens insändare i Svenska Morgonbladet i december 1914 var i fråga om sitt innehåll ett par dittills inte så vanliga bidrag till diskussionen om kriget. Men ännu spetsigare uttalade sig en av SMF:s evangelister om försvarsmakten. Uttalandet, som inte återfunnits i källorna, väckte en icke önskad uppmärksamhet. Trots att han inte nämns vid namn i SMF:s protokoll torde det vara ganska säkert att det var den i vida frikyrkliga kretsar kände evangelisten Josef Roth.³⁴ Han hade börjat sin offentliga verksamhet inom KFUM och kom senare att arbeta aktivt inom SMF:s ungdomsarbete. I självbiografiska anteckningar har han berättat hur han efter kontakter med Albert Wickman, "vita generalen", och David Petander drogs mot en pacifistisk åskådning, som blev en fast övertygelse i samband med krigsutbrottet 1914. Själv beskrev han sin inställning som "ett genomarbetat och genomtänkt stycke kväkarpacifism". Bortsett från fängelsestraff för vägran att inställa sig vid fredsmobilisering drabbades inte vägrarna av något, som krävde större fysiskt mod berättade han. "Däremot fick man som religiös samfundsmänniska göra sig beredd att visa så mycket moraliskt mod, att man åtminstone vågade spoliera sin karriär". För hans egen del medförde "omvändelsen" till pacifism att han måste vittna om sin tro också i det avseendet. Detta innebar att han måste inställa sig till förhör inför sina överordnade och att en del missionsvänner yrkade på att han skulle skiljas från sin anställning inom SMF.³⁵

Mot bakgrund av de tidigare återgivna opinionsyttringarna från SMF:s ledande kretsar ter sig Roths upplevelser förklarliga. Hans ovan antydda ytt-

rande mot försvarsmakten blev ett ärende för missionsutskottet inom SMF. Man beslöt att undersöka saken och evangelisten förmanades att iakttaga större försiktighet i sina uttalanden i fortsättningen.³⁶ Man var inom SMF rädd om samarbetet med försvarsmakten ifråga om soldatmissionen. Denna hade presenterats i Svenska Morgonbladet i två artiklar tidigare på hösten 1914 som ett ekumeniskt företag för att hjälpa kristlig ungdom till ett hem under värnpliktsiden.³⁷ Ur SMF:s synpunkt var soldathemsverksamheten naturligtvis en viktig uppgift.

Antikrigsrörelsens ledare, Albert Wickman, kunde inte se kriget som ens ett nödvändigt ont. Han hade inkallats till militärtjänstgöring men vägrat att ta på sig uniform och att gå med bud åt kommandoexpeditionen. Han hade inte heller infunnit sig vid förbandet efter en permission. Med anledning av att Wickman skulle straffas för sin olydnad föreslog redaktör Saxon i SFSF:s styrelse att föreningen skulle protestera mot straff för samvetsömma värnpliktiga. Förslaget om protest bordlades. I stället uppdrog styrelsen åt sin ordförande att motionera i ärendet i riksdagen.³⁸ SFSF beslöt dock senare att en skrivelse till kungen angående de samvetsömmas sak skulle utarbetas och överlämnas av föreningens ordförande, riksdagsman Berg i Munkfors och Carl Sundblad. Allmänheten skulle beredas tillfälle att med namnunderskrifter stödja företaget.³⁹ SMF:s missionsutskott iakttog stor försiktighet, då man ville få SFSF:s upprop infört i samfundets tidningar. Missionsutskottet fruktade att ett sådant upprop skulle ge anledning till splittring inom församlingarna – ”allra helst som ämnet är omtvistat”.⁴⁰ När ärendet var uppe i missionsutskottet hade petitionen redan lämnats till Kungl. Maj:t. Enligt uppgift till SFSF:s styrelse hade den samlat 29 617 namn. På styrelsekamraternas uppmaning hade Sandstedt avstått från att i samband med uppvaktningen för kungen ta upp fallet Wickman, vilket man tydligen tidigare tänkt sig i SFSF:s styrelse.⁴¹ Svenska Morgonbladet hade rapporterat om Wickmans agerande i en ledare med rubriken ”En osympatisk värnpliktsvägran”. Det meddelades att Wickman inte heller velat bli sjukvårdare. Som sådan hade han fått sköta om både vän och fiende. I stället hade han nu gjort sig skyldig till ”osympatiskt reklammakeri”. En värnpliktsvägrare förväntades uppträda försynt och inte vägra göra barmhärtighetsverk.⁴² Tidningen meddelade mer än SFSF:s protokoll om petitionens innehåll och om dess mottagande. I petitionen hade man åberopat paragraf 16 i RF till förmån för vapenvägrarna. Det meddelades också att statsministern inte ställt sig främmande till de krav, som framfördes i skrivelsen.⁴³ *Vecko Posten* kommenterade det hela helt kort. Wickman hade varit medveten om konsekvenserna av sina handlingar och fick nu ta sitt straff. F.ö. påminde tidningen om bestämmelsen från 1902 och om vilka möjligheter som fanns till vapenfri tjänst vid förbandet. Frågor i sådana ärenden, som kommit till tidningen hade Jacob Byström tidigare besvarat med att hänvisa till 1902 års förordning och han fortsatte att göra det.⁴⁴

Fallet Wickman slutade med att Wickman efter frigivningen inställde sig vid löjtnant Ahlgrens kompani i Lund för att ta på sig uniform och utbilda sig till sjukvårdare. Genom avtjänandet av sitt straff⁴⁵ hade han fredat sitt samvete och protesterat mot kriget. Som sjukvårdare ville han hjälpa vän och fiende lika.⁴⁶

Missionsutskottets försiktighet förstärktes säkerligen av att fallet Josef Roth var i färskt minne. Wickman hade fler sympatisörer än Berg i Munkfors inom SMF.

Direkt in på frågan om kriget gick signaturen J O-s i et stor artikel med rubriken "Är krigstjänst enligt Bibelns lära tillåten?" Det var den stora förödelsen i världen, som motiverade att frågan ställdes. Några sökte krigsorsakerna i rustningarna. Men det fann författaren inte vara en tillräcklig förklaring. Även dåligt rustade folk hade krigat. Avsikten med krig var att skydda land och folk. Bibeln fann krigens orsaker i människans egen avsynden fördärvade natur. Författaren tog också upp invändningar mot krigstjänst. Att jämställa krig med mord och brott mot Guds bud var fel. I Bibeln fanns berättelsen om hur Mose lät döda 300 (2 Mos 32:27-28) och vid ett annat tillfälle 2 400 (4 Mos 25:9). Jesu ord i bergspredikan om att man inte skall stå emot en oförrätt gällde inte krig utan endast personlig hämnd. Man hade skyldigheter att dra försorg om det egna liksom man hade plikter mot överheten enligt Paulus' ord i Rom 13. Enda utvägen ur den situation mänskligheten befann sig i var människans sedliga förbättring.⁴⁷ Författaren hämtade huvudargumenten ur GT. För att kunna förena Jesu ord med GT låter han dem gälla endast individen.

Berg i Munkfors fullföljde uppdraget han fått i SFSF:s styrelse genom att i en motion i Andra kammaren ta sig an de vägrandes sak. Också i motionen återopade han RF paragraf 16 och påpekade att frågan aktualiserats i riksdagen många gånger utan att den fått en tillfredsställande lösning. För den, som helt ville ta avstånd från det militära systemet, var gällande bestämmelser inte tillfredsställande. Predikant Wickmans fängelsestraff var bara ett exempel på hur samvetsömman kunde drabbas. Berg begärde en utredning om möjligheten för de samvetsömman att få göra civilt arbete för statens räkning.⁴⁸ Första kammarens tillfälliga utskott gick med på förslaget att låta Kungl. Maj:t utreda möjligheterna att utvidga cirkuläret från den 21 februari 1902 till att gälla tjänstgöring utanför förbandet för samvetsöm värnpliktig. Tjänsten skulle den värnpliktige kunna få göra i civila kläder. Utskottets ordförande Hugo Hammarskjöld reserverade sig.⁴⁹ Andra kammarens tillfälliga utskott hade månaden innan (i mars) avgivit sitt yttrande och tillstyrkt motionen. Ernst Liljedahl hade där i en reservation sagt att Sveriges krigsmakt var en försvarsmakt. Därför borde tjänstgöring i den inte vara något etiskt problem. Han föreslog att civilt arbete skulle kunna bli möjligt, men att det skulle ha längre varaktighet än vanlig värnpliktstjänstgöring. En rad andra reserveringar yrkade avslag på motionen med motiveringen att den enskildes

samvete inte fick ha överhöghet över staten själv. Statens verksamhet skulle då bli omöjlig och på detta känsliga område fick man inte ge så stor frihet. Visserligen måste man lyda Gud mer än människor, men då måste det vara en helt oomtvistad gudomlig auktoritet man stödde sig på, och det var det inte i dessa fall.⁵⁰

I andra kammaren talade Liljedahl för sitt i reservationen framförda förslag och beskrev ställningen i utskottet så att det var socialdemokraterna, som följt motionärens förslag (Berg var socialdemokrat), högern hade yrkat avslag men förordat benådningsmöjlighet för vägrare under det att liberalerna hade gått på Liljedahls linje och föredragit civil men förlängd tjänstgöring för samvetsömman. Berg talade för yttrande-, tryck- och samvetsfrihet som de grundpelare på vilka hela samhället vilade och motiverade på så sätt sitt förslag i motionen. Det blev Liljedahl, som vann kammarens bifall för sitt förslag.⁵¹ En insändare i Svenska Morgonbladet hade i anslutning till debatten och beslutet i kammaren krävt att benådningsrätt skulle införas i stället. Liljedahl svarade med att längre tjänstgöringstid vore bättre. Genom förlängd tjänstgöring skulle de samvetsömman inte slippa alla uppoffringar för fosterlandet.⁵² Ledarskribenten i Svenska Morgonbladet fruktade efter andra kammarens beslut att också första kammaren skulle följa Liljedahls förslag. Detta skulle leda till att friheten blev så stor att missbruk skulle bli oundvikligt. Antalet vapenvägrare hade hållit sig till om kring 10 per år. Alltför gynnsamma förhållanden för dem skulle mångfaldiga antalet och inte bara religiösa personer utan även socialister skulle komma att vägra.⁵³

I första kammarens debatt motiverade Hammar skjöld sin reservation just med risken för missbruk av alltför stor frihet. Man skulle komma att simulera samvetsnöd. Wilhelm Gullberg talade för motionen. Hans motivering var något egendomlig. Förslaget innebar ingen risk för att försvaret skulle försvagas, eftersom vägrarnas antal inte skulle kunna bli stort. Svenska Kyrkan, EFS, SMF, Metodistkyrkan och SBS hade nämligen ingen "sådan åskådning". Den fanns bara hos en liten religiös rörelse och den hade minskat. Det var fribaptisterna han avsåg. Första kammaren avslog motionen.⁵⁴ Än en gång hade lösningen på vapenvägrarnas situation skjutits på framtiden. Morgonbladet refererade förstakammardebatten utan egna kommentarer⁵⁵, men införde ett par dagar senare ett utförligt referat av ett föredrag, som Oscar Bensow hållit över ämnet "Finns det ur kristen synpunkt ett berättigat krig?". Bensow hade talat om att det alltid funnits kristna, som inte endast vägrat göra krigstjänst utan vägrat göra staten tjänster över huvud taget. Kväkarna nämndes som exempel. Dessa ville han kalla svärmare. De stödde sig på orden om att "vända andra kinden till". Men de orden återfinns i ett sammanhang, vari det talas om ett sinne lag, vilket lönar ont med gott – där kärleksbudet förverkligas. Om synden inte hade funnits hade polis och fängelser inte behövts. Liksom vi måste skydda barn och andra svaga för faror, måste man värna land och folk. Det var enligt Bensow en helig plikt mot lan-

det att ställa upp till dess försvar.⁵⁶ Bensows åsikter torde Morgonbladet ha ställt sig bakom utan reservation.

SMF-ledningens försiktiga hållning i fråga om vapenfri värnplikt delades inte av dess predikantkår som helhet. Vid ett predikantmöte i Uppsala i maj 1915 frågade man i ett av samtalsämnena "Vilken ställning böra de troende och i all synnerhet predikanterna intaga till överheten?" Med anledning av diskussionen gjorde mötet ett uttalande, vilket enligt Pietisten "betonade med all kraft att det är den troendes oavvisliga plikt att i varje sak vara den lagliga överheten underdånig samt lyda dess förordningar, där de icke strida mot Guds ord."⁵⁷ Uttalandet ser ganska oförargligt ut. Men mot bakgrund av vad som hänt tidigare, Josef Roths angrepp på försvaret med dess efterspel i missionsutskottet, affären Wickman med SFSF:s namninsamling och Bergs uppvaktning och motion, kan man misstänka att uttalandets tyngdpunkt låg i dess sista sats. Den markerade att det måste finnas en gräns för lojaliteten mot överheten. Samtidigt hade man genom det som sagts tidigare lugnat missionsledningen beträffande relationerna uppåt i samhället.

f Kriget och missionen

En som var mindre villig att hemfalla åt pessimism inför tidens ondska var Jakob Lundahl. I mars hade han skrivit att kriget visserligen åstadkom stor skada, men att man efter kriget ändå med nya erfarenheter bakom sig skulle kunna återuppta missionsarbetet.⁵⁸ Han spanade också efter ljuspunkter i själva krigssituationen. Sådana fann han både i Tyskland och England. Superintendent dr F Lahusen hade i en predikan i Trefaldighetskyrkan i Berlin talat över ämnet "Femte bönen och England".

Många kyrkor hade menat att man borde hålla England utanför, när man bad om förlåtelse. Men predikanten ansåg att man måste förlåta – hur svårt det än kunde vara. Jesu bud gällde kärlek till fiender. Från England kunde Lundahl berätta att en tidning skrivit om att hatet måste bort. En av det engelska folkets stora brister var bristen på sympati för andra folk. Man kunde och borde beundra de tyska missionärernas hjältemodiga ansträngningar för att uppehålla tyskt missionsarbete.⁵⁹ Lundahls missionsintresse gjorde det naturligt för honom att söka alla tecken på samförstånd mellan kristna i de stridande länderna. Hans optimism var lite för stor.

Kapitelsammanfattning

- På sensommaren 1914 kom kriget till Europa. I Sverige grävde man ned stridsyxorna och försökte nå enighet i försvarsfrågan. Hammarskjölds försvarsprogram antogs. Inom det liberala partiet tyckte oppositionen mot partiledningen att denna kompromissade för lättvindigt med högern. F ö

var alla partierna överens om att Sverige borde förhålla sig neutralt, även om partiernas sympatier låg hos olika krigförande länder.

- Krigsutbrottet kunde tolkas som en bekräftelse på att kungen och bonde-tågsmännen haft rätt och de nationella känslorna stärktes ytterligare.
- Även inom svensk kristenhet ägde en uppslutning kring nationella värden rum. Den berörde i hög grad frikyrkan och SMF. Waldenström och Norberg såg sig sina uppfattningar bekräftade i det som hänt. För att stärka moralen och sympatierna för försvaret infördes fosterländska betraktelser och reportage framför allt i Svenska Morgonbladet, men även SMF:s barn-tidning engagerades i dessa strävanden. Nationalismen frodades inom SMF.
- Det var kristnas plikt att stödja strävandena att hålla Sverige utanför kriget. Därför skulle man bedja om Guds beskydd och ledning.
- Kriget avbröt det arbete för fred som initierats genom Världsförbundet för mellanfolkligt samförstånd genom kyrkosamfunden. Även missionsarbetet försvårades. Enskilda kristna ledare sökte vidmakthålla kontakter över gränserna.
- De som tidigare inom SMF framträtt som nationalismens förespråkare gjorde det fortfarande. Det var Waldenström och Norberg. Utanför SMF var det *Budbäraren* som i den kristna pressen förde fram samma åsikter.
- Allteftersom man anpassat sig till den nya situationen började tillfälligt dolda meningsmotsättningar framträda igen. Grupperingarna från debaterna under försvarsstridens dagar återkom, något förnyade.

Diskussionerna gällde:

1 Neutraliteten. Samfundsledningens sympatier för centralmakterna började kritiseras. Ansgarii Posten och Svenska Morgonbladet liksom Norberg och Waldenström var tyskvänliga. Engvall och Welin hade motsatt uppfattning.

2 Nationalismen. Frikyrkliga skribenter började även ifrågasätta nationalismens förenlighet med kristen tro. Kristendomen var till sitt väsen internationell. Nationalismen framställdes som det ondas upphov. Förutom Waldenström och Norberg talade F Carlsson och Mosesson fosterländskt. Internationalismens talesmän var bl a *Vecko Posten*, Nordström och Bäckström.

3 Kriget. Synen på kriget var mycket delad. Några menade att Gud var herre över både krig och fred. När kriget kom var det enligt Guds vilja. Åsikten företrädde av Budbäraren, Norberg, Waldenström och Ongman. Den kunde förenas med Bernhardis syn, vilket skedde hos Waldenström som hade en romantisk syn på det ädelmod och de dygder kriget kunde locka fram. Att kriget förde något gott med sig påstod även andra skribenter. Att bedja om eller arbeta för fred var därför diskutabla företag.

Enligt en annan uppfattning var kriget inte önskat av Gud men kunde av honom användas t ex för att straffa syndiga folk. Guds suveränitet fick inte ifrågasättas. Rudin kunde tänka sig Guds roll på det sättet.

En tredje uppfattningen har vi mött hos den nya frikyrkogenerationen. Den hävdade att kriget var oförenligt med kristendomen eftersom kristendomen var internationell och en kärlekens religion. Företrädare för den ståndpunkten var Axel Andersson, Nyström och Rosén.

- När man ifrågasatte om kriget kunde försvaras ur kristen synpunkt kom som konsekvens av det att man krävde rätt för dem som hade den åsikten att befrias från militär värnplikt. Den åsikten hade stöd hos Axel Andersson men förträdades starkast av Wickman och Roth.
- Det är alltså klart att de vid krigsutbrottet neddämpade motsättningarna blommade upp igen så snart man anpassat sig till läget. Oppositionen mot en nationalistiskt inställd samfundsledning blev starkare även om Waldenström fortfarande behöll greppet över situationen. Grupperna kan i politiska termer betecknas som konservativa resp liberala. I den mån bibliska argument användes förekom hänvisningar till enstaka bibelställen, framför allt i GT inom den Waldenströmska gruppen. Oppositionen hänvisade till NT i första hand och inte ofta till enstaka verser.

C Krigströtthet och fredsdrömmar 1916-1921

VI En ny syn på krigets verklighet växer fram

1 Ökande tvivel på krigets meningsfullhet

Vid årsskiftet 1915-1916 hade kriget pågått 16 månader. Under den tiden hade det blivit klart att det snabba avgörandenas krig, som många hoppats på inte skulle bli verklighet. Även om man i öst var något rörigare än i skyttegravsrigets Frankrike stod det klart att några snara segrar inte var att vänta för någondra sidan. Under 1915 hade ententemakterna försökt öppna nya fronter genom landstigningen vid Gallipoli och genom Italiens inträde i kriget på deras sida. Tekniska nyheter hade tagits i anspråk. Engelsmännen hade konstruerat tanks, tyskarna flygbombade London och började föra ubåtskrig och i april 1915 hade giftgas tagits i bruk för första gången. Höstoffsiven 1915 hade kostat 50 000 engelsmän, 190 000 fransmän och 140 000 tyskar livet. Vid utgången av 1915 hade man börjat få klart för sig att det var ett helt nytt slags krig man förde. Detta gav ny näring åt debatten om hur man skulle se på kriget.

a Kristendom och värnplikt

En stor del av debatten kom att handla om värnplikt och samvetsnöd. Det blev allt mindre självklart att krigandet kunde vara en fosterländsk plikt.

Trots att man vid krigets början och under dess första år i Storbritannien märkt en stor entusiasm och trots att många fler frivilliga än vad man väntat hade anmält sig till krigstjänst, införde man i december 1915 allmän värnplikt för ogifta män. Därmed frångick man en nästan helig princip, som inneburit att Storbritannien inte skulle ställa upp arméer på samma sätt som kontinentens stormakter utan lita på sin flotta. Med allmänna värnpliktens införande kom också frågan om krigstjänst och samvete upp. Resultatet av nyordningen blev att mellan 5000 och 6000 samvetsömna gav sig till känna i England. Därigenom blev det möjligt att genom ett personligt ställningstagande protestera mot kriget. I Tyskland hade i december 1915 ett 20-tal socialdemokrater avvikit från partiets officiella linje och röstat mot nya krigslån. Den tyska socialdemokratin var splittrad i början av 1916, även om det

endast var ett fåtal som ifrågasatte kriget.¹ Värnplikten aktualiserades på nytt även i Sverige. Två SMF:are, Wilhelm Gullberg och Karl August Nilsson, hade i första kammaren och i anslutning till en motion i andra kammaren av Berg i Munkfors, motionerat om att möjlighet till civilt arbete för statens räkning skulle beredas samvetsömma värnpliktiga. Det var alltså SMF:are i båda kamrarna som återkom i riksdagen i detta segdragna ärende. Den här gången var motiveringen bl a att det var ovärdigt svensk tradition att straffa människor med samvetsbetänkligheter.² Det utskott, som i första kammaren behandlade motionen, föreslog att riksdagen skulle besluta enligt det förslag som utskottsbehandlingen 1915 resulterat i, nämligen utvidgad rätt för förbandscheferna att låta samvetsömma under uppsikt få utföra civilt arbete vid eller utanför förbandet. Hammarskjöld, Valerius Olsson och Holm reserverade sig i utskottet³ Den 22 mars kom ärendet upp i första kammaren. Där yrkades bifall till motionen av Hallberg, Klefbeck och Oscar Olsson. Hammarskjöld yrkade avslag och menade att om vägrarna var abnorma borde de frikallas. Annan åtgärd var inte nödvändig. Pastor Valerius Olsson betonade i debatten att ett starkt försvar var ett livsvillkor. De undantag från skyldigheten att utbilda sig i försvarets konst, som tidigare hade gjorts, hade gällt samvetsömma själar som missförstått bibelordet "Du skall icke dräpa". Det fanns exempel bland dem på sådana som varit glada åt att få göra sjukvårdstjänst. Men vilket förbud fanns i Bibeln mot att bära uniform? Carl Eklund yrkade också avslag och ansåg att de samvetsömma borde ses som sjuka. Om de fasthöll vid sin vägran borde de frikallas. Oscar Olsson bemötte Valerius Olsson med att säga att det var ingen större fara för fosterlandet om man arbetade för det utan uniform än om man gjorde det i kronans kläder. Förslaget föll i Första kammaren.⁴ Svenska Morgonbladet refererade debatten utan egna kommentarer.⁵

Utskottsbehandlingen i Andra kammaren ledde till samma förslag som i Första kammaren. Principen om respekt för människans samvete var klar sedan 1902.⁶ I Andra kammaren yrkade, förutom motionären, Löwegren och Byström bifall till motionen. Liljedahl hade denna gång inget yrkande men talade för längre tjänstgöringstid för vapenfria. Berg i Munkfors påpekade att det inte var så underligt att vägran förekom, eftersom Sverige var ett kristet land och människorna uppmanades att lyda Kristi bud. Eftersom första kammaren redan fällt förslaget, hjälpte det inte att Andra kammaren antog det med 115 röster mot 60.⁷

Andra kammaren behandlade ärendet den 8 april. Den 15 förekom en ledare i Svenska Morgonbladet med rubriken "Värnplikt och kristen livsåskådning". Antalet värnpliktiga i fängelserna ökade. (I Andra kammaren hade berg i Munkfors nämnt 17 personer, som dömts till fängelsestraff flera gånger, ibland upp till 8 månader). Exemplets makt gjorde att antalet växte. Att hata och att skymfa vägrarna ansåg tidningen vara tarvligt. Men man ville ändå förklara att man var medveten om att vägrarnas åsikter vilade på ohåll-

bar grund. Samvetets röst var inte alltid Guds röst. Morgonbladets åsikt var dock att vägrarna borde få möjlighet att göra civilt arbete. Den åsikten grundade man inte på kristliga resonemang utan på det faktum att en sådan lösning inte skulle innebära någon fara för landet. Samtidigt skulle den för de värnpliktiga vara en hjälp. Till sist frågade tidningen varför man inte vägrade att betala skatt till försvaret.⁸ Trots att de samvetsömmas sak än en gång lämnats utan beaktande i riksdagen fortsatte predikanterna att vaka över att man inte glömde dem. I juli tog Dalarnas predikantförbund ett initiativ till förmån för de samvetsömma. Man ville inte att de skulle tvingas att handla mot sitt samvete genom de borgerliga straff de kunde drabbas av. Predikantmötet antog en resolution och sände den till SMF:s styrelse. I resolutionen framhölls att man väl kunde förstå vikten av ett starkt försvar, men beklagade samtidigt att oförvitliga ynglingar skulle tvingas till vapenövningar, om det stred mot deras övertygelse. Resolutionen utmynnade i en hemställan till SMF:s styrelse, att den skulle försöka få frågan upptagen till förnyad prövning i riksdag och regering.⁹

De samvetsömmas situation kom att beröra de centrala kretsarna inom SMF speciellt, då en missionselev vid namn K E Eriksson dömdes till fängelse sommaren 1916 för vägran att göra militärtjänst. Waldenström, som kommenterade saken i Svenska Morgonbladet i slutet av juli, kunde inte förstå sådana människors skrupler. Det hade varit lättare att förstå om man vägrade att döda, men här var det endast fråga om att öva handgrepp och rörelser, som var nyttiga för kroppen. Eriksson hade dock inte vägrat att bära uniform. Visserligen sade man från de samvetsömmas sida att dessa övningar bara var början på något man inte ville delta i. När kriget kom, skulle man få order att döda. Men här gällde det enligt Waldenström att ta en dag i taget, eftersom det var svårt att veta i förväg hur man skulle handla i en krigssituation. Grupper i England och Tyskland, som hade arbetat för fred, hade ändrat mening vid krigsutbrottet. Och svenskarna var väl medvetna om vilka övergrepp de utsattes för från Englands sida, sade Waldenström.¹⁰ Tydligt var Waldenström omedveten om att det åtminstone i England förekommit att man också tänkt om i annan riktning vid införandet av allmän värnplikt. Ansgarii Posten manade till fördragsamhet mot oliktankande. Alla parter borde fortsätta att söka sanningen.¹¹

Vecko Posten var inte lika försiktig. I en ledare ironiserades över värnplikten. Nu började man få klarhet över vad som var meningen med den. Det var krig. I det hade man nu fått möjlighet att offra livet för sitt land och de som inte lyckades med det kunde kanske få offra en arm eller ett ben eller andra kroppsdelar. Genom att rycka fram eller retirera 100 meter kunde man få kämpa för sin höga kristna kultur. Så långt hade drillen fört även kristna människor och kristna var i kriget allierade med hinduer och muslimer. Man bad om Guds hjälp mot fienden.¹² De nationella kraven på medborgaren hade aldrig haft starkt stöd i *Vecko Posten*. Kriget hade ytterligare försvagat

det. Fallet Eriksson föranledde Gustav Mosesson, rektor vid SMF:s missionskola, att yttra sig till förmån för de samvetsömma. Han efterlyste åtgärder för att göra det lättare för de samvetsömma att handla enligt sitt samvete.¹³ Trots att Mosesson var försvarsvän pläderade han för samvetsfrihet. Hans liberala grundsyn vägde tyngre än försvarsintresset.

J P Norberg hävdade däremot statens rätt. I agitationen hade påståtts att krig var detsamma som mord och att vapenövningar gick ut på att man skulle lära sig mörda. Denna agitation mot försvaret bedrevs i kristendomens namn, menade Norberg. Men det var viktigt att fråga efter vad Guds ord hade att säga i frågan. Gud hade förbjudit dråp av medmänniskor, men han hade befallt krig. Norberg hänvisade till 5 Mos 20. Kapitlet innehåller krigslagar och de förutsatte att man hade allmän värnplikt, ansåg Norberg. Vidare framhöll han att om man gjorde allt dödande till mord, skulle även dödsstraff vara mord. Men om man också gick emot dödsstraffet, skulle man komma i konflikt med 4 Mos 35:29-31, där dödsstraff för dråpare anbefalls. Enligt detta bud kan man inte ens ta lösen för en dråpares liv. Att döda var alltså inte i alla sammanhang detsamma som att mörda. Norberg hänvisade också till Rom 13:4. Överheten brukade svärdet å Guds vägnar. Om man menade att överheten fick straffa det egna landets brottslingar men inte utländska våldsvärkare, då resonerade man befängt enligt Norbergs åsikt. Om man däremot såg kriget som en Guds tuktan, var det dåraktigt att värja sig mot det.¹⁴ Norberg hämtade alla sina bibliska stöd i artikeln från GT.

I slutet av juli kommenterade Svenska Morgonbladet den resolution Dalarne predikantförbund insänt till SMF:s ledning. Morgonbladet uttryckte sin övertygelse att SMF:s styrelse skulle pröva ärendet allsidigt. De samvetsömmas klagan hade inte heller tidigare lämnats ohörd, sade man och erinrade om beslutet 1902. Nu fanns det hopp om ytterligare ändring av lagstiftningen, eftersom majoriteten för avslag på motionen vid senaste riksdagsbehandlingen av ärendet varit obetydlig.¹⁵

Efter detta uttryck för försiktig optimism i fråga om de samvetsömmas problem från Svenska Morgonbladet sida kom en reaktion på Norbergs artikel. Den 1 augusti ställde P Nilsson några frågor till Norberg. Han utgick i frågandet från att Norberg hade jämfällt krigsmakt och polismakt. Nu blev frågan: Upprätthöll Europas arméer ordningen i Europa under det pågående kriget? Även Nilsson hänvisade till Bibeln. När Jesus undervisade om Jerusalems förstörelse uppmanade han lärjungarna att fly i stället för att stanna och försvara staden, hem, hustru och barn.¹⁶

"Medborgarplikterna i kristendomens ljus" hette en artikel skriven av pastorn i Sockholms första baptistförsamling, K A Modén. Den enskilde hade plikter både mot folket och mot nästan. Dessa dubbla förpliktelser kunde lätt orsaka pliktollisioner. Staten hade rätt att försvara sin existens. Jesu ord om att man skall ge kejsaren vad kejsaren tillhör och Gud vad Gud tillhör innebar inte att staten kunde avskaffas. 1 Petr 2:13-15 citeras. Där talas om

undergivenhet och i Rom 13:1-7 kallas överheten en Guds tjänare, som har rätt att bestraffa (v 4) och har rätt att ta liv i sin omsorg om det allmännas väl. Apg 25:11 citeras också. Men när det blev fråga om ogärningar utifrån, måste staten kalla medborgaren till hjälp. Dock måste allt göras för att staten skulle leva i samförstånd med grannarna. Ärelystnad och fåfänga fick inte driva ett folk in i krig. Samma normer, som gällde för enskilda människors relationer till varandra, måste gälla staters förhållande till varandra. Många fanns, vilka ansåg det pågående kriget både rätts- och meningslöst och vägrade därför att utbilda sig till krigiska värv. Dessa fick vara beredda på att lida för sin åsikt.¹⁷ Den sista formuleringen antyder att Modén inte självklart anslöt sig till tanken på ovillkorlig lydnad för överheten. Något klart ståndpunktstagande innebar inte artikeln. Biografiska uppgifter om Modén säger att han var starkt engagerad i samarbetet mellan baptister i olika länder och i kristna samförståndssträvanden. Efter krigets slut blev Modén Svenska baptistsamfundets missionssekreterare, en följd av hans internationella engagemang. Då han skrev den ovan refererade artikeln var han ledamot av baptistsamfundets styrelse.¹⁸ Man kan föreställa sig att hans grundinställning inte var nationalistens.

Ansgarri Posten intog en klarare hållning. I en ledare behandlade man frågan om fosterland och värnplikt. Även om utbildning för krigstjänst åstadkom samvetsnöd hos många unga kristna, måste man fråga sig om inte fosterlandet var en gåva från Gud. Om man bejakade det, aktualiserades också förvaltaransvaret. De som var främmande för våld måste tänka sig in i vad främmande herrars ok skulle komma att innebära. Om kärleken krävde att man brukade våld måste man göra det. Fosterlandskärleken och ansvaret för landet krävde att man uppbjöd all kraft till värn för landets frihet.¹⁹

I ett predikantmöte i Säffle i september 1916 höll C Mouchard ett föredrag, vari han tog upp frågan om den kristna sedelagens giltighet. Det handlade om huruvida den kristna sedelagen gällde endast för enskilda kristna eller om den gällde även de s.k. kristna nationerna. Såväl inledaren som debattörerna menade att man inte kunde tala om kristna nationer. Men om alla medborgare i en stat vore kristna, skulle sedelagen gälla hela folk. Nu var det inte så. En icke kristen stat kunde kräva av enskilda kristna att de skulle handla i strid med kristen etik. I diskussionen följde flera inlägg vari man talade för frihet för kristna ungdomar att följa sitt samvete i fråga om vapenutbildning. ”I vissa fall såsom när det gäller övning för krig eller deltagande i krig, möter det stora svårigheter att kunna avgöra, om man är av den kristna sedelagen förhindrad att delta däri eller rent av pliktig att delta.” Hur det än förhöll sig med den etiska sidan av vapenutbildning, var det mötets mening att allas ärliga övertygelse skulle respekteras. Därför ville också predikanterna i Värmland och Dalsland stödja sina kolleger i Dalarna och be SMF:s styrelse att hos myndigheterna begära ändring i gällande lagar så att ingen skulle behöva handla mot sitt samvete.²⁰ Resultatet av predikantför-

bundets skrivelse återkommer vi till. I Svenska Morgonbladet meddelades predikantmötets beslut utan kommentarer.²¹

De båda predikantförbunden försökte alltså gå från ord till handling i fråga om de samvetsömmas situation. De ville också att samfundet skulle ta ett fredsinitiativ. Predikantförbundens beslut var ett tecken på att den förändring i debattklimatet, som var på väg. I Svenska Morgonbladets spalter framgick dock att en allmän omorientering i pacifistisk riktning fortfarande var avlägsen. I oktober skrev general Gustaf Uggla en serie artiklar om "Kristendomens ställning till kriget". Genom att berätta hur självklart det varit för honom ända från barndomen att välja krigarens yrke, ville han visa, att man även i en gudfruktig familj kunde bli soldat utan att känna samvetsnöd. Försvar av landet innebar att man handlade enligt nödvärnsrätt och det innebar även försvar av den kristna tron. Kärleksbudet var ett ideal, men i verkligheten måste man hålla på nödvärnsrätten. Gud hade i människans natur inplanterat kärlek till fosterlandet, menade Uggla och vände sig mot internationlister. Kriget hade genom svenska kungars insatser gjorts mer human. Utvecklingen mot humanitet hade avbrutits av det pågående kriget. I sin sammanfattning sade Uggla att kriget var ett uttryck för människors ondska. Gud använde det såsom straff. Om alla böjde sig för Guds vilja, skulle kriget kunna avskaffas. Innan detta skedde, måste kriget ses som oskiljaktigt från den nuvarande världsordningen. Känsliga samveten måste dock respekteras liksom man måste anse anfallskrig vara orätt. En kristlig plikt var att i alla sammanhang lindra lidande. Det var också legitimt att närvara i krig mellan andra stater för att i deras uppgörelser på slagfältet samla nyttiga erfarenheter till tjänst för sitt eget land.²²

På sommaren 1916 hade den engelsk-franska offensiven vid Somme inletts. Striderna pågick tills ett sista anfall sattes in den 13 november. De brittisk-franska förlusterna har uppskattats till c:a 620 000 man och de tyska till 450 000 man. Resultatet blev att på vissa ställen hade den tyska linjen trängts tillbaka 8 km. Man sade att stridsmoralen på den tyska sidan sjönk efter detta. Men det gällde även den andra sidans soldater. "De hade förlorat tron på sin uppgift, på sina ledare, på allting utom lojaliteten mot sina stridande kamrater. Kriget hade inte längre någon mening. Det fortsatte för sin egen skull, som ett prov i uthållighet."²³ Även om de neutrala staterna inte på långt när led av kriget så som de krigförande gjorde, började man ändå också där ana något av krigets meningslöshet. Utvecklingen gav motståndarna till ökade försvarsbördor och vännerna av nedrustning större frimodighet. I höstsammanträdet med SMF:s styrelse 1916 behandlade man skrivelsen från värmlandspredikanterna. Dessa hade skrivit att de vapenvägrande ynglingarnas samveten var bundna av en bestämd uppfattning. Även om denna, enligt andras mening vilade på felaktig grund, var den dock deras ärliga övertygelse. Att genom borgerliga straff försöka tvinga dessa ynglingar att handla mot sitt samvete kunde endast leda till två resultat. Antingen skulle de vägrande

ständigt dömas till nya straff gång efter gång, vilket skulle bli en omöjlighet i längden. Eller också skulle de låta sig tvingas, vilket vore ett moraliskt nederlag för dem med viktiga följder för deras karaktär. Dessa följder skulle inte uppvägas av den vinst Sveriges försvar skulle göra. Predikanternas skrivelse utmynnade i en hemställan att samvetsfriheten skulle garanteras.²⁴ Svenska Morgonbladet såg i skrivelsen en anledning att än en gång ta upp frågan på ledarplats. Efter den vanliga genomgången av frågans läge instämde tidningen i att man kunde byta ut formuleringen från 1902 om de samvetsömmas tjänstgöring "vid förbandet" mot formuleringen "för statens räkning", när man skulle anvisa vapenfritt arbete. Även staten skulle ha fördel av detta.²⁵ Den 25 november meddelades i Svenska Morgonbladet att tidningen tillsänt en rad militära förbandschefer några frågor om deras inställning till vapenfri värnplikt. Frågorna gällde antalet vapenvägrare, om man ansåg sjukvårdstjänst vara en lämplig sysselsättning för dem och vad man skulle sätta dem till om de vägrade att ta på sig uniform. En viktig fråga handlade om hur man skulle kunna fastställa om samvetsnöden var äkta. De tillfrågade fick också ge förslag till och synpunkter på frågans lösning. Elva förbandschefer och tre regementspastorer besvarade frågorna. Av de elva förbandscheferna var åtta nöjda med förhållandena och ansåg ingen åtgärd påkallad. Tre ansåg att något måste göras, men de hade inga egna förslag till reformer. En menade att hårdare tag måste till så att alla gjorde sin värnplikt med vapenutbildning. Två av regementspastorerna ansåg att ingen borde slippa bära uniform. V Dardel i Örebro var bekymrad för en mer eller mindre öppen propaganda i baptistförsamlingarna och visste inte hur man skulle kunna göra något åt den. Regementspastorn vid Upplands regemente, Erik J Meurling, fann uniformsvägran vara sällsynt. Men han konstaterade också att vapenvägran vann insteg bland SMF:s ungdom. Det menade han var förvånande, eftersom han visste att samfundets ledande män var fosterlandsvänner och arbetade för försvaret. En helt annan sak var det med baptisterna enligt Meurlings åsikt. Han kunde helt instämma i en varning för baptisternas arbete som Ernst Liljedahl tidigare uttalat.²⁶

Ernst Liljedahl hade, medan svaren från de intervjuade militärerna influtit i tidningen, publicerat en artikel, i vilken han föreslog en särskild skola för värnpliktsvägrare. Trots att vägrarna inte var talrika, de kom framför allt från en kategori, nämligen baptister och fribaptister, vars agitation man nu kommit på spåren, var de farliga. De kunde väntas komma att neka att hjälpa till, när en eventuell fiendes massmord på svenskarna skulle stoppas. Nu måste man göra slut på "kelandet" med dem. Fängelsestraff var emellertid inte bra. Liljedahl föreslog i stället att man skulle samla dem under fast och kompetent ledning, organiserad som en uppfostringsanstalt. Medan en gallring skulle ske, finge de vägrande utföra civilt arbete. Sedan skulle de gå in i sjukvårdsarbete iförda en speciell uniform. De skulle behandlas med förståelse som andra hjärt- eller hjärnsjuka. Gruppen skulle minska i storlek

(förväntade sig Liljedahl) allteftersom insikterna ökade. Ledaren för en sådan organisation borde vara en djupt religiös fosterlandsvän.²⁷ Liljedahls artikel föranledde läraren vid Betelseminariet i Stockholm, Jan Cederroth, att förklara att ingen studerande vid seminariet vägrat att göra sin värnplikt hur motbjudande han än tyckt det vara. Han tillbakavisade Liljedahls beskyllningar mot baptismen.²⁸ När Svenska Morgonbaldet sammanfattade svaren på den ovan nämnda enkäten, fastslog man ändå att baptisterna var den vanligaste kategorin vapenvägrare. Då var även fribaptister medräknade.²⁹ Cederroths dementi är märklig. Även om det var riktigt att inga seminarister från Betelseminariet vägrat vapen, hade man väntat sig att en baptistisk lärare med hänsyn till både svensk och internationell baptistisk tradition skulle ha uppträtt till stöd för vägrarna och inte markerat avstånd till dem.

I den förda diskussionen uppträdde alltså Norberg och Waldenström samt Ansgarii Posten och Svenska Morgonbladet som talesmän för statens rätt att kräva militär värnplikt av medborgaren. Berg, Gullberg, predikantmötena och SMF:s styrelse ansåg att man måste ge samvetsfrihet samtidigt som man principiellt höll fast vid statens rätt att av medborgarna kräva krigiska insatser till landets försvar. *Vecko Posten* hade tillåtit sig att ironisera över värnplikten. Dess karaktär av vänsterorgan blev tydlig.

b Kristendom och krig

Värmlandspredikanterna hade svårt att släppa fredsfrågan. Den var uppsatt på föredragningslistan för predikantmötet i Karlstad i januari 1916. Den var den sjätte av åtta punkter. Tyvärr märks i protokollet inga spår efter frågans behandling.³⁰

Axel Andersson gav i början av 1916 ut den lilla skriften "Krig och kristendom". Mellan de två storheterna rådde konflikt och det doldes inte i framställningen. Andersson fick åtminstone ett bevis på uppskattning för skriften³¹ men också kritik. Först behandlades argumenten för krig. Sedan diskuterades världens ondska. Kriget var en del av denna ondska. Som sådan hörde det hemma i hela det stora onda sammanhang, som både Bibeln och den mänskliga erfarenheten vittnade om. Många hade grubblat över det ondas problem utan att någon kunnat lösa det. Jesus gav inte heller någon teoretisk förklaring till det ondas uppkomst och dess uppgift i världen. Men genom sitt eget handlande hade han visat, hur det onda skulle bekämpas. Liksom han inte gav någon teoretisk undervisning om hur kristna skulle förhålla sig till månggifte och slaveri men kristendomen ändå haft månggiftets och slaveriets upphävande till följd, måste hans budskap och handlande lära oss människor att möta kriget. När världen sade att ont skall med ont fördrivas, så proklamerade Jesus i stället det godas segerkraft över det onda. De kristna martyrerna kom i konflikt med staten just på grund av olika uppfattningar om medlen för statens försvar men också om den enskildes förhållande till

staten. "Och så vitt vi kunna se, förefinnes ingen fråga, vilken i samma grad som militärfrågan framhäver den radikala åtskillnad, som förefinnes mellan Guds rike och den världsliga staten, och det finnes ej heller på något ställe möjligheten för en så vittomfattande och allvarlig konflikt som här. Förföljelser komma nog, när de kristna en gång skola taga itu med militärfrågan." Eftersom "militärfrågan" hörde samman med stat och fosterland, kunde Andersson också säga att nationismen var motsatsen till kristendomens ande. Kristendomen såg på livet och människorna utifrån en universell synpunkt och förkunnade ett allmänmänskligt brödraskap. De kristna hade ofta glömt sina plikter som medborgare i en jordisk stat. Men än mer hade de glömt sitt himmelska medborgarskap. Och det senare måste i alla sammanhang betyda mer än det jordiska. Enligt det måste de enskilda människorna handla enligt kärlekens bud. "Skulle verkligen detta krig ha kommit, om de kristna i alla land nu och förut gjort sin plikt? Vi kunna icke tro det. Därför är domen över den urartade folkvärlden nu en dom över dess urartade kristendom."³²

Redan vid krigets utbrott 1914 hade Natanael Beskow både i predikan och i en skrift påpekat krigets oförenlighet med kristendomen. Han kom sedan att närmare utforma sin "udda pacifism" i flera skrifter och artiklar.³³ Många synpunkter i Anderssons skrift för läsarens tankar till Beskow. Båda hävdade att Guds rike var viktigare än den världsliga staten. Båda hävdade att för den kristne gällde samma etik i krig som i fred. Det fanns inget dubbelt etisk system. Privatetik och samhällsetik var inte åtskilda. Andersson hade vid denna tid inga i källorna omvittrade relationer till Beskow och han anslöt sig inte till Beskows organisation, Förbundet för kristet samhällsliv, förrän ganska sent och då blev han inte särskilt aktiv inom förbundet.³⁴

Genom sin skrift riktade Andersson ett slag mot nationalismen och mot åsikten att Gud på ett eller annat sätt stod bakom kriget. Inte heller erkände han att den enskilde i fråga om krigstjänst måste böja sig för statens krav. Detta upprörde säkert många inom SMF. En av dem, som blev upprörd, var J P Norberg. Han var vid denna tid anställd inom SMF som missionssekreterare. Norberg blev förvånad över Axel Anderssons skrift och sade att han "trodde inte den var hopkommen på detta sätt". Nu sedan han sett den ansåg han sig vara tvungen att bemöta den i Svenska Morgonbladet. I brev till Axel Andersson betygade han att bemötandet gällde saken inte personen, varför han hoppades att vänskapen skulle bestå mellan dem.³⁵ Norbergs offentliga bemötande av Anderssons skrift kom den 29 mars. Han började med att tala om hur olyckligt det var att Anderssons skrift kommit ut och att den skrivits av en person med Axel Anderssons uppgift inom SMF. Man skulle kunna få svårigheter för soldatmissionen med anledning av skriften. Kritiken mot Anderssons argument gick ut på att dessa var farliga. Om kriget var ett ont och kom från djävulen, skulle man också kunna dra slutsatser om polis- och straffväsendet, som skulle kunna leda till dettas upplösning. Sadana tan-

kar (som Anderssons) fann man bland Sandö- och Amaltheamännens anhängare. Kriget var en nationens exekutiva maktutövning.³⁶ Norbergs artikel visar att rädslan för konflikt med militära myndigheter spelade stor roll. Evangelisation var en hjärtesak för SMF och att man hade möjlighet att bedriva den på lägerplatserna, dit svensk ungdom samlades i en utsträckning som aldrig förr på grund av beredskapen, var en synnerligen viktig angelägenhet. För Norberg och SMF:s ledning var det risken att förlora "ett missionsfält", som kom dem att reagera mot Anderssons bok som de gjorde. Man bör lägga märke till jämförelsen mellan Axel Anderssons åsikter och vänsteraktivisternas.

Ansgarii Posten kunde däremot kosta på sig mer kritiska synpunkter i fråga om krig. I en ledare med rubriken "Kultur och krig" fann man det ofrånkomligt (men otidsenligt) att söka skulden till kriget i synden, det moraliska fördärvet. Därför var det den materialistiska kulturens bankrutt man upplevde, inte kristendomens. Om alla människor hade varit kristna, skulle kriget inte ha kommit. Ett rätt fredsarbete såg man följaktligen i att föra människor till tro på Kristus.³⁷ Evangelisation och fredsarbete var alltså olika sidor av samma sak. Predikanterna inom SMF fortsatte att diskutera kriget. I Rättvik ställde man frågan hur kristendomens internationella karaktär skulle kunna förenas med nationalism och i Uppsala formulerade SMF:s ungdomssekreterare Bruno Nyström frågan "Vilken inställning bör en kristen enligt den heliga skrift intaga till krigstjänsten?"³⁸ Även om Nyströms svar på den fråga han ställde inte framgår av referatet, vet vi genom hans frågor till Waldenström tidigare vad han bör ha svarat. Diskussionsämnen i Rättvik och Uppsala hörde båda hemma inom det resonemang Axel Andersson tidigare på våren fört i sin skrift. Den svenska debatten om krigets mening hade en ohygglig bakgrund. Medan man i Sverige krigade med ord, hade i februari det tyska anfalllet mot Verdun inletts. Striderna där pågick hela våren, ända in i juni. Då hade de kostat 315 000 franska och 281 000 tyska soldater livet. "Verdun var den mest orimliga historien i detta krig, som inte någonstans utmärkte sig för rimlighet. Vid Verdun stred båda sidor bokstavligt talat för stridens skull. Det fanns inget konkret att vinna eller förlora, bara människor att döda och ära att vinna."³⁹ Även om de krigande ännu inte upplevde kriget så som den citerade historikern sett det, var dock tvivlen på dess meningsfullhet i tilltagande. När man i England tvangs införa allmän värnplikt, omtalade *Vecko Posten* detta som en tysk seger. England hade genom kriget fått offra den frihet man haft sedan 1215.⁴⁰

SMF-ledningens mellanhavande med Josef Roth hade inte bragt denne till tystnad. I Värmlands Posten skrev han en serie artiklar, vari han tog upp en rad argument mot kriget som ett sätt att lösa konflikter. Han vände sig mot dem som ansåg att kriget var ett sedligt reningsmedel. Världen hade aldrig blivit bättre genom krig. Kriget hade i stället inneburit skövling av både ekonomiska och kulturella värden. Nationalhatet hade fördjupats och lögnen

hade godkänts som vapen. Kriget hade givit "brottslinge-naturen" luft under vingarna. Den fallna människans natur kom till sin rätt under kristendomens moratorium. Kriget hade också allvarliga följder för missionen, menade Roth. Kristen enhet var en viktig angelägenhet. Hur skulle nu hednafolken kunna tro på kristendomens budskap, när Europas kristna stod emot varandra i kriget. Till sin natur var kriget uttryck för mammonsdyrkan och var alltså insatt i ett större sammanhang, i vilket konkurrens och nationalhat lett till rustningshets. Roth citerade och bemötte också en "framstående" men icke namngiven förkunnare i SMF, som hade påstått att man behövde militär makt för att inte socialisterna skulle komma och beröva människorna deras egendom. Om man riskerade detta skulle det inte vara någon idé att spara pengar. Kriget hade enligt Roth berövat människorna tron på officiell kristendom och på det inneboende goda hos människorna. Världens enda möjlighet till räddning fann Roth hos fridsfurstens Jesus.⁴¹ Roths argumentering var praktiskt religiös. Krigets förråande inflytande, faran för mission och den bakomliggande mammonskulten var för honom uppenbara. Intressant är hans återgivande av den icke namngivne förkunnarens syn på militärmakten som ett skydd mot socialismen.

SMF:s predikantkår började nu också tala mer radikalt om kriget. Vid Värmland-Dalslands predikantförbunds möte i Åmål i september 1916 talade David Emanuelsson om världslägets krav på den kristna församlingen. Han hade slutat sina studier vid Missionsskolan 1912 och hade nyss tillträtt sin andra tjänst som pastor. Han verkade i Väse missionsförsamling.⁴² Ung och nyutbildad hade han mod att framföra åsikter som inte överensstämde med samfundsledningens. Han talade om världslägets krav på den kristna församlingen. Kriget förhindrade missionsarbetet sade han. Det ställde till stora olyckor för människorna. Det var därför den kristna församlingens plikt att protestera mot det. Denna entydiga uppmaning fick så till vida stöd i mötet att man enades om att avfatta en resolution att överlämna till SMF:s ledning. I resolutionen föreslogs att SMF:s styrelse skulle ta initiativ till ordnandet av en kristlig fredskonferens för missionssällskap i de neutrala staterna. Uppgiften för en sådan konferens skulle bli trefaldig. För det första skulle man diskutera situationen på missionsfälten under krisen och församlingens uppgifter i det sammanhanget. För det andra skulle man uttala sitt beklagande av och sin protest mot kriget och för det tredje vända sig till de krigförande ländernas regeringar "med en allvarlig vädjan att inställa blodbadet och inleda fredsförhandlingar".⁴³ För Emanuelsson fanns det endast en tänkbar hållning till kriget hos den kristna kyrkan – protest. Referatet ger naturligtvis inte hela sanningen, men det är betydelsefullt att just de ovan angivna synpunkterna finns med – kriget skadade både mänskligheten och kristendomen, därför måste det avvisas.

Vi har alltså sett att J Norberg fortfarande höll fast vid att kriget sändes av Gud. Predikantmötena i Uppsala och Rättvik ifrågasatte det. Axel An-

dersson, Beskow, Roth och Emanuelsson avvisade tanken att kriget kunde förenas med kristendomen.

c Nationalismen

Vid midsommartiden hölls ett kristligt, fosterländskt möte i Göteborg, där redaktör Aug Bohman höll föredrag. Han talade om att Sverige var vackert, stort, rikt och hälsosamt. Åhörarna uppmanades att älska sitt land och sitt folk. Efter föredraget sjöngs "Du gamla, du fria", varefter man bad och utbringade ett leve för Sverige. En mässingssextett spelade svenskt tapto och till slut sjöngs kungssången. Enligt Göteborgs veckotidning hade ca 3 000 personer infunnit sig.⁴⁴ Detta fosterländska möte följdes av fler, men deras karaktär ändrade sig såsom vi skall se i det följande.

Vid ett frikyrkligt studentmöte i Norup höll lektor Jonas Waller ett föredrag om "den bibliska tanken om världsfreden". Enligt Svenska Morgonbladets referat hade föreläsaren sagt att GT var grymt och krigiskt. Det sanna Israel var knutet till en lidande person. Det skulle leva i fred; den freden skulle vara en fred mellan jämställda folk. Föreläsaren beskrev två fredstankar. Den första kallade han imperialism. Enligt den rådde fred mellan folk, vilka alla var underordnade en styrande nation. Den andra fredstanken beskrev han som samliv mellan jämställda folk.⁴⁵ Waller var en teolog, som inte gärna anpassade sig till de vanliga tänksätten vid universiteten utan gick egna vägar.⁴⁶ Vi har skäl att anta att föreläsarens sympati låg hos den sistnämnda tanken. Studentmötet hade troligen mindre rum för fosterländska känslor än midsommarmötet i Göteborg. Inställningen till nationalismen i frikyrkliga studentkretsar var radikalare än i samfundsledningarna.

d Freden

Den 3 augusti meddelade Vecko Posten att biskop Gez von Scheele i Visby i ett upprop manat till förbön för fred den 6 augusti. Han önskade att även frikyrkorna skulle vara med i detta. I inledningen till uppropet talades om att den "Fordska" och den "Battinska" fredsrörelsen börjat vinna terräng.⁴⁷ Den 6 augusti hölls också fredsmöten runt om i landet. I Kristinehamn talade Axel Andersson vid missionsförsamlingens sommarhem. I sitt tal liknade Andersson Europa vid det gamla Grekland. Där rådde splittring mellan staterna. Sverige kunde däremot liknas vid Juda rike. Profeterna där hade varnat för allianser. Man skulle i stället förtrösta på Gud. Andersson hade också sagt att fredsidén gick genom hela Bibeln.⁴⁸ Referatet ger ett ganska intetsägende intryck av talet.

Arbetsutskottet inom SMF:s ungdomskommitté beslöt i november 1916 att inbjuda "all Sveriges kristliga ungdom" att tillsammans med SMU samlas till förbön för freden och soldatmissionen.⁴⁹ Fred och soldatmission kopplades samman som böneämnen. Man ville inte genom ensidigt fredsenge-

mang störa relationerna åt det militära hållet. Men vid samma sammanträde hade man att ta ställning till en skrivelse från distriktsföreståndare L W Nordqvist. Denne hade begärt att SMU (ungdomskommittén) offentligt skulle ta avstånd från SFSF:s önskan om att man skulle anordna "fredsnyårsmöten" och fredsmöten i anslutning till årsskiftet. Utskottet avlog Nordqvists begäran.⁵⁰ Fredsrörelsen i Sverige fick ett nytt tillskott i december 1916, då det meddelades att Sverige Kristna Fredsförening bildats.⁵¹ Den föreningen hade sina rötter inom SMF.

e Neutraliteten

Det värmländska "SMF-organet" fortsatte att från sin utkikspunkt bevaka krigshändelserna och hoppades på en tysk seger. Man polemiserade mot vänstern, vilken enligt Ansgarii Posten hoppades på Tysklands nederlag.⁵²

Om det var ekonomiska intressen, som skapade krig, torde de inte på lång tid få räkna på något utbyte av vad som pågick, när man såg vad kriget kostade. Alltså var kriget en dårskap, konstaterade *Vecko Posten* i början av 1916.⁵³ Tidningen fortsatte att fortlöpande kommentera krigshändelserna men inte ur tyskvänlig synpunkt som Svenska Morgonbladet och Ansgarii Posten.⁵⁴ Ansgarii Posten höll dock inte hårdare på Tyskland än att man kunde ge utrymme åt ännu ett bidrag av C J Engvall, vilken fortfarande förde den andra sidans talan. Han skrev att engelsmännen var lugna och trygga under krigets gång. De hyste ingen nervositet för utgången, vilket hade gjorts gällande i annat sammanhang.⁵⁵

2 Neutralitet och regeringskris. Fredsarbetet vinner terräng

År 1917 skulle komma att innebära stora förändringar i krigssituationen och i Sveriges politiska liv. Tyskarna började på allvar sitt oinskränkta u-båtskrig. Därmed drogs USA in i kriget, vilket så småningom helt skulle förändra styrkeförhållandena, åtminstone materiellt. I Ryssland störtades tsaren. Revolutionen i Ryssland och Sveriges isolering från västmakterna hörde till de omständigheter, som påverkade den svenska inrikespolitiska utvecklingen.

a Kristendom och krig

Inget av detta tänkte man på när man firade det nya året i Sverige. Carl Boberg, sångförfattare och predikant skrev i Svenska Morgonbladet och frågade vad det svenska folket tänkte på i de dagarna. Man hade anledning att visa tacksamhet för att Gud skyddat landet från kriget. Ingen svensk hade skuld till kriget och ingen svensk hade kunnat förhindra det. Det var också fel att påstå att Gud inte hade något med kriget att göra. Att säga så var kränkande för Guds makt och ära. Genom sådant tal lade man för stor makt hos människan. Om man däremot var medveten om att kriget var en Guds straffdom, skulle det dämpa lidelserna.¹ Att slå vakt om tanken på Guds storhet var lika

angeläget för Boberg som för en del andra skribenter vi mött tidigare, som också ville ge Gud ansvaret för kriget. Waldemar Rudin skrev i *Budbäraren* att kriget i allt sitt vanvett var en Guds straffdom för folkens synder. Detta borde svenskarna besinna, ty även om de var skonade från krigshändelserna, skulle de inte kunna bli skonade från följderna av kriget.² Vi har tidigare sett att även om Rudin inte ansåg att Gud sände krig, menade han att Gud kunde använda det för sina syften.

I mars kom den åldrande Waldenström igen i den offentliga debatten med en artikel, vari han påpekade att det som för en enskild människa var orätt att göra, kunde vara rätt för staten. Det fanns ju saker som barnen inte fick göra men som var tillåtna för föräldrarna.³ Antikrigsrörelsens organ, *Antikrigsorder*, tyckte att Waldenströms förtröstan på vapen inte var kristen. Den innebar att man inte trodde på Guds beskydd eller inte ville bli martyr för sin tro.⁴ Det nybildade Sveriges Kristliga Fredsförbund gav sig snart till känna genom broschyrtgivning. Som nr 1 i en skriftserie från förbundet kom Axel Anderssons "Krigets frågor". Genom att återge citat från kyrkomän i England och Tyskland visade författaren till vilka orimligheter man kom, då man på båda sidor gjorde anspråk på att kämpa för Gud. Liksom Kristus på långfredagen dog för "frihet, ära och ridderlighet", dog de unga engelsmännen för dessa ideal. Det var från en Londonbiskop Andersson hämtade detta uttalande. Biskopen hade även givit uppmaningen "Låt oss mobilisera nationen för ett heligt krig". En prost i Flensburg hade å andra sidan varit övertygad om att det var de tyska arméerna, som förde Guds sak framåt och uteslutande kämpade för tron. "Därför är Gud med oss" konstaterade han. Andersson lät vidare kristna frontsoldater vittna om att kriget inte endast var ett ont utan att det också gjorde människorna onda.⁵ Sedan Andersson ställt sådana uttalanden mot varandra, gick han in på det bibliska materialet. Han ansåg det naturligt för en kristen att framför allt rätta sig efter vad som sades i NT. I GT fanns dels starka uttryck för respekt för människoliv och i profetbudskapen fanns "fredstoner som ännu aldrig överträffats i något land eller någon tid". Fredsidén sammanbinds med Messias. Men Andersson räknade även med en annan, mindre fredlig, strömning i GT. Hos Jesus och Paulus fann han en livshållning, som var oförenlig med krig, även om det var svårt att hitta direkta uttalanden om de kristnas förhållande till kriget. Och om Jesu undervisning och GT inte helt kunde förenas, fasthöll Axel Andersson vid att "Jesus är och måste förbliva den högsta och största auktoriteten för var och en som vill räkna sig till hans lärjungaskara". Frågan blev då för Axel Andersson om man kunde älska sin broder och ändå dräpa honom. Också en enhällig skara kyrkofäder lyckades Axel Andersson mobilisera mot de kristnas deltagande i krig. Det var först när kyrkan blev omhändertagen av staten, som den ansåg sig böra stödja staten i dess krigiska företag.⁶ Skriften utmynnade i en uppmaning till de kristna att ta ställning till samtidens och inte forntidens problem. Att lata de slagna ligga utan att pro-

testera mot deras mördare vore att göra sig delaktig i brottet. Den allmänna värnplikten bar skulden, inte till krigens uppkomst, men till deras omfattning. Den borde därför avskaffas. Rätten måste ersätta våldet i nationernas förhållande till varandra. Och samvetets frihet måste absolut respekteras.⁷

En internationell rättsordning och frihet att följa samvetets röst var två viktiga punkter i Anderssons fredsprogram. Jesus och Paulus skulle vara samvetets vägledare.

Kristliga Fredsförbundets skriftserie berikades snart med ännu en skrift. Det var Sven Wisborg, som skrev om de första kristnas ställning till krigsväsendet. Liksom första numret i serien var denna tryckt i Falköping-Ranten och kunde rekvireras från Amandus Ohldén i Falköping. Skriften behandlade de kristnas inställning fram till början av 300-talet och avsåg att "söka slutgiltigt göra upp med föreställningen om Gud såsom sändande krig och med de halvhedniska moralbegreppen hos dem, som mena att krig och kristendom kunna förenas". Ännu starkare än Axel Andersson betonade Sven Wisborg att det var ur NT normerna skulle hämtas. GT betraktade Wisborg som en judisk urkund och som sådan hade den inte annan betydelse för de kristna än att man genom den fick klarhet över hur judarna uppfattade Gud.⁸ Jesus bröt med föreställningen att Messias skulle vara en jordisk konung. Han ville omskapa människorna. Den innersta idén som gällde för livet var enligt Jesus den självupppoffrande kärleken. Den troende hade därför inte rätt att bruka vapen för att försvara sig själv eller Kristi sak. Hade då staten rätt att hävda sig med militära maktmedel? frågade Wisborg. Han kunde inte tänka sig ett personlighetliv som inte också var samhällsliv. Även om Jesus godkände "statsordningen" som sådan, fanns det inget i evangelierna som tydde på att krig hörde till det överheten skulle kunna påräkna medborgarnas lojala hjälp till. De kristna deltog inte heller i det judiska upproret.⁹ Wisborg gav inget handlingsprogram. När han beskrev de kristnas förhållande till kriget under de första tre århundradena av vår tideräkning, uppfattade han tydligt deras exempel som tillräckligt talande.

På Svenska Morgonbladets redaktion blev nyordning genomförd, då uppgörelsen med den tysk- och försvarsvänlige Teodor Thelander resulterat i att N P Ollén blev tidningens chefredaktör. Båda bröderna Ollén var vid denna tid övertygade pacifister. Världskrigets förödande verkningar hade övertygat dem om pacifismens riktighet.¹⁰ I pressen förklarades att aktiemajoriteten i Svenska Morgonbladet innehades av frikyrkomän av olika politisk inställning men med intresse av att främja sammanhållningen inom SMF och upplutningen kring tidningen. I annonser för tidningen hade man både vid årsskiftet 1915/1916 och 1916/1917 räknat upp namn på medarbetare under det förflutna året. Av dessa uppräknningar framgår att man i medarbetarnas led kunde räkna in många från SMF. Minst en tredjedel av alla skribenter under dessa år tillhörde SMF.¹¹ Läger man till detta att tidningens ledning låg i

missionsförbundanhänder torde man inte behöva tvivla på att man åtminstone under 1910-talet i Morgonbladets spalter kunde följa opinionerna inom SMF. Ändringen i Svenska Morgonbladets redaktion sammanföll i tiden med Waldenströms hastigt minskande inflytande i SMF:s ledning. Axel Andersson började framträda som en tongivande gestalt inom SMF.

Nyorienteringen i Svenska Morgonbladet visade sig mer påtaglig i maj 1917. Varför protestera ej de kristna mot kriget? frågade man i en ledare. Sent omsider hade folkens breda lager börjat röra sig ”i fredsagiterande riktning”. Enligt tidningen hade revolutionen i Ryssland påskyndat utvecklingen. Nu krävde man en rättfärdig ordning. Men det var socialisterna och inte de kristna som kom med de kraven. Man kunde inte veta om en kristen proteströrelse skulle vara lönlös. Samfunden borde ta initiativ i saken.¹² Revolutionen i Ryssland hälsades i regel med tillfredsställelse i Sverige till en början. *Vecko Posten* kallade den det mest ideella som hänt. Man hoppades på frihet för t ex Finland och räknade med att kriget kanske också skulle påverkas.¹³

Våren 1917 har också i svensk historia kallats ”den röda våren”. Demonstrationer och kravaller ägde rum på olika platser i landet. Denna oro påverkade det politiska skeendet. Svenska Morgonbladets konstaterande beträffande folkens breda lager torde ha anspelat inte endast på freds rörelsens frammarsch utan också på den oro som framkallats av nödtiden.¹⁴

Efter nyorienteringen i Svenska Morgonbladets ledning fortsatte Ansgarii Posten att föra ”försvarsvännernas” talan. Många aktade kristna hade på ett osakligt sätt kritiserats för att de inte tagit avstånd från kriget. Tidningen fann att diskussionen varit hätsk och gjort ett osympatiskt icke-fredligt intryck. Det gällde egentligen inte inställningen till krig i allmänhet. Alla tyckte att krig var hemskt. Det hade gällt ett ställningstagande till ett krig, i vilket Sverige måste försvaras. Om Gud hade något med kriget att göra eller inte var en omöjlig fråga. Men även Ansgarii Posten insåg att i det rådande läget borde kristna i alla länder förena sig i protest mot kriget.¹⁵ Waldenström hade under vintern och våren trots vacklande hälsa varit i verksamhet och deltagit i SMF:s generalkonferens. Att han stod fast vid sina åsikter om kriget in i det sista framgår av ett litet brev han skrev till Nathan Söderblom den 12 juni 1917. Han tackade för en broschyr om kriget och Mammon, som Söderblom skrivit. Waldenström hade i den funnit bra allvarsord men också ett par allvarliga fel. Söderblom hade inte framställt kriget som en Guds dom över gudlösheten. Vidare hade han utpekat Mammon som den enda roten till den ekonomiska nöden. Waldenström ville påpeka att det fanns en rot till, nämligen arbetarklassens ”ovillighet till arbete” med strejker och oro, varigenom arbetsdagar gick till spillo.¹⁶ Den röda våren hade skapat oro också hos Waldenström. Detta var han sista meningsyttring i denna fråga. En dryg månad senare, den 14 juli avled han. SMF gick sin väg vidare utan Waldenströms ledarskap, utövat in i det sista.

I kriget såg Ansgarii Posten, Boberg, Rudin och Waldenström Guds straff. Morgonbladet under ledning av bröderna Ollén visade allt större förståelse för kraven på fredsinitiativ. Baptistiska Vecko Posten stod fortfarande för vänstersynpunkter. Helt avvisande till kriget var Axel Andersson, Wisborg och Wickman. GT och NT ställdes mot varandra i meningsutbytet.

b Kristendom och värnplikt

J P Norberg tog sig nu an vägrarnas sak. I de militära svaren på Svenska Morgonbladets enkät hade han saknat förståelse för vägrarna. Att allvarliga kristna kan få felaktiga uppfattningar genom misstolkningar av Bibeln måste man alltid räkna med. Officerare och fältpräster misstänkte alltför ofta att samvetsömma värnpliktiga simulerade. Även om de missförstått Bibeln var de ärliga i sin övertygelse.¹⁷

I januari kom resultatet av SMF:s skrivelse till regeringen/riksdagen. I likalydande motioner och med åberopande av den framställning av behovet, som fanns i SMF:s skrivelse, begärdes i båda kamrarna att en revision av gällande bestämmelser för samvetsömma värnpliktiga skulle beslutas. I Första kammaren var det pastor Wilhelm Gullberg, som motionerade med instämmande av Fredrik Ström och Alfred Petré. I Andra kammaren var motionären N A:son Berg i Munkfors. Motionerna var daterade den 25 januari.¹⁸ Utskottsbehandlingen i Första kammaren utmynnade i ett avslagsyrkande, sedan man konstaterat att det enda nya motionen innehöll var en formulering mot "subjektivt godtycke" vid behandlingen av vapenvägrare. Då man inte ansåg att sådant förekommit, måste gällande bestämmelser anses tillräckliga. Försvarsfientligheten var växande, vilket också motiverade en viss återhållsamhet.¹⁹ I Andra kammaren hade det utskott, som behandlat ärendet, beslutat föreslå kammaren att hemställa hos regeringen om en ändring av förordningen från 1902. Fyra av de tio utskottsledamöter, som deltog i ärendets behandling, reserverade sig mot förslaget. Man motiverade sin reservation med att antalet vägrare skulle komma att öka, om de bereddes möjlighet till civil tjänst.²⁰ Ärendet kom upp i båda kamrarna lördagen den 24 februari. Ännu en gång avslogs motionerna om reformer för de samvetsömma värnpliktiga.²¹

Mot slutet av mars publicerades i Svenska Morgonbladet resultatet av en enkät om de kristna vapenvägrarnas villkor. Ett antal skrivelser från representativa personer inom de kretsar, varifrån de flesta vapenvägrarna kommit, utgjorde grunden för artikeln. Man tyckte sig kunna slå fast, att de flesta vapenvägrarna kommit från fribaptisterna. Tidningen delade inte dessas inställning, vilket man trodde läsarna visste. Men man trodde att vägrarnas uppfattning var uppriktig. De flesta hade nämligen sagt att krig och krigsövningar stred mot Fridsfurstens lära. Dessa olärda hade ställt frågan "hur skulle Kristus ha gjort i mitt ställe?". Sjukvårdstjänst vid ett militärt förband

ansåg de gynna systemet. Fängelssestraff ansåg de vara ett lidande de fick genomgå för sin tro. Skribenten karakteriserade vägrarna som överspända och naiva men också behärskade av idealitet och fast vilja att "lyda Gud mer än människor".²² När sedan en fribaptisterna närstående yngling hade dömts för vägran att bära vapen, återupprepades att ett entydigt svar i enkäten gått ut på att sjukvårds- och handräckningstjänst inom försvaret inte kunde accepteras.²³ Man hade alltså i Morgonbladet sträckt sig så långt att inte endast militär personal fått uttala sig om vägrarna utan dessa hade åtminstone indirekt själva fått komma till tals. Samma riksdagsmän, som tidigare arbetat för införande av civil värnplikt, gjorde det även denna gång.

c Nationalism

En diktande pastor inom SMF, Adolf Thomander, gav 1917 ut en diktsamling med titeln "För Gud, för hem och fosterland". Bland dikterna med allmänt religiöst innehåll fanns ett par med starkt nationell anknytning. En av dem hade av innehållet att döma skrivits ett tiotal år tidigare. Det var en sorgedikt med anledning av Oscar II:s död. Dikten manade till samling kring kungens minne. Den andra dikten med nationell anknytning framkallade forna tiders krigarbragder för läsarna. Fäderna hade kämpat för tro och samvetsfrihet. I sin kamp hade de haft framgång tack vare att de stått tillsammans "för Gud och gamla Sverige". Sverige skulle inte heller glömma Gud "ty makten är ändå hans".²⁴ Också här möter oss tanken på Gud som historiens Gud, som ingriper i skeendet.

Midsommarens nationella möte i Göteborg hade detta år rektor A Strömstedt från Uppsala som talare. Hans föredrag handlade om "Kristligt medborgarskap". Utgångspunkten för föredraget var Paulus ord i Fil 3:20: "Vi åter hava vårt medborgarskap i himmelen." Hans första punkt gällde vilket som var en kristens egentliga fosterland och vilken hans uppgift var under vistelsen i det tillfälliga fosterlandet. Han menade att en kristen skulle hävda det himmelska medborgarskapets lagar här i tiden. Det var fråga om att arbeta för hela jordens "förbrödring". Jorden var Herrens. De kristna hade ofta varit otrogna mot det himmelska medborgarskapet. Efter föredraget blev det denna gång varken national- eller kungssång och inte heller taptö. Man sjöng i stället "Stå upp för Jesus du korsets riddarvakt" och "Vårt land".²⁵ Både föredraget och programmet omkring det hade alltså en annan mindre nationalistisk karaktär än året innan. Tänkесätten hade ändrats. Detta gav också *Vecko Posten* uttryck åt. Krigets fasor hade under årtiondena inte blivit mindre. Skolan hade undervisat om krigens hjältar men hade inte skildrat rovlystnaden. Däremot hade "fredsfären" avhånats. Detta krig med all dess moraliska ruttenhet hade visat att det borde vara det sista. Nu hade man under kriget lärt sig anse kristna grannar som barbarer och tjuvar. *Vecko Posten* slutade med att uppmana alla kristna att kräva en varaktig fred

och inte en fred som bäddade för en upprepning av det som hände mellan Frankrike och Tyskland 1871 och som skapat revanschlystnad.²⁶ I synnerhet mötet i Göteborg vittnar om att nationalismen dämpats, när nu kriget pågått i närmare tre år.

d Försvaret – inte främst

I riksdagen aktualiserade E A Nilsson en viktig fråga angående försvaret. I remissdebatten tog han upp frågan om ändamålslösa inkallelser. Sådana födde antimilitarism också bland icke-socialister. Det utrikespolitiska läget var mindre kritiskt 1917 än det varit 1914. Det var därför onödigt att riskera privat- och nationalekonomiska förluster genom att låta unga män vara inkallade, då situationen inte krävde det. Även i krigförande länder frikallades ende sonen till en änka, om det var nödvändigt t ex för skötseln av en gård. Att komma hem från beredskapstjänstgöring och finna åkern obrukad medan man själv fullgjort en meningslös tjänst skulle skapa en fientlig inställning till försvaret. Att så hade skett var regeringens fel. Nilsson fritog riksdagen från ansvaret för förhållandena. I sitt anförande vände sig Nilsson sedan mot den militära drillen. Tänkande ungdom skulle aldrig komma att acceptera den.²⁷

Nilssons kritik motiverades av en i grunden positiv inställning till försvaret. Men förmodligen var även E A Nilsson påverkad av en begynnande omvärdering av det militära systemet, när nu kriget pågått mycket längre tid än de flesta räknat med vid dess början. I början av mars kom regeringens nederlag i riksdagen, då det begärda anslaget till neutralitetsvakten på 30 miljoner kronor avslogs och man i stället enligt utskottets förslag endast beviljade 10 miljoner. Eftersom riksdagens ställningstagande uppfattades som misstroendevotum, blev det inledningen till en regeringskris, en sällsynt lång sådan. Bakom låg en mängd tvistefrågor som t ex den förda handelspolitiken, tvivel på regeringens neutralitet och folkförsörjningen.²⁸ Den hammarskjöldska regeringen stödde sig på kungens prestige och kungen befarade en försvagning av sin egen ställning om den hammarskjöldska ministären skulle tvingas avgå. Men varken en kunglig anteckning till statsrådsprotokollet eller en namninsamling för regeringen kunde rädda denna. Genom ett regeringsskifte kunde man också vänta utrikespolitisk nyorientering i mer västvänlig riktning.²⁹

Uppgörelsen i riksdagen handlade alltså inte endast om ett anslag till försvaret. Den gällde än en gång den personliga kungamakten och den av kungen och regeringen förda kris- och neutralitetspolitiken. Mot den bakgrunden är det intressant att läsa E A Nilssons inlägg i Andra kammaren. Han klargjorde först att man ville hålla fast vid neutralitetspolitiken. Men när det gällde kostnaden för denna måste riksdagen ha verklig prövningsrätt och inte endast godkänna regeringens förslag. Det aktuella, av regeringen framlagda

förslaget fann Nilsson dåligt utrett och borde avslås redan av det skälet. De höga kostnaderna berodde inte endast på dyrtiden utan också på regeringens sätt att sköta ärendet.³⁰ Waldenströms meningsmotståndare från borggårdskrisens dagar var här på nytt engagerad i frågan om vem som skulle styra. Och nu var han än mer i närkamp med motståndarna. Riksdagens prövningsrätt var viktig för honom. Inte heller för Nilsson handlade det enbart om försvarsanslagets storlek.

Liberalerna hade återhämtat sig från nederlaget 1914 och gick nu till offensiv. Nilsson var försvarsvän inom de gränser hans liberala uppfattning medgav och ivrade för parlamentarism. Trots att han hade en ledande ställning inom SMF kunde han nu agera fritt i politiken utan att komma i konflikt med samfundsledningen.

e Freden

I januari kom upprop om en ungdomens böndag för fred. Uppropet var för SMF undertecknat av Gustav Mosesson och Bruno Nyström. Böndagen skulle hållas den 4 februari.³¹ Om det var den fredsdag, som distriktsföreståndare L W Nordqvist försökt hindra eller om det var SMU:s eget upprop det handlade om framgick inte.

Utan kommentar refererades i Svenska Morgonbladet en artikel av Manfred Björkquist. Artikeln hade varit införd i Vår Lösen. Björkquist hade manat till allkristen uppslutning kring president Wilsons fredsförslag. Artikel-författaren ville åstadkomma en folkens resning mot kriget. Men vad hade de kristna gjort? Om Kristus fått regera, skulle nya mellanfolkliga förbindelser ha skapats och om de kristna hade varit starkare 1914 skulle katastrofen inte ha kommit. Wilsons förslag skulle nu möjliggöra en rättfärdig fred. En sådan fred skulle erkänna alla nationers rätt, vilket enligt Björkquist var en kristen angelägenhet. Även Ansgarii Posten uppmärksammade Björkquists artikel.³² Segern hotade att gå ifrån centralmakterna vid denna tidpunkt och deras sympatisörer oroade sig för hur Tyskland skulle komma att behandlas vid ett eventuellt tyskt nederlag.

I mitten av maj rapporterade Svenska Morgonbladet att det rörde sig i samfunden. Rådplågningar var på gång och predikanter inom SMF hade diskuterat fredsfrågan.³³ Vad som hänt året innan på predikantmöten tycktes vara okänt för tidningen, som i annat fall skulle ha kunnat konstatera att "det rört på sig" långt innan. Men meningsutbytena i Morgonbladet fortsatte. Pastor K A Modén skrev att segerrapporter inte kunde döva fredslängtan, varför de kristna i Sverige borde ta kontakt med kristna ledare i krigförande länder för att tryck skulle utövas på regeringarna och påskynda fredssträvandena.³⁴ Man får intrycket att fredslängtan i detta fall var den andra sidan av krigströtthet. Man behöver inte uppfatta den som uttryck för en principiell uppskattning av fredstillstånd i allmänhet.

Världsförbundet för mellanfolkligt samförstånd genom kyrkosamfunden hade under kriget arbetat aktivt bl a med att sprida litteratur bland krigsfångar³⁵ men man ville åstadkomma något mer för att förverkliga huvudsyftet med förbundet.³⁶ I maj 1917 beslöt man att författa ett uppprop och att sända det till kristliga organisationer i landet för att dessa skulle lägga det till grund för uttalanden.³⁷ Omkring den 20 maj publicerades uppropet, de kristnas protest mot kriget, undertecknat av biskop K H Gez von Schéele, redaktör Jacob Byström, dr K A Fries, general D B Malm, riksdagsman W Gullberg, docent K B Westman, teol dr K A Jansson och kyrkoherde Nils Wicander. Uppropet var undertecknat endast med namn utan angivande av undertecknarnas kyrko- eller organisationstillhörighet. De hade skrivit under som privatpersoner och inte som representanter för sina samfund. Byström och Gullberg hörde till de frikyrkomän, som i och utanför riksdagen arbetat för att de samvetsömmas situation skulle förbättras.

I uppropet sades att tiden nu var inne att höja rösten för fred. Även om kyrkorna tidigare inte gjort mycket hade man dock före kriget varit med om att bilda ett världsförbund för mellanfolkligt samförstånd genom kyrkosamfunden.³⁸ Som tidigare nämnts skedde detta i Konstanz dagarna för krigsutbrottet. Då World Alliance bildades hade Sverige varit representerat av enbart frikyrkliga personer. De var rektor C E Benander, baptist, riksdagsman W Gullberg, missionsförbundare och pastor Albert Wickman, baptist och ledare för antikrigsrörelsen.³⁹ Sedan förbundets internationelle organisatör, professor Benjamin F Battin, i januari och februari 1915 besökt Sverige fann han i Nathan Söderblom en villig medarbetare och inspiratör för arbetet i Sverige. Söderblom kom dock inte med i den svenska kommittén förrän i november 1917, då han även blev dess ordförande.⁴⁰ Vid den konferens som hölls i Bern i augusti 1915 var Sverige representerat av folk både från frikyrkor och Svenska Kyrkan, nämligen docent K B Westman, riksdagsman W Gullberg, rektor K A Jansson, professor E Rodhe och kyrkoherde N Wicander.⁴¹ De namn som fanns under uppropet i maj 1917 känns igen som namnen på ledamöterna i den svenska kommitté av Världsförbundet som bildades i mars 1916.⁴² När den svenska kommittén blev representerad i förbundets internationella kommitté valdes dess representanter från både frikyrka och statskyrka och när ersättare måste utses skulle hänsyn tas till att samfundsrepresentationen blev mångsidig.⁴³ Ändå var kommittéledamöterna inte valda som ombud för sina samfund. Nu var emellertid kommittén etablerad och genom sitt majuppprop ville den öppna samfundens ögon för de internationella problemen. Man ville, utgående från att hela mänskligheten var "ett blod", hålla tankarna om krigets slut levande i kyrkorna, inspirera till arbete för folkförbrödring och förbindelser mellan samfunden trots olikheter mellan dem. Man ville dessutom aktualisera tanken på en internationell rättsordning.⁴⁴

Intresset för direkta aktioner för fred hade stigit. I de tidigare starkt natio-

nella och försvarsvänliga kretsarna märktes en oro för ett tyskt nederlag och för vad det skulle innebära i en fredsuppgörelse. Antikrigsorder hade observerat att Svenska Morgonbladet tagit sig an de vapenvägrandes sak och anmärkte att "den högst militaristiska tidningen" gjorde det "under servila bugningar för de samvetsömmas bödlar" och med en "osmaklig beskyddarton".⁴⁵ I ett senare nummer refererade Antikrigsorder ett föredrag av Israel August Åström, en av SMF:s mer kända väckelsepredikanter. Han hade talat om kriget som de mänskliga passionerna ordnade i system och som den starkes övermod. Kriget vittnade om vilddjuret i människan och var ett hån mot Guds och människors lagar. Krig kunde inte förenas med NT. Ingen civilisation var möjlig utan fred. Därför gällde det att stå upp till kamp för fred.⁴⁶ Antikrigsorder ville inte endast komma med kritik. Man ville även arbeta för internationell förståelse och för att skapa förutsättningar för ett fredligt samliv mellan folken. Ett uttryck för denna strävan var att man som ett återkommande inslag i tidningen hade lektioner i esperanto.⁴⁷

J P Norberg anslöt sig inte till Svenska Morgonbladets nya nästan pacifistiska linje utan fortfor att hävda sin försvarsvänliga hållning. Alla kristna ville ha fred, menade han, men inte alla var för den skull så oförståndiga att de ville avskaffa försvaret. Det var de kristnas plikt att utnyttja det skydd Gud ställt till deras förfogande. Protester mot krigförande folks regeringar var han dock inte främmande för.⁴⁸

Vid SMF:s generalkonferens 1917 beslöt man att göra ett uttalande i fredsfrågan. I uttalandet talade man om ödeläggelsen som följde av kriget. "Men icke nog därmed. Kristna folk ligga i kamp med varandra på liv och död i rak strid mot det evangelium, som förkunnar broderskap och kärlek." Att hat och bitterhet mot andra nationer vunnit insteg även bland kristna ansåg man vara otrohet mot Gud. Nu var det hög tid att de kristna i olika länder tog upp det fredsarbete, som man menade att de var kallade till. Praktiskt ville man åstadkomma att "ett återknytande av förbindelserna mellan kristna, tillhörande mot varandra fientliga nationer, åvägabringas". För att detta skulle uppnås måste ett närmande mellan samfunden i Sverige först komma till stånd.⁴⁹ Enligt Svenska Morgonbladets referat hade man inte nöjt sig med att göra ett uttalande utan därtill begärt att regeringen skulle ta initiativ i fredsfrågan.⁵⁰ Inom EFS tänkte man annorlunda i dessa frågor. *Budbärarens* referat från stiftelsens årsmöte talade om att konferensens kungatelegram fått en särskild prägel av att man i konferensen behandlat en skrivelse med en uppmaning att stödja fredssträvandena. Om någon sådan vädjan skulle ske, skulle den riktas till rikets konung och inte till EFS. J Montelius hade föredragit styrelsens åsikt i ärendet. Enligt den var det sjukligt att avge protest mot kriget eller att tro sig genom en sammanslutning av kristna kunna åstadkomma det som dock låg i Guds hand. I det förslag till skrivelse man hade behandlat, hade det för lite betonats hur nödvändigt det var att be till Gud, som inte lämnat makten ifrån sig. Syndabekännelse var nödvändig eftersom man inte

var värdig den nåd freden utgjorde. Vidare hänvisade man till att bortom Guds domar fanns hoppet om Guds barmhärtighet. Med hänsyn till detta fann EFS:s styrelse det omöjligt att föreslå anslutning till någon framställning enligt det förslag man behandlat. Det framgår inte av referatet om den behandlade skrivelsen kommit från Världsförbundet eller SFSF. Stadsmissionär Oscar Berg från Örebro instämde i styrelsens yttrande men ville i kriget inte endast se Guds straff utan även ett utbrott av människors ondska. Den borde man inte bedja för utan göra något åt. Sedan en kommitté tillsatts för att utarbeta ett eget yttrande från EFS kunde man konstatera att nöden i krigets spår var fruktansvärd. Det var varje kristen organisations och varje kristens plikt att arbeta för att bereda rum för fred och samförstånd. Då man kände ett djupt samband mellan folkens och enskildas syn och kriget som ett uttryck för detta samband, vädjade EFS till alla kristna att väcka och fördjupa en synd- och skuld känsla, som böjer sinnena till omvändelse.⁵¹ EFS:s huvudtanke var alltså fortfarande att i alla sammanhang slå vakt om tanken på Guds suveränitet i förhållande till krig och fred.

Svenska Morgonbladet bevakade fredsmöten och funderade kring kommande riksdagsmannaval.⁵²

Bland de fredsmöten som hölls märktes särskilt Allmänna Svenska Fredskongressen i Uppsala. Den hölls vid midsomartiden 1917. Nathan Söderblom höll där ett föredrag om kyrkans uppgift i fredsarbetet. Han sammanfattade uppgiften i fyra punkter. Mot en bakgrundsteckning i vilken krigets oundviklighet framhölls, fastslog han att den första uppgiften var att stärka tron på "det omöjliga men nödvändiga, på frälsning från krigets övermakt". Fredsarbetets förverkligande förutsatte "en övervärldslig förtröstan, en tro på Gud". För det andra var uppgiften att stärka förtroendet för rätten och rättsordningen. För det tredje måste freden ses som en sedlig angelägenhet. Det var utsiktslöst att kämpa för fred med materiella fördelar i sikte. Motiveringen måste vara viljan att åstadkomma något gott, även med offer. Människolivets helgd måste värnas. För det fjärde hade kristendomen med människor inte med stater att göra. Det var fel när kristendomen gjordes "till dräng åt nationella eller andra politiska intressen". Kyrkan var internationell och skulle ena alla av samma tro, oberoende av folk- och språktillhörighet.⁵³ Axel Andersson kunde inte delta i kongressen i Uppsala, eftersom han tidigare engagerats i andra sammanhang. Han uttalade sitt intresse för saken och förklarade sig inte ha något emot ledamotskap i en kommitté för en världsfredskongress om hans arbetsuppgifter i övrigt medgav detta.⁵⁴

Vi har alltså sett att man under 1917 började tala om fred på ett frimodigare sätt. Det blev ett kristet krav att något skulle göras. Försvarsvännerna fruktade en för Tyskland förödmjukande fred. Det sammanhänger med att den nationalistiska gruppen var tyskorienterad i sina utrikespolitiska sympatier. Förhoppningar om rättvisa för Tyskland knöts till Wilsons program. Björkquist och Norberg hörde till dem som hyste dessa förhoppningar.

På internationellt samarbete mellan kyrkorna ville andra grunda fredsarbetet. Byström, Gullberg och Wickman var från frikyrkligt håll aktiva i det arbetet. SMF:s generalkonferens tog också öppet ställning för fredssträvandena.

Att de nya tankarna vann terräng hängde samman med utvecklingen i stort i Sverige och världen. Men naturligtvis spelade generationsskiftet i SMF:s ledning stor roll. Trots att den sociala sammansättningen av gruppen samfunds- och församlingsledare inte genomgått iakttagbar förändring, kom ledare med nya åsikter. Vi har sett dem träda fram i pastorskåren och i frikyrkliga studentkretsar.

3 De sista krigsmånadernas debatt

a Kristendom och krig

Det var varken Gud eller naturlagar som hade släppt stormen lös, sade *Vecko Posten* om kriget. Det var staternas styrelser och regeringar. Hur skulle dessa regeringar kunna kräva god moral av sina folk, när de inte själva föregick med gott exempel. För de kristna gällde det att i den rådande situationen hävda en andlig syn och hävda moraliska värden.¹

I slutet av juli 1917 frågade signaturen J K-i i Svenska Morgonbladet: För vad flyter folkens blod? I början av kriget trodde man att liv och blod offrades för fosterlandets ära, men efter det att kriget pågått så länge var det svårt att hålla fast vid den tron. Kanske hade Nya Dagligt Allehanda rätt i att krigets orsak var att söka i storkapitalismens intriger. Den saken skulle säkert bli aktuell, då det var dags för slutuppgörelsen med kriget. Men det måste också ha funnits en annan akut orsak. Furstemordet i Sarajevo kunde inte ha varit en tillräcklig anledning. En vanvettig fanatikers dåd skulle inte ha kunnat driva hela världen ut i krig. Författaren slutade pessimistiskt med att konstatera, att folken nog aldrig skulle få veta varför offren krävdes av dem, eftersom de inte tilläts att fråga.²

Gideon Ekström tog i samma tidning upp frågan om bön och krig. Han frågade om Gud hörde bönerna om fred. De kristna bad, men de gjorde inget för freden. Socialisterna samlades till konferenser och avgav protester. Men de kristna var förblindade av "patriotisk fåfänga".² Man påstod att folken hade en stark önskan om fred, sade Carl Boberg. Och naturligtvis fanns en sådan önskan i de krigsdrabbade folken. Men varför kom då inte freden, om nu folken ville ha den? Det berodde på att folken visserligen ville ha fred, men inte de styrande, sades det. Men var det så? frågade Boberg. Nej, ryske tsaren ville ha fred, men det ledde till hans avsättning. Från flera länder hämtade författaren exempel på att folken inte tvingats att kriga. Och vilka makter hade kommit med fredsánbud? Det var Tyskland och Österrike-Ungern. Men dessa ánbud hade avvisats av det republikanska Frankrike, där varken kung eller kejsare tvang folket att fortsätta att kriga. Även missionens

hemland, England, hade avvisat fredsinviterna. Var fanns de kristna där? Och om USA hade önskat fred, hade det inte bistått England och Frankrike. Man skulle inte ringakta fredsarbetet eller klandra det. Men inte heller övervärdera det. Liksom kriget hade tvingat sig fram, skulle också freden göra det så småningom. Till dess borde de kristna hålla fred inbördes.³

Krig och fred berodde alltså inte på mänskliga åtgärder. Boberg sade inte rent ut att Gud stod bakom bådaderna, men det förefaller som om han såg skeendet ödesbestämt.

En aning oklar var en artikel i Morgonbladet i slutet av augusti. I den fastslogs att kristendomen, liksom Gud själv, var motståndare till kriget. En annan sak var att Gud kunde tillåta kriget. Guds dom kom nämligen över all ogudaktighet. Krig och ogudaktighet hörde ihop liksom fattigdom följde på slöseri. Om man vanvårdade sin hälsa blev man sjuk. Kriget var på samma sätt en följd av människans synd.⁴ I samma anda tog predikant Ernst Johansson i Orsa till orda under "Fria ord". Han ansåg att kriget kommit till följd av den västerländska materialismen med dess överskattning av människan och av materiella ägodelar. För Gud var girighet detsamma som avgudadyrkan och avgudadyrkan drog över sig Guds vrede. Kriget var med andra ord uttryck för Guds vrede över otrons människor. Kriget skulle komma att finnas tills girighet, högmod och njutningslystnad utrotats.⁵

Vecko Posten hänvisade till att militarismen var djupt rotad. Den ansågs i vissa kretsar, om inte inrättad av Gud, så dock nödvändig. Det var nödvändigt med militärer och krig i Guds plan. *Vecko Posten* hade svårt att förstå sådana synpunkter. I krig lät man alla normala hänsyn fara. Kristna stater samverkade med muhammedaner och hedningar. Tidningen fann det också inkonsekvent att man ibland såg det som hjältemod att offra sitt liv för att rädda en annans medan det i krig ansågs som hjältemod att ta andras liv för att rädda sitt eget.⁶ Något mindre pessimistisk frågade man i Svenska Morgonbladet om "den livströtta blaserade europeiske ynglingen" skulle bli en man med tro på livet och vilja och kraft att tjäna mänskligheten. Vid krigsutbrottet hade man kunnat finna ett djupt allvar och folken hade sökt hjälp hos Gud. Men sedan hade soldaterna anpassat sig till kriget och krigets förråande inflytande hade fått insteg. En tysk expert (medicinalråd) hade konstaterat att könssjukdomarna hade ökat. Detta påverkade inte endast soldaterna utan även hustrur och barn. Kriget var med andra ord ingen luttringens eld. Ljuspunkter kunde dock skönjas. Soldater hade sökt sig till Gud. Dessa synpunkter fanns på ledarplats i början av september. I samma nummer av tidningen återkom J P Norberg med en ny erinran om hur oriktigt det var att kristna tog avstånd från tanken på att Gud var ansvarig för kriget. Bibeln lät Gud stå bakom straffet för synden. Norbergs synpunkter följdes av Fritz Pettersons. Han sade klart nej till uppfattningen att Gud var ansvarig för krig. Den som gjorde det kunde inte vara Guds tjänare, menade Pettersson.⁷ Norberg, som ofta velat göra Gud ansvarig för kriget, var vid denna tid t f mis-

sionsföreståndare inom SMF efter Waldenströms död.

Vecko Posten menade att krig och kristendom inte hade något med varandra att göra. Att Jesus inte uttryckligen förbjudit krig betydde inte att han tillät det. Hela evangeliet var ett bud om fred. Det talade om brödraskap medan kriget skapade hat.⁸ Nationell självhävdelse kunde inte *Vecko Posten* förena med en kristen syn. Även om baptistorganet hela tiden varit svalt i sin inställning till krig och försvar så kan man märka en ökad skärpa i dess sätt att tala. Fritz Pettersson ville ytterligare klarlägga skillnaden mellan vad Gud gjorde och vad han tillät. Människans frihet var en gudomlig gåva. Att människorna missbrukade friheten var inte Guds fel. Också i GT fanns exempel på synd, vars följder Gud vänt till välsignelse. Ett sådant exempel var berättelsen om hur Josef såldes till Egypten och sedan kunde hjälpa sina fränder. För att väcka behov av frälsning lät Gud lidandet följa i syndens spår. Man detroniserade inte Gud genom att tro att kriget inte kom från honom. Pettersson trodde att Gud trots krigets onda kunde utvinna något gott ur det.⁹ Fritz Pettersson var en av SMF:s mera kända predikanter och var en uppskattad talare och bibelstudieledare, anlitad på många platser i landet. Sedan 1908 var han pastor i Betesdakyrkan i Stockholm. Han hade fått sin utbildning i Chicago och tidigare också varit pastor i en församling i USA. Han hade även representerat SMF i USA. Att han inte lät sig fångas av alltför snäva nationalistiska synsätt kan ses mot bakgrund av hans utbildning och tidigare verksamhet.

I Svenska Morgonbladets spalter tog på hösten 1917 Kaleb Tillman till orda om kriget. Han var sekreterare i Svenska Frälsningsarmén. Tillman skrev om kriget och Guds "tillstädjande". Att Gud tillstodde krig betydde att han stod bakom det. Om Gud fastställt ett sammanhang mellan synd, lidande och straff, så var det Gud som stod bakom lidandet – i detta fall kriget.¹⁰ Ett resultat av kriget var att människor sjunkit i moraliskt avseende. Detta gällde inte endast i krigförande länder utan även i de neutrala hade vilddjursintressena börjat regera. Den kristne skulle i den situationen inte bara vara som ett lamm utan också som ett lejon kämpande mot det onda, ansåg *Vecko Posten*.¹¹ Carl Boberg stödd av Kaleb Tillman talade om kriget som sänt av Gud. Fritz Pettersson liksom *Vecko Posten* hävade motsatt uppfattning.

b Kristendom och värnplikt

I en ledarartikel i början av augusti 1917 kommenterades i Svenska Morgonbladet tillsättningen av en utredning som fått till uppgift att undersöka de samvetsömmas situation. Tidningen fann det klokt att man placerat Jacob Byström och Wilhelm Gullberg bland utredarna. Alla var eniga om att något måste ske. Man ville dock inte ta ställning till om vapenvägrarna åsikter var riktiga. Men man måste respektera deras uppriktiga övertygelse. RF:s paragraf 16 åberopades.¹²

Vid denna tid började man hysa vissa förhoppningar om att de samvetsömmas problem skulle få sin lösning. Det hängde delvis samman med att den nya regeringen, som bildades efter valet 1917, fick en frikyrklig ledamot. Det var E A Nilsson från Örebro, som blev krigsminister i den Edénska ministären. Svenska Morgonbladet noterade att Nilsson hellre kallade sig lantförsvarsminister än krigsminister. I utredningar av militära ärenden hade Nilsson tidigare visat stor sakkunskap. Han hade vid tidigare regeringsbildningar varit påtänkt som ledamot av ministären antyddes det.¹³ När Nilsson i oktober 1917 ingick i Nils Edéns ministär hade han bakom sig en ganska lång erfarenhet som politiker. Sedan han 1883 hade etablerat sig som grosshandlare i Örebro (spannmålshandel), blev han 1899 ledamot i stadsfullmäktige, 1908 i riksdagens andra kammare och 1909 i landstinget. I andra kammaren var han ledamot tills han i valet 1924 föll igenom, sedan han vid partisprängningen i samband med förbudsomröstningen 1923 anslutit sig till det nya liberala partiet.¹⁴ Som riksdagsledamot hade han ofta arbetat med försvarsfrågor. När vapenvägrarnas ärende varit uppe till behandling i kammaren, hade han inte varit särskilt aktiv.¹⁵ Hans inställning i försvarsfrågan var den traditionellt liberala. Freden skulle tryggas genom vidmakthållande av ett rimligt försvar, som dock inte fick kosta för mycket. Han höll ett vakande öga på försvarsutgifterna. 1917 motionerade han om indragning av de militära övningarna vid gymnasier, tekniska gymnasier och folkskoleseminarier.¹⁶ Hans roll vid uppgörelsen med regeringen om försvarsanslaget och nedprutningen av detta under våren 1917 har tidigare berörts. Under sin tid i regeringen hamnade han enligt Gerdner till höger om majoriteten i sitt parti i fråga om försvarsvänlighet.¹⁷ Därmed kom han att stå närmare Boberg och Norberg i SMF än han stod den unga frikyrkogeneration vi nyss mött i det föregående. I samband med borggårdskrisen hade Nilsson hört till den grupp frikyrkliga riksdagsmän, som kommit i onåd hos Waldenström därför att de ställt sig på Staaffs sida i den strid om försvaret, som föregick bondetåget, och i den efterföljande konstitutionella konflikten. I samband med behandlingen av en motion om anslag till SFSF 1916¹⁸ stödde Nilsson det avslagsyrkande, som var resultatet av ärendets utskottsbehandling.¹⁹ Hans motpart i kammaren var den gången SMF:aren Berg i Munkfors, vilken ville bevilja organisationen 3 000 kronor av begärda 6 000 (man hade begärt två anslag om vardera 3 000 kronor till olika ändamål). Nilsson motiverade sitt ställningstagande med att riksdagen i annat sammanhang givit saken sitt stöd. Han ansåg det inte nödvändigt att stödja SFSF.²⁰ 1917 motionerade Lindhagen m fl på nytt om ett anslag till samma organisation.²¹ Statsutskottet yrkade avslag på motionen, men inte utan reservationer.²² Reservanterna fick i kammaren stöd av bl a Byström och Berg i Munkfors. Kammarbehandlingen av frågan ledde till ett beslut om anslag till SFSF på 3 000 kronor. Den gången deltog inte Nilsson i debatten.²³ Nilssons agerande i andra kammaren ger inte intryck av något starkare engagemang för freds rörelsen eller för de

samvetsömma. Svenska Morgonbladets förväntningar om att de vapenvägrandes problem skulle finna sin lösning genom Nilssons utnämning hade förmodligen andra grunder, än vad som blivit känt genom hans riksdagsmannagärning. Ett problem i utredningsarbetet om möjlighet till civil värnplikt var att det inte var lätt att finna alternativ sysselsättning för dem som inte ville lära sig bruka vapen. G Lindgren, fribaptistisk riksdagsman, hade av Byström hört om svårigheten att komma med lämpliga förslag på civila uppgifter. Om det gällde att välja mellan arbete vid flottans varv eller vid SJ, måste det bli SJ, menade Lindgren. Det var det minst militära alternativet.²⁴

På nyåret 1918 diskuterades arbetet, som bedrevs av den av Kungl Maj:t tillsatta kommittén för att utreda de samvetsömmas tjänstgöring. Morgonbladet kommenterade förslag till sysselsättning för de värnpliktiga. De kunde beredas arbete vid flottans varv, intendenturen eller inom sjukvården. Armébefälet hade visat sig negativt inställt till att ha civila bland militär personal. De skulle kunna bli en fara för disciplinen. En annan svårighet var att många samvetsömma inte kunde tänka sig något som helst samband mellan sin tjänst och det militära systemet. En av fribaptisternas ledare, redaktör O Larsson i Rättvik, hade meddelat att samfundet hade anordnat ett lärarmöte i Västerås och där behandlat frågan. Detta hade skett den 31 december. En resolution från mötet fastslog att fribaptisterna som kristna var lydiga mot överheten ända tills man kom i konflikt med samvetet. Man måste lyda Gud mer än människor. Därför föreslog man att vapenvägrare skulle få göra helt civilt arbete vid SJ eller i skogsarbete. Man ville också att vägrarna skulle ställas utanför krigslagarna och krigsmakten. Tidningen själv menade att de synpunkter som kommit från utredarna inte skulle komma att innebära någon verklig lösning på problemet. Även om det fanns vapenvägrare (utanför fribaptisternas led), som skulle ställa upp och göra civilt arbete för försvaret, fanns huvudproblemet kvar. Man väntade på nya och bättre förslag.²⁵

Antikrigsrörelsens ledare, Albert Wickman, vände sig direkt till krigsministern med en skrivelse i vapenfrifrågan. Han betonade i skrivelsen hur stor betydelse paragraf 16 i RF hade för Antikrigsrörelsen. Man borde sluta att tala om "samvetsömma" värnpliktiga, menade han. I stället skulle man tala om "samvetslydiga". Rörelsen hade glatt sig åt valet av de personer, som skulle utreda de samvetsömma värnpliktigas situation. Men nu upplevde man en besvikelse. Kommittén hade endast föreslagit uppgifter i armé och flotta åt de vapenvägrande. Det var för Wickman inte kravet på att slippa uniform, som var viktigast, utan arbetets art. Man kunde gärna gå i uniform om det bara inte var en militär uniform.²⁶

Den 23 januari handlade Svenska Morgonbladets ledare återigen om vapenvägrarna. Däri sades att det nu förelåg en "världsvid indignation mot denna universella kriminaldårskap". Den småförnuftige argumenterade enligt tesen att det var omöjligt att avskaffa krig. Men miljoner människor sade att krig inte fick upprepas. Därför var det brottsligt att inte hoppas på en an-

nan tingens ordning. Indignation utan handling var dock värdelös. Vad kunde man göra? Några förslag kom Morgonbladet med. Man kunde t ex bilda opinion. Arbete i fredsföreningar och parlament var viktigt. I religiösa kretsar förekom vapenvägran och agitation för sådan. Från Wärmlands Posten citerades: "Det är ingen nåd att få följa sitt samvete." Man varnade emellertid för farlig agitation. Information var viktigare än agitation. Ensidighet skulle undvikas. Det var riktigt att även tala om att man kunde se försvar av landet som nödvändigt. För många var försvar inte "brott utan plikt". Tidningen slöt alltså inte helt upp bakom vapenvägrarna utan försökte balansera åsikterna mot varandra. Erövringskrig kallade man brott. Men värnpliktsvägran kunde inte leda till krigens avskaffande. Andra och bättre vägar fanns. Man måste invänta en samtidig aktion från de enskilda staternas folk. Innan denna internationella uppslutning fanns, måste en allmän värnpliktsvägran förhindras. För vägrare med religiöst grundade skäl för sin vägran måste undantag göras. I sådana fall måste samvetsfriheten respekteras. Som massrörelse var dock värnpliktsvägran otänkbar. Så länge staten accepterade allmän värnplikt, visade alla exempel att det var lönlöst att försöka påverka situationen genom enskilda fall av vägran. Krafterna borde i stället sättas in i fredsarbete.²⁷

Vapenvägran sågs med andra ord inte som en form av fredsarbete. Att tidningen talade för deras sak, var i stället ett led i kampen för samvetsfrihet. Vapenvägran som fredsarbete måste enligt Morgonbladet vara massvägran och för det var man inte mogen ännu. Några dagar efter det att Svenska Morgonbladet haft sin ovan refererade utläggning gjorde pastor Uddén ett inlägg i diskussionen. Enligt Uddén påstod sig alla i kriget inblandade föra försvarskrig. Ingen ansåg sig ha anfallit någon annan. Att döda människor, som bodde på andra sidan en gränslinje, var oförenligt med kärleksbudet, hävdade han. Uddén kunde hålla med om att agitation var olämpligt, men alla samvetsömma borde respekteras. De kristna borde kunna arbeta för fred och nedrustning genom internationella organ. Efter Uddéns artikel införde redaktionen ett svar, vari man visade hur tidningens egna synpunkter i den tidigare nämnda ledaren överensstämde med Uddéns. Agitation skulle undvikas och samvetsömma respekteras. Olika uppfattningar hade man endast i fråga om möjligheten att skilja på anfalls- och försvarskrig.²⁸

På sommaren fortsatte skrivandet i värnpliktsfrågan. Den 9 juli föranleddes en artikel av att en landsstormsman i Falun hade vägrat att ta på sig uniform. I stället hade han erbjudit sig att arbeta åt staten i egna kläder. Detta erbjudande hade avvisats och mannen satt i häkte i tolv dygn, varefter han ställdes under läkarobservation. Tidningen fann det upprörande att man i ett kristet land behandlade en människa, som ville följa sitt samvete, på detta sätt. Nu väntade man på snabba åtgärder för att få förhållandena ändrade.²⁹

Nu gällde det alltså återigen nationalism och den enskildes samvetsfrihet. Argumenten blev mer politiska och mindre bibliska. När Axel Andersson än

en gång under 1918 tog till orda i en liten broschyr, utformade han den enligt samma modell som Henning Melanders tidigare utgivna Värnpliktsmartyrer. Andersson gav en rad exempel på personer som straffats för vapenvägran i Sverige.³⁰ Broschyren var ett led i kampen för möjligheten att göra civil värnplikt. Svenska Morgonbladet kommenterade skriften med att vapenvägran ännu inte var enda vägen att gå. Men om den parlamentariska metoden skulle slå fel i fredsarbetet, skulle saken komma i ett annat läge. Med gillande citerades uttalanden om att var och en måste handla enligt sitt samvete och med respekt för andras åsikter. Men den var inte kristen, som handlade mot sitt samvete. Ju längre kriget pågått hade desto fler börjat förstå att kriget var ett brott. Det blev därför allt mer angeläget att möjlighet till civilt arbete ordnades. Samvetsförtryck var skadligt även för samhället. Tidningen slutade med att vädja till regeringen om åtgärder.³¹

De samvetsömma värnpliktiga möttes av större förståelse än tidigare. Vapenvägran sågs dock endast som en utväg för den enskilde att följa sitt samvete. Den var inte ett sätt att arbeta för fred. I fredsarbetet skulle vapenvägran tas till först som en sista utväg. Än så länge trodde man att andra möjligheter fanns.

c Nationalism

När nu arbetet för internationell gemenskap i all blygsamhet börjat, kom en maning till svenska folket att slå vakt om sin rasrenhet och det "germanska lynnet" (konstaterat redan av Tacitus). Det var Rudolf Kjellén, som återupplivade de nationalistiska tankegångarna. Två viktiga själsegenskaper fanns i det germanska lynnet, menade han. Det ena var "frihets- eller kanske jämlikhetssinnet". Svensken har i sin stolthet och styvsinhet svårt att styra sig själv och att bli styrd. När han finner en stark personlighet över sig, blir han "trogen intill döden". Till detta manliga drag kom innerligheten och ödmjukheten inför Gud. Svensken var mer lagd för stora äventyr än för vardagens mödor. Med detta sammanhängande bristande psykologiskt omdöme och dålig diplomatisk begåvning. Dessa egenskaper ägde svensken och dessutom en historia, som "gäller ett folk som aldrig varit helt under andras lydnö" och även haft en egen storhetstid. Mot den bakgrunden måste man se samtidens beundran för det utländska och ringaktning för det egna. Man måste se den bristande känslan för den egna nationen som "en tillfällig depression snarare än som en konstitutionell svaghet".³² Kjelléns uttalande står i skarp kontrast till de strävanden för förbrödring och samförstånd vi tidigare kunnat notera. Svenska Morgonbladet menade fortfarande, trots sin nyorientering, att den svenska försvarsmakten var nödvändig. Den var ett värn för neutraliteten, vilken inte kunde skyddas med deklarationer, skiljedom eller en stark folkvilja.³³

Det var motsättningen mellan nationalism och internationalism man nu

kunde se tydligare i debatten om kriget. Då Aug Strömstedt gav ut en broschyr med titeln "Inför världsläget" och Wilhelm Gullberg recenserat den i Stockholms Dagblad, utvecklades ett replikskifte mellan Strömstedt och Gullberg i Svenska Morgonbladet. Strömstedt fick där tillfälle att klargöra skillnaden mellan "hemmagjord nationalistisk" kristendom och en "supernationell" kristendom, som såg en broder i varje människa. Strömstedt bad att man skulle klargöra för honom för vilken av de stridande parterna i det pågående kriget som kriget var en kristen plikt.³⁴

Under de sista krigsmånaderna tycks frimodigheten att uttrycka åsikter ha ökat. Den 2 mars publicerade rektor Henning L Håkansson den första av två artiklar om "fredsrörelse och militarism". Inte endast fantaster talade om att det var nödvändigt med en ny ordning i världen. Även ansvarskännande politiker hade börjat tänka i sådana banor. Under tre och ett halvt år hade man sett en parodi på kristendom. Det vore fel att söka skulden till det som skett hos en av de stridande parterna och ställa sig själv vid sidan. Bakgrunden till kriget var att söka i tre missuppfattningar. För det första hade man en felaktig uppfattning om statens mål. För det andra hade man en felaktig uppfattning om folket och dess lycka. För det tredje hade man en snedvriden uppfattning om rätt och orätt i samband med föreställningarna om stat och folk. Även de demokratiska staterna hade hemfallit åt chauvinism. Axel Anderssons kritik av affärsmoralen, som han framfört i skrift, fann Håkansson vara riktig. Egoismen var grunden till olyckan. Det var den som låg bakom nationalismen, vilken ensidigt betonade statens makt och ära. Statens strävan efter makt och prestige hade lösryckt enskilda stater från internationellt rättsmedvetande. Vad som behövdes var en ny form av fosterlandskärlek – en kärlek till samhället och inte till riddarhären".³⁵ Håkansson var vid denna tid rektor vid Osby samskola. Han tillhörde SMF sedan 1910 och FKS sedan 1912. I den sistnämnda föreningen hade han möjlighet att ge uttryck åt sitt ekumeniska intresse. Håkansson var son till missionären och läraren vid Missionsskolan, J W Håkansson. Man har anledning att tro att han från hemmet hade med sig känslan för internationell kristen gemenskap. I en andra artikel fortsatte Håkansson sin framställning med att granska militarismen lika kritiskt som han granskat nationalismen. Militarismen hade samband bakåt med gamla riddartraditioner. Militären hade på grund av dessa traditioner som grupp fått en högre status i samhället än deras utbildning, begåvning och betydelse motiverade. Att samhällets mest improduktiva grupp intog en sådan ställning var ett missförhållande, som måste rättas till. Som det nu var tvingades allt i samhället att tjäna detta vidunder – militarismen. Den hade sin grund i missuppfattningen om statens mål och mening. Statens mål och mening hade blivit den nationella självhävdelsen. Man måste också angripa tanken på våldet såsom något nyttigt. För officeren var nationen detsamma som krigsmakten, kungen och fanan, under det att folket trängdes undan. Det militära systemet stod också i strid med en annan av tidens strömningar – in-

dividualismen. Svenska staten var, ansåg Håkansson, skyldig att dra konsekvenserna av sin ställning i förhållande till kristendomen. Kristendomen var internationell, alltså motsatsen till nationalism. Till skillnad från den internationalism, som företrädades av vänsterinternationalen, var kristendomen mänsklig. Den var en gemenskap för enskilda människor.³⁶

Några av Håkanssons synpunkter stämde väl överens med vad Axel Andersson skrev i en broschyr med titeln "Inför den nya tiden". Den kom ut 1918. Eftersom Håkansson tydligen kände till den kom den troligen i början av året. Materialismen förorsakade det mörker, som vilade över världen. En ljusare tid skulle dock komma. Kriget hade kommit som en dom över den av materialismen genomsyrade europeiska kulturen. Materialismens makt hade också uppenbarats i neutrala stater. Den uppenbarades genom de krigsvinster många skaffade sig.³⁷ Hela stater hade påverkats av den. Staten hade blivit en "beväpnad produktionsförening på nationell grundval". Alla människor hade underordnat sig "den sociala uniformeringens idé vare sig denna nu kallar sig militarism, imperialism eller socialism".³⁸ Det pågående kriget var något av det värsta man hade upplevt. Men Axel Andersson såg fram mot en ny tid. Guds rike skulle komma, ett rike där ingen klasskamp skulle utkämpas.³⁹

Vad Guds rike innebar för Axel Andersson i detta sammanhang framgår inte. Men man kan anta att signaturen A A-n under en liten artikel i Svenska Morgonbladet den 25 mars stod för Axel Andersson. I artikeln med rubriken "De gamles krig" citerades med instämmande Jane Adams, representant för en internationell kvinnokongress i Haag, uttalande i vilket hon sagt att det inte varit de unga utan de gamla som ville ha kriget. Författaren inte endast citerade utan strök under Jane Adams påstående som en anklagelse mot tidigare generationer.⁴⁰ Det traditionella fosterländska midsommarmötet i Göteborg hölls denna gång inomhus i Betlehemskyrkan på grund av dåligt väder. Mötestalare var redaktör Aug Bohman från Stockholm. Han utgick i sitt tal från Ps 65 och den svenska flaggan. Flaggan var en påminnelse om att fosterlandet var en gåva från Gud. Sveriges folk var ämnat att bli en Guds plantering. Av Guds ord kunde man förstå, att så vitt inte folken förverkat sin rätt, skulle de leva beständigt. Därför fick man inte försumma det nationella. Kungen skulle ha folkets kärlek och man skulle inte i samtiden bedöma hans gärning. Efter föredraget sjöngs "Vårt land". Referatet antyder att högtiden var enklare än tidigare fastän talet förfaller ha varit mer nationellt än närmast föregående år.⁴¹ E A Nilsson hade i juli talat vid FKS:s möte i Vingåker. Antikrigsorder fann talet överraskande, inte på grund av vad som sades utan på grund av vad som inte sades. Inte ett ord hade sagts om kriget av en frikyrklig krigsminister. Är det inte signifikativt för vår tids kristendom, frågade man, att krigsmaktens främste talesmän i vårt land, England, Tyskland och USA ivrigast bekänner sig till den?⁴² De ganska fräna angrepp på de kristna samfundet, som kom från Antikrigsorder, bekom inte Ansgarii Pos-

ten något. Signaturen K G-s menade att liksom man grep in för att skydda den svage, som misshandlades, gällde skyldigheten att skydda även ett folk. Försvar var därför inte en rättighet utan en plikt.⁴³

Trots ökande intresse för fred och internationell rättsordning försökte Kjellén ge ny inspiration åt nationalistiska tankar. Men de internationella debattörerna ökade i antal. Till dem hörde Axel Andersson, Bohman, Håkansson och Strömstedt.

d Freden

SMF:s styrelse hade föreslagit att man i samfundets församlingar skulle ha bön för fred den 5 augusti. Dagen innan gjordes på ledarplats i Svenska Morgonbladet några reflektioner med anledning av att man väntades sig att 3 000 fredsmöten skulle hållas den dagen. Arrangörer var godtemplarna, SFSF och "de kristna". De sistnämnda måste enligt sakens natur vara fredsvänner. Kristendomens stiftare stred inte för sin sak utan dog för den. Utgivande kärlek var hans väg. Vad skulle ha hänt om alla kristna hade varit behärskade av hans anda? Krig skulle göras omöjliga genom kristen kärlek. Nu måste de kristna bekänna sin skuld. Om kriget enligt de återgivna åsikterna var oförenligt med kristen kärlek såg dock inte J P Norberg det som oförenligt med Guds plan. Han gick till rätta med Ekströms tidigare nämnda artikel och påstod att Gud hade en positiv plan med det han lät ske.⁴⁴

Behovet av syndabekännelse kändes alltså olika starkt inom SMF. De kristna hade möjlighet att gå in i fredsarbetet. En tidning i Jönköping hade ifrågasatt detta, men Svenska Morgonbladet påminde om att kristendomen innebar tro på Guds möjligheter. Med instämmande citerades Nathan Söderblom, som sagt att man måste stärka tron på det omöjliga men nödvändiga. I evangeliets namn måste man motarbeta tron på kriget och krigets nödvändighet.⁴⁵ Om denna nya syn på kriget, som växte fram under krigsåren, vittnar även Einar Rimmerfors. Det har tidigare nämnts att han växte upp i ett hem, där man 1912 utan att reflektera djupare över saken gav sitt bidrag till pansarbåtsinsamlingen. Han skrev nu sin första dikt (det skulle bli fler under åren) och kallade den "Fredsbön". Dikten infördes i Enköpingsposten och trycktes efter viss tvekan från redaktörens sida. Denne hade reagerat negativt inför ordet "brodermord" som beteckning på kriget. Rimmerfors var tvungen att motivera sitt ordval. Han sade att även om man dödade på befallning var det mord, när man gjorde det med avsikt.⁴⁶ Rimmerfors förenade sig med dem i den nya generationen av frikyrkofolk, som inte utan vidare övertog den gamlas värderingar. Den 15 december 1917 rapporterades om den neutrala kristna fredskonferens, som öppnats i Uppsala. Avsikten med konferensen var från början att också krigförande länder skulle ha varit representerade. Politiska skäl gjorde detta omöjligt.⁴⁷ Initiativet till konferensen hade tagits av Nathan Söderblom, som tillsammans med komminister

Voxström även medverkat i SFSF:s kongress samma år. I den neutrala kristna fredskonferensen var frikyrkligheten representerad med tre personer, Jacob Byström, baptistsamfundet, W Gullberg, SMF och K A Jansson, Metodistkyrkan.⁴⁸

I vida frikyrkliga kretsar var vid denna tid fredsfrågan mycket aktuell. Två av den tidens kända förkunnare inom baptistsamfundet, Ernhard Gehlin och Karl Jäder, har berättat att om man bara annonserade "fredsmöte" eller "fredsföredrag" kunde man vara säker på att lokalerna fylldes.⁴⁹ Så var även fallet när man i januari 1918 anordnade fredsmöten av ekumenisk karaktär i olika kyrkor. I Immanuelskyrkan i Stockholm samlades 1 500 personer. Mötet inleddes av J Nyrén, som då var pastor i församlingen. Senare samma år skulle han bli SMF:s missionsföreståndare. Tre talare medverkade i mötet. Rektorn vid metodistkyrkans teologiska skola, Aug Strömstedt, var förste talaren. Han såg i Människosonen en symbol för freden. Alla människor hade en plats i Guds världsplan, oberoende av hudfärg och andra skillnader. Trots att inte alla människor förstod varandra fanns de med i denna gudomliga plan. Människosonen kom för att ena människorna. Därför var det en skam för en kristen att inte arbeta för fred. K A Modén fortsatte med att betona vikten av att de kristna arbetade för fred genom att skapa opinion, inte minst bland de kristna. Bitterhet mellan folken skulle inte få förekomma efter kriget. Mammonsdyrkan måste bort. Den tredje talaren, August Rosén, uppmanade åhörarna att bedja och arbeta. Man skulle också glädjas åt de ryska arbetarnas kamp för freden. Men vad gjorde de kristna? frågade han. Om de fredssträvanden man nu kunde finna bland de kristna hade funnits tio år tidigare hade kriget kanske inte kommit. Nu hoppades Rosén på en övernationell ordning i världen, kanske administrerad genom ett statsförbund.⁵⁰

I Luleå hölls två fredsmöten i januari. Ett hölls i Folkets Hus och ett hölls i Ebenezerkyrkan. Det sistnämnda mötet var ekumeniskt. Missionsförsamlingens pastor medverkade med sång. Det var Gunnar Petersen. Domprosten Hansson och baptistpastorn Gehlin talade. Hansson sade, att det inte var folken som önskat kriget. Men folkens ledare hade inte haft ett ord av kritik att säga mot rustningarna före kriget. Den senare tidens historia visade att folkens styrelse vilat i orätta händer. Nu var tiden inne för folken att själva få bestämma. Enligt referaten instämde Gehlin särskilt i Hanssons påstående om krigets orsaker. Mot Hanssons framställning opponerade sig Siri Holm, lärarinna med förankring i lågkyrkliga väckelsesekretsar.⁵¹

Det fanns alltså "revolutionära" inslag i fredsfröedragen både i Stockholm och Luleå. Roséns beundran för och förväntningar på den ryska arbetarrevolutionen är anmärkningsvärd. Antikrigsorder såg och påpekade hur anorlunda läget var i Finland. Där förekom från de vitas sida en jakt på arbetare, som påminde om jakten på slavar i USA. En satirisk dikt handlade om Mannerheims jakt och fick illustrera påståendet.⁵² Läget i Europa hade drastiskt förändrats genom revolutionerna i Ryssland. I Sverige upplevde man

först lättnad över att hotet från öster var borta. Men när bolsjevikerna tog makten på hösten 1917 blev känslorna mer blandade. Många såg utvecklingen som ett nytt hot. Revolutionen kunde spridas västerut. Andra åter såg det som skedde med tillfredsställelse och knöt förhoppningar om en ny och rättfärdigare samhällsordning till revolutionen. Vi har tidigare noterat Aug Roséns glädje över de ryska arbetarnas kamp för freden. När man den 10 mars 1918 kunde lyssna till Nathanael Beskow i Birkagården, talade han över ämnet "I revolutionstider". Han påvisade det berättigade i de krav de förtryckta ställde. Frukten för revolution var inte alltid grundad i omsorg om den lagliga ordningen utan i omsorg om den egna gynnsamma livssituationen. Beskows anförande var en skarp vidräkning med den fromhet, som slog vakt om egen välfärd på mindre gynnades bekostnad. Man måste se det berättigade i de nödställdas anspråk. Beskow kunde å andra sidan inte acceptera att kraven tillfredsställdes genom våldsåtgärder. Så långt kunde han inte följa revolutionärerna. Trots en rättfärdig målsättning måste våld och blodsutgjutelse avvisas som medel att uppnå målet.⁵³

I vilken utsträckning Beskows pacifistiska inställning påverkat debatten inom SMF är inte möjligt att bedöma. Spår av påtagliga förbindelser mellan SMF:s folk och Beskow har inte påträffats i det utnyttjade källmaterialet. Men eftersom det ovan nämnda föredraget och andra anföranden av honom vid denna tid publicerades måste hans tankar ha varit kända. Man kan naturligtvis också tänka sig gemensamma inspirationskällor.

"Fredshycklare" kallade Ansgarii Posten de politiska vänsterpartier, som inte kunde tänka sig en fred efter en tysk seger. Tyskland styrdes av en kraftfull regering med en stark härskare. I den brittiska demokratin och parlamentarismen gömdes däremot humbug. Det var de svenska radikalernas åtrå att göra vårt land till en avbild av västmakterna, som kom dem att ge sitt fredsintresse en sådan utformning. Tyskland var däremot ett föregångsland även i socialt avseende. Där fanns ingen slum som i London.⁵⁴ Artikelns spets var riktad mot de samtida regeringspartierna och deras sympatisörer. Sådana fanns, vilket framgått av det föregående, många inom SMF och i synnerhet bland frikyrkliga studenter. Ansgarii Posten företrädde den politiska linje Waldenström tidigare varit talesman för. Henning L Håkansson återkom den 11 april med en artikel på ledarplats. Den handlade om kristendom och fredarbete. I Antikrigsorder hade man talat som bolsjevik, när man talat om samhällsomstörtning. Samhället hade gett medborgarna mycket. Den demokratiska friheten var viktig. En författare hade i Antikrigsorder den 22 februari yttrat sig mot det borgerliga samhället och förhårligt bolsjevikerna i Ryssland och Finland. Man kan, menade Håkansson, inte angripa kroppsligt våld, då man själv gjorde övergrepp med ord. Det var inte kristligt att fördöma människor med annan uppfattning än den man hade själv.⁵⁵ Håkanssons artikel fick stå oemotsagd ända till den 13 maj. Då besvarades den i en insändare av Helge Wiberg. Han sade att Håkansson placerat Antikrigs-

rörelsen i kategorin ungsocialister. Håkansson borde ha sett efter vad rörelsen stod för. Det var entusiasm, rättsmedvetande m m. Samhället som bar skulden till kriget, var däremot ruttet. Antikrigsrörelsen såg inte bolsjevikerna som framtidens människotyp. I framtiden skulle de inte behövas. Men i det läge, som rådde, hade bolsjevikerna slutit den första fredsuppgörelsen och hävdade nationernas självbestämmanderätt. Det var inte klart att Engelbrekts våld (vilket Håkansson använt som exempel) hade varit nödvändigt. Det passiva motstånd, som förekommit i Finland, visade på motsatsen. Det avgörande för den kristne var att Jesus offrat sig själv och därmed visat på en ny väg. Håkansson fick komma med replik i anslutning till Wibergs insändare. Vad han ville angripa var inte fredsförelsen som sådan utan endast dess överdriftiga angrepp på samhället. Man hade t ex skildrat bolsjevikernas roll i Finland på ett felaktigt sätt. De hade inte önskat ge Finland självständighet utan hade hindrat det.⁵⁶ I slutet av juli 1918 återkom Svenska Morgonbladet med åsikten att endast i nedrustning fanns räddning för världen. Man citerade Edvard Grey, som sagt att ett nytt krig måste undvikas. Wilsons idé om ett nationernas förbund och en övernationell rättsordning fann tidningens gillande. Liksom den enskilde måste avstå från att bruka nävrätten, måste staterna avstå från att hävda sina intressen med våld. Men för att sådana idéer skulle kunna förverkligas måste staterna avrusta. Det hade funnits statsmän, som förstått detta. Militarismen var tidens bödel. Så länge det fanns rustningar skulle det finnas krig.⁵⁷ Samma funderingar kom igen den 10 augusti. Men man ville komplettera med synpunkten att nedrustningen skulle ske samtidigt med att människor förvandlades till goda människor. Det var förutsättningen för att nedrustning och etablerandet av en övernationell rättsordning skulle kunna genomföras.⁵⁸

Missionssekreterare J E Lundahl var den, som alltid såg ljuspunkterna. I augusti sammanställde han en rad glädjeämnen i en artikel. Kriget hade fått missionsledare att falla in i nationell anda. Det kunde endast förklaras av den nationalismens "härskartid", som kriget medfört. Det hade t ex sagts av engelska missionsledare att tysk mission borde förbjudas o s v. I detta mörker hade fridsröster hörts, fastän de haft svårt att göra sig gällande. Till ljusglimtarna hörde att engelsk mission vid krigets början erbjudit pengar till tysk mission. Vidare gav han exempel på positiva uttalanden om motståndarna från predikstolar i både Tyskland och USA. Tidskriften Die Eiche i Tyskland hade tillkommit för att odla vänskap mellan världens kyrkor och främja social ordning. Deissmans Evangelische Wochenbriefe var lika glädjande. Andra missioner hade övertagit ansvar för tysk mission, när tyska missionärer motats ut ur Indien. En engelsk biskop hade tillbakavisat kritik mot tysk mission och givit den erkännande. Dr Wardlaw Thompson, en engelsk missionsledare, hade uppmuntrat tyskt missionsarbete och sagt att det inte handlade om tyskar och engelsmän utan alla var missionärer. Lundahl räknade upp fler liknande företeelser. För Lundahl var detta hoppets tecken, vars be-

tydelse skulle visa sig när kriget en gång var slut, även om de i den aktuella situationen inte tillmättes så stor betydelse.⁵⁹ Sedan Ture Nerman gjort en studie av folkhatet under kriget, frågade Svenska Morgonbladets ledarskribent när de kristna skulle börja lyda Kristus. Nu hade styggelsen stått på helt annat rum. Kristna hade ställt sig i det nationella hatets tjänst. Alltför få röster hade höjts mot krig och militarism.⁶⁰

Lundahls översikt hade pekat på ljuspunkter i situationen. Men det var typiskt att man verkligen fick leta efter dem. Hans översikt underströk den bedömning Morgonbladets ledare gjorde. De kristna hade trots undantagen fallit undan för nationalismens inflytande, när kriget kom. En från det "gamla gardet" kring Waldenström, Carl Boberg, fortsatte att hävda att även om fred alltid värderats positivt, rådde delade meningar om hur fred skulle åstadkommas. Ententens krav på att preussisk militarism måste krossas fann han vara en ohållbar utgångspunkt för fredsarbetet. Krig hade funnits före Preussens tillkomst. Tanken på avväpning företrädde enligt Boberg av ytliga, korttänkta fredsvänner, som trodde att krigets ursprung var att söka hos militären. Enda räddningen såg Boberg i en väckelse. Han hänvisade till Israels historia. Då folket hade lytt Gud, hade allt gått väl. Olydnad hade följts av olycka.⁶¹ Ehuru han var huvudstadsbo skrev Boberg i den värmländska Ansgarii Posten. Var inte Morgonbladets spalter lika öppna för hans åsikter längre?

När SFSF vände sig till SMF med ett förslag om initiativ i fredsfrågan, vidarebefordrades det tillsammans med en skrivelse från Arboga Friförsamling till Frikyrkliga samarbetskommittén med önskemål om gemensam åtgärd.⁶² Vid det sammanträde, där ovan nämnda skrivelser behandlades, föreslog ordföranden att man skulle diskutera de vinster många gjort på kriget. Diskussionen resulterade i att man beslöt att till församlingarna sända skrivelser och till tidningarna artiklar, vilka skulle innehålla varningsord till dem, som varit i tillfälle att förkovra sina ägodelar "under denna tid".⁶³ Beslutet leder tankarna till Axel Anderssons skrift *Inför den nya tiden*. Under hösten 1918 blev det allt tydligare att kriget led mot sitt slut och att centralmakterna skulle komma att stå som förlorare. I Ansgarii Posten konstaterade man att förhoppningarna om en rättvis fred enligt Wilsons program skulle svikas. Nu måste även vänsterpressen medge att "en maktfred var på väg".⁶⁴

I ett upprop daterat den 30 oktober vädjade frikyrkoledare till frikyrkliga trosfränder i de krigförande länderna om broderlighet. Man ville ha en rättvis fred utan hat. Bland undertecknarna fanns Sv Bengtsson, Axel Andersson, Jacob E Lundahl och Sven Visborg.⁶⁵ En liknande vädjan publicerades i Frikyrklig Tidskrift, i vilken man uttalade förhoppningen att hatet skulle vara borta med kriget och att man skulle kunna samverka som kristna i en ny rättssordning.⁶⁶ Inte två veckor därefter blåstes eld upphör även på västfronten och drygt fyra års krig i Europa och delar av övriga världen var slut, men frågan om krig och fred och den enskildes förpliktelser mot staten fortsatte att

sysselsätta kristna i Sverige.

Sedan eld upphör hade blåsts, hölls den 17 november ett möte i Blasieholmskyrkan, där man i en resolution uttalade sin anslutning till Världsförbundets upprop om en försonlig fred. Budbäraren rekommenderade denna gång sina läsare att stödja Världsförbundet och ordna liknande möten i andra delar av landet.⁶⁷ Även Vecko Posten uppmanade läsarna att stödja saken.⁶⁸

Krigströtthet och fredslängtan hade ökat starkt ute i Europa. Så skedde även i Sverige. Att fredsintresset inom SMF blev starkare var inte endast en återspeglning av skeendet i landet. Ett generationsskifte i samfundsledningen höll på att ske. Boberg och Norberg kunde inte hävda den waldenströmska linjen på samma sätt som under lärofaderns tid, även om de fortsatte att kämpa för samma idéer.

Kapitelsammanfattning

- Kriget blev längre och mindre ridderligt än man väntat. I Sverige växte vänsterpartiernas irritation över regeringens tyskvänlighet, som gjorde att Sverige blev isolerat från väst. Revolutionen i Ryssland hälsades med sympati i vida kretsar i Sverige, även inom SMF. 1917 kom den regeringskris, som avlägsnade Hammarskjölds ministär från makten. Än en gång hävdades parlamentarismen. Detta var åtminstone delvis en kompensation för liberalernas motgångar 1914. I regeringskrisen var Waldenströms motståndare från 1914, E A Nilsson, aktiv. Denna gång föranledde hans aktivitet inte kritik från samfundsledningen.
- Nationalismen hade fortfarande sina företrädare bland ledande män inom SMF. Det var framför allt Boberg och Norberg som förblev trogna arvet från Waldenström.
- När freden började aktualiseras blev man i nationalistiska kretsar orolig för Tysklands öde efter kriget. Ansgarii Posten gav uttryck åt denna oro.
- Fortfarande hävdades att Gud bestämde över krig och fred. EFS:s årsmöte kunde därför inte enas om en fredsresolution, som räknade med mänskliga insatser i fredsarbetet.
- 1917 innebar en vändpunkt inte endast i det politiska läget utan även inom SMF. Det var Waldenströms död som markerade förändringen. Även om de fanns, som försökte föra hans tankar vidare, skedde det inte med samma kraft som tidigare.
- Detta innebar att internationalismen hävdades med större kraft än tidigare. Det var några enskilda som Axel Andersson, Håkansson, Fritz Pettersson m fl som gjorde det. Men nya impulser kom också från predikantkåren och den nya studentgenerationen. Nationalismen såg man som oförenlig med den kristna broderskapstanken.

- Man hävdade kraftigare än förut att kriget var en följd av människors ondska och inte ett uttryck för Guds vilja. Det var därför de kristnas skyldighet att bekämpa det. I protesten mot kriget deltog många. Bland dem var Axel Andersson, Beskow, Fritz Pettersson, Roth och Wisborg.
- Detta hade till följd att engagemanget i fredsarbetet intensifierades. Enskilda personer från samfunden arbetade inom Världsförbundet för mellanfolkligt samförstånd genom kyrkosamfunden. Predikantförbundet i Värmland krävde av SMF:s styrelse att initiativ skulle tas i fredsfrågan. Den gjorde det.
- Vägran att delta i vapenutbildning började ses som en skyldighet. Nya initiativ i den frågan togs av predikantförbunden i Dalarna och Värmland samt av SMF:s styrelse. Andersson och Wisborg talade för saken. Den allmänna värnplikten ifrågasattes.

VII Aldrig mera krig. 1918-1921

1 Äntligen fred

På sommaren 1918 var krigets utgång ännu oviss. Krigsledan hade dock gripit omkring sig och i vida kretsar förstod man att ett avgörande snart måste komma och därmed fred. Svenska Morgonbladet hade i början av juni en ledare om bön och krig. Summan av författarens funderingar blev att om tyskarna bad om seger samtidigt som engelsmännen gjorde det, skulle Gud inte kunna höra någondera partens bön. Om man på båda sidor däremot skulle be om fred, skulle man göra saken enklare för Vår Herre.¹

a Kristendom och krig

Göteborgs Veckotidning hörde inte till dem, som var entusiastiska inför tanken på nedrustning. En "tidsrörelse", som ville skörda vinster av världskriget, var antimilitarismen och försvarsnihilismen. Så kallade man fredssträvandena. Tidningen fann det förståeligt att sådana rörelser kom. Men det var kortsynt, då människor inte ville förstå att förändringarna måste börja med människorna själva. Fredskonferenser och avtal mellan stater kunde förlänga fredsperioderna men inte skapa evig fred. Därför måste Sverige behålla sin försvarsmakt. I debatten hade man gjort anfalls- och försvarskrig lika onda. Det var tankeförvirring. Skulle det vara okristligt, frågade man, att svensk ungdom ställde upp för att hindra det moderna ryska barbariet att tränga in över landets gränser. Anfallskriget var fortfarande något ont. Försvarskriget behövdes fortfarande, tyckte Göteborgs Veckotidning.² Någon tid senare återkom tidningen för att bemöta den kritik man fått. Göteborgs Veckotidning var förvisso en fredsvänlig tidning och hade respekt för samvetsbetänkligheter, men varken Jesus eller Johannes döparen hade uppmanat någon att "avväpna sig".³

b Kristendom och värnplikt

Ett frikyrkligt studentmöte i Malmö, förmodligen strax efter nyår 1919, hade föreslagit frikyrkliga massmöten i hela landet för den allmänna värnpliktens avskaffande. Svenska Morgonbladet fann detta synnerligen glädjande och citerade Stockholms Dagblad, som hade sagt att detta inte var märkligare än

att de kristna konsekvent vägrade bruka vapen innan kyrkan blev förvärldsligad. Det hade gjort den kristna kyrkan heder om alla kristna hade vägrat att bära vapen. För att krigets elände inte skulle upprepas, måste de kristna gå i spetsen för protesterna mot kriget. De måste bli reformatorer eller martyrer. Nu krävdes samvetsfrihet för vägrarna och den nya tiden skulle göras antimilitärisk. Det kommande frikyrkomötet borde ta upp frågan menade Svenska Morgonbladet.⁴

Freden hade inte inneburit att debatten om freden avstannat. Inte heller stannade arbetet för fred av. Att man sedan 1917 förde ett annat språk i Svenska Morgonbladet var tydligt. Nu ville man t o m instämna i studenternas krav på allmänna värnpliktens avskaffande. Så långt hade man inte gått tidigare.

I mitten av januari 1919 publicerade man under rubriken "I religiösa spörsmål" en gammal artikel av N P Wetterlund. Den var publicerad första gången 1911. I den framställde Wetterlund kriget som ett "nödvändigt ont". Men samtidigt talade han om att det luktade "vildjur från lägerplatserna" och att "vapenövande folk aldrig skulle se sin pingstdag".⁵ Tidpunkten för artikelns tillkomst inföll under försvarsstriden. Varför Morgonbladet publicerade den i januari 1919 är oklart. En tänkbar förklaring är att man med den andlige Wetterlunds stora auktoritet ville understryka kraven på nedrustning och värnpliktens avskaffande. Ett par dagar senare frågade man, med udd mot Stockholms Dagblad, om kristendomen skulle göras till "lakej åt neslig våldspolitik". Dagbladet hade nämligen talat om vilket ansvar det innebar att yrka på den allmänna värnpliktens avskaffande. Trots att man fördömde krigets råhet, ville Stockholms Dagblad ha ett starkt försvar med bibehållen allmän värnplikt. Svenska Morgonbladet menade däremot att de kristna måste göra vad på dem ankom för att få slut på krigandet. Redaktionens ifrågasättande av Stockholms Dagblads kristlighet följdes i samma nummer av Morgonbladet av en längre artikel av Sam Thysell. Han menade att de kristna var medskyldiga i det förfärliga som skett. Därför krävde han den allmänna värnpliktens avskaffande. Kravet motiverade Thysell med att kristendomens etiska krav måste gälla före statens anspråk på individen. Kriget stred mot budet "du skall icke dräpa". I kriget ställdes våldet över rätten. Polisvåld var av annan art menade Thysell. Där kom endast lagliga medel till användning och det var varken blodigt eller dödligt. Allt krig var däremot förkastligt. Inte ens försvarskrig fann nåd för hans ögon. Gränsen mellan anfalls- och försvarskrig var flytande. Och en stor del av skulden till krigets olycka fann Thysell i den allmänna värnplikten, som kränkte samvetsfriheten.⁶

Under januari 1919 publicerades i Svenska Morgonbladet svaren på en enkät innehållande två frågeställningar. Den första frågan gällde huruvida en kristen skulle bära vapen eller inte. Den andra gällde värnpliktens vara eller inte vara. Rubriksättningen i tidningen avslöjade tidningens egen inställning. Rubriken lød: "Skola de kristna längre i statsnyttans tjänst uppträda som

dråpare?" Två svarande är av särskilt intresse eftersom de uttryckte så olika åsikter. Den ene var Josef Roth. Han svarade att de kristna borde lära av Henning Melander, vilken vi tidigare mött som motståndare till militärt försvar. Stater som kallade sig kristna borde avskaffa den allmänna värnplikten. Men oavsett lagstiftning var varje kristen skyldig att personligen ta ställning. Helt annorlunda svarade Ernst Liljedahl. Erfarenheten från de rödas uppror i Finland borde vara nog för att sätta vapen i hand på varje kristen. Många kristna, som deltagit i världskriget, hade bedyrat att de inte hatat fienden utan dödat av kärlek till fosterlandet, vilket inte kunnat skyddas på annat sätt. Liljedahl hade också läst dödsannonser, i vilka det stått att Gud "hemkallat" den döde. Det måste vara något positivt att kallas hem. Gud dödade alltså av kärlek.⁷ Bådas svar var vad man kunde vänta. Roths inställning var enligt hans eget vittnesbörd klar redan 1914. Kriget hade endast befast den. Liljedahl hade inte heller ändrat ståndpunkt utan skärpt den. Tidigare hade han uttryckt förståelse för vägrarna utan att godta deras åsikter. Nu fanns tydligen inget rum för sådana tankar hos Liljedahl. B M Hellerstedt fortsatte meningsutbytet med anledning av Morgonbladets enkät. Hellerstedt hade studerat teologi innan han ägnade sig åt skolverksamhet i Kristinehamn. Efter att tidigare ha varit metodist tillhörde han från 1917 SMF. Inom SMF liksom inom politiken skulle han komma att göra betydande insatser på skolans och folkbildningens områden.⁸ Han varnade nu för förakt mot dem, som offrat sina liv för sina länder på slagfälten. Men nu var den tiden förbi och det var dags att göra slut på militarismen. Som kristen skulle man inte kunna öva sig i att hantera mordredskap för att en gång döda. Värnplikten måste bort. I dagsläget fanns det tre sorter av kristna värnpliktiga: Värnpliktsentusiaster, kompromissmänniskor och vapenvägrare.⁹ O E Nyström menade att det stora misstaget vara att man satt fosterlandet före kristendomen. Han sade kategoriskt nej till att kristna skulle delta i vapenövningar och han ville att värnplikten skulle avskaffas.¹⁰

Nathanael Beskow hörde till dem som svarat på enkäten. För honom var det självklart att de, som vägrat värnplikt, valt rätt väg. I det moderna kriget var gränserna mellan försvarskrig och anfallskrig utplånade. För att "rädda sin själ" måste den kristne säga nej till värnplikt. Han medgav att hans ståndpunkt var individualistisk, men kristendomen var enligt hans sätt att se individuell.¹¹ SMF:s distriktsföreståndare i Norrbotten, Erik Friman, ansåg att försvarsplikten var "en kristen kärleksplikt". Endast en anfallande part kunde ådraga sig Guds dom. Samvetsfriheten borde dock bevaras. I motsats till Beskow ville han inte acceptera individualismen. Människan var inte ensam i familj och samhälle. Om man inte skulle ingripa vid ett överfall, t ex mot sin hustru, vore det okristligt. Om man i ett sådant läge skulle döda den överfallande vore man ingen mördare. Man hade inte själv tagit till vapen. Därför var det rätt att öva sig i vapenbruk. Friman kunde inte heller se att det militära systemet kunde vara orsak till krig. England och USA hade inte varit mili-

tärstater men hade ändå, trots demokratiska statsskick och kristen tro, dragit ut i kriget.¹²

Debatten i Svenska Morgonbladet med anledning av enkäten fortsatte med repliker från Thysell till Friman och mellan överste Hammarskjöld och Beskow.¹³

Kyrkohistorieprofessorn i Lund, Hjalmar Holmquist, blandade sig också i tankeutbytet. Han gav Beskow och Hellerstedt stöd i fråga om värnpliktens avskaffande. Kriget var oförenligt med evangeliets anda. Uppgiften för dagen var att skapa vakna samveten och arbeta för långsiktig opinionsbildning. Nödvärnsrätten var inte oförenlig med denna ståndpunkt. Tvist med en granne gav emellertid inte någon rätt att döda sin granne. Så länge en mellanfolklig rättsordning inte fanns, måste nationerna ha "nödvärnsrätt". Men man måste inse att samvetsfriheten var nödvändig. Därför måste samvetsömma ha rätt att göra annan tjänst än vapenövningar åt staten. Eftersom allmän värnplikt enligt Holmquist verkade pådrivande för krig, måste militärväsendet omgestaltas. Och även om nödvärnsrätten erkändes, måste man arbeta mot kriget och för en mellanfolklig rättsordning.¹⁴ Sedan Beskow svarat Hammarskjöld och Friman givit Thysell en replik avstannade debatten med anledning av enkäten.¹⁵ Den hade visat att åtminstone i kretsen kring Svenska Morgonbladet (SMF:s ledning) hade helt nya tankar vunnit insteg. Man fanns inte längre bland nationalismens ivrigaste banérförare. Men alla följde inte signalerna från Stockholm. Göteborgs Veckotidning fortsatte att framföra idéerna från Waldenström och Norberg. Men efter denna debatt riktades intresset åt annat håll.

c Freden

Det tidigare bildade Sveriges Kristna Fredsförbund förde en tynande tillvaro. I ett brev till Elsa Malmquist, där Axel Andersson berättade att han gått med i en kommitté för en internationell fredskonferens, uttalade han också sin tro på just det kristna fredsarbetet. Han fann det önskvärt att en kristen fredsorganisation skulle finnas i Norge liksom det redan fanns en i Danmark.¹⁶ Som tidigare nämnts var det från SFSF Axel Andersson inbjudits att ingå i en kongresskommitté. I den kristna fredsföreningen hörde Axel Andersson till de ledande. Tydligt fanns kontakter mellan organisationerna och planer på samverkan.

SFSF upplevde i samband med kongressen 1918 vissa meningsmotsättningar. Dessa gällde bl a uppfattningen om hur en världsorganisation skulle kunna upprätthålla den internationella ordningen. J L Saxon, Sänkingsmannens redaktör, och komminister Voxström fruktade att en sådan organisation skulle komma att innebära militarism i större skala.¹⁷ Även Axel Andersson, som fortfarande var lärare vid Kristinehamns Praktiska Skola men snart skulle hamna i SMF:s centrala ledning som sekreterare för samfundets inre mis-

sion, reagerade mot tanken på en internationell polismakt. Av ett brev till J L Saxon att döma hade Anderssons namn återfunnits under ett upprop, trots att han själv inte hade givit sitt tillstånd till detta. I brevet betygade han att han var positiv till idén om en fredsvecka (som uppropet tydligen också handlat om) och till skapandet av ett världsförbund för skiljedom och avväpning. Men han var rädd för en "världspolis". En sådan skulle lätt komma att innebära despotism. Räddningen för världen måste sökas i en kärlek, som vill allas väl.¹⁸

Tanken på en övernationell organisation fanns med som en av de 14 punkter USA:s president Wilson hade med i bagaget till det krigande Europa. Det var också den enda, som på något sätt togs till vara. Den kom att ligga till grund för bildandet av Nationernas Förbund. Både den svenska fredsrorelsen och SMF var medvetna om vad som rörde sig i den internationella debatten.

2 En ny situation för vapenvägrarna

Under senare delen av februari 1919 var det kommittébetänkandet angående vapenfri värnplikt, som upptog intresset bland fredsdebattörerna. På sommaren 1918 hade E A Nilsson tillsatt en kommitté för att utarbeta ett förslag till ordnandet av de samvetsömmas värnpliktstjänstgöring. Kommittén bestod av generalmajor A M Blomstedt, Jacob Byström, v häradshövding O U Cronberg, Wilhelm Gullberg och regementspastor P Valerius Olsson. I december 1918 kom utredarnas betänkande. Av det framgick att mellan 1902 och 1917 hade straff utdömts i 136 krigsrättsmål för vägran att göra tjänst som värnpliktig på grund av religiösa betänkligheter. De dömda värnpliktigas antal var 85. En kronologisk tabell visade att mellan åren 1902-1914 var antalet krigsrättsmål per år aldrig över åtta. Största antalet mål förekom 1906, då det var åtta. Men 1915 och 1916 rörde det sig om 29 och 23 fall. 1917 var antalet 13. Det är alltså uppenbart att kriget påverkade värnpliktigas ställningstagande till tjänsten. Antalet fall där värnpliktiga enligt 1902 års cirkulär gjort annan tjänst vid sina förband var under samma tid (1902-1917) 291. Av dessa hade 93 begärt sådan tjänst under senare delen av 1917.¹ Även detta visar att protesten mot kriget ökat i styrka.

De förband, som haft största antalet krigsrättsmål och vapenfria värnpliktiga i tjänst vid förbandet var Dalregementet, Västmanlands och Upplands regementen. Kalmar regemente hade haft i medeltal en eller två värnpliktiga per år, som gjort annan tjänst vid förbandet. När man ser på den geografiska spridningen, kan man säga att iakttagelsen om sambandet mellan vapenvägran och (fri)baptism i viss mån bekräftas. I själva lagförslaget föreslog man att värnpliktig, som hyste "allvarliga på kristlig eller mosaiskt religiös övertygelse grundade samvetsbetänkligheter mot värnpliktens fullgörande" skulle i fredstid få fullgöra värnplikt utan att övas i vapenbruk eller bära vapen eller ammunition.² Byström och Gullberg avvek från kommitténs majori-

att befrielse från vapenhantering skulle kunna ha "allvarliga samvetsbetänkligheter" som grund och alltså inte endast sådana betänkligheter som grundats på religiös övertygelse. De ville också att uppgifterna skulle vara helt civila.³

Sedan Svenska Morgonbladet refererat betänkandet under den optimistiska rubriken "En stor samvetsfrihetsreform som närmar sig sin lösning", kom dagen därefter en mer pessimistisk ledare. I den uttrycktes farhågor för att samvetsfriheten än en gång skulle förfuskas. Skulle man verkligen inse att det militära systemet var oförenligt med samvetsfrihet?⁴ Inför riksdagsbehandlingen av förslaget gav Morgonbladet en översikt över vapenvägrarnas situation i den gångna tiden. Inte nog med att man behandlat dem med mörk arrest och straffarbete utan de hade förhörts av i religiösa frågor inkompetenta personer. Man hade också undersökt deras sinnesbeskaffenhet på hospital. Om en del hade fått som de önskat, skulle t ex också Nathanael Beskow ha skickats till undersökning på hospital. Personer som tillhört något av samfunden SBS, Fribaptistsamfundet, Metodistkyrkan och SMF och ställts inför krigsrätt under åren 1902-1917 var enligt tidningen 136. 85 hade dömts och av dessa hade 49 dömts en gång, 23 hade dömts två gånger och 10 hade dömts tre gånger. Tre hade dömts fyra gånger. De som endast vägrat vapenbruk var 26. 59 hade vägrat både att bära uniform och att arbeta för krigsmakten. Simulering hade förekommit i få fall. 300 personer hade arbetat vid sina förband enligt 1902 års bestämmelse.⁵ Utredningens statistik återgavs i något avrundade siffror.

När statsrådet E A Nilsson talade i Malmö om det liberala partiets betydelse i svensk politik, kom han även in på fredsfrågan. I det sammanhanget uttryckte han förhoppningar om en internationell rättsordning. Förhoppningarna knöts till Nationernas Förbund. Han sade också att en svensk nedrustning inte var nära förestående.⁶ Men de frikyrkliga studenterna var otåliga. Augustinus Keijer skulle komma att spela en stor roll i ungdomsarbetet inom SMF och efter kriget 1939-1945 i samfundets internationella engagemang. Han var vid årsskiftet 1918-1919 ute och predikade och föreläste. Även om hans verkliga insatser i SMF:s tjänst ännu låg framför, pekade hans anföranden vid denna tid framåt mot den internationella insatsen. I ett föredrag för Fria Kristna Gymnasiströrelsen talade han med utgångspunkt från Joh 12:32 om kristendomens universalism. Den splittrade mänskligheten var inte endast en dagens företeelse. Människor kunde finna enhet i gemensamma mänskliga intressen. Men bestående enhet måste sökas på annat håll. I Kristus fanns kraft för alla kristna att ta plats i det enande arbetet för alla länder och alla tider. Nya tider väntade, sade han i en predikan från ungefär samma tid. Trots den dystra situationen i t ex Ryssland, på Irland etc kunde man vänta ljusning. Över huvud taget syns i rubriker och ämnen för föredrag och predikningar i Keijers kvarlämnade papper ett starkt internationellt inslag.⁷ Detta avslöjar i första hand Keijers intressen, men måste också ses mot

bakgrund av den nya inställning vi tidigare mött bland frikyrkliga studenter och andra ungdomar.

En annan talesman för den unga studentgenerationen var fil mag Bernhard Johansson. Han fann det hädiskt att sammankoppla Gud med kriget. Mot en sådan sammanbindning reagerade alla kristna. Att krigskulturen och -tekniken kunnat tolereras från kristet håll fann han ofattbart. Våld mot brottslighet var nödvändigt. Då det gällde skydd för värnlösa kunde man tänka sig att våldet gick så långt som till dödande. Men den allmänna värnplikten var ett fasansfullt kränkande av den enskildes rätt och frihet. Det var därför naturligt att de kristna tog itu med avskaffandet av den allmänna värnplikten. Krigsolusten hos de unga var därför ett hoppingivande tecken.⁶

Svenska Morgonbladet tog upp meningsyttringar i denna anda. När därför Beskow i en föreläsning sade att världskriget ändrat människors syn på kriget, refererades anförandet. Det oförenliga i kristendom och krig hade än en gång poängterats. Jesu ord om att ge kejsaren det kejsaren tillhör och Gud det Gud tillhör hade helt feltolkats enligt Beskow. Bibelns direkta uttalanden mot krig var fler och starkare än de för krig. Liksom varje frihetsrörelse hade haft sina martyrer hade nu värnpliktsvägrarna sina.⁸

Jonatan Julén, sedan 1918 styrelseledamot i Förbundet för Kristet Samhällsliv, skilde mellan konsekvent och inkonsekvent antimilitarism. De konsekventa krigstjänstvägrarna kunde anse sig inta en urkristen ståndpunkt. För dem var allt våld förbjudet enligt bergspredikan. De skulle kunna åse sitt lands politiska undergång och fränsäga sig skyddet av en väpnad makt. De inkonsekventa vapenvägrarna kunde under vissa omständigheter se våld som nödvändigt, men vägrade själva att delta i vapenövningar. Man var "för god" för att själv delta. Mot dessa ståndpunkter ställde Julén den "försvarsidealistiska". En sådan ståndpunkt företrädde enligt Julén av soldaterna i USA:s armé. De deltog i kriget och kämpade utan biavsikter för en rättfärdig sak. De skulle kunna kämpa för att försvara sitt eget land eller ingripa i orättfärdiga förhållanden, när alla andra medel visat sig verkningslösa. Julén fruktade att den konsekventa antimilitarismen skulle leda till samhällsupplösning. Han var tveksam även inför den inkonsekventa antimilitarismen. Den skulle lätt tolkas som motvilja mot att göra värnplikt. Försvarsidealismen kunde han däremot se som ett steg på vägen mot ett annat tillstånd. Slutsatsen av Juléns resonemang blev att de konsekventa antimilitaristerna borde befrias från värnplikt med vapen. Den försvarsidealistiska ståndpunkten borde under de innevarande förhållandena anses som acceptabel. Och om man skall ha en försvarsmakt, måste en värnpliktsarmé vara bättre än en värvad. Motiveringarna för detta var följande: Folket blir mer ansvarigt för härens uppträdande. När kriget blev ett yrke blev moralen sämre. Det skulle vidare vara lättare att sända värvade trupper i krig än sina egna söner. Slutligen ansåg Julén att en värvad här lättare skulle kunna användas i ett inbördeskrig. Man borde med andra ord inte ensidigt arbeta för

värnpliktens avskaffande utan arbeta för att avskaffa allt, som ledde till krig. Detta kunde man göra genom att upprätta ett folkförbund och genom att man höll internationell uppsikt över mindre kultiverade folk. Ras- och nationalhat måste motarbetas och motsättningar elimineras.⁹

Julén delade inte Beskows syn i dessa frågor. Han var dock med bland dem som knappt ett år senare för Förbundet för Kristet Samhällsliv skrev under en skrivelse till försvarsrevisionen med begäran om den allmänna värnpliktens avskaffande.¹⁰

Frikyrkomötet i mars 1919 hade inte haft med frågan om de samvetsömma och värnplikten på föredragningslistan för förhandlingarna. Men mötets resolutionsutskott föreslog att man skulle göra ett uttalande. Frikyrkliga Samarbetskommittén hade i samma anda gjort ett förslag till uttalande. Det sistnämnda förslaget vann mötets bifall med 84 röster mot 74. Däri anslöt sig frikyrkomötet tiden kraftiga opposition, vilken alltmer gjort sig gällande i världen mot krigsväsendet och den därav följande "vårdspolitiken". Vårdspolitik förklarades stå i "uppenbar strid" mot NT:s anda och bokstav. Vidare uttalade man sitt stöd för tanken på Nationernas Förbund. Till sist vädjade man till statsmakterna i Sverige att de samvetsömma skulle tillerkännas laglig rätt att göra civil tjänst åt staten i stället för vapenutbildning.¹¹ Yngve Melander hade vid denna tid kommit fram till samma syn på kriget som brodern Henning länge hävdat. Bibelns utsagor i denna fråga fann Yngve Melander sammanfattade i budet "du skall icke dräpa". Endast mänsklig begreppsförvirring gjorde att man inte sett det. Värnplikt och krigsmakt, som rymde rätt att döda i krig, saknade helt stöd i Kristi lära. Melander ville ha bort ett föråldrat krigstjänsttvång.¹² Men det fanns också de, som inte såg fram mot en samvetsfrihetsreform med någon större entusiasm. Militära och kyrkliga ledare uttalade betänksamhet mot att "gå längre på eftergifternas väg". Bland kyrkans ledande män var meningarna delade.¹³

Svenska Dagbladet hade ondgjort sig över att Morgonbladet påstått att opinionen mot krig var stark bland de kristna i Sverige. Det gällde inte minst bland de frikyrkliga. Men Svenska Dagbladet framhöll att försvarskrig var helt befogat. Svenska Morgonbladet kom med frågan: Försvarade sig Tyskland? Man väntade sig från tidningskollegan inget annat svar än "ja", eftersom den alltid lovordat tyska hjältebragder. Nu visste man emellertid att folket i Tyskland bedragits. Jämmer och verop mötte nu "dess forna krigsskrävande ledare". Hade kriget inget lärt oss om försvarskrig? frågade Svenska Morgonbladet. Vilket krig hade inte fått den etiketten? Man skulle från rustningsivrnarnas sida göra klokt i att tala tyst om fredsvännernas fanatism. Hade det funnits tillräckligt av den hade kriget inte kommit. Det krävdes djupare ansvarskänsla av den enskilde. Det var inte möjligt att bara skylla ifrån sig på överheten.¹⁴

I juni samlades SMF:s generalkonferens. Från den riktades ett uttalande till den samlade fredskongressen. "Detta uttalande hade väl ingen betydelse

för den församling till vilken det riktades, men det är märkligt med avseende på sitt innehåll så till vida att det visar, i hur hög grad den allmänna meningen inom Förbundet nu gick i fredsvänlig riktning och vilken avsevärd skillnad i åskådning som inträtt de sista åren", konstaterade Axel Andersson. Uttalandet berörde den skövling av länder, som hade ägt rum och det andliga förfall, som följt i krigets spår. Svårigheter i samband med de nya gränsdragningarna och minoriteternas problem berördes. Under allt tyckte man sig skönja risken för att nationella synpunkter skulle leva kvar i missionsarbetet. Gentemot detta ville konferensen hävda missionens övernationalitet. "Missionen avser att höja alla folk i såväl inre som yttre hänseende och får ej betraktas under nationella synpunkter eller förnedras till ett verktyg för kolonial erövringspolitik." Även om inte den allmänna värnplikten gavs skulden för att kriget kommit till stånd, ansågs den ha bidragit till att ha gett kriget dess väldiga omfattning. "För att förhindra ett återupprepande av denna världsolycka anse vi därför, att den allmänna värnplikten överallt bör borttagas—" ¹⁵ Uttalandet visar klart att en ny inställning fanns i SMF. Den uttrycktes vid den tid då den första stora reformen i riktning mot ökad samvetsfrihet för värnpliktiga höll på att utformas. Det skedde då en av SMF:s medlemmar var försvarsminister.

Att farhågorna inom SMF för att kriget skulle få "nationella efterverkningar" på missionen inte var obefogade framgår av en skrivelse från Deutsche Liga für Völkerbund till SFSF. Skrivelsen hade kommit med anledning av att artikel 438 i versaillesfördraget gav uttryck åt en avog inställning till tysk mission i ententeländernas kolonier. Genom skrivelsen ville man få stöd från neutrala länders fredsorganisationer för de tyska missionerna. SFSF avstod från att ta ställning, eftersom det handlade om en religiös fråga. Föreningen uttalade dock sina sympatier. ¹⁶

"Ett märkligt uttalande i värnpliktsfrågan vid Missionsförbundets generalkonferens" kallade Svenska Morgonbladet konferensens deklaration. Den refererades utförligt och tidningen slutade med att betona hur nödvändigt det var att, så länge den allmänna värnplikten bestod, man kunde bereda möjlighet till civilt arbete för ynglingar med samvetsbetänkligheter inför vapenövningar. ¹⁷

Att man från militärt håll hade reagerat mot SMF:s utspel ansåg Morgonbladet bero på att militären inte såg saken ur någon annan synpunkt än statens. Men etiska synpunkter var lika väsentliga. ¹⁸ Bernhard Johansson anmälde dock på frikyrkomötets vägnar förvåning över SMF:s agerande. I sakfrågan höll han med om att man borde tala. Men det märkliga var, menade han, att SMF inte hade haft något att säga i frågan i samband med frikyrkomötet i mars. Hade det varit farligare att tala då? Genom att SMF nu hade sagt vad de tre samfunden (förutom SMF SBS och Metodistkyrkan) inte sagt i mars, kom de två andra samfunden i en underlig dager. Det hade varit inflytelserika personer inom SMF som hade hindrat frikyrkomötet att uttala sig

så som SMF gjorde. Man hade varit rädd för konsekvenserna av ett uttalande. Johansson trodde sig kunna förklara detta med att man missuppfattat propositionen och att detta föranlett en extra försiktighet vid omröstningen i frikyrkomötet.¹⁹

Utvecklingen i Finland, Ålandsfrågan och andra utrikespolitiska förhållanden gjorde att det inte var självklart att ostörd fred skulle råda i grannskapet. Mot den bakgrunden kan man förstå, att militären mitt i nedrustningsdiskussionen fortsatte att tala om upprustning. General Bildt, som var generalstabschef, hade hos regeringen begärt att infanteriet skulle utrustas med moderna vapen (kulsprutor, infanterikanoner, hand- och gevärsgrenader m m). Han menade att lärdomar från det stora kriget nu borde tas till vara inom det svenska försvaret. Övningstiden borde också ökas. Svenska Morgonbladet kommenterade Bildts önskingar helt kort: Det var militärens lärdom av kriget. Men, frågade man, vilket fosterland ville militären skapa? Ville man ha ett land, där invånarna skulle digna under rustningsbördor? Nu var människorna rustnings- och krigströtta. Tiden var mogen för successiv nedrustning. Etiska synpunkter borde nu få dominera debatten. Mänskligheten, som upplevt krigets fasor, ville inte låta sig bindas vid detta arv.²⁰

SMF vidhöll sin fredslinje och manade till solidaritet inför fredssöndagen den 17 augusti. Då skulle man på dagen fem år efter bön dagen för fred 1914 tacka Gud för att freden kommit.²¹ Men denna fredssöndag irriterade Sven Hedin. Han uppmanade svenskarna att hålla sig borta från kyrkorna under fredssöndagen. Den var enligt Hedin sårande för Tyskland. Svenskarna borde i stället skämmas för att de inte deltagit i kriget. Morgonbladet kommenterade Hedins uppmaning med förklaringen att det man skulle tacka för den 17 augusti inte var någons seger utan freden. Till all lycka var Hedins meningsfråder få, menade tidningen.²² Pastor Fritz Pettersson gav fredssöndagen sitt stöd²³ och på måndagen kunde man läsa om en lyckad fredssöndag med mycket folk i kyrkorna.²⁴

Det var den väntade nya lagen om de samvetsömma värnpliktiga, som mest sysselsatte debattörerna. Chefen för Hallands regemente, överste Hergart, hade sagt att endast religiöst grundade samvetsbetänkligheter kunde accepteras som skäl för befrielse från vapenövningar. Men annan tjänst borde också fullgöras i uniform. Att vägra ta på sig uniform var att gå för långt. Militärbefälhavaren på Gotland sammankopplade vapenvägran med en religiös stämning av tillfällig natur. Han kunde rent av tänka sig att den hängde samman med sinnessjukdom. Därför såg han lösningen på problemet i att bevilja vapenvägrarna uppskov med tjänstgöringen.²⁵

SMF:s uttalande under konferensen föranledde Liljedahl att i en artikel gå till rätta med vad som sagts om den allmänna värnpliktens inverkan på krigets omfattning. Idén om värvade arméer var enligt Liljedahls uppfattning osedlig. Genom sitt uttalande hade SMF gett stöd åt en "våldets hedendom". Morgonbladet försvarade SMF:s ståndpunkt med att hänvisa till att tyska

ynglingar inte var några busar, men när de kommit till Belgien hade de fått uppföra sig som sådana. Det hade varit värnpliktens fel.²⁶ Liljedahl replikerade och sade att det var mot försvarsnihilismen inom SMF han vänt sig. Syn- den och icke värnplikten var krigens orsak. Tidningen upprepade sina (och SMF:s) synpunkter.²⁷ Men Liljedahl kom igen. Han kunde inte förstå "försvarsnihilismen" Att försvara fosterlandet var nödvändigt. Han medgav att Belgiens öde varit svårt, men den andra sidan hade i kriget begått större brott. Sitt inlägg i Svenska Morgonbladet slutade Liljedahl med att fråga om Morgonbladet och SMF hade glömt P P Waldenström. Liljedahl hade själv i den av A Ohlén redigerade minnesboken över Waldenström skrivit kapitlet om Waldenström som politiker. Han karakteriserade Waldenströms politiska insats som inriktad på reformer "som haft levande kontakt med hans kristna åskådning och hans äkta svenska sinnelag". Waldenström var i Liljedahls ögon inte någon stor statsman, men han hade väl fyllt sin plats i en svensk regering. Medborgarsinnet och svenskheten hos Waldenström hade fångslat Liljedahl.²⁸ Åsiktsmässigt hade Liljedahl och Waldenström stått varandra nära. På sin fråga i tidningen fick Liljedahl omedelbart svar. SMF hade aldrig intagit en försvarsnihilistisk hållning. Men man ville avskaffa värnplikten. E A Nilsson accepterade SMF:s ståndpunkt och han var försvarsminister och försvarsvän. SMF vördade Waldenström men hade ändå egna åsikter. Man ägde även insikt om att ententens brott var lika stora som Tysklands. Även där fanns allmän värnplikt.²⁹

Carl Boberg var vid denna tid ledamot av riksdagens första kammare. Han påpekade i en artikel i början av september, att Svenska Morgonbladet publicerat artiklar med åsikter, som inte delades av alla tidningens läsare. Redaktören hade haft sista ordet i alla sammanhang. Så hade varit fallet i meningsutbytet med kapten Liljedahl. Krigsförberedelser leder till krig. Alltså bör värnplikten avskaffas. Så hade man resonerat. Men kunde man nu vara säker på att krigens tid var slut? Fördrag om skiljedom, Nationernas Förbund m m kunde komma att visa sig vara värdelösa. Krigen hade sin rot i det onda i världen och människor var lika onda som förr. Lenin hade lovat fred och avspänning, men hur var det i Sovjetunionen? Där förbereddes inbördeskrig trots att man inte hade allmän värnplikt. Skulle det vara rätt att leja andra att göra det man inte ville göra själv, d v s skaffa en värvad yrkesarmé. Om de frikyrkliga och socialisterna skulle avskaffa värnplikten vore landet utan skydd och det skulle kunna innebära en katastrof. Också denna gång ville redaktionen ha sista ordet. Det kom i en replik direkt efter Bobergs artikel. Bobergs synpunkter innehöll inget nytt. Tidningen hade en stor läsekrets med sig i sitt ställningstagande mot allmän värnplikt. När Boberg sade att krig skulle komma och att man därför måste rusta, ville Morgonbladet påstå det motsatta. Så mycket nödvändigare var det att arbeta för freden. Skulle kriget inte bekämpas för att det kom från det onda?³⁰ Boberg, som nu var högerman, kopplade än en gång samman motstånd mot rustningar och värn-

plikt med socialismen.

Några dagar senare frågade Morgonbladets redaktion i en ledare "Är de kristna värnpliktsvägrarna fega?" Man erinrade om krigets materiella resultat, en oerhörd förstörelse. Detta skulle inte få hända igen. Nu var känslorna heta. De riktade sig inte mot kriget utan mot de samvetsömman. Tidningen räknade upp exempel på "fredsmartyrer" från olika länder och frågade om de varit fega. Var det fegare att dö för att man inte ville döda än att dö med blod på händerna? frågade tidningen. Josef Roth fortsatte med att presentera ytterligare fredsmartyrer i samma nummer av tidningen. Han refererade delvis Axel Anderssons skrift.³¹

Stöd för SMF:s och Morgonbladets hållning kom från flera. Walfrid Sandberg, tidigare officer i Frälsningsarmén och sedan 1918 pastor i SMF, uttryckte sin känsla av tacksamhet och lättnad inför SMF:s uttalande i värnpliktsfrågan. Samtidigt innehöll hans artikel protest mot Hedins och Liljedahls och andras sätt att använda Bibeln i sin argumentering. Han ville inte tröttas med citat ur GT. När var det en kristens plikt att utöva krigarens skändliga yrke, frågade han.³² På insändarplats gav värnpliktsmotståndare SMF sitt stöd mot Liljedahl. Uppskattning visades också Svenska Morgonbladets hållning. Boberg hade använt citat ur GT och berättelsen om Petri svärd i Getsemane. Man underkände sådana argument för vapentjänst.³³

Svenska Morgonbladet tog också upp frågan om historieundervisning och fredsforstran i en serie artiklar, vari man ställde krav på både läroböcker och undervisning. Kraven gick ut på att våldslösningar på internationella konflikter inte skulle framställas som idealiska. Man granskade läroböcker och menade att krigsskildringar kunde utelämnas ur framställningarna. De granskade läroböckerna befanns ha påtagliga brister.³⁴

I mitten av november handlade en ledare i Svenska Morgonbladet om de frikyrkliga samfundens opinionsyttring i värnpliktsfrågan. Egentligen borde värnplikten avskaffas helt. Men samvetsfrihet för dem, som inte ville bära vapen var ett viktigt steg på väg mot målet. Frikyrkorna krävde att även etiska skäl för vapenvägran skulle godtas. Att man inte accepterat sådana tidigare, menade man hade berott på att man fruktat alltför stor manspillan. Men därmed hade man visat hur skört hela systemet egentligen var.³⁵ Försvarsministern ansåg att lagliga garantier för civilt arbete åt samvetsömman även i krig inte var nödvändiga. Det måste ändå bli så att de skulle få utföra sådant. Det litade inte Svenska Morgonbladet på. Militärer förstod sig inte på vägran. Och man måste undvika laglöshet även i krig.³⁶

De svenska diskussionerna om värnplikts vara eller inte vara och om de samvetsömmas rätt till annan tjänst fick inte skymma perspektiven utåt. SMF:s styrelse fick i januari 1920 en skrivelse från Världsförbundet för mellanfolkligt samförstånd genom kyrkosamfunden. Genom skrivelsen ville man betona kyrkornas uppgift med avseende på folkens enande. Denna uppgift borde aktualiseras, när predikotexterna gav anledning till det. Exempel på

sådana texter och tillfällen var julen och dess texter, texterna för 6:e söndagen efter Trefaldighet och Allhelgonadagen. Vidare rekommenderades gudstjänster om broderskap och solidaritet på 1 maj, arbetarnas helgdag. Bland undertecknarna av skrivelsen fanns Jacob Byström och Wilhelm Gullberg. SMF:s styrelse instämde i brevets synpunkter och detta instämmande skulle meddelas Frikyrkliga samarbetskommitténs sekreterare.³⁷

Innan regeringens proposition i vapenfrifrågan kom i februari uttalade Emil Melander farhågor för att regeringens sakkunniga i utredningen inte varit ojäviga. De var försvarsvänner menade han.³⁸ Göteborgs Veckotidning var också tveksam inför regeringens politik. Före kriget hade den liberala regeringen inte varit framsynt, då den ville avrusta. När kriget kom önskade vänstern ett tyskt nederlag. Nu ville vänstern avskryva försvaret eftersom tyskarna inte haft någon hjälp av sin krigsmakt. Så länge man fanns i denna världen måste man räkna på världsligt sätt menade tidningen.³⁹ Göteborgs-redaktionen fortsatte att föra Norbergs och Waldenströms talan, trots den ändrade inställningen inom SMF:s centrala ledning.

I mitten på februari kom propositionen om lag om värnpliktiga med samvetsbetänkligheter mot vapenutbildning. Propositionen innehöll förslag om att befrielse skulle ges åt dem, som hade på religiös övertygelse grundade betänkligheter. I stället för att utbilda sig i vapenbruk skulle dessa få göra civilt arbete för statens räkning.⁴⁰ Byström och Gullberg hade alltså fått sina synpunkter beaktade i fråga om tjänstens art men inte i fråga om skälen för vägran. Utredningens förslag om civilt arbete vid förbandet i sjukvårds- eller förrådsarbete hade fått utgå.

Svenska Morgonbladet talade om förslaget som en stor samvetsreform och menade att E A Nilssons proposition var klar i sin utformning. Längre tjänstgöringstid för samvetsömma skulle garantera att möjligheten till civil tjänst inte skulle komma att missbrukas. Frågan om hur tjänstgöringen i krig skulle utformas måste också klargöras, menade tidningen. Om den saken inte klarades ut med en gång, skulle de vapenfria bli rättslösa i en krigssituation.⁴¹

I båda kamrarna följde en del motioner i ärendet. I första kammaren motionerade friherre Flemming och begärde större klarhet på två punkter. Han ville ha klarhet i hur man skulle kunna fastställa samvetsnödens art. Vidare ville han ha besked om vilka civila uppgifter det kunde bli fråga om. Och vilken skulle de samvetsömmas uppgift vara i krig? Flemming fann de sakkunnigas förslag bättre än propositionen och föreslog att man skulle följa det i stället.⁴² K A Nilsson från Kristinehamn anmärkte också i sin motion på att regeringsförslaget inte gav klarhet i hur de samvetsömmas situation skulle te sig i krig. Han ville ha en skrivning, som klargjorde den frågan. Han vände sig också mot förslaget om längre övningstid för samvetsömma. Ynglingar med samvetsbetänkligheter var inte brottslingar och de skulle inte straffas.⁴³ I ytterligare en motion föreslogs att samvetsbetänkligheterna inte skulle behöva vara religiöst motiverade för att man skulle få civilt arbete.⁴⁴

I andra kammaren motionerade herrar Hamrin och Leander om antalet tjänstgöringsdagar.⁴⁵ Samma fråga togs upp i en motion från herrar Werner och Hansson (Rättvik), vilka dessutom ville ha bort de ”religiösa betänkligheterna”.⁴⁶ I fråga om samvetsbetänkligheternas art motionerade även P Alb Bäckman.⁴⁷ K A Nilssons i första kammaren framförda uppfattning togs i andra kammaren upp av en rad motionärer i en gemensam motion. Motiveringen var här något annorlunda. Man vet, sades det i motionen, hur lättvindigt krig kan förklaras. Mot den bakgrunden var vapenvägran naturlig. Alla värnpliktiga borde därför tjänstgöra lika lång tid. Motionen var undertecknad av Alf Jansson, P Bergström, Carl Jansson. Albert Mossberg. J P Igel, E G Nilsson i Veberbo och K M Andersson.⁴⁸

Motionerandet följdes med intresse i Svenska Morgonbladet och man ville där framför allt ha klarhet i hur de samvetsömmas ställning under krig skulle te sig. En del motionärers önskan att förlänga övningstiden för vapenfria värnpliktiga kunde man inte stödja.⁴⁹

Den 30 april kom debatten i kamrarna. I första kammaren talade Petrén för att formuleringen ”religiösa betänkligheter” skulle bort. Även om de flesta vägrade av religiösa skäl, fanns dock vägrare av annat slag och med verkliga samvetsbetänkligheter. von Sydow hade svårt att tänka sig andra samvetsbetänkligheter än de religiöst grundade. Petrén fick stöd av Klefbeck och Lundberg.⁵⁰ Debatten i andra kammaren rörde sig också om vilka skäl för vapenvägran, som skulle godtas. Svenska Morgonbladet gav en utförlig redogörelse för debatten i andra kammaren och återgav Arthur Engbergs yttrande att ett bibehållande av formuleringen ”religiösa skäl” skulle göra den nya ordningen sämre än den gamla. Om den fastställdes skulle inga andra skäl gälla i fortsättningen.⁵¹

När regeringens förslag gått igenom, betecknade Svenska Morgonbladet reformen som ett stort steg framåt. Visserligen medgav man att oklarheter kvarstod, men det vore fel att påstå att det varit bättre förut. Lagen skulle gälla till 1925. Till dess var det möjligt att fortsätta arbetet med att fullända lagstiftningen i frågan.⁵² En påtaglig förändring i inställningen till vapenvägran och fredsarbete hade alltså ägt rum inom SMF. Säkerligen hade många flera opinionsbildare än de, vars offentliga uttalanden vi har kunnat följa i denna framställning, medverkat till detta. En av dessa var den kände förkunnaren, prästmannen och ledamoten i SMF:s styrelse, Karl Palmberg.⁵³ Endast en gång tidigare har vi sett att han yttrat sig i detta sammanhang. Han medverkade i möten vid norska gränsen 1905. Vad han sade framgick inte av källan. Det är dock tydligt att han haft ganska bestämda åsikter, som han framfört utan att de satt spår i det här undersökta materialet. Vid hans död 1920 skrev Carl Boberg minnesord om honom och konstaterade att Palmberg med tiden blev alltmer politiskt radikal. Det hade blivit motsättningar mellan Palmbergs radikalism och Bobergs mer moderata i livet och historien grundade samhällsuppfattning. Boberg uttryckte denna åsikt om Palmberg: ”Jag

fruktar dock att han efter Waldenströms död bidragit till att inom Missionsförbundet giva stöd åt en utveckling som gått i alltför radikal riktning".⁵⁴ Bobergs konstaterande torde ha varit väl grundat, eftersom de båda samverkat i många sammanhang.

3 Kristna organiserar sig för fredsarbete

Trots alla diskussioner om den enskildes förhållande till kriget låg naturligtvis drömmen om samförstånd mellan nationer och kristna i olika länder bakom kampen för uppnåendet av vissa delmål, som t ex samvetsfrihet för värnpliktiga. Även om slutmålet inte alltid framhävdes i tankeutbytet fanns det med i bakgrunden. När Världsförbundet för mellanfolkligt samförstånd genom kyrkosamfunden på hösten 1918 gjort ett uttalande mot "maktfred" tyckte sig Ansgarii Posten kunna se att nazaréens lära äntligen fått komma till tals.¹ Världsförbundet hade gått ut med ett upprop för en försonlig fred. Uppropet hade samlat 304 334 underskrifter. 1 629 personer hade tecknat sig för att vilja stödja förbundets verkamhet. Av dessa var 9 biskopar och 1 080 var präster. 430 kallades "predikanter" och 130 var lekmän.² Tydligen hade Världsförbundet vid denna tid sin starkaste förankring inom Svenska Kyrkans prästerskap, trots att Sverige vid förbundets bildande varit representerat uteslutande av frikyrkliga personer. Namninsamlingen för försonlig fred var avsedd att ge politisk effekt. Opinionsyttringen framfördes till i Stockholm ackrediterade utländska ministrar för vidare befordran till förhandlingarna vid fredskongressen i Paris.³ För att man skulle uppnå större effekt ville man ha underskrifter av ytterligare några andliga ledare, nämligen rektor C Benander (SBS), riksdagsmännen Sven Bengtsson och K A Nilsson (SMF), pastor G Wangson, prins Bernadotte, biskoparna O Bergqvist, Hj Danell, E Lönegren och K H Gez von Scheele, dir Axel Bildt, pastor H Hallén, Kyrkoherde E Klefbeck, fattigvårdsinspektör G H Koch och domprostarna Fåhraeus, Pfannenstill och Stave.⁴

Många hade i missionen sett det band, som skulle skapa solidaritet mellan olika folk. Kriget hade nu startat en utveckling, som gick åt motsatt håll. Docent G W Lindeberg skrev om detta i Göteborgs Veckotidning. Missionen var universell till sin natur. Den kom i konflikt med nationalismen, som genom kriget väckts till liv i länder, där missionen arbetat. Missionen hade inte heller själv kunna frigöra sig från sitt eget nationella arv. Dess syften hade dock inte varit att flytta över sina egna ideal till andra länder. Kriget hade skapat ökat självmedvetande hos kolonialländernas befolkning och spänning hade uppstått mellan missionen och ländernas egna kyrkor. Detta hade lett till att man glömt vad missionen hade gjort och att man överskattat sina egna resurser. Nu krävdes av missionen självprövning och tolerans inför utvecklingen på missionsfälten.⁵ När man i Europa började tala om nyttan av överstatlig organisation och åtminstone i ord gav avkall på något av den nationella suveräniteten, började alltså i vissa utomeuropeiska länder den utveckling

som ägt rum i Europa på 1800-talet. Detta gjorde att när man i Europa talade om internationell samverkan, måste man tala för en mindre del av världen. Och de kristnas verksamhet spände över nästan hela världen. Ett kristet fredsarbete med internationell fred på sitt program skulle alltså få problem. Det var dock inte de världsvida spänningarna som skapade problem för den fredsorganisation, vars födelse kungjordes i Svenska Morognbladet i december 1916. Det var Sveriges Kristna Fredsförbund, som bildats i Falköping-Ranten. I dess första styrelse ingick Axel Andersson, A Ohldén, grosshandlarna G O Johansson, Jönköping och A Ljung, Malmö, Sven Wisborg, Josef Roth och redaktörerna Hj Swedberg, Kristinehamn och Carl Torén, Växjö.⁶ Andersson och Roth har tidigare i denna framställning framträtt som ett par av de mest aktiva "fredsvännerna" inom SMF. Sven Wisborg hörde till de unga frikyrkliga studenter, som engagerat sig såväl i ekumeniskt arbete som i samhällsfrågor. Han var lärare vid SMF:s missionsskola i Lidingö. Även om hans aktiva tid blev kort satte den spår inom SMF. Bland de övriga var både Ljung och Ohldén mycket aktiva inom SMF. Ohldén hade varit en av de stora organisatörerna i den småländska väckelsen och var en gärna hörd predikant. I tidningen presenterades han som direktör, eftersom han ägnat sig åt affärer. Från början var han pastor inom SMF. I Sveriges Kristna Fredsförbund blev han ordförande och han har nämnts som initiativtagare till förbundet. Ljung gjorde en betydelsefull insats som ledamot i SMF:s styrelse bl a. Den nya organisationen hade med andra ord en mycket stark förankring inom SMF.⁷ Förmodligen var det denna omständighet som blev dess svaghet.

Detta förbunds samband, eller brist på samband, med SFSF:s arbete framgår inte av tillgängligt material. Eftersom det fanns SMF:are i ledningen även för SFSF, kan man tänka sig både att ett visst samarbete förekommit och att en viss rivalitet mellan organisationerna kan ha funnits. Baptistpastorn Albert Wickmans Antikrigsrörelse hade sin organisatoriska hemvist inom SFSF.⁸ Wickmans rörelse uppgick i SFSF i april 1919.⁹

Sveriges Kristna Fredsförbunds arbete bestod delvis i utgivande av småskrifter mot kriget. Fö tycks föreningen inte ha gjort mycket väsen av sig. I ett brev till en meningsfrände i Köpenhamn skrev Axel Andersson i mars 1919 att förbundet efter ett stillestånd i sitt arbete ändå skulle ha årsmöte i Malmö i april 1919.¹⁰ Inom SFSF var då redan en utbrytning på väg. Två präster, komministrarna Woxström och Lundgren bildade 1919 tillsammans med sådana som "önskade mer religiös glöd och radikalpacifistiska avgöranden" Världsfredsmissionen i Sverige. Senare ändrades namnet till Svenska Världsfredsmissionen.¹¹ I brev till Woxström antydde Axel Andersson att samverkan mellan de två kristna fredsorganisationerna diskuterats. Även i detta brev talade Andersson om Kristna Fredsförbundets verksamhet, men han fäste fortfarande vissa förhoppningar vid årsmötet i Malmö. Själv hade Andersson inte tid över för nya uppgifter, men han antydde att om fredsförbundets arbete skulle bli "omlagt", skulle samverkan mellan

de två organisationerna kunna komma till stånd.¹² Fredsförbundets arbete genomgick tydligen ingen "omläggning" till det bättre. I mars 1920 klagade Axel Andersson över Ohldéns sätt att sköta förbundets angelägenheter. Finge han hållas, menade Andersson, skulle han ta död på förbundet i en tid, då det som bäst behövdes med tanke både på de samvetsömmas sak och med tanke på kommande internationell verksamhet.¹³ I Anderssons vision fanns det världsvida arbetsfältet med. Trots allt överlevde förbundet åtminstone till 1921. Det såg då ut att dö "tack vare den präktige men som sekreterare i förbundet olämplige Ohldén". Andersson talade om, också i ett brev i andra angelägenheter, att nedläggning av förbundet diskuterats 1921, men att man enhälligt beslutat att fortsätta verksamheten.¹⁴

Ytterligare information om Sveriges Kristna Fredsförbund har inte gått att få. De skrifter förbundet gav ut var Anderssons och Wisborgs i denna framställning nämnda broschyrer. I dessa fanns förbundets stadgar. Förbundets målsättning anges i dessa i tre punkter. För det första ville man framhålla det kristna broderskapsidealet och bekämpa sådant, som hindrade dess utveckling. Vidare ville man "stödja såväl kristliga som allmänmänskliga strävanden för skiljedomstankens genomförande". För det tredje gällde det att arbeta för en förändring av den allmänna värnplikten, så att den som av samvetsksäl inte ville göra militärtjänst skulle beredas möjlighet att utföra civilt arbete för statens räkning. Redaktör för skriftserien var A Ohldén, Falköping-Ranten.¹⁵ Omkring 1920 såg man två av målsättningarna delvis förverkligade. Nationernas Förbund väckte vissa förhoppningar om fredliga konfliktlösningar på det internationella planet. Samvetsfriheten för värnpliktiga hade ökat väsentligt. Den tredje målsättningen, att verka för den kristna broderskapstanken, var kanske för ideell för att ensam räcka till för att hålla samman förbundet.

Svenska Världsfredsmissionens konstituerande sammankomst hölls den 7 juni och första styrelsesammanträdet i december 1919. Sammanträdet hölls i Ebenezerkapellet i Ljusdal. I den första styrelsen ingick en baptistpastor, John Wahlborg, och en metodistpastor, Lindberg.¹⁶ Redan i december 1919 räknade den nya föreningen 875 medlemmar.¹⁷ Tre år efter bildandet hade Svenska Världsfredsmissionen 28 lokalavdelningar med tillsammans 1 096 medlemmar. Till dessa kom 267 fristående medlemmar.¹⁸ 1922 valdes SMF:s evangelist Josef Roth in i styrelsen. Redan när Svenska Världsfredsmissionens tidning, Fredsmissionären, kom ut med sitt första nummer i februari 1920 hade Josef Roth varit en av medarbetarna.¹⁹ I decembernumret samma år nämns han som "fristående medlem."²⁰ Att Roth 1922, kunde ingå i Världsfredsmissionens styrelse kan tolkas som att Sveriges Kristna Fredsförbund, i vars styrelse han tidigare suttit, nu hade upphört att finnas till. En missionsförsamling, Trönö missionsförsamling med 54 medlemmar, anslöt sig kollektivt till den nya fredsorganisationen.²¹ Dess exempel följdes av flera ungdomsföreningar.²² Pastorer som ledande i föreningen framträder inte i

materialet förrän 1922, då organisationen varit verksam någon tid.²³ Bland föreningens tidigare medlemmar var Henning Melander.²⁴ Någon tid senare kom en av SMF:s mera kända förkunnarprofiler, Israel August Åström, att engageras i Världsfredsmissionen och att ingå i dess styrelse.²⁵

Det av Natanael Beskow grundade Förbundet för Kristet Samhällsliv med 1918 som tillkomstår, tog naturligen upp fredsfrågan som en huvudfråga. I dess ledning fanns ingen från SMF. Men tidigt anslöt sig flera SMF:are till förbundet. Till dessa hörde några, som kom att göra betydelsefulla insatser inom sitt samfund, inte minst på utbildningens område såsom t ex William Bredberg, Robert Fur, B M Hellerstedt, Gösta Horsner, J M Ollén och Georg Palmaer.²⁶ Bredberg och Palmaer utförde sin livsgärning på centrala poster inom SMF. Den förre som lärare och rektor vid samfundets teologiska skola i Lidingö och den senare som sekreterare för SMF:s yttre mission. Fur, Hellerstedt och Horsner blev skolledare vid andra av SMF:s skolor. De lät sig också engageras i kulturdebatt och politik.

I det första numret av Meddelanden från FKS presenterades social kristendom som tro på Jesu vilja och förmåga att härskas över människolivet och "förlösa det". Men det innebar inte en tro på människans egna möjligheter att förändra världen, "- -det innebär att fränkänna människorna, jämväl de duktigaste, förmågan att utan Kristi ande komma till rätta med uppgiften att göra samlivet mellan individer, klasser och nationer till ett verkligt människoliv".²⁷ Det nya förbundet drog sig inte för att tala klarspråk i fråga om den allmänna värnplikten. Innan frågan ännu var avgjord i riksdagen skrev FKS till försvarsrevisionen och påpekade vikten av att man tog hänsyn till vissa skäl, som talade för värnpliktens avskaffande. I skrivelsen hävdades det, att krigets verklighet nu var så uppenbar, att man inte längre kunde säga att vapenvägrarnas samvete var oupplysta. "Tvärtom står krigets våld i sådan motsats till det som eljest anses för normalt sedligt handlande, att man snarare har skäl att befara, att det samvete är oupplyst, som tillåter deltagande i krig." Sedan man också framhållit hur många som genom ett djupare inträngande i evangeliet kommit till insikt om krigets oförenlighet med Jesu lära, ställde man frågan om staten hade rätt att kräva allmän värnplikt. Lagens skydd för den enskildes samvete var bra, men så länge man kvarhöll principen om allmän värnplikt innebar det att staten satte sin auktoritet bakom systemet och att människorna därigenom fick den uppfattningen att krigstjänsten, när staten krävde den, skulle vara det normala. "den enhetliga åskådning, som förr uppbar den allmänna värnplikten och gav den ett relativt berättigande, finnes sålunda icke längre."²⁸ Här sattes statens intressen åt sidan till förmån för den enskilda människans samvete. Skrivelsen publicerades både i förbundets Meddelanden och som en särskild broschyr.

FKS var en organisation, som var väl ägnad att fånga upp det kristna fredsintresset. SMF:are i ledande ställning tog initiativ till bildandet av en kristen fredsörelse 1916. Den fick ingen framgång. Ledargruppen var förmodligen

för ensidigt sammansatt ur samfundssynpunkt. Man fick tydligen inte ens någon större uppslutning från SMF. Världsfredsmissionen bildades av en grupp av sådana, som tidigare arbetat inom SFSF och antikrigsrörelsen. SMF:are slöt sig snart som medlemmar till den rörelsen. Detsamma hände i FKS. I ingendera rörelsen fanns folk från SMF med i ledningen.

I början av 1920 hade man inom Världsförbundet för mellanfolkligt samförstånd genom kyrkosamfunden upplevt behov av att klarlägga sina relationer till samfunden. Frikyrkliga samarbetskommittén hade i en skrivelse till samfunden påpekat att samfunden inte valt representanter till Världsförbundet och man hade ifrågasatt förbundets befogenheter. Världsförbundet klarlade i sitt svar på Frikyrkliga samarbetskommitténs skrivelse att i inget land, där Världsförbundet hade avdelningar hade samfunden utsett representanter i dessa. Sådana hade i stället invalts på grundval av deras eget visade intresse. SMF:s styrelse lade skrivelserna till handlingarna utan åtgärd.²⁹ När sedan W Gullberg avlidit ville man välja in missionssekreterare J Lundahl och pastor J Nyrén, båda SMF:are, i Världsförbundet. Lundahl menade att han kunde uppfattas som representant för SMF och det kunde han inte tänka sig vara utan att SMF:s styrelse fått tillfälle att yttra sig. Han föreslog att man i stället skulle välja in K A Laman och K A Nilsson.³⁰ Senare på året erbjöds Lundahl medlemsskap igen³¹ och när Laman välkomnades invaldes Lundahl. Då hade K A Nilsson avlidit.³² Denna gång hade Lundahl inga betänkligheter mot att tacka ja till erbjudandet.³³ SMF hade tydligen inga invändningar mot att en av deras centralt anställda var ledamot i Världsförbundet. Behandlingen i styrelsen av skrivelsen från Frikyrkliga samarbetskommittén tyder också på att man inte tog stor hänsyn till Världsförbundets formella relationer till samfundet. Den inställning i fredsfrågan, som blivit SMF:s gjorde det naturligt att se till saken och inte till formaliteter. Även om Världsförbundet för mellanfolkligt samförstånd genom kyrkosamfunden inte var kyrkornas och samfundens organ, verkade inflytelserika personer från olika kyrkor däri. Även en del av frikyrkans fredsinsatser kanaliserades den vägen.

Kapitelsammanfattning

- 1918 kom freden. Den politiska diskussionen kom att i hög grad handla om internationella frågor. Bl a gällde den skapandet av en övernationell organisation för bevarande av freden.
- I den inrikes debatten ville man lösa vapenvägrarnas problem. Man förde t o m fram krav på allmänna värnplikten avskaffande. I den frågan var man mycket engagerad inom SMF. Av den gamla försiktigheten märktes inte mycket.
- Inom SMF fanns nu även i ledande kretsar ett starkt intresse för fredsarbete. Många SMF:are stödde aktivt fredsorganisationer såsom Svenska

Världsfredsmissionen och Förbundet för kristet samhällsliv. SMF gjorde även egna uttalanden i fredsfrågan.

- Få röster talade för krigets nödvändighet. Kriget sågs som något ont, stridande mot Guds vilja. Kristendom och krig ansågs helt oförenliga. Inom SMF fanns dock de som hävdade att rättfärdiga krig kunde bli nödvändiga. Främste förespråkaren för den tanken var Carl Boberg.
- Bibliska argument mot kriget kom nu till användning. NT:s företrädare framför GT accepterades.
- Det sista krigsåret och freden innebar att de åsikter, som tidigare fått kämpa sig fram inom SMF, nu dominerade debatten. Delvis men inte uteslutande sammanhängde det med förändrade uppfattningar i samhället i stort. Kriget hade skapat en ny syn på det militära systemet i alla länder och även i Sverige. Men vi har sett att det ända sedan förra seklets slut fördes en debatt i dessa frågor i svensk kristenhet och då också inom SMF, vari de 1918 segrande idéerna framfördes och bearbetades. Utvecklingen inom SMF var också ett resultat av denna debatt.

Resultat och avslutning

Den politiska debatten

Syftet med denna undersökning är att teckna SMF:s politiska profil utifrån synen på fosterland, fred och försvar och mot bakgrund av en del av den offentliga diskussion som fördes inom övriga väckelsesamfund, framför allt EFS och SBS. Avgränsningen i tid gjordes med hänsyn till att åren 1900–1921 var en händelserik tid i svensk politisk historia. Väckelsens frikyrkliga gren hade stabiliserats i etablerade samfund. För SMF:s del ägde en stark medlemsökning rum under hela tiden.

1. Nationalism

Synen på fosterland, fred och försvar kan tecknas endast mot bakgrund av nationalismens framväxt i Europa under 1800-talet. Av alla olika försök att beskriva nationalismens innebörd är "statsnationalismen" med dess hävdande av statens/nationens i förhållande till den enskildes överordnade intresse mest användbar i detta sammanhang. Den egna nationens företrädaren framhävdes på andra nationers bekostnad. Stundom kunde statsnationalismen förbindas med "kallelse nationalism". I de statsbildningar och -förändringar, vilka blev resultatet av nationalitetsrörelserna, blev det naturligt att hävda den egna nationens värden. "Kulturnationalism", intresset för egen historia, tradition och kultur, kunde stundom ses som en naturlig förutsättning för internationell förståelse. Politiskt hade den sådana effekter att den är av intresse i detta sammanhang.

Den politiska utvecklingen i Europa utgjorde bakgrund till skandinavismen, varur en svensk nationalism växte fram i slutet av 1800-talet. I början av 1900-talet fanns en stark svensk nationalism. Den vårdade historiska minnen från stormaktstiden och från Karl XII. Svensk kultur och frihetstradition skulle bevaras mot faror inifrån och utifrån. För detta krävdes det försvar. Mot nationalismen i Europa och Sverige stred strävandena för internationalisering. Kontakter mellan staterna syftade till att skapa förutsättningar för tvisters avgörande genom skiljedom. Arbetarrörelsen förkunnade arbetarnas broderskap, oberoende av nationella gränser. Fredsrörelsen stödde strävandena för internationell samverkan mellan stater och för nedrustning. Kyrkor-

na fick i Evangeliska Alliansen och världsmissionen ge uttryck åt en kristen broderskapstanke. Även i Sverige började i skuggan av nationalismen dessa internationella strävanden av olika slag att göra sig gällande. Spänningen mellan nationellt och internationellt fanns både i frikyrkligheten och i Svenska Kyrkan.

Ledande personer inom SMF rekryterades till stor del ur de grupper, som vanligen ansetts präglade av nationalism. Man kunde förmoda att de skulle prägla åsiktsbildningen inom SMF. Intresset för att freden skulle bevaras delades av alla inom SMF liksom av medborgarna i övrigt. Men liksom ute i samhället hade man också inom SMF och väckelsefromheten olika uppfattningar om hur freden skulle bevaras åt Sverige. Ett avskräckande försvar såg många som en möjlighet att hålla angripare borta. Andra satte sitt hopp till skiljedomsavtal, helst baserade på en internationell rättsordning. En tredje grupp ville bl a genom vapenvägran protestera mot alla former av militära system. I svensk politik var det framför allt högern, som företrädde kravet på starkt försvar och var starkt nationalistisk. Liberalerna ville hålla försvarskostnaderna nere och hoppades på andra medel än militära för att hålla Sverige utanför krig. Inom väckelsen fanns både konservativa och liberala. Bland protestanterna mot kriget fanns dels unga socialister och dels kristna grupper.

Från fribaptistiskt håll kom redan under senare delen av 1800-talet unga män, som vägrade att underkasta sig vapenutbildning. Både Waldenström och Ekman var engagerade i freds- och neutralitetsfrågorna men kom snart att stå på olika sidor i kampen om ökade försvarsutgifter. Waldenström ville, trots att han visste att väckelsefolket inte följde honom, öka övningstidens längd för de värnpliktiga och effektivisera försvaret. Ekman ville spara på försvarsutgifterna. SMF:s generalkonferens försökte inta en medlande hållning, karakteriserad av tolerans mot vapenvägrarna och medvetenhet om att det var en svår fråga att ta ställning till.

Från sekelskiftet klarnade positionerna. Det nya härordningsförslagets genomförande gjorde frågan om vapenutbildning aktuell för större grupper. Ekmans avgång från sin ledarställning i SMF och C J Nyvalls död 1904 gjorde att ingen kunde hota Waldenströms ledarställning.

Alla SMF närstående tidningar stödde tanken på den nya försvarsordningen med allmän värnplikt. EFS:s organ Budbäraren uttryckte ingen åsikt direkt om härordningen, men markerade en nationell hållning genom fosterländska och försvarsvänliga uttalanden. Inte heller Vecko Posten uttalade sig i sakfrågan men var allmänt mer reserverad inför försvarsdiskussionen. Även om den nya försvarsorganisationen inte gjorde unionen med Norge lika viktig ur försvarssynpunkt som man tidigare ansett den vara, innebar unionsupplösningen att stämningen i Sverige blev upprörd. En del av SMF:s församlingar och predikanter medverkade i gränsmöten under sommaren. I dessa uttalades förhoppning om fred och samförstånd över gränsen. Men Wal-

denström fick årets generalkonferens att uttala sin sympati för kung Oscar II. Norrmännens unionsbrott ansågs nämligen vara en svår kränkning av kungen. Både Waldenström och andra inom SMF såg den politiska vänsterns sympatier för Norge som landsförrädiska. Där följde SMF:s ledning samma nationella linje som EFS i Budbäraren. Efter unionsupplösningen hölls fosterländska föredrag av Hjärne och Kjellén. Inom SMF var Waldenström och J P Norberg verksamma på liknande sätt. Ett ofta förekommande tema var att svenskarna måste lära sig uppskatta sitt land, vilket var väl värt att försvaras. Motståndarna såg man i den "fosterlandslösa" socialdemokratin. Det gällde att påverka tänkbara liberala väljare inom SMF, så att de inte skulle göra gemensam sak med socialdemokraterna.

En översiktlig gruppering av åsikter och personer fram till 1910 ser ut så:

Uttalat nationell intresse för starkt försvar	Liberal sparsamhet	Motståndare till miliarism, vapenvägran (ev pol vänster)
P P Waldenström J P Norberg Svenska Morgonbladet Göteborgs Veckotidning Budbäraren	E J Ekman C J Nyvall Sam A Johansson Karl Palmberg W Gullberg (J Sköld) Ansgarii Posten	Fribaptister H Melander O Andersson Motioner för vapenvägrarna: Jonsson i Edsbäcken Eriksson i Älgared Berg, Igel, Otto

När kriget bröt ut 1914 innebar det nationalismens seger över de internationella strävandena även i Sverige. Det var inte endast arbetarrörelsens och fredsrörelsens internationella kontaktnät utan även de kyrkliga samförståndssträvandena och missionen, som led avbräck.

2. Försvaret främst

Regeringen Staaffs tillträde 1911 och inställandet av pansarbåtsbygget utlöste den s k försvarsstriden, som kulminerade i borggårdskrisen 1914. Striden gällde djupast frågan om personlig eller konstitutionell kungamakt. De flesta på högre nivå politiskt verksamma inom SMF, framför allt riksdagsmän, gav Karl Staaff sitt stöd. De kom därmed i konflikt med Waldenström, som till sina meningsfränder räknade Carl Boberg och J P Norberg. Bondetågets män stöddes av unkyrkorörelsen och EFS:s tidning Budbäraren. Det sistnämnda organet publicerade paragrafer ur RF parallellt med bibelcitat för att visa att den personliga kungamakten var både biblisk och laglig. Waldenström visade i striden en obrottslig lojalitet mot kungen och dennes rätt att styra riket. Gamla liberaler som E J Ekman och Joh Lindholm tillkännagav sin övergång till vännerna av ett starkt försvar under striden.

Framför allt var det ett tal av riksdagsmannen och ledamoten i SMF:s styrelse, E A Nilsson, som fick Lindholm att byta sida.

Waldenström anklagade offentligt sina politiska meningsmotståndare för oärlighet i det politiska arbetet och uppmanade dem att bekänna sin synd. Striden satte sina spår i missionsstyrelsens sammanträde och i SMF:s generalkonferens på sommaren 1914. Eftersom Svenska Morgonbladet helhjärtat hade stött kampen mot liberalismen, samlades en stor mängd deltagare i SMF:s konferens för att protestera mot Morgonbladet och ge sitt stöd åt Aftontidningen. Bland de liberala intressenter som stod bakom Aftontidningen hade flera SMF:are gått in. Även om Waldenström även denna gång lyckades rädda sammanhållningen inom samfundet hade det utsatts för en svår påfrestning och en del tidningar hade hunnit börja tala om SMF:s splittrande.

SMF red ut stormen och tycktes därefter väl samlat under Waldenströms starka ledning. Men meningsmotsättningarna kom snart i dagen igen. Att kristna riksdagsmän ifrågasatt kungens rätt att ensam regera glömdes inte så lätt av de kungatrogna, som fanns inom SMF. De olika åsikternas företrädare kan grupperas så:

De "nationella": Kungatrogna Starkt försvar	Liberala: För parlamentarism Måttliga försvarsutgifter	Pacifister (ev socialister)
P P Waldenström C Boberg F Carlsson E J Ekman C M Johansson Sam A Johansson J Lindholm G Mosesson J P Norberg Ansgarii Posten Göteborgs Veckotidning Svenska Morgonbladet	Bengtsson i Norup A Bäckström N J A Ekvall G Fryklund W Gullberg U Leander E A Nilsson A Ohldén K Palmberg Ansgarii Posten (Vecko Posten)	Berg i Munkfors Igel motionerade för vägrans rätt Metodistkyrkans konferens

Krigsutbrottet 1914 tycktes bekräfta att kungens handlande i februari varit helt riktigt. En allmän uppslutning omkring den hammarskjöldska regeringens försvarsprogram, även från majoriteten av liberala politiker, sågs som en kapitulation inför verklighetens krav. Inom SMF förekom i början av kriget inte annat än fosterländska opinionsyttringar. Dessa riktade sig även till de yngsta, till läsarna av söndagsskolans barntidning. Waldenströms försvarsvänlighet parades (som hos många andra) med tyskvänlighet. Han var också ganska omedveten om krigets verklighet och kunde med Bernhardi tala om krigets fostran till ridderlighet.

Efter det att kriget visat ett annorlunda ansikte än man väntat började den gamla liberala oppositionen att göra sig gällande både inom politiken och inom SMF. I riksdagen var SMF-riksdagsmän inblandade i den kris som ledde till regeringsskifte 1917. Sven Bengtsson och W Gullberg fortsatte som liberala riksdagsmän och E A Nilsson blev försvarsminister. Dessa tre hördes i den offentliga debatten även utanför riksdagen.

3. Kriget

Mot slutet av "epoken Waldenström" började de unga frikyrkliga akademikerna se kriget ur en annan synpunkt än man gjort tidigare. Oppositionen mot de gamla uppfattningarna var, sådan man kan se att den framträdde i pressen, religiöst – biblisk. Kriget var inte förenligt med evangeliet. Man gick så långt att man krävde den allmänna värnpliktens avskaffande. I det kravet uttryckte man samma önskan som Förbundet för Kristet Samhällsliv senare kom med. Detta markerade en märklig förändring inom samfundet. SMF, vars ledande opinionsbildare vid seklets början bett till Gud för den nya härordningen byggd på allmän värnplikt, antog nu vid sin generalkonferens en resolution om den allmänna värnpliktens avskaffande.

Utvecklingen mot en mer pacifistisk inställning inom SMF var dels resultatet av ett generationsskifte inom förbundet. Men den motsvarade också den omsvängning i inställningen till kriget, som ägde rum i samhället i övrigt. Även i krigförande länder märktes krigströttheten påtagligt efter de stora utnötningsslagen på västfronten. För SMF:s del torde det inte ha varit utan betydelse att Waldenströms inflytande mattades av under 1917 genom hans sjukdom och död på sensommaren samma år, trots att de fanns, som ville att det fortfarande skulle prägla förbundets åsikter i försvarsfrågan. Likaså fanns inom SMF, liksom inom EFS, den tanken kvar att fredssträvandena var oförenliga med Guds vilja. I sin iver att slå vakt om Guds suveränitet vidhöll man att både krig och fred kom vid tidpunkter som Gud fastställde.

Det var påtagligt hur den nya generationen i sin argumentering mot krig och värnplikt återopade Bibeln, framför allt NT, och sin kristna tro som grund för ställningstagandet. Detta gällde den politiskt ännu icke aktiva inom samfundet framväxande grupp, vilken så småningom skulle förse SMF med ledare på olika poster och politiker i riks- och kommunalpolitik. En gruppering efter åsikter visar också att vänsterns röster i debatten blivit fler:

"Nationella" Kungatrogna För starkt försvar	Liberala: för parlamentarism mått- liga försvarsutgifter:	Pacifister Socialister
P P Waldenström C Boberg Gauffin	Axel Andersson S Bengtsson G Ekström	A Berg i Munkfors A Bäckström D Emmanuelsson

G Mosesson Nordqvist J P Norberg A Thomander Göteborgs Vecko- tidning Svenska Morgonbladet Budbäraren	W Gullberg H L Håkansson J E Lundahl A Ohldén N P Ollén F Pettersson E Rimmerfors A Rosén Ansgarii Posten Svenska Morgonbladet (efter 1917) Vecko Posten	Eriksson B Nyström J Roth S Wisborg I A Åström

4. Vapenvägran

Det är inte nödvändigt att söka efter utländska förebilder för fribaptisternas pacifism vid sidan av den gamla baptistiska traditionen. Fredsrörelsen i Sverige hade annars kontakt med Berta von Suttner och med Tolstoys tänkande.

Ett återkommande debattämne var den kristnes förhållande till vapenutbildning. Tidigt kom fribaptisterna att kräva samvetsfrihet för värnpliktiga med betänkligheter mot vapenutbildning. Men de blev inte ensamma om att driva kravet på samvetsfrihet.

Det var baptisten Jacob Byström, som först motionerade i riksdagen om rätt för samvetsömma att befrias från vapenutbildning. Sedan kom upprepade moitioner i ärendet tills en ny lag kom 1920. Det var E A Nilsson som kom med en proposition, som ledde till att en ny lag om civil värnpliktstjänstgöring för samvetsömma värnpliktiga. I motionerandet var hela tiden riksdagsmän tillhörande SMF med på ett eller annat sätt. I alla sammanhang åberopades paragraf 16 i RF. Ärendets historia kan sammanfattas i följande punkter: 1902 medgavs rätt att göra värnplikt utan vapen vid förbandet. 1907 motionerade Lindgren från Islingby med stöd av Jansson i Edsbacken, Eriksson i Elgared och Byström om rätt till civilt arbete. Motionen avslogs i FK och bifölls i AK. 1909 ny motion av Byström. Lagutskottet tillstyrkte. FK avlog och AK biföll motionen. 1911 motion av Byström och Olsson i See. Motionen rönste samma öde som den föregående. 1915 motion av Berg i Munkfors. Utskottet som behandlat motionen tillstrykte men AK följde Liljedahls yrkande i en reservation: Vapenfria skulle få civilt arbete och längre tjänstgöring. FK avlog. 1916 motion i FK av W Gullberg och i AK av Berg i Munkfors. Utskottsbehandlingen resulterade i förslag om att förbandscheferna skulle få vidgad rätt att medge civilt arbete vid eller utanför förbandet. FK avlog. 1917 kom samma motionärer igen men fick en ny motgång då riksdagen inte ansåg att något nytt framkommit i ärendet. 1920 kom regeringspropositionen som ledde till beslut om ny lag om de samvetsömma värnpliktigas tjänstgöring.

5. Fredsarbete

Fr o m 1915 blev predikantmötena mer aktiva i fredsfrågan och 1917 tog SMF:s generalkonferens ett initiativ i samma ärende. Fredsintresset inom SMF hade redan 1916 lett till att Sveriges Kristna Fredsförbund kommit till. Denna organisation blev kortlivad. Medlemmarna gick troligen upp i Svenska Världsfredsmissionen, då den kom till som en utbrytning ur SFSF. Andra SMF:are anslöt sig senare till Nathanael Beskows skapelse, Förbundet för Kristet Samhällsliv. Världskriget hade givit freds rörelsen vind i seglen.

Fredsorganisationer med kristet program var ett av resultaten av detta uppsving för fredsarbetet. Inom SMF fanns en grupp kring Axel Andersson som ville göra något för freden. Den framstår som en frikyrklig parallell företeelse till Förbundet för Kristet Samhällsliv liksom mycket i Axel Anderssons skrifter påminner om innehållet i Beskows.

Nyorienteringen inom SMF skedde alltså på två plan. Den bestod först i att den liberala politiska strömningen kom i dagen på nytt genom riksdagsmännen inom SMF och kom i konflikt med SMF:s ledning. Något senare tog den "religiösa protesten" mot kriget och försvarsmakten form omkring personer, som senare skulle få ledande uppgifter inom SMF. I de kretsarna gjordes också det första försöket att organisera en kristen freds rörelse. Personerna i efterkrigstidens fredsdebatt kan grupperas så:

"Nationalister" Kungatrogna Starkt försvar	Liberala: Parlamentarism Måttliga försvarsutgifter	Pacifister Socialister
C Boberg E Friman Ansgarii Posten Göteborgs Veckotidning	B M Hellerstedt G Horsner A Keijer F Pettersson Svenska Morgonbladet Vecko Posten	W Bredberg R Fur G Horsner G Palmaer Sandberg

Teologi och bibel användning

Eftersom ett av syftena med denna avhandling är att se om Bibeln användes i samhällsdebatten kan det vara motiverat att ge en översikt över vad som framkommit i den föregående framställningen. Arvet från lutherdom och rosenianism framträdde tydligt inom SMF vid seklets början. Waldenström och Norberg talade samma språk om överheten och dess rätt att bruka svärdet för både rättsskipning och försvar. Synpunkten att överheten inte alltid skulle åtlydas utan att samvetet gick före fosterlandet kom först från fribaptistiska kretsar. Andra som talade så var den okände O Andersson och Henning Melander. I deras argumentation sades ifrån att NT betydde mer för den kristnes liv än GT.

Då Bibeln återopades i fråga om den kristnes deltagande i krig, kunde man komma in på frågan om krigets berättigande över huvud taget. Den frågan blev som mest aktuell under världskriget 1914-1918. Det fanns två åsikter i huvudsak. Enligt den ena var kriget sänt av Gud eller i varje fall tillåtet och utnyttjat av honom i hans handlande med mänskligheten. Denna åsikt fanns utanför SMF mycket starkt uttalad inom EFS. Konsekvensen av detta synsätt blev att den kristne kunde delta i krig och att samhället måste acceptera det som ett medel för försvar och konfliktlösning. Teorin om det "rättfärdiga kriget" hörde hemma i detta sammanhang.

Enligt den andra ståndpunkten var kriget ett resultat av människors ondska eller av djävulens verksamhet. Av detta kunde man dra två slutsatser. Antingen skulle man acceptera kriget som ett nödvändigt ont och göra sin medborgerliga försvarsplikt i denna onda tid i väntan på att fredsprofetiorna i Bibeln skulle gå i uppfyllelse. Eller också kunde man protestera mot det onda, vare sig det hade sitt ursprung i mänsklig eller djävulsk ondska. Som kristen skulle man inte befatta sig med det.

När man argumenterade för deltagande i krig eller för att kriget var sänt av Gud, hänvisade man ofta till GT. Detta var inget nytt. Tänkandet om krig och fred och bilden av idealet, ett land i fred, lånade dragen från "löfteslandet". Traditionen att använda GT går långt tillbaka i tiden. Argument för deltagande i krig och för att Gud stod bakom krig var:

Från GT

- Israels historia återopas som exempel på Guds ledning och som föredöme för svenskarna i fråga om att bereda sig för krig och lita på Gud.
- GT kallas en krigens historia. Där talas om "Herrens krig", 1 Sam 25:28 och om Gud som "krigsherre", 2 Mos 15:3 (Löfgren).
- Kriget är ett Guds straff, som en kristen bör underordna sig. Det var t ex Guds sätt att hämnas på boerna. Världskriget kunde inte heller undvikas, därför att straffet måste komma (Waldenström, Norberg m fl.) Svenskarna kunde inte vänta annat än straff på sin otacksamhet. Försvarsintresset måste väckas genom Guds ingripande på detta sätt (Norberg).
- Orsaker till kriget kunde vara förakt för Guds ord, 3 Mos 26:25, utgjutande av oskyldigt blod, Dom 9:1 f, 2 Sam 12:9, 10, eller "skändliga handlingar", Dom 19:20 (HP).
- Gud förbjöd människor att dräpa, men han befallde dem också att kriga. Därför kan Gud inte hållas utanför kriget, Jos 1, 11:18, 1 Sam 15:2,3 och Jer 47:6,7. Gud stod bakom även anfallskrig (Norberg).
- Kriget var en tuktan för den som drabbades. Gud använde i GT sitt folk för att tukta grannfolken och tvärtom (Waldenström).

- Att säga att krig var mord skulle innebära att man fördömde allt dödande, vilket vore obiblskt. Moses lät döda 300 personer en gång, 2 Mos 32:27-28, och 2 400 en annan gång, 4 Mos 25:9. Om man intog en annan ståndpunkt skulle man även fördöma dödsstraff och komma i konflikt med Mose lag, 4 Mos 35:29-31.
- Berättelsen om Josafats krigsrustningar fick tjäna som exempel på att man kunde vara gudfruktig och samtidigt arbeta för allmän värnplikt och starkt fosterlandsförsvar, 2 Krön 17-20. 5 Mos 20 förutsatte att man hade allmän värnplikt i Israel (Norberg).

Från NT:

- Johannes döparen och Jesus befalld inte soldater och officerare de mötte att sluta med sitt yrke. Alltså måste det vara tillåtet att kriga.
- När Jesus uppmanade åhörarna att ge kejsaren det kejsaren tillhörde, innebar det att man måste kunna ge sitt liv. Det tillhör överheten då landet är i fara. Mt 22:15-23. (S A Johansson)
- Kriget kan ha goda effekter på personlighetsutveckling och för framåtskridande. Ideella värden kräver offer och Jesus sade själv att han inte kommit för att sända frid utan svärd.
- Bergspredikans ord om fiendekärlek gäller endast fall av privat hämndlystnad och inte i krig.
- Även Jesus såg kriget som ett straff från Gud, Lk 21:23-24, Mt 22:7. Men man kan be Gud ändra sitt straff som t ex skedde då Abraham bad för Sodom och Jona för Nineve (Waldenström).
- Överheten är av Gud och skall åtlydas. Överheten kan inte lagstifta och göra undantag för svaga samveten. Om överheten befäller något mot Guds bud skall man överlämna ansvaret åt överheten (Waldenström men även Rosenius m fl).

Också de, som ansåg att kriget var den onda maktens verksamhet och därför ville bekämpa det, hänvisade till Bibeln. Argument som användes var följande:

Från GT:

- En ståndpunkt var att GT inte kunde användas, eftersom det var Israels heliga skrift, inte de kristnas. För dem gällde NT (Myrberg, Ekman, A Andersson).
- GT:s krigsskildringar var olämplig läsning, åtminstone för barn (Svensson).
- Nationalismen är roten till krigets onda. Den kom från GT (Bäckström).

- Om kriget var ett Guds gissel enligt mönster från GT, måste man göra med det som med andra gissel från Gud, t ex pesten. Den bekämpade man (Fryklund).
- Inte heller i GT ses kriget som uteslutande något gott. David fick inte bygga templet för att han utgjutit blod (Nyström).
- Också GT talar om fred som ett av Gud önskat tillstånd.

Från NT:

- Jesu person och lära uppenbarar att Guds rikes grundlag är kärlek. Den är oförenlig med den självhävdelse kriget utgör. NT:s ande är en helt annan än GT:s (Åkesson, Myrberg, Linderholm, Andersson, Wisborg).
- Guds rike, som Jesus förkunnade, skiljer sig från världens riken. Skillnaden framstår klarast om man jämför gudsrikestanken med militära system (Andersson).
- Jesus måste bli absolut högsta auktoriteten för en kristen (mot dem som åberopade GT).
- Jesus menade inte att man skulle vänta med att lyda hans bud i bergspredikan tills fredsprofetierna uppfyllts (Melander).
- Man fick inte dra slutsatsen att det Jesus inte uttryckligen förbjudit var anbefallt (Melander).
- Kristendomen enligt NT innebar inte att man skulle acceptera världens villkor utan förändra dem (Rosén).

Inte alltid citerades bibelord med angivande av kapitel och vers. Man hänvisade till t ex GT, Israels historia, Jesu exempel etc. Men det var i dessa fall fråga om kända texter, som man anspelade på. För samtidens läsare torde det inte ha varit svårt att tänka i avsedd riktning. Hänvisning till direkta bibelcitater förekom oftare hos dem, som "talade för" kriget. Krigets motståndare hänvisade till "Jesu anda", gudsrikestanken etc och varnade rent av för att bygga argumenteringen på enstaka bibelavsnitt. Man ville se kristendomens budskap som en helhet och något nytt i förhållande till GT och judendomen.

De som i Bibeln hämtade argument för att kriget var tillåtet eller anbefallt av Gud använde ofta texter ur GT och NT som vore de likvärdiga. Även GT var Guds ord (Waldenström). Mot detta invände motståndarna att med Jesus hade något helt nytt kommit. Jesus måste för en kristen vara den högsta auktoriteten (Andersson).

Man använde berättande texter som norm för handlande. En skildring av något som hänt i biblisk tid tolkades som en anvisning om hur man skulle handla eller om hur världen och samhället skulle se ut (Löfgren om Josafat).

T o m Jesu ord i en liknelse om kungen, som sände soldater för att gripa dem, som mördat hans son, användes för att visa att krig är Guds straff (Waldenström).

Bibeln kom alltså till flitig användning genom hänvisningar både till dess anda och dess bokstav. Det kan synas naturligt med tanke på den ställning Bibeln tidigt fick inom svensk väckelsefromhet och på den roll bibelstudiet spelade i de diskussioner som föregick SMF:s bildande. GT:s och NT:s skrifter skulle vara enda rättesnöret för kristen tro enligt de principer för SMF, som fastlades redan före samfundsbildningen.

Två saker väcker uppmärksamhet. För det första förvånas man över att GT hade så stark ställning i ett samfund som ansågs för och ville vara så starkt evangelieförankrat. För det andra förvånas man över den frihet man tog sig, när det gällde användningen av bibeltexter i argumenteringen. Något av förklaringen finns kanske i Waldenströms sätt att se på Bibeln. När han talade om att Guds ord består av två delar menade han inte GT och NT utan lag och evangelium. Dessa två delar fanns både i GT och NT. Evangelium visar Guds vilja med avseende på människans frälsning. Lagen visar Guds vilja med avseende på människors sätt att leva. Kriget som Guds straff hör hemma på lagens område.

Avslutning

Kyrkan har inte tigit i samhällsdebatten. Vår undersökning har visat att både frikyrkans och svenska kyrkans folk var livligt engagerade i frågan om försvar och fred. De företrädde då inte endast och ofta inte alls enskildas synpunkter. Även om debatten i mycket var lik vår egen tids sade de kristna debattörerna inte alltid det vi tror oss från vår tids utgångspunkt ha anledning att vänta.

I början av vår undersökning framhölls att EFS hade stark förankring i kretsar som var starkt nationella. Framställningen har visat att organisationens officiella organ konsekvent också fört den kristna nationalismens talan.

SBS presenterades som en internationellt förankrad rörelse med liberala drag. Dess organ Vecko Posten har under hela den undersökta perioden arbetat för liberala idéer. I periodens början var man avvaktande men blev alltmer tydlig i sin profilering. Det har också visat sig att den bild man traditionellt har haft av SMF:s politiska profil som ett alltigenom frisinnat/liberalt samfund inte är riktig. SMF har aldrig varit en enhetlig storhet i politiskt avseende. Förmodligen har i lokalpolitiken liberala idéer dominerat missionsförbundarnas insatser. Från att under 1800-talets slut ha haft starka liberala drag framträdde under 1900-talets första årtionde SMF med en samfundsledning, som hade uttalat höger/nationella sympatier. Den bilden gavs i alla SMF närstående pressorgan med undantag av värmländska Ansgarii Posten.

I och med Staaffs regeringsbildning 1911 och försvarsstridens uppblossande framträdde en stark grupp politiker, några med säte i SMF:s centrala ledning andra utan, som var Karl Staaffs hängivna sympatisörer. Under kriget 1914 framträdde jämte denna grupp en rad talesmän för en radikal inställning mot krig och militarism. Därmed förändrades SMF:s politiska profil helt och vid krigets slut var önskan om nedrustning dominerande och inställningen till försvaret betydligt mindre positiv än tidigare. Nationalismen trängdes undan och tanken på internationell solidaritet växte. Många i den nya generationen engagerade sig aktivt i fredsarbete genom fredsorganisationerna. Ett annat uttryck för den nya inställningen fann man i engagemanget för de samvetsömma.

Hos de politiskt aktiva förekom sällan ställningstaganden som offentligt motiverades utifrån deras kristna tro eller Bibeln. I de sammanhangen användes de gängse politiska argumenten. Något annat var knappast heller att vänta. Att man intagit en viss position i en viss fråga hängde naturligtvis ihop med vederbörande politikers grundläggande värderingar, men dessa torgfördes alltså inte.

Det var framför allt bland de icke politiskt verksamma som bibliska och kristna argument kom till användning. Från dem ställdes kravet att kristna värderingar skulle gälla även i samhällsfrågor. Och det handlade om synen på kriget och den kristnes deltagande i det. Man kan inte förstå väckelsens samhällsengagemang utan dess kristna, teologiska motivering. Den tidvis livliga debatten med teologiska argument har även legat bakom ställningstaganden vars offentliga motivering varit helt politisk.

Summary

The purpose of this thesis is to describe the Mission Covenant Church of Sweden's (SMF) political profile against the background of public discussions within other revivalist organisations, particularly the Swedish Evangelical Mission (EFS) and the Baptists Union of Sweden (SBS), and away from the emotions of nationalism, peace and defence.

The political debate

With the passing of time one has come to realize that the years from 1900 until 1920 were an eventful time in Sweden's political history. The Swedish parliament made decisions about a new structuring of the army, and between 1910 and 1914 there were important discussions about the organisation and training of the Swedish fleet and army. The free church branches of the revivalist movements had stabilized into organized associations. There was a strong continuous increase in the SMF membership during this period. The union with Norway was nullified. The 1914-1918 war made Christians realize that they must think very seriously about war and all its consequences. Divisions appeared within the SMF between those who were for a strong defence and those who were against it. Members of the EFS were mainly conservatives, and members of SBS were most often liberals.

1 Nationalism

Swedish nationalism and discussions of peace and defence can only be described against the background of the growth of nationalism in Europe during the nineteenth century. Of all the various attempts to describe the meaning of nationalism, state nationalism, with its upholding of the state/nation in relation to the over-riding interest of the individual, is the most useful in this context. The priorities of one's own country take precedence at the expense of other countries. State nationalism could, at times, be connected with Sweden's belief in a vocational call to nationalism. In the changes within the European states, which were brought about by the nationalistic movements, it was natural to assert the values of one's own nation. Cultural nationalism, an interest in one's own history, traditions and culture, could at times be seen as

a natural prerequisite for international understanding. The political development in Europe provided the background for Scandinavism, and it was out of this, that, towards the end of the nineteenth century, Swedish nationalism grew. This nationalism was particularly strong at the beginning of the twentieth century when memories of Karl XII and the times when Sweden was a great power inspired many to support nationalism. Swedish culture and traditions of freedom must be protected from dangers both from within and without, and for this a defence was needed.

The struggle for internationalism was running parallel with nationalism in Sweden and Europe. Contacts between countries strived to create conditions for settling disputes through arbitration. The workers movement proclaimed the brotherhood of workers independent of national boundaries. The peace movement supported the efforts being made towards international co-operation and disarmament. The churches united in the Evangelical Alliance and the World Mission expressed ideas of Christian brotherhood. Even in Sweden, in the shade of nationalism, these international aims began to be applicable. The tension between nationalism and internationalism was found both within the Free Church and the Church of Sweden. Leading people within the SMF were mainly recruited from those groups considered to be supporters of nationalism, and one can suppose that it was they who influenced the formation of opinions within the SMF. Interest was divided, both within the SMF and among citizens in general, as to how peace should be preserved in Sweden. Many saw a deterrent defence as a means of keeping aggressors away. Others set their hopes on arbitration agreements, preferably based upon an international legal system. A third group wanted to protest against all forms of military methods through, amongst other things, conscientious objection. Within Swedish politics it was the Right, above all, who represented the demand for a strong defence and who were strongly nationalistic. The liberals wanted to keep defence costs down and hoped to keep Sweden out of war by other means than military. Both conservatives and liberals were to be found in the revivalist movements. Young socialists and Christian groups were amongst those protesting against war.

Even during the last part of the nineteenth century young men from the Swedish Independent Baptist Union had refused to submit themselves to military training. Both P P Waldenström and E J Ekman, the leaders of the SMF, were engaged in the question of peace and neutrality but they rapidly came to stand on opposing sides in the fight for increased defence expenditure. Waldenström, despite knowing that the revivalists did not agree with him, wanted to increase the length of training time for military conscripts and make defence more effective. Ekman wanted to save on defence costs. The general conference of the SMF tried to take a mediatory attitude, characterized by tolerance towards conscientious objectors and the awareness that it was a difficult question to take a stand on. From the turn of the century the

positions became clearer. The introduction of the new army proposals made the question of military training of immediate interest to larger groups. Ekman's departure from his position of leadership in the SMF and the death of another important person, C J Nyvall, in 1904 meant that there was no one to threaten Waldenström's leadership. All the newspapers sympathetic towards the SMF supported the ideas of the new defence plans with general military service. EFS's newspaper, *Budbäraren*, expressed no direct views on the army plans, but pronounced a national attitude through nationalistic and pro-defence declarations. Neither did *Vecko Posten*, the Baptist's mouthpiece, declare itself on the point at issue but was generally more reserved in the defence discussion.

Even if the new defence organisation did not make the union with Norway as important from the defence point of view as it was previously thought to be, the Union's dissolution meant that the mood in Sweden was indignant. Preachers and part of the assembly within the SMF participated in the boundary "peace" meetings during the summer. In these meetings declarations of hopes of peace and mutual understanding were declared, but, at the annual general conference of the SMF, Waldenström declared his sympathy for king Oscar II. The Norwegians' breach of the Union was considered to be a serious insult to the king. Both Waldenström and others within the SMF saw the political Left's sympathy for Norway as treason. The SMF leadership now took the same national line as EFS in "*Budbäraren*. After the dissolution of the Union patriotic speeches were made by Hjärne and Kjellén. Within the SMF Waldenström and J P Norberg were active in similar ways. A frequently recurring theme was that the Swedish people must learn to value their country, which was well worth defending. Opponents were to be found in the "unpatriotic" social democrats. Not to throw in one's lot with the social democrats carried great weight in influencing possible liberal electors within the SMF.

When war broke out in 1914, it meant that, even in Sweden, nationalism triumphed over the aspirations of internationalism. This applied not only to the worker and peace movements' international network but also to the ecclesiastical aims of mutual understanding, which all suffered a setback.

2. Defence Foremost

Staaff's government came into power in 1911 and the discontinuation of the building of armoured boats triggered off the defence struggle which culminated in the "*borggårdskrisen*" of 1914. The crisis had arisen because of the division of loyalties between those who supported the king's solution and those who supported the prime minister's. The dispute caused serious questions to be asked concerning personal or constitutional royal power. Most of the high-level, politically active men within the SMF, particularly members of parliament, gave Staaff their support. Consequently they came into conflict

with Waldenström, whose sympathizers included C Boberg and J P Norberg. The farmers and labourers were supported by the young church movement and the EFS's newspaper *Budbäraren*. The latter published paragraphs from the Regeringsformen (RF) side by side with quotations from the Bible to show that personal royal power was both Biblical and lawful.

Waldenström showed an unswerving loyalty to the king and his right to rule the kingdom. Former liberals, such as E J Ekman and J Lindholm, changed sides, and supported the king. It was a speech by E A Nilsson, a politician and member of the SMF committee, which, above all else, persuaded Lindholm to change his views. Waldenström publically accused his political opponents of dishonesty in their political work, and urged them to confess and repent. The conflict left its mark both at the Mission's board meeting and at the SMF general conference in the summer of 1914. Many participants gathered at the SMF conference to protest against the newspaper *Svenska Morgonbladet* because the paper had wholeheartedly given its support to the fight against liberalism; these participants gave their allegiance to the *Aftonbladet*. Among those interested in liberalism, and who supported the *Aftonbladet*, were several SMF members. Even though Waldenström had been able to save the unity of the organisation on this occasion, it had, nevertheless, been under great pressure and several newspapers had begun to talk of a split within the SMF.

The SMF rode out the storm and it was subsequently well united under Waldenström's strong leadership. However the opposition soon came to the fore again. The royalists within the SMF did not find it easy to forget that Christian politicians had questioned the king's right to reign.

The outbreak of war in 1914 was thought to confirm that the king's conduct in February had been wholly proper. A general support for the government's defence programme, even amongst the majority of liberal politicians, was seen as a surrender to the demands of reality. At the start of war nothing but patriotic utterances were to be found within the SMF. These opinions were directed towards the youngest, even to the readers of the Sunday School newspaper. Waldenström's (and others) support of a defence policy was displayed as friendliness towards Germany. He was also rather unaware of the realities of war and, like Bernhardi, talked of war's fostering of chivalry.

When the war showed its other sides the old liberal opposition began to assert itself both within politics and within the SMF. It was the SMF members of parliament who were intervening in the crisis which finally led to a change of government in 1917. S Bengtsson and W Gullberg continued as liberal politicians, and EA Nilsson became Defence Minister. These three men were to be heard in the public debate even outside parliament.

3 The War

Towards the end of the Waldenström epoch the young Free Church academics began to see war from an entirely new viewpoint. Oppositions to the old ideas, as far as one can see from the press, were religious and Biblical. War was not compatible with the Gospel. It even went as far as a demand for the abolition of general military service. The league of Christian Life later expressed the same desires. This marked a notable change within the Mission. The SMF, whose leaders at the beginning of the century had prayed for the new army methods built on compulsory military duty, now at their general conference, passed a resolution to abolish military service.

The development towards a more pacific attitude within the SMF was partly the result of a general change within the Mission, but it also corresponded to the change in the approach to war that was affecting society in general. Even in the belligerent lands there was marked war-weariness, clearly seen after the act of attrition on the Western Front. As regards the SMF, it was not without significance that Waldenström's influence was weakened through his illness and death in the late summer of 1917, in spite of the fact that there were those who wanted to continue to advance the Mission's views on defence.

Within the SMF, as well as within the EFS, the thought remained that a striving for peace was incompatible with God's will. In their eagerness to stand up for God's sovereignty they insisted that both war and peace came at the time God appointed. It was evident that the new generation, in its arguments against war and military duty, referred to the Bible, particularly the New Testament, and their Christian belief as a basis for their standpoint. This applied to the not yet politically active members within the Mission's ever increasing group, which thus gradually provided the SMF with leaders in different posts and politicians in parliamentary and local politics.

4 Conscientious Objection.

It is not necessary to look for foreign examples for the Free Baptists' pacifism at the side of the old Baptist traditions; the peace movement in Sweden had contact with Berta von Suttner and also with Tolstoy's thinking.

A recurring subject for debate was the Christians' relationship to military training. The Baptists, from early on, demanded freedom of conscience for service men who had grave doubts about military training. They were not alone in their drive for freedom of conscience.

It was the Baptist, Jacob Byström, who first put forward the motion, in parliament, for the right of conscientious objectors to be released from military training. There were repeated motions on the subject until a new law came into force in 1920. It was E A Nilsson who put forward the proposition that led to the new law on civil military service duty for the conscientious ob-

jectors. During the introduction of the bill, the politicians affiliated to the SMF were with the motion in one way or another. Paragraph 16 in the RF was referred to in every context. The Commission's history can be summarised under the following points: 1902. The right to do military service in a weapon-free unit was conceded. 1907. The motion, put forward by Lindgren from Islingby and supported by Jansson of Edsbacken, Eriksson of Elgared, and Byström, was rejected in the First Chamber (FK) and approved in the Second Chamber (AK). 1909. The standing committee on law-procedure recommended a new motion from Byström. The FK rejected it and the AK approved it. 1911. A motion by Byström and Olsson of See met with the same fate as previously. 1915. A motion by Berg of Munkfors was recommended by the handling committee, but the AK followed Liljedahl's motion with one reservation – that the weapon-free service men should serve a longer term of duty. It was rejected by the FK. 1916. W. Gullberg proposed a motion in the FK, and Berg of Munkfors in the AK. The committee hearings resulted in the suggestion that Unit chiefs should be able to extend the right to permit civil work within or without the Unit. The FK rejected it. 1917. The same proposals were put forward again but received a new setback when parliament did not consider that anything new had been put forward in the motion. 1920. The government bill appeared which led to a decision on the new law on military service obligations for conscientious objectors.

5 The Work for Peace.

From 1915 the preachers' meetings became more active on the issue of peace, and the SMF, at their 1917 general conference, took the initiative on the subject. Interest in peace amongst SMF members had, even by 1916, resulted in the formation of Sveriges Kristna Fredsförbund (the Swedish Christian Peace Association). This organisation was short-lived. The members probably joined up with Svenska Världsfredsmissionen (the Swedish World Peace Mission) when this was formed as a break-away group from SFSF. Other SMF members later attached themselves to Nathanael Beskow's foundation, Förbundet för Kristet Samhällsliv (the Mission for Christian Life).

The world war had blown wind into the sails of the peace movements. Peace organisations with a Christian prospectus were one of the results of this upswell in the work for peace. Within the SMF there was a group associated with Axel Andersson who wanted to do something for peace. The group stood out as a Free Church parallel to Förbundet för Kristet Samhällsliv and much in the writings of Axel Andersson reminds one of the contents of Beskow's work.

The new orienteering within the SMF occurred on two planes. It consisted firstly of the liberal politicians coming to the fore again, through the government politicians within the SMF, and these men coming into conflict with the

SMF's leadership. Somewhat later the religious protest against war and the defence authority took shape around people who would later get leading assignments within the SMF. It was within these circles that the first attempt was made to organize a Christian peace movement.

6 Theology and use of the Bible.

Because one of the purposes of this thesis is to see if the Bible was used in the social debate, it might be useful to give a summary of the developments contained in the preceding account. The inheritance of Lutherism and Rosenianism appeared within the SMF towards the turn of the century. Waldeström and Norberg spoke the same language concerning authority and its right to use the sword for both the administration of and the defence of justice. The idea that authority should not always be obeyed but that "conscience goes before nationalism" initially came from the Free Baptist circles. Others that spoke in the same manner were the unknown O Andersson and H Melander who repeated that the New Testament meant more for the Christian's life than the Old Testament.

When the Bible was consulted concerning the Christian's participation in war, it was generally the justification of war that was called into question. This question became very topical during the 1914-1918 world war. There were two main points of view. According to the first, war was sent by God, or in any case allowed and utilized by Him in His dealings with humanity. This view was strongly expressed within the EFS as well as within the SMF. The consequence of this outlook meant that the Christian could take part in war, and that society must accept it as a means of defence and a solving of conflicts. The theory of justifiable war belonged in this context.

According to the second standpoint, war was the result of people's wickedness or the work of the devil. From this one could draw two conclusions. Either one should accept war as a necessary evil and do one's civil military duty during the bad times whilst waiting for the Biblical prophecies of peace to be fulfilled, or on the other hand one could protest against the evil, whether it had its origins in human or the devil's wickedness. As a Christian one should not concern oneself with it.

When one argued in favour of taking part in war, or that war was sent by God, it was the Old Testament that one often referred to. This was nothing new. Reflections of war and peace, and thoughts of the ideal- a land at peace - were borrowed from the promised land. The tradition of using the Old Testament goes back a long way. The arguments for participating in war and that God supported war were:

- Israel's history referred to as an example of God's guidance and as an example to Swedish people on the question of preparing for war and trusting in God.

- The Old Testament is called a history of war. In 1 SAM 25:28 one reads of God's war, and in Exodus 15:3 of God as a Lord of war. (Löfgren)
- War is God's punishment, which a Christian should submit himself to. It was, for example, God's way of avenging the Boers. The world war could not be avoided either, because punishment must come. (Waldenström, Norberg et al.) The Swedish people could not expect anything other than punishment on account of their ingratitude. Interest in defence must be awakened through God's intervention in this way. (Norberg)
- The reason for war could be a disregard of God's Word, LEV 26:25; the shedding of innocent blood, JUDGES 9:1..; 2 SAM 12:9,10; or "infamous actions", JUDGES 19:20 (HP)
- God forbid men to murder, but He also commanded them to fight. Therefore God cannot be held outside war. JOSH 1,11:18; 1 SAM 15: 2,3; and JER 47:6,7. God was even behind wars of aggression. (Norberg)
- War was a chastisement for those that were affected by it. God used His people, in the Old Testament, to chastise neighbouring lands and vice versa. (Waldenström)
- To say that war was murder would imply that man condemned all killings, which was un-Biblical. Moses allowed the death of 300 people on one occasion, EXODUS 32:27,28 and 2 400 on another occasion, NUMBERS 25:9. From another standpoint one could even condemn the death penalty and come into conflict with the law of Moses, NUMBERS 35:29-31.
- The story of Jehoshaphat's preparations for war served as an example to show that man could be god-fearing and, the same time, work for compulsory military service and a strong national defence, 2 CHRON 17-20. DEUTERONOMY 20 shows that there was general military service in Israel. (Norberg)

From the New Testament.

- John the Baptist and Jesus did not order the soldiers and officers they met to stop their work, therefore it must be permissible to fight.
- When Jesus exhorted His listeners to give to Caesar that which belonged to Caesar, it implied that one must be able to give one's life. This belonged to the authorities when the land was threatened. MAT. 22:15-23. (S.A. Johansson)
- War can have good effects on the development of the personality and on progress. The idealistic world demands victims and Jesus Himself said that He had not come to send peace but the sword.

- The words from the sermon on the mount about loving our enemies applies only in the case of private desires for revenge, not in the case of war.
- Even Jesus saw war as a punishment from God, LUKE 21:23,24; MAT: 22:7. But one can request that God changes His penalty as, for example, happened when Abraham pleaded for Sodom, and Jonah for Ninevah. (Waldenström)
- Authority is from God and shall be obeyed. Authority can not be legislated and can not make exceptions for weak consciences. If authority orders something against God's will, then man should transfer his own guilt as being the responsibility of the authority. (Waldenström, and even Rosenius et al.)

Those who considered that war was the action of the devil, and therefore wished to oppose it, also referred to the Bible. The arguments put forward were as follows:

- One standpoint was that the Old Testament could not be used because it was Israel's Holy Book, and not the Christians'. For the Christians it was the New Testament that was applicable. (Myrberg, Ekman and A. Andersson)
- The Old Testament had descriptions of war that were unsuitable, especially for children. (Svensson)
- Nationalism is the cause of the evils of war. This is stated in the Old Testament. (Backström)
- If war was a curse from God, as was shown in the Old Testament, then one must do with it what one did with God's other curses, for example the plague, resist it! (Fryklund)
- Neither does one see in the Old Testament that war does any good. David was not allowed to build the temple because he had shed blood. (Nyström)
- The Old Testament speaks of peace as one of the desired states of God. From the New Testament.
- Jesus Himself and His teachings revealed that the foundation of God's kingdom was love. This is inconsistent with the self-assertion of war. The spirit of the New Testament is quite different to that of the Old Testament. (Åkesson, Myrberg, Linderholm, Andersson and Wisborg.)
- The kingdom of God that Jesus proclaimed differed from the kingdoms of the world. The difference stands out quite clearly if one compares thoughts of God's kingdom with military systems. (Andersson)

- Jesus must be the highest authority for a Christian, compared with those that referred to the Old Testament.
- Jesus did not mean that one should postpone obeying His sermon on the mount commandments until the prophecies of peace were fulfilled. (Melander)
- One must not draw the conclusion that everything Jesus did not expressly forbid, was recommended. (Melander)
- Christianity, according to the New Testament, does not imply that one should accept the world's terms, but change them. (Rosen)

The Bible was not always quoted by chapter and verse. One referred to, for example, the Old Testament, Israel's history, the example of Jesus etc. In this case, however, known texts were alluded to. More often it was those who spoke for war that referred to direct quotations from the Bible. Those opposed to war referred to the spirit of Jesus, thoughts of God's kingdom etc. and clearly warned against building arguments on single Bible quotations. One should see Christianity's message as a whole and something new in relation to the Old Testament and Judaism. The people who drew arguments from the Bible to show that war was permissible or commanded by God often used texts from the Old and New Testaments that complimented each other. Even the Old Testament, according to Waldenström, was the word of God. Against this the opponents said that with Jesus something completely new had occurred. Jesus must, for a Christian, be the highest authority. (Andersson)

Recounted texts were used as basic examples. A description of what had occurred in Biblical times was interpreted to illustrate how one should behave and how the world and society should conduct themselves. (Löfgren on Jehoshaphat.) The words of Jesus in the parable of the king, who sent soldiers to capture those who had murdered his son, were used to show that war was God's punishment. (Waldenström)

Thus the Bible was used studiously with reference to both the spirit and letter of its words. This is self-evident when one thinks of the position the Bible held earlier amongst the devout Swedish revivalists and of the roll which Bible-study played in the discussions that preceded the formation of the SMF. According to the principles of the SMF the Old and New Testament writings should be the only guiding principles for Christian belief, and these were established before the founding of the Mission. Two things are worth noticing. Firstly one is surprised to find that the Old Testament had such a strong position in a Mission which was considered to be, and wished to be, strongly evangelical. Secondly one is surprised at the freedom they took when it involved the application of Bible texts in argumentation. Some form of explanation may be found, perhaps, in Waldenström's way of looking at

the Bible. When he spoke of God's word existing in two parts he did not mean the Old and New Testaments, but the Law and the Gospel. Both these are to be found in the Old and New Testament. The Gospel reveals God's will with reference to man's salvation. The Law reveals God's will with reference to man's way of living. War, as God's punishment, belongs to the area of the Law.

Conclusion

The church has not remained silent in the public debate. This theses has revealed that both the members of the Free Church and the Church of Sweden were actively engaged in the question of peace and defence. They did not always represent the individual's viewpoint. Even if the debate was, in general, like our own times, the Christian debaters did not always say what we might have expected them to say.

At the start of in my search it was pointed out that the EFS was deeply rooted in strong nationalistic circles. This study has revealed that the organisation's official body consequently made a plea for Christian nationalism.

The SBS has been presented as an internationally-linked movement with liberal traits. Their mouthpiece, *Vecko Posten*, continually worked for liberal ideas throughout this period. At the beginning it took a cautious stand, but became more and more certain in its views.

The traditional picture one has had of the SMF's political profile has shown itself to be not as liberally broad-minded as first thought. The SMF has never been a unified whole from the political point of view. Possibly the SMF's effort has been dominated by liberal ideas in local politics. From the end of the nineteenth century's strong liberal tendencies there developed an SMF management which expressed nationalistic sympathies with the Right. This was illustrated by all the SMF-affiliated newspapers, with the exception of *Ansgarii Posten*, which was distributed in *Wärmland*.

When Karl Staaff's government was formed in 1911 a strong group of politicians appeared from within the SMF, some with and some without seats on the SMF's central management, who were devout followers of Staaff. During the 1914-1918 war there appeared, in addition, a succession of spokesmen with radical attitudes against war and militarism. Thus the SMF's political profile was changed completely and, with the war's end, the wish for disarmament dominated and the attitude towards defence was considerably less positive than earlier. Nationalism was repressed and thoughts of international solidarity grew. Many of the new generation became actively engaged in peace work through peace organisations; it also manifested itself in a softening attitude towards the conscientious objector.

The politically active people seldom expressed themselves publically without being motivated by their Christian faith and the Bible. As was to be expected the prevalent political arguments and religious beliefs were strongly

interwoven. That one took a certain stand on a certain issue was naturally dependant upon the fundamental valuations of the politician concerned, and these were unchangeable.

The Biblical and Christian arguments proved to be most useful to the non-political members of society. Through these came the demand that Christian valuations should be applied even on social questions. This applied to views of war and the participation of Christians in war. It is impossible to understand the revivalists' involvement in society without their Christian theological motivation. This sometimes lively debate, with theological arguments, laid the foundations for a standpoint whose public justification was wholly political.

Noter

Uppgiften

¹ Frensborg 1978, s 9

Källor och arbetssätt

¹ Lenhammar 1981, s 87

² Lenhammar 1981, s 56-57

³ Lenhammar 1981, s 75-76

⁴ Lenhammar 1981, s 56 och 65

⁵ Lenhammar 1981, s 51 och Westin 1965 s 122. VP var arbetarvänlig men accepterade inte kristendomsfientlig marxism.

⁶ Lenhammar 1981, s 53-54

⁷ Hemlandsposten 189?

⁸ Lenhammar 1981, s 86

⁹ Citerat efter Lindorm 1952, s 383

¹⁰ Densamme

¹¹ Sv Folkkrörelser, s 389

¹² Per Ollén var redaktör för Missionsförbundet 1883-1885 och Stockholms Missionsblad 1885-1914. Han tillhörde SMF:s styrelse från 1878 och beklädde i den posterna som sekreterare och kassör.

¹³ Burgman 1965, s 27

¹⁴ Hidal 1979, s 144

¹⁵ N P Ollén 1949, s 36

¹⁶ N P Ollén 1949, s 90

¹⁷ AP 4.5.1912

¹⁸ Sv Folkkrörelser, s 853

Några viktiga begrepp

1 Stat

¹ Meyer 1962, s 16 f

² Hesslén 1952, s 7. Om statsteoriernas historia: Se Hessléns arbete s 10-44. Bjöl 1968, s 71 f, Meyer 1962, s 33

³ Dahl 1968, s 24 f

⁴ Heckscher 1946, s 17 f, Hesslén 1952, s 8

2 Folk

¹ Pax Leksikon 2, artikeln "Folk"

3 Nation, nationalism

¹ Pax Leksikon 4, artikeln "Nasjon"

² Aspelin 1942, s 14 ff

³ Se Finer 1969, s 263 ff, Kohn 1946 och 1955, Morgenthau 1968 s 100

⁴ Hegel 1919, särskilt s 108 ff

⁵ Bjöl 1968, s 59 f, se även nationalism i Åman 1977. Abrahamsson 1972, s 95 ff betonar hur nationalismens försvar av det egna motiverar intresset för ett starkt militärt försvar.

⁶ Elvander 1961, Från liberal skandinavism, s 366 och Harald Hjärne och konservatismen, s 6-7

⁷ Tingsten 11969, s 102 ff

4 Svenska Missionsförbundet

¹ Lundkvist 1977, s 166

² Stadgar 1905, paragraf 1

³ Stadgar 1905, paragraf 3

⁴ Axelsson 1976, s 27

⁵ Westin 1949, s 88

⁶ Sundström 1962, s 110, Thörnberg 1943, s 184-185

⁷ Lundkvist 1977, s 107 f Detaljhandlarna utgjorde av de församl.ordf. vars yrken uppgivits högst 5 % vid sekelsskiftet, 1917: 7,1, 1918: 6,7 och 1920: 7,5 %. Om man till samma grupp räknar egna företagare såsom grosshandlare, fabrikörer, byggmästare etc blir siffrorna för de tre angivna årtalen 12,7, 13,4 och 15 %. Bönderna utgjorde 1917: 27,5 1918: 26 och 1920: 27,5 %

⁸ Lundkvist 1974, s 36

⁹ Densamme

¹⁰ Källa: SMF:s matriklar 1900-1920

¹¹ Källa: SMF:s konferensprotokoll 1900-1920, ombudsförteckningarna

¹² Blomberg 1946, s 170

¹³ Den politiska aktivitet, som kan spåras i Svenska Folkrörelser II för tiden 1900-1930, berör 27, 2 procent av alla i verket presenterade personer. Man kan utgå från att det fanns fler av de presenterade som varit politiskt aktiva. Dessutom är säkerligen inte alla inom rörelserna som varit politiker presenterade i verket.

¹⁴ Om man följer den indelning i yrkesgrupper som Svens Lundkvist använder i Politik, nykterhet och reformer vid en indelning av de politiskt aktiva SMF:arna fördelar de sig så:

Handlande, fabriörer etc	25,6 %
Hantverkare	5,8 %
Ämbetsmän i allm tjänst	3,9 %
Lägre tjänstemän	21,7 %
Arbetare	3,9 %
Jordbrukare	24,9 %
Obetecknade	1,3 %
Pastorer (inte fr Lundkvist)	14,6 %

I Nationalism och internationalism i Sverige

1 Nationalism och internationalism i Europa

¹ Framställningen bygger på vanliga historiska och kyrkohistoriska handböcker, som på grund av de kan antas vara allmänt kända inte tagits upp i förteckningen över källor och litteratur.

² Från det turkiska väldet frigjorde sig följande stater fram till krigsutbrottet 1914: Grekland 1830, Rumänien, 1856/1878, Bulgarien 1878 (självstyre under turkisk överhöghet till 1913), Serbien 1817 och Albanien 1913.

³ Från Ryssland avsåndrades: Finland, Estland, Lettland, Litauen och områden till Polen. Från Österrike-Ungern avsåndrades stora områden. Ungern blev självständigt liksom Tjeckoslovakien och Jugoslavien. Det senare riket bildades av Serbien, Bosnien, Herzegovina, Kroatien och Montenegro. Även från den habsburgska monarkin avträdades land till det återupprättade Polen.

⁴ Zillesens arbete (1970) har en idéhistorisk avdelning, där begreppet nation tas upp. I den följande översikten följer han begreppet nation från reformationen till modern tid. Förbindelsen protestantism-nationalism betonas. Socialdemokrati och ultramontanism uppfattades som internationella och fientliga företeelser. Därför var "de också gudlösa. Kriget 1914-1918 kunde framställas som något positivt med hänsyn till folkets enhet. Även efter krigets slut kunde man se den enhet kriget framkallat som något positivt.

⁵ Elvander, Harald Hjärne och konservatismen, s 9 f

⁶ Lindeskog 1976, s 111-120

⁷ Tingsten 1969

⁸ Torbacke 1983, s 13 och av Torbacke angiven litteratur

⁹ Karlström 1947, s 7

¹⁰ Karlström 1947, s 12-137

¹¹ Fogelström 1971, s 18-19

2 *Nationalism i Sverige*

¹ Elvander 1961, Från liberal skandinavism,

² Simon 1960, s 91

³ Simon 1960, s 123

⁴ Tingsten 1969, s 121

⁵ Svensson 1983, s 190 f

⁶ Degerman 1968, Tengberg 1968 och Simon 1960

⁷ Elvander 1961, Från liberal skandinavism, s 375-379, 380

⁸ Tingsten 1971, s 93

⁹ Herlitz 1965, s 36

¹⁰ Torbacke 1983, s 93

¹¹ Torbacke 1984, s 23, Lönnroth 1959, Elvander 1961, Harald Hjärne och konservatismen, s 345, 422-474. Grauers 1961, s 12, 14 och 18 belyser major Gabriel Hedengrens roll vid Karolinska Förbundets tillkomst.

¹² Tingsten 1969, s 141

¹³ Lindberg 1950, s 35

¹⁴ Torbacke 1983, s 17 f. Av Torbackes arbete framgår vilken betydelsefull roll militären spelade för nationalismens stärkande.

¹⁵ Detta framgår bl a av Tingstens tidigare återopade Minnen

¹⁶ Hammar 1964, s 364, se också Ericsson 1982

¹⁷ Tingsten 1969, s 139 och 106-107

¹⁸ Tergel 1974, s 67. Se även Ekström 1964 och framför allt s 181 f

¹⁹ Citerat efter Tergel 1974. Se vidare Tergels i litteraturförteckningen upptagna arbeten, varav två skildrar den kyrkliga nationalismen sådan den framträdde i ungkyrkorörelsen.

²⁰ Björkquist 1914, s 43

²¹ Eklund 1914, flera uppsatser

²² Strahl 1983

²³ Gustav Andersson i Rasjön säger i sina memoarer att man i försvarsdebatterna vid sekelskiftet kallade dem som ville begränsa rustningarna "fredsvänner". De som ville stärka försvaret kallade man däremot "fosterlandsvänner". Andersson 1955, s 11. Det är alltså riktigt, när Tergel definierar nationalism så att den "innebär primärt arbete för ett starkare försvar". Det låter sig förenas med begreppet statsnationalism

3 *De politiska partierna och nationalismen*

¹ Tingsten 1966, s 135-160

² Tingsten 1971, s 86 f. Tingstens berättelse om släkten och hans resonemang om familjens sociala status är ett både roande och informativt vittnesbörd, i vilket konservatism och byråkrati kopplas samman.

³ Se Elvander 1961, Harald Hjärne och konservatismen

⁴ Hammar 1964, s 366

⁵ Tomson 1945, s 103

- ⁶ Åberg 1975
- ⁷ Söderpalm 1969
- ⁸ Lundkvist 1974
- ⁹ Ericsson 1978, s 98
- ¹⁰ Hammar 1964, s
- ¹¹ Franzén 1985, s 91
- ¹² Davidsson 1905, s 34 f
- ¹³ Möller 1959, s 127
- ¹⁴ Klockare 1974, s 131 f
- ¹⁵ Tingsten 1967, s 131 f
- ¹⁶ Klockare 1974, s 75. Även om internationalismen ansågs vara en förutsättning för fred skiftade alltså inställningen till vapenbruk. Fabian Månsson ansåg t ex att varje arbetarhem borde ha ett vapen att ta till om rösträttsvapnet togs ifrån arbetarna. Det militära systemet avvisades eftersom den svenska arbetaren inte hade något fosterland att försvara, så länge han inte ägde något av dess jord. Även skytterörelsen avvisades eftersom den inte ansågs företräda de egendomslösas intressen. Höglund 1951, s 66f, 124 f.
- ¹⁷ Möller 1959, s 138
- ¹⁸ Wallberg 1977
- ¹⁹ Personne 1974
- ²⁰ Ström 1930, s 280 ff och 433 ff
- ²¹ Lövgren 1974. Sibiakoffsky framträdde som väckelsepredikant i baptistförsamlingar och som agitator inom arbetarrörelsen. I den senare egenskapen behandlade han ämnen som t ex "Klasskampen och nykterheten" "Samhällets slavinnor" (i kvinnoklubbar) och "Marschera vi till helvetet under de röda fanorna?".
- ²² Sibiakoffsky 1890, s 70-71
- ²³ Strahl 1983, se framför allt kap 9 om nationalismen i Sverige 1890-1914, där han systematiserar sin syn på nationalismen, s 137 ff.

4 Strävanden för internationellt samförstånd

- ¹ Den svenska fredsrelsens historia skildrades första gången i en längre framställning av Carl Sundblad i Svenska fredsrelsens historia åren 1883-1903 del I-II och åren 1904-1919 del III. En modernare och mer översiktlig framställning, där fler rörelser tas upp, är Per Anders Fogelströms Kampen för fred, Stockholm 1971. Den vetenskapliga forskningen kring fredsrelsens har resulterat i en doktorsavhandling, Bert Mårald, Den svenska freds- och neutralitetsrelsens uppkomst, Göteborg 1974. Ett otal större och mindre skrifter har kommit till under årens lopp i samband med förenings- och personjubiléer. För dessa hänvisas till Fogelströms och Måralds litteraturförteckningar.
- ² Fogelström 1971, s 26
- ³ För ideologi och bakgrund i politiska förhållanden, se framför allt Mårald.
- ⁴ Fogelström 1971, s 29
- ⁵ Mårald 1974, s 63 f
- ⁶ Fogelström 1971, s 34, se även Sundblad
- ⁷ Grundel 1908, s 30
- ⁸ Sundblad 1903 I, s 35, 37
- ⁹ Herz 1969, s 62
- ¹⁰ Fogelström 1971, s 55, Grundel 1908, s 44
- ¹¹ Dahlberg 1932, s 12 Grundel 1908, s 31
- ¹² Fogelström 1971, s 64, Sterving 1977
- ¹³ Wavrinsky 1907 kap I och III
- ¹⁴ Ekman till Sundblad 29 nov 1894
- ¹⁵ Sterzel 1917, s 9-18, Wavrinsky 1907
- ¹⁶ Stärner 1920, s 5, 10-17
- ¹⁷ Ohldén 1917, s 211, Svärd 1954, s 140 f, Andersson 1964, s 115
- ¹⁸ Se Melander 1906
- ¹⁹ Svärd 1954, s 142 f
- ²⁰ Melander 1897

- ²¹ Herz 1969, s 60 f
- ²² Den fortsatta redogörelsen för fredsrörelsens historia är ett kortfattat återgivande av Fogelströms skildring av fredsrörelsens utveckling. Fogelström 1971
- ²³ Sundblad 1904, s 51
- ²⁴ Nilsson 1902
- ²⁵ Nilsson 1904
- ²⁶ AP 2.1 och 1.2 1911
- ²⁷ Andrae 1931, s 275 f

5 Väckelsen och nationalismen.

- ¹ Linderholm 1966, s 53 ff
- ² Newman 1933, s 28 f, Holmquist 1940, s 302 f
- ³ Laestadius 1973, s 20
- ⁴ Minnesskrift 1906, s 19, 31
- ⁵ Budbäraren 6.6.1900
- ⁶ Rosenius 1931, s 269
- ⁷ Rosenius 1931, s 270
- ⁸ Lundqvist 1977, s 52 f, 57 f och 175
- ⁹ Södergren 1945, s 278 f
- ¹⁰ Axelson 1965, s 53, 54 f och Axelson 1976, s 29. Se även Gustafsson 1984
- ¹¹ Thörnberg 1943, s 257
- ¹² Bredberg 1935, s 8, 97 ff, 260 ff. Om Nyströms internationaliserande betydelse se även Gustafsson 1984, s 152, 155 mfl

II Krav på nytt försvar väcker nya frågor: Kan en kristen kriga?

1 Allmän teologisk religiös bakgrund.

- ¹ Laasonen 1976. Det närmast följande är ett referat av Laasonens framställning (i för denna framställning lämpliga delar)
- ² de Bejczy 1984, s 154
- ³ de Bejczy 1984, s 160
- ⁴ Leufven 1926, s 227
- ⁵ Billing -Wingren 1891, s 35 , 1938 s 36, Swebilius 1854, s 39
- ⁶ Rosenius 1931, s 270-271
- ⁷ Rosenius 1926, s 178
- ⁸ Lundqvist 1977, s 52 f och 175. Samma synpunkter finns hos Bolling 1933, s 177 f. Han bygger på A Andersson och Klefbeck.
- ⁹ Andersson 1961, s 114

2 De första vapenvägrarna

- ¹ Klefbeck 1928, s 308, 310-314
- ² Betänkande 1919, s 10, Holm 1937, s 99
- ³ Truedsson 1947, s 95-96
- ⁴ Truedsson 1947, s 21-27
- ⁵ Truedsson 1947, s 95 f
- ⁶ Holms uppgifter på antalet vägrare är inte fullständiga. Hans källa är inte heller angiven. Men han anger namn och dom för flera personer under ett antal år. Antalet är följande: 1872: 6 1883: 1 1889: 2 1896: 2 1874: 3 1884: 6 1890: 1 1897: 4 1875: 1 1886: 1 1892: 2 1877: 1 ? 1888: 2 1895: 1 Holm 1937, s 118-121
- ⁷ Fribaptistsamfundet 100 år, s 148
- ⁸ Herz 1969, s 60 f
- ⁹ Holm 1937, s 99 f. Lindgrens motion återkommer vi till i den följande framställningen.
- ¹⁰ Hjalmar Holmquist menar att i döparrörelsen stegrades "Luthers lära om det blott passiva martyrmotståndet" (Holmquist 1919, s 115) s 81).

¹¹ Andersson O 1888

¹² Myrberg 1897, s 273, 1898, s 95

¹³ Svenskt Biografiskt Lexikon, Svenska Folkkrörelser II. Emil Melander var flitig föreläsare och författare av skrifter i diverse ämnen. Vid sekelskiftet tog han till orda i flera av tidens frågor. Oftast handlade det om moraliska problem även om biktiteln var "Till strids för vårt land" (E Melander 1908). I det fallet handlade det om sedefördärv och rusdrycksmissbruk. "Fredsdrömmar skildrade fredsarbetet som orealistiskt. Oviljan att försvara landet såg han som en olycka. Kriget må förbannas och man måste kräva dess förekommande "genom hvarje hederligt medel". Men ändå måste "kärleken till fäderneslandet tala högre" (E Melander 1891)

¹⁴ Melander H, 1892

¹⁵ Melander H, 1897

¹⁶ Myrberg 1898, s 182 f

3 Tidiga meningsbrytningar inom SMF

¹ Bredberg 1938 del I, s 31, brev till okänd adressat.

² Guds eviga frälsningsråd utgavs i tre delar 1891. Senare har den kommit i nya upplagor. Här används 1938 års upplaga i sex delar. Förändringen i Waldenströms inställning torde inte ha ägt rum förrän in på 1880-talet. Detta framgår av ett uttalande han gjorde i ett "resbrev" från Berlin 1880. Däri talade han med vemod om pågående rustningar i Tyskland och han berättade om hur Sverige beklagades över att det saknade "tillräckligt övade människoslaktare ävensom tillräckligt kraftiga och verksamma slaktredskap" (Grundström 1938 s 53). Ordvalet hör inte ihop med försvarsvännen Waldenström.

³ Waldenström 1938 IV, s 72 ff

⁴ Tomson 1945, s 86

⁵ Bredberg 1938, s 252, brev till E J Ekman. Palm 1982, s 124

⁶ Se Tägt 1978, s 24-25 m fl

⁷ J P Norbergs dagbok 2/3 1903-28/12 1904

⁸ Westin 1956, s 136 och 201, Eeg-Olofsson 1932, s 15

⁹ Öhrman 1972, s 209

¹⁰ Öhrman 1972, s 211

¹¹ Citerat efter Svärd 1954, s 126. Se även Ollén 1917, s 182, Tomson 1945, s 91 och Tomson 1942, s 210.

¹² Brev till Missionsvännen 4 sept 1906 och artikel i tidningen 18 sept 1906

¹³ Regeringen föreslog längre övningstid i utbyte mot att grundskatter, rusthålls- och rotebesvär avskaffades. Waldenström var inte enda väckelsereprensetanten i kammaren som talade för förslaget. Se f ö Svärd 1954 om riksdagsbehandlingen av försvarsfrågorna under 1800-talets sista decennier.

¹⁴ Waldenström 1893. Se även Grundström 1938, s 32 f

¹⁵ Öhrman 1972, s 235

¹⁶ På tal om Waldenströms avresa till "försvarsriksdagen" säger J P Norberg i sina Minnesanteckningar att Waldenströms stöd för förslaget om 90 dagars övningstid av många i Gävle Missionsförsamling ansågs vara "bekymmersamt – ja, orätt". De ansåg det att vara försvarsvän vara detsamma som att vara krigsvän. En frikyrklig borde inte vara positiv till sådant. Själv ansåg Norberg att detta slags kritik mot Waldenströms idéer var resultatet av en skicklig agitation, som förmörkat sinnena. Liksom Waldenström ansåg Norberg det orätt att driva svensk ungdom i döden oövad. Minnesanteckningar s 304. Norberg berättar även om predikantmötet. Somliga predikanter var "hätska försvarsfiender" och "gäfvö luft åt sina känslor på ett mycket ovärdigt sätt". Minnesanteckningar s 306. Se också Grundström 1938, s 32 f

¹⁷ Lövgren O 1958, s 138 f

¹⁸ Terning 1956, s 129

¹⁹ Öhrman, s 237-239

²⁰ C J Nyvalls dagbok, 18 okt 1886

²¹ Nyvall 1924, s 286. C J Nyvall lade sparsamhetssynpunkter på flera företeelser, där han menade att slöseri utvecklades. Ståten vid riksdagens öppnande kunde inte bidra till att skapa respekt för kung och riksdag. Dagbok 17 jan 1889. Likaså skulle slöseriet i samband med Oscar II:s 60-årsdag ge stöd åt socialismen. Dagbok 21 jan 1889.

- ²² I sin avhandling "Ett betryggande försvar" refererar Torgny Neveus vad som sagts i försvarsmöten i Skåne och Östergötland 1881 för att belysa "vad folket tänkte". Neveus 1965, s 150
- ²³ Öhrman 1972, 236
- ²⁴ Neveus 1965, s 296
- ²⁵ Andersson A 1928, s 115. Bakgrunden till debatten i SMF:s konferens var den pågående politiska debatten. På hösten 1887 hade Emil Key givit ut en skrift i försvarsfrågan. I den angreps bl a avvärpnings- och fredsvännerna. Neveus 1965, s 145.
- ²⁶ Mårald 1974, s 174

4 Debatten närmast före och efter beslutet om ny härordning

- ¹ Axel Anderssons skildringar från äldre konferensdiskussioner (Andersson 1928) liksom tidsningsreferat från distrikts- och predikantmöten belyser detta.
- ² Sundblad 1903, s 120
- ³ Sundblad 1903, s 146
- ⁴ Sundblad 1903, s 176, 177
- ⁵ SMF:s styrelse, Protokoll 3 juni 1902 paragraf 9
- ⁶ SFSF:s styrelse, Protokoll 26 dec. 1901 paragraf 8. Av SFSF:s protokoll framgår att man gjort flera sådana förslag. 30 sept 1900 paragraf 11, 25 sept 1901 paragraf 23 och 9 nov 1902 paragraf 9.
- ⁷ SMF, generalkonferensens protokoll 5 juni 1902 paragraf 21
- ⁸ SMF:s styrelse, Protokoll 10 juni 1903 paragraf 21
- ⁹ SMF generalkonferensens protokoll 11 juni 1903 paragraf 43
- ¹⁰ Grundel 1908, s 47
- ¹¹ HP 6.3.1900
- ¹² HP 20.3.1900
- ¹³ HP 9.10.1900
- ¹⁴ Budbäraren 26.11.1900
- ¹⁵ VP 29.11 och 6.12.1900
- ¹⁶ HP 11.1.1901
- ¹⁷ VP 24.1.1901
- ¹⁸ GV 31.1.1901
- ¹⁹ HP 12.3.1901
- ²⁰ HP 15.3.1901
- ²¹ VP 21.3.1901
- ²² HP 16.4.1901
- ²³ GV 2.5.1901
- ²⁴ HP 21.5.1901
- ²⁵ VP 9, 23 och 30.5.1901
- ²⁶ Danius 1956, s 59 f
- ²⁷ HP 31.5.1901
- ²⁸ HP 11 och 14.6.1901
- ²⁹ HP 25.4.1902
- ³⁰ Budbäraren 25.6.1902
- ³¹ MT 1902, s 93
- ³² Svenska Folk rörelser, s 1011, Svenska män och kvinnor.
- ³³ AP 12.5.1903
- ³⁴ Förbundet Soldaternas vänner, s 17 f
- ³⁵ Förbundet Soldaternas vänner, s 50 f
- ³⁶ AP 21.7.1903
- ³⁷ AP 21.8.1903
- ³⁸ GV 6.8.1903
- ³⁹ AP 4.9.1903. Skarpskytterörelsen kom till under skandinavismens dagar och engagerade personer, som ville skapa ett folkligt försvar med allmän värnplikt. Rörelsen fick stor spridning i alla grupper i samhället. De lokala föreningarna skaffade, ofta med stöd av allmänna medel, skjutbanor och ordnade övningar och tävlingar. Skjutövningar ordnades också för skolungdom. Så småningom kom rörelsen att uppfattas som en angelägenhet för de borgerliga skikten i samhället.

- ⁴⁰ Budbäraren 10.2.1903
⁴¹ Budbäraren 12.6/25.9, 10.10 och 24.12.1903
⁴² Hjärne 1914, Östeuropas kriser, s 80, artikel publicerad i Sv dagbladet 2.11.1903. Se även Nyström 1901
⁴³ GV 18.8.1904
⁴⁴ VP 18 och 25.2; 3, 19, 24 och 31.3.1904; 5.1; 2 och 16.2; 2, 9, 16, 23 och 30.3.1905
⁴⁵ VP 2.2.1905
⁴⁶ AP 30.9.1904
⁴⁷ Waldenström till statsrådet och chefen för ecklesiastikdepartementet 17 okt 1904
⁴⁸ HP 19.5.1904
⁴⁹ HP 26.5.1904
⁵⁰ Svärd 1954, s 142 ff
⁵¹ HP 12.2.1901
⁵² HP 22.2.1901
⁵³ Andersson 1964, s 116, HP 14.5.1901
⁵⁴ Andersson 1964, s 116, HP 14.3.1902
⁵⁵ Personne 1971, s 6 f, Wallberg 1977, s 278 f, Wikström 1930, s 157

III Hur försvarar man fosterlandets frihet och ära?

1 Unionskrisen – fosterländsk uppslutning inom Svenska Missionsförbundet.

- ¹ Lindberg 1950
² Waldenström till Missionsvännen omkr 10.9.1903 (datum borta)
³ Waldenström till Missionsvännen 25.2.1904 (publicerat 22.3). Se även Nyström 1901.
⁴ Waldenström till Hagerup 13.7.1904, till SvM 14.7.1904
⁵ Waldenström till "red af-" troligen ett flertal tidningar, eftersom Waldenström i brevet till Hagerup sagt att det han skrev troligen skulle tryckas i de flesta tidningar, 13.7.1904
⁶ AP 18.7.1904
⁷ SvM 4.11.1904
⁸ SvM 5.11.1904. I artikeln fastslogs att militär styrka var nödvändig eftersom båda länderna stod "rygg mot rygg". Ur den synpunkten var unionen nödvändig.
⁹ Löfgren E O 19487, s 546, Weibull 1962, s 220
¹⁰ GV 26.1.1905
¹¹ SvM 14.1.1905
¹² SvM 2.2.1905
¹³ SvM 3.2.1905
¹⁴ Weibull 1962, s 239
¹⁵ SvM 1.3.1905
¹⁶ Weibull 1962, s 279
¹⁷ AP 3.3.1905
¹⁸ Waldenström till Missionsvännen 3.3.1905 (publicerat 28.3)
¹⁹ SvM 2 och 8.3.1905
²⁰ SvM 11.3.1905
²¹ SvM 30.3.1905
²² Löfgren E O 1948, s 550. AP återgav kronprinsens yttrande utan kommentar 7.4.1905
²³ SvM 14.4.1905, AP 14.4.1905, SvM 15 och 27.4.1905
²⁴ Vedung 1971, s 203
²⁵ Vedung 1971, s 214
²⁶ SvM 4.5.1905
²⁷ Waldenström till Missionsvännen 19.5.1905 (publicerat 6.6)
²⁸ SvM 23.5.1905
²⁹ AP 29 och 31.5, 2.6.1905 SvM 29.5 och 5.6.1905
³⁰ VP 31.5.1905
³¹ VP 27.4.1905

- ³² GV 8.6.1906
- ³³ SvM 8 och 9.6.1905
- ³⁴ Se uppsatserna i Lindberg 1950
- ³⁵ Andersson A 1928, s 203, Bredberg-Lövgren 1953, s 228. De nämnda telegrammen har jag inte funnit i SMF:s arkiv.
- ³⁶ Waldenström till Caarl Olsrud 24.7.1905 och till Paul Figenschau 21.7.1905
- ³⁷ SvM 13.6.1905
- ³⁸ SMF:s generalkonferens, protokoll 7-8.6.1905 paragraferna 23-24
- ³⁹ Andersson A 1928, s 203. Förmodligen var Andersson själv närvarande. I brev till kabinetskammarherre Holtemann meddelade Waldenström att kungen tackat för telegrammet, men att publicering av tacket undanbets. Om publicering skulle ske berodde det inte på Waldenström eller på konferensens beslut. Waldenström till Holtzman 10.6.1905
- ⁴⁰ VP 15.6.1905
- ⁴¹ Budbäraren 26.6.1905, Missions Tidning 1905, s 92
- ⁴² AP 21.6.1907. Minnesanteckningar, s 237
- ⁴³ J P Norbergs dagbok 1905-1907
- ⁴⁴ HP 15.6.1905
- ⁴⁵ Sundblad 1928, s 22-24, Sjöholm 1972 s 200
- ⁴⁶ SvM 15.6.1905
- ⁴⁷ GV 15.6.1905
- ⁴⁸ SvM 16.6.1905. AP meddelade nyheten den 9 utan kommentar
- ⁴⁹ SvM 19.6.1905
- ⁵⁰ VP 15, 22 och 29.6.1905
- ⁵¹ SvM 22.6.1905, AP 23.6.1905
- ⁵² GV 22.6.1905
- ⁵³ SvM 28.6.1905
- ⁵⁴ GV 29.6.1905
- ⁵⁵ AP 30.6.1905
- ⁵⁶ Waldenström till Missionsvännen 17.6.1905 (publicerat 4.7)
- ⁵⁷ Waldenström till Paul Figenschau, 7.7.1905
- ⁵⁸ Waldenström till Missionsvännen 8.7.1905 (publicerat 25.7)
- ⁵⁹ SvM 11.7.1905. Waldenström tog upp samma tema i GV 13.7.1905
- ⁶⁰ Lindberg 1950, s 156 f
- ⁶¹ VP 13.7.1905
- ⁶² HP 17.7.1905
- ⁶³ Waldenström till Paul Figenschau, 21.7.1905
- ⁶⁴ Waldenström till Carl Olsrud 24.7.1905
- ⁶⁵ AP 28.7, 2, 4,23 och 25.8, 12.9.1905. SvM 31.8, 16.9.1905
- ⁶⁶ ND 7.8.1905
- ⁶⁷ Waldenström till Missionsvännen 23.9.1905
- ⁶⁸ VP 27.7, 3, 24 och 31.8, 28.9.1905
- ⁶⁹ VP 19.10.1905
- ⁷⁰ AP 25.9.1905, GV 26.10.1905
- ⁷¹ Missionsvännen 12.9.1905, Waldenström till red av Missioneren, Larvik, 25.9.1905
- ⁷² Waldenström till Missionsvännen 20.10.1905 (publicerat 7.11) och 11.11.1905 (publicerat 28.11)
- ⁷³ Ollén 1917, s 196

2 Nationell samling och fortsatta krav på respekt för samvetets frihet

- ¹ VP 4.1.1906
- ² Kjellén 1906, s 18
- ³ Kjellén 1906, s 207, 218 f
- ⁴ Wikström 1930, s 15 f Det var under krisen sommaren 1905 ett flygblad "Ned med vapnen" publicerades. Det uppmärksammades först ett par månader efter utgivningen och vållade då stor oro. Z Höglund stod som utgivare. Isaksson 1985 s 93. Den senare utrikesministern Richard Sandler hade som värnpliktig fänrik delat ut bladet "Kamrat i vapenrock" författat av P A Hansson och Gustav Möller. Isaksson 1905 s 111

⁵ Isaksson 1985, s 115

⁶ Redan en del överläggningsämnen från predikantmöten visar på frågeställningarnas aktualitet: "Böra de troende tillrättas ansluta sig till arbetarorganisationer och vad är att göra för att hjälpa dem som mot sin vilja tvingats in i fackföreningarna och som för främjande av dessa föreningsars syfte tvingats betala avgifter som de så väl behövde för sitt och de sinas uppehälle?" (Hudiksvall i september 1902), Missionsförbundet 1902, s 312. I ett annat predikantmöte i Norrbotten rådde man de troende till att avhålla sig från medlemsskap i socialdemokratiska föreningar (Råneå i september 1902), Missionsförbundet 1902, s 314. Bakom rubriken "De kristna och den sociala frågan" kan naturligtvis mycket dölja sig. (Tärnsjö i maj 1903) Referatet talar om att den sociala frågan måste lösas genom evangeliet. "Att lösa frågan efter socialistförbundets nuvarande program ansågs vara en omöjlighet." I Skåne var frågan "Huru skola vi predikanter på bästa möjliga sätt komma den troende ungdomen till hjälp mot de antikristliga socialistiska rörelserna?" (Eslöv 1906), Missionsförbundet 1906, s 203. Sammanfattningsvis kan sägas att överläggningarna rörde omtanke om arbetarnas sociala förhållanden men man vände sig emot arbetarrörelsens antikristliga inställning, bruk av våld och olagliga medel, det hot mot friheten man såg i socialismen. Under 1900-talets andra årtionde såg man att en klyfta mellan väckelsen och arbetargrupperna uppstått. Då handlade överläggningarna om hur man skulle kunna nå arbetarskara med evangelium. Se referat från predikantmöten i Pietisten 1913, 1914 och 1916. Exempel finns på att man kunde arbeta för samma ekonomiska mål som arbetarrörelsen, men tveka inför dess antikristliga ideologi. Gustafsson 1973.

⁷ SvM 11.6, 2.8, 12.10, 12.11 och 22.12.1906

⁸ AP 23.11.1906

⁹ Melander 1906, s 6-7

¹⁰ Melander 1906, s 9

¹¹ Melander 1906, s 13, 14

¹² SvM 9.1.1906

¹³ SvM 10.4.1906, AP 12.4 och 7.5.1906

¹⁴ VP 10.5.1906

¹⁵ SvM 11.4.1906

¹⁶ AP 11.4.1906

¹⁷ B Lövgren 1948, s 23

¹⁸ Fribaptistsamfundet 100 år, s 151-152

¹⁹ AK 1907, notion nr 18

²⁰ RD 1907, lagutskottets betänkande nr 6

²¹ AP 25.3.1907

²² AK 1907, protokoll

²³ FK 1907, protokoll

²⁴ SvM 30.1.1907

²⁵ SvM 18.2.1907

²⁶ SvN 21.2.1907

²⁷ GV 13.9.1906

²⁸ Budbäraren 25.1.1907

3 Fortsatt diskussion om fosterlandets krav och samvetets frihet

¹ AP 17.5.1907

² AP 12.7.1907

³ AP 2.10.1908

⁴ SvM 2.3.1909

⁵ AK 1909, motion nr 180

⁶ AK 1909, lagutskottets utlåtande nr 38

⁷ SvM 29.3 och 8.6.1909, AP 5.4.1909

⁸ AP 31.3.1909

⁹ VP 1.4.1909

¹⁰ Fogelström 1971, s 109

¹¹ AP 19.8.1907

- ¹² Fogelström 1971, s 111
- ¹³ AP 13.1.1909
- ¹⁴ Sv Biografiskt Lexikon
- ¹⁵ Svensson 1909, s 16, 36
- ¹⁶ AP 26.7.1909
- ¹⁷ VP 24.11.1910
- ¹⁸ Fogelström 1971, s 118 f
- ¹⁹ AP 1.8.1910
- ²⁰ AP 4.2 och 1.7.1910. Försvarskommittén hade både civila och militära ledamöter. Före statsministern Lundeberg var ordförande. De sex militära ledamöterna stödde majoritetens förslag om en ny pansarbåt av F-typ för flottan.
- ²¹ Fogelström 1971, s 123
- ²² AP 22.8.1910
- ²³ Budbäraren 24.12.1907
- ²⁴ Hjärne 1914, s 263 f
- ²⁵ GV 30.7.1907
- ²⁶ Fogelström 1971, s 112
- ²⁷ Waldenström 1908, Palm 1982, s 124, SvM delade Waldenströms antipati mot samarbete mellan liberaler och socialdemokrater. Palm 1982, s 120.
- ²⁸ AP 31.8.1908
- ²⁹ AP 8.4.1908
- ³⁰ Kjellén 1908, s 3, 52, 58 f, 213
- ³¹ NK 28.8.1908
- ³² Se t ex NK 10.3, 3 och 15.8.1908 där referat från valmöten och kandidatnomineringar i Norrbotten är införda.
- ³³ Budbäraren 28.10.1908, stenografiskt referat publicerat en tid efter "årsmötet
- ³⁴ A Ohlén, dagböcker III B, 12.9.1908
- ³⁵ SvM 3.8.1909
- ³⁶ När Norrlandsbladet kom till världen, kommenterade Pietisten händelsen med orden "I denna tid, då socialistiska och gudsfientliga tidningar växa upp som svampar ur jorden, är det av vikt att sprida sådana tidningar som kunna vara en motvikt mot det onda." Pietisten 1909, s 28 Waldenström varnade också för att politiska hänsyn skulle spela in vid styrelsevalen i församlingarna. Pietisten 1909, s 50.
- ³⁷ Pietisten 1909, s 233
- ³⁸ Värmlands Ansgariiförening, predikantmötets protokoll 12-14 januari 1910 paragraf 16.
- ³⁹ Svärd 1954, s 233
- ⁴⁰ Värmlands Ansgariiförening, predikantmötets protokoll 15-17 september 1910, paragraf 15. Beträffande plamerna på ett kristligt parti se Palm 1982, 125. De som drev frågan hårdast var just predikanter och tidningsmän i Värmland.
- ⁴¹ Sv Folkförelser II, s 357
- ⁴² Modeen 1910
- ⁴³ GV 17.11.1910

4 Försvarsfrågan skapar oro inom Svenska Missionsförbundet

- ¹ AP 16.12.1910
- ² VP 9.2.1911
- ³ SvM 14.1.1911. Hotet från grannen i öster uppfattades tidvis mycket allvarligt i olika befolkningsgrupper i landet. Rysskräcken fick ett uttryck i spionmisstankarna mot de skäggsägarna. Mindre känt var länge det förhållandet att från ett sydligare grannland inspirerade farhågor ledde till förhandlingar mellan den svenska och den tyska generalstaben 1910. De avsåg samordning av ett förekommande försvar inför påstådd planering av ett ryskt angrepp på Sverige och Tyskland. Lindberg 1957
- ⁴ AP 22.3.1911
- ⁵ AP 24.3.1911
- ⁶ Westman 1911, s 4-5, 7, 12-13 och 24
- ⁷ Danell 1911, s 12

- ⁸ Danell 1911, s 26-27
- ⁹ Sundbärg 1911
- ¹⁰ GV 8.6.1911
- ¹¹ AP 30.8.1911. AP återgav Waldenströms tankar ur en i annat sammanhang publicerad artikel.
- ¹² VP 24.8.1911
- ¹³ Liljedahl 1911, s 4-8
- ¹⁴ SvM 10 och 17.5.1911
- ¹⁵ SvM 1.11.1911
- ¹⁶ AK 1911, motion nr 230
- ¹⁷ Se f ö Svärd 1954, s 146 f
- ¹⁸ RD 1911, lagutskottets utlåtande nr 23
- ¹⁹ FK 1911, protokoll II:16
- ²⁰ AK 1911, protokoll III:31

IV Försvarsstriden 1911-1914 skapar strid inom Svenska Missionsförbundet

1 Striden blossar upp

- ¹ GV 7.12.1912
- ² B Lövgren 1948, s 70
- ³ SvM 1.11, 2.12 och 12.12.1911. Se även AP 4.12.1911
- ⁴ Se Nyman 1957 där hela uppgörelsen skildras.
- ⁵ SvM 11.10.1911
- ⁶ AP 11.10.1911
- ⁷ Torbacke 1983, s 69 ff
- ⁸ Hedin 1955, s 14
- ⁹ Odaterat klipp ur Norrlandsbladet från (1911 eller) 1912
- ¹⁰ Wrede 1983, s 140 f
- ¹¹ Tergel 1974, s 167
- ¹² Värmlands Ansgariiförening, Predikantmötets protokoll 14-17 september 1911, paragraf 19
- ¹³ Pleijel 1937, s 28 m noter
- ¹⁴ Camén 1952, s 34 f
- ¹⁵ Camén 1952, s 61
- ¹⁶ Bildandet av en frikyrklig studentförening skedde i etapper. Efter en diskussion om kyrkosynen i mars 1912, samlades en grupp studenter i Uppsala och uttalade sig för bildandet av en frikyrklig studentförening. Där deltog bl a Aug Strömstedt, Elov Laurentz, Lorentz Backman, Henning L Håkansson, Bernhard Johansson, Fredrik Hedvall, Daniel Olsson, Gunnar Petersson och Jonas Billström. I maj förde fil kand Axel Andersson fram tanken på en riksorganisation. I juni konstituerades föreningen och i interimstyrelsen ingick fil kand Aug Strömstedt, fil stud Sven Wisborg, Lorentz Backman, Anton Hall och Ester Nilsson. Suppleanter var rektor Gustav Mosesson och fil stud bernhard Johansson. Den senare valda styrelsen bestod av Strömstedt, Andersson, Backman, Ester Nilsson och Wisborg. Bernhard Johansson 1922, s 23 ff
- ¹⁷ Eeg-Olofsson 1937, s 52 f
- ¹⁸ Hadenius 1967, s 65
- ¹⁹ Tergel 1974, s 96 f
- ²⁰ Björkquist 1912, s 7 ff
- ²¹ Nystedt 1936, s 358 och 363 och hela kap "Pansarbåtsinsamling".
- ²² Eklund 1903, s 34 f
- ²³ Waldenström till Byrån för nationalinsamling till pansarbåt, 12.2.1912. Själv hade Waldenström gått in i Svenska Pansarbåtsföreningen.
- ²⁴ Waldenström till Byrån för nationalinsamling till pansarbåt, 14.2.1912
- ²⁵ SvM 19.2.1912
- ²⁶ VP 5.2.1912
- ²⁷ Rimmerfors 1977, s 92
- ²⁸ Nystedt 1936, s 381 ff

- ²⁹ AP 2.2.1912
- ³⁰ AP 21.2.1912
- ³¹ AP 26.2.1912
- ³² Kyrklig Tidskrift 1912, s 58-60
- ³³ Ahlberg 1912 och 1916
- ³⁴ Fries 1912
- ³⁵ VP 7.3.1912
- ³⁶ AP 14.9.1912, GV 3.10.1912
- ³⁷ Budbäraren 26.9.1912
- ³⁸ SvM 28.2.1912
- ³⁹ VP 9.1.1913
- ⁴⁰ SvM 3.1, 19 och 20.3, 25.4, 22.5, 6.11 och 5.12.1912
- ⁴¹ SvM 15, 22 och 27.3, 2.4, 3 och 7.5.1912
- ⁴² SvM 22.5.1912
- ⁴³ B Lövgren 1948, s 76 f
- ⁴⁴ SvM 9.4.1913
- ⁴⁵ SvM 11.4.1913
- ⁴⁶ SvM 15.5.1913
- ⁴⁷ SvM 22.5.1913
- ⁴⁸ SvM 3.6.1913
- ⁴⁹ SvM 10.6.1913
- ⁵⁰ AP 12.7.1913
- ⁵¹ Hedin 1951, s 110 f
- ⁵² SvM 20.10.1913
- ⁵³ Hedin 1951, s 119
- ⁵⁴ Hedin 1951, s 135
- ⁵⁵ Hedin 1951, s 143
- ⁵⁶ SvM 31.10.1913
- ⁵⁷ AP 24.10.1913
- ⁵⁸ VP 6.11.1913
- ⁵⁹ Andersson 1968, s 99, Hammar 1964, s 31
- ⁶⁰ SvM 17.12.1910
- ⁶¹ Palme 1959, s 42-43
- ⁶² Ollén 1949, s 142
- ⁶³ Maj Rathsmän muntligt
- ⁶⁴ Andersson 1968, s 101
- ⁶⁵ Hedin 1951, s 197
- ⁶⁶ Fries 1912, s 5
- ⁶⁷ GV 7.8.1913
- ⁶⁸ GV 18.9.1913
- ⁶⁹ Budbäraren 28.6.1913
- ⁷⁰ SvM 23.8.1913
- ⁷¹ AP 25.8.1913
- ⁷² SvM 27.9.1913
- ⁷³ Svenska män och kvinnor
- ⁷⁴ Liljedahl 1911, s 11 ff
- ⁷⁵ Svenskt Biografiskt Lexikon
- ⁷⁶ SvM 9, 14 och 16.2.1912
- ⁷⁷ AK 1912, motion nr 156
- ⁷⁸ RD 1912, lagutskottets utlåtande nr 11
- ⁷⁹ FK 1912, protokoll I:8, AK 1912, protokoll I:8, 27
- ⁸⁰ Sundbärg 1913, s 257 f
- ⁸¹ SvM 16.11.1912
- ⁸² SvM 1.3.1913
- ⁸³ SvM 4.3.1913
- ⁸⁴ VP 3.10.1913
- ⁸⁵ VP 3.10.1913

⁸⁶ VP 16.10.1913

⁸⁷ SvM 11.10.1913. Eucken menade att i historien verkade ett överindividuellt andligt liv. Religionen var en omistlig del av all kultur. Bland Euckens svenska kontakter märks H Hjärne, V Boström och N Söderblom

2 *Bondetåget – aktualiserar meningsmotsättningar inom väckelsen*

¹ AP 7.1.1914

² AP 9.1.1914

³ Sven Hedin har skildrat händelseförloppet genom att återge talrika citat. Hedin 1951, s 259-316. Se f ö historiska handböcker och litteraturförteckningarna där.

⁴ Brusewitz 1951, s 65-79

⁵ Elwander, Hjärne och konservatismen, 1961, s 298

⁶ Tergel 1974, s 69 f, 79 f

⁷ SvM 3.2.1914

⁸ Budbäraren 26.1.1914

⁹ AP 4.2.1914

¹⁰ SvM 3.1.1914

¹¹ SvM 14.1.1914

¹² Höglund 1933, s 110

¹³ SvM 14.2.1914

¹⁴ Frykberg 1959, s 25, 27, 32, 48 etc. Framställningen betonar att bondetåget var "opolitiskt".

¹⁵ Med Gud och Sveriges allmoge 1914, s 7, 11, 26, 31, 33, 44, 79 och 95

¹⁶ Med Gud och Sveriges allmoge 1914, s 10, 15, 16, 25, 30, 57, 65-66 och 98.

¹⁷ Med Gud och Sveriges allmoge 1914, s 98

¹⁸ SvM 5.2.1914

¹⁹ SvM 7.2.1914

²⁰ AP 7 och 9.2.1914

²¹ GV 12.2.1914

²² Budbäraren 14.2.1914

²³ Budbäraren samma dag som ovan

²⁴ Budbäraren 27.2.1914

²⁵ Ohldén, Dagbok 6 febr 1914

²⁶ SvM 11.2.1914, AP 12, 13 och 14.2.1914

²⁷ GV 19.2.1914

²⁸ SvM 13.2.1914

²⁹ GV 25.2.1914

³⁰ SvM 13.2.1914

³¹ AT 13.23.1914

³² AT 16.2.1914

³³ AP 16.2.1914

³⁴ Budbäraren 14.3.1914

³⁵ SvM 20.2.1914, AT 20.2.1914

³⁶ AP 28.2.1914

³⁷ VP 19.3.1914

³⁸ VP 26.3.1914

³⁹ VP 2.4.1914

⁴⁰ VP 16.4.1914

⁴¹ När brytningen mellan den äldre baptistförsamlingen i Luleå och den av "nya rörelsen" grundade församlingen kom till stånd, androgs i det offentliga meningsutbytet ofta Sibiakoffskys radikala förkunnelse i baptistsammanhang samt hans politiska verksamhet som en kraftigt bidragande orsak till schismen. De som utgick ur den gamla församlingen för att bilda en ny var så gott som uteslutande personer för vilka socialismen tett sig riskabel, d v s det var egna företagare med familjer.

3 Bondetågets efterpel inom Svenska Missionsförbundet

- ¹ AP 22.2.1914
- ² AP 25.2.1914
- ³ Bildgalleri 1906, s 231
- ⁴ AP 27.2.1914
- ⁵ SvM 2.3.1914
- ⁶ Trygger 1914, s 4-8
- ⁷ Lindman 1914, s 3-5
- ⁸ SvM 2.3.1914
- ⁹ AP 9.3.1914
- ¹⁰ AP 2.3.1914
- ¹¹ SvM 3.3.1914
- ¹² SvM 6.3.1914
- ¹³ SvM 30.3, 6, 9, 15, 16 och 21.4.1914
- ¹⁴ Hjärne, Från försvarstriden 1914, s 8 ff
- ¹⁵ Hjärne, a a, s 15 ff
- ¹⁶ AP 4.3.1914
- ¹⁷ SvM 9.3.1914
- ¹⁸ SvM 10.3.1914
- ¹⁹ SvM 10 och 11.3.1914
- ²⁰ SvM 17 och 19.3.1914
- ²¹ AP 13.3.1914
- ²² SvM 19.3.1914
- ²³ Westin 1967, s 80 f
- ²⁴ SvM 23.3.1914
- ²⁵ SvM 26.3.1914
- ²⁶ AP 28.3.1914. Broschyren var daterad den 26 februari 1914.
- ²⁷ Waldenström 1914
- ²⁸ Skolan grundades 1882 av SMF:are i Karlskoga med C J Nyvall som en av initiativtagarna.
- ²⁹ Sv Folkrörelser II, s 728
- ³⁰ AP 3.4.1914
- ³¹ Bäckströms samling, Missionsvännen insändare daterad 16.4.1914
- ³² SvM 31.3, 7 och 8.4.1914
- ³³ Herbert Axelsson till Gustafsson 7.10.1974
- ³⁴ Evert Larsson till Gustafsson 14.11.1974
- ³⁵ Gunnar Eklöf till Gustafsson 28.10.1914
- ³⁶ Så var fallet t ex i Fagersta, Hallstahammar och Virsbo. Ellnemark till Gustafsson 26.11.1974, Granström till Gustafsson 14.11.1974 och Örtlund till Gustafsson 17.10.1974. Korrespondensen skedde med anledning av en uppsats i kyrkohistoria om SMF och politiken (Uppsala 1975). Personerna som tillskrevs var äldre människor som själva varit engagerade i SMF (och ev annan folkrörelse) under den aktuella tiden. Deras yttranden grundar sig i de flesta fall inte enbart på egna erfarenheter.
- ³⁷ Sv Folkrörelser II, s 621
- ³⁸ Ohldén, Dagbok 23 april 1914
- ³⁹ SMF, generalkonferensens protokoll 4.6.1914
- ⁴⁰ Ollén 1917, s 196
- ⁴¹ AP 30.5.1914
- ⁴² AT 2.6.1914
- ⁴³ SMF, missionsstyrelsens protokoll 2-3.6.1914, paragraf 2
- ⁴⁴ Eeg – Olofsson 1932, s 15
- ⁴⁵ SMF, missionsstyrelsens protokoll 1914, s 1289, protokoll och bilagor som föreg not, paragraf 3 (s 1275).
- ⁴⁶ Ohldén, Dagbok 2 juni 1914
- ⁴⁷ A Andersson 1928, s 178
- ⁴⁸ Lundkvist 1974, s 222
- ⁴⁹ AT 3.2.1914

- ⁵⁰ AT 5.6.1914
- ⁵¹ AT 6.6.1914
- ⁵² Ohldén, Dagbok 5 juni 1914
- ⁵³ Torbacke 1966, s 179 ff
- ⁵⁴ Torbacke 1966, s 201 ff
- ⁵⁵ Lundkvist 1974, s 222

V Kan krig vara meningsfullt?

I När kriget kom

- ¹ Budbäraren 28.8.1914
- ² SvM 4.7.1914
- ³ AT 1.7.1914
- ⁴ SvM 20.7.1914
- ⁵ Sv 31.7.1914
- ⁶ Sv Folkkrörelser II, s 507
- ⁷ Barnavännen 1914:2
- ⁸ Barnavännen 1914:31
- ⁹ SvM 1.8.1914
- ¹⁰ SvM 3.8.1914
- ¹¹ SvM 4.8.1914
- ¹² VP 6.8.1914
- ¹³ GV 20.8.1914
- ¹⁴ SvM 26.8.1914
- ¹⁵ Hjärne, Från försvarsstridens dagar, s 35
- ¹⁶ Barnavännen 1914:41
- ¹⁷ SMF:s styrelse, protokoll 11 och 12 nov 1914, paragraf 55
- ¹⁸ Karlström 1947, s 123-137
- ¹⁹ Karlström 1947, s 252 ff
- ²⁰ Karlström 1947, s 336
- ²¹ SvM 8.10.1914
- ²² VP 16, 20 och 27.8, 7 och 10.9, 15.10.1914
- ²³ SvM 9.8.1914, VP 13 och 20.8, 17.9.1914
- ²⁴ Biografiskt album 1946, s 185, Sv Folkkrörelser II, s 794
- ²⁵ GV 22.1.1914
- ²⁶ GV 27.8.1914
- ²⁷ Sv Folkkrörelser II, s 498
- ²⁸ VP 17.9.1914
- ²⁹ Budbäraren 28.8.1914
- ³⁰ VP 20.8.1914
- ³¹ Waldenström 1917
- ³² SvM 11.8.1914
- ³³ SvM 3.9.1914
- ³⁴ SvM 14.9.1914
- ³⁵ Sanningsvittnet 8.10.1914
- ³⁶ GV 15.10.1914
- ³⁷ GV 20.10.1914
- ³⁸ Pietisten 1914, rapport från den 22.11.1914
- ³⁹ Axel Anderssons privata korrespondens 2
- ⁴⁰ SvM 9.11.1914
- ⁴¹ GV 26.11.1914
- ⁴² VP 3.12.1914
- ⁴³ GV 13.8.1914
- ⁴⁴ SvM 10.8.1914
- ⁴⁵ SvM 12.8.1914
- ⁴⁶ Mosesson 1954, s 96

- ⁴⁷ Björkquist 1914, s 15
- ⁴⁸ Björkquist 1914, s 29-30
- ⁴⁹ Björkquist 1914, s 41-42
- ⁵⁰ Björkquist 1914, s 43
- ⁵¹ VP 3.9.1914
- ⁵² VP 10.9.1914
- ⁵³ GV 10.9.1914
- ⁵⁴ GV 17.9.1914
- ⁵⁵ Berglund 1914
- ⁵⁶ Tomson 1938, s 246
- ⁵⁷ Höjer 1939
- ⁵⁸ VP 24.9.1914
- ⁵⁹ Mosesson 1954, s 126
- ⁶⁰ SvM 3.11.1914
- ⁶¹ SvM 7.12.1914
- ⁶² SvM 12.12.1914, bibelordet från 1 Krön 22:8
- ⁶³ SvM 19.12.1914
- ⁶⁴ AP 30.12.1914

2 *När nyhetens obehag försvunnit*

- ¹ AP 4.1.1915
- ² AP 8.1.1915
- ³ Sv Folkkrörelser II, s 458, Bildgalleri, s 403
- ⁴ AP 9.1.1915
- ⁵ Söderpalm 1969
- ⁶ GV 28.10.1915
- ⁷ AP 18.6.1915
- ⁸ AP 23.6.1915
- ⁹ VP 1, 15, 22.7.1915
- ¹⁰ Welin till Waldenström 22.6.1915
- ¹¹ Waldenström till Welin 8.7.1915
- ¹² Welin hade bl a konstruerat en dävart och en bakladdningsmekanism för grövre artilleripjäser.
- ¹³ Welin till Waldenström 16.7.1915. Steffen som Welin tidigare tagit intryck av, hörde till dem, som ansett att Sverige borde delta i kriget på tysk sida.
- ¹⁴ Waldenström till Welin 16.3.1916
- ¹⁵ Elvander, Hjärne och nationalismen 1961, s 304
- ¹⁶ Ollén 1949, s 141-142
- ¹⁷ SvM 14.10.1915
- ¹⁸ VP 21.1.1915
- ¹⁹ AP 14.3.1915
- ²⁰ SvM 4 och 25.9.1915
- ²¹ Artikeln är ur okänd tidning, med blyerts daterad till år 1915 utan angivande av datum.
- ²² Budbäraren 26.2.1915
- ²³ VP 20.5.1915
- ²⁴ VP 3.6.1915
- ²⁵ VP 10.6.1915
- ²⁶ SvM 12 och 14.6.1915
- ²⁷ AP 2.7.1915 och SvM 5.7.1915. Linderholm höll flera föredrag i ämnet. De bearbetades till en bok som gavs ut 1916. Linderholm 1916.
- ²⁸ SvM 5.8.1915
- ²⁹ Sanningsvittnet 19.8.1915
- ³⁰ Pietisten 1915, s 22 f
- ³¹ Se bilagor till SMF:s protokoll 1915-1917
- ³² Värmlands Ansgariiförening. Predikantmötets protokoll 2-29 september 1915 paragraf 25
- ³³ AP 18.10.191

- ³⁴ Fil lic Erland Sundström samlade och gav ut uppsatser av Josef Roth 1939 efter dennes död. Sundström anser det helt klart att det är Josef Roth som avses i missionsutskottets protokoll.
- ³⁵ Roth 1939, s 17-19
- ³⁶ SMF, missionsutskottets protokoll 27 jan 1915, paragraf 21-22
- ³⁷ SvM 29.10 och 5.11.1914
- ³⁸ SFSF, centralstyrelsens protokoll 24.2.1915 paragraf 8
- ³⁹ SFSF, centralstyrelsens protokoll 5.2.1915 paragraf 5 och 13.2.1915 paragraf 2
- ⁴⁰ SMF, missionsutskottets protokoll, 24.2.1915 paragraf 8
- ⁴¹ SFSF, centralstyrelsens protokoll, 27.4.1915 paragraf 6
- ⁴² SvM 20.1.1915
- ⁴³ SvM 19.2.1915
- ⁴⁴ VP 28.1.1915, se även 26.11.1914
- ⁴⁵ Straffet blev 7 månader, enligt Fogelström 1971, s 145
- ⁴⁶ AP 27.8.1915
- ⁴⁷ AP 17.3.1915
- ⁴⁸ AK 1915, motion nr 152
- ⁴⁹ FK tillf utskott, utlåtande nr 11
- ⁵⁰ AK tillf utskott, utlåtande nr 6
- ⁵¹ AK 1915, protokoll 3:51
- ⁵² SvM 16.4.1915
- ⁵³ SvM 24.4.1915
- ⁵⁴ FK 1915, protokoll 3:61
- ⁵⁵ SvM 6.5.1915
- ⁵⁶ SvM 8.5.1915
- ⁵⁷ Pietisten 1915, s 154
- ⁵⁸ GV 4.3.1915
- ⁵⁹ GV 27.5.1915. Lahusen tillhörde redan före kriget en kommitté, mest bestående av präster, som arbetade för engelskt-tyskt samförstånd och deltog i Konstanz-konferensen 1914. Han var aktiv för att få till stånd nationella kommittéer av World Alliance.. i Tyskland och England. Karlström 1947, s 112, 126 och 351.

VI En ny syn på krigets verklighet

I Ökande tvivel på krigets meningsfullhet

- ¹ Taylor 1967, s 106 f
- ² FK 1916 motion nr 86, AK 1916 motion nr 199
- ³ FK 1916, första tillf.utsk.utl. nr 8
- ⁴ FK 1916, protokoll 42
- ⁵ SvM 23.3.1916
- ⁶ AK 1916, femte tillf.utsk.utl. nr 10
- ⁷ AK 1916, protokoll 54
- ⁸ SvM 15.4.1916
- ⁹ Pietisten 1916. I Dalarnas predikantförbunds protokoll finns inga spår av det som Pietisten refererar. Men att ärendet hamnade på SMF:s styrelses bord framgår av dess protokoll. Axel Andersson berättar om det. Andersson 1928.
- ¹⁰ SvM 24.7.1916
- ¹¹ AP 28.7.1916
- ¹² VP 27.7.1916
- ¹³ SvM 10.8.1916
- ¹⁴ SvM 27.7.1916
- ¹⁵ SvM 29.7.1916
- ¹⁶ SvM 1.8.1916
- ¹⁷ SvM 14.8.1916
- ¹⁸ Sv Folkkrörelser II, s 781
- ¹⁹ AP 10.8.1916

- ²⁰ Värmlands Ansgariiförening, predikantmötets protokoll 14-17 september 1916, paragraf 19. AP 15.9.1916
- ²¹ SvM 18.9.1916
- ²² SvM 18, 19, 23 och 31.10, 7.11.1916. Artiklarna innehåller förutom de principiella synpunkterna översikter över värnpliktsfrågan och fredsarbetet.
- ²³ Taylor 1967, s 134 f
- ²⁴ Andersson 1928, s 280 f. Andersson återger skrivelsen i sin helhet utan datering.
- ²⁵ SvM 8.11.1916
- ²⁶ SvM 25 och 28.11, 4, 6, 7, 9 och 16.12.1916
- ²⁷ SvM 2.12.1916
- ²⁸ SvM 18.12.1916
- ²⁹ SvM 20.12.1916
- ³⁰ Värmlands Ansgariiförening, predikantmötets program 27-31 jan.1916
- ³¹ L H Wikström till Axel Andersson 20 mars 1916
- ³² A Andersson 1916, särskilt s 26-27, 30
- ³³ Grenholm 1982, s 76 ff, Sjöholm 1972, s 263 ff
- ³⁴ Eeg Olofsson 1977, s 115
- ³⁵ J P Norberg till Axel Andersson 26 mars 1916
- ³⁶ SvM 29.3.1916
- ³⁷ AP 8.3.1916
- ³⁸ Pietisten 1916, s 75 f
- ³⁹ Taylor 1967, s 117 f
- ⁴⁰ VP 11.5.1916
- ⁴¹ Roth 1917. Artiklarna gavs ut i en skrift med titeln "Inför tidens stora ve", som nr 5 i Sveriges Kristliga Fredsförbunds skriftserie.
- ⁴² Biografiskt album 1934
- ⁴³ Värmlands Ansgariiförening, predikantmötets protokoll 14-17 september 1916, paragraf 18
- ⁴⁴ GV 29.6.1916
- ⁴⁵ SvM 30.6.1916
- ⁴⁶ Erik Walles 1981
- ⁴⁷ VP 3.8.1916. Battius fredsarbete i Sverige presenteras s 187
- ⁴⁸ AP 4 och 7.8.1916, SvM 7.8.1916
- ⁴⁹ SMU, protokoll 21 november 1916, paragraf 7
- ⁵⁰ SMU, protokoll 21 november 1916, paragraf 21
- ⁵¹ SvM 18.12.1916
- ⁵² AP 14.1.1916
- ⁵³ VP 20.1.1916
- ⁵⁴ Se t ex VP 17.2, 30.3, 11 och 25.5, 3.8, 7.9, 23 och 30.11.1916
- ⁵⁵ AP 26.1.1916

2 Neutraliteten och regeringskris. Fredstanken vinner terräng

- ¹ SvM 8.1.1917
- ² Budbäraren 25.1.1917
- ³ SvM 3.3.1917
- ⁴ Antikrigsorder 1917:23, 23.3.1917
- ⁵ A Andersson 1917, s 6 ff
- ⁶ A Andersson 1917, s 13 ff
- ⁷ A Andersson 1917, s 21 f
- ⁸ Wisborg 1917, s 5 f
- ⁹ Wisborg 1917, s 9 f
- ¹⁰ Ollén 1949, s 142 f
- ¹¹ AP 7.9.1917, GV 22.12.1915 och 21.12.1916
- ¹² SvM 12.5.1917
- ¹³ VP 23.3.1917
- ¹⁴ Se Klockare 1967 där det finns en översiktlig skildring av händelserna. För vetenskaplig analys av utvecklingen: se Sven Lundkvist och Sven Anders Söderpalm.

- ¹⁵ AP 14.5.1917
- ¹⁶ Waldenström till Nathan Söderblom 12.6.1917
- ¹⁷ SvM 12.1.1917
- ¹⁸ FK 1917, motion nr 41, AK 1917, motion nr 123
- ¹⁹ FK 1917, första tillf. utsk. utl.nr 1
- ²⁰ AK 1917, femte tillf. utsk. utl. nr 2
- ²¹ FK 1917, protokoll 1:15, AK 1917, protokoll 1:23
- ²² SvM 27.3.1917
- ²³ SvM 30.3.1917
- ²⁴ Thomander 1917, s 16 och 17
- ²⁵ GV 28.6.1917
- ²⁶ VP 28.6.1917
- ²⁷ AK 1917, protokoll 17:11
- ²⁸ Brusewitz 1951, s 80 ff, Thulstrup 1968, s 87 f
- ²⁹ Koblik 1972, s 50 ff
- ³⁰ AK 1917, protokoll 23, s 2 ff
- ³¹ SvM 19.1.1917
- ³² AP 2.2.1917, SvM 4.2.1917
- ³³ SvM 15.5.1917
- ³⁴ SvM 19.5.1917
- ³⁵ Världsförbundets protokoll, 26 sept 1916, paragraf 3
- ³⁶ Världsförbundets protokoll, 12 maj 1917, paragraf 2
- ³⁷ Världsförbundets protokoll, 18 maj 1917, paragraf 2
- ³⁸ AP 23.5.1917, SvM 21.5.1917
- ³⁹ Karlström 1947, s 128
- ⁴⁰ Världsförbundets protokoll, 12 nov 1917, paragraf 3
- ⁴¹ Karlström 1947, s 369
- ⁴² Världsförbundets protokoll 23 mars 1916 (ingressen) och Karlström 1947, s 365
- ⁴³ Världsförbundets protokoll 22 sept 1916, paragraf 2
- ⁴⁴ AP 23.5.1917, SvM 21.5.1917
- ⁴⁵ Antikrigsorder 1917:14, 6.4.1917
- ⁴⁶ Antikrigsorder 1917:21, 25.5.1917
- ⁴⁷ Se flera nummer av Antikrigsorder 1917
- ⁴⁸ SvM 29.5.1917
- ⁴⁹ SMF:s styrelse, protokoll 5–7 juni 1917, paragraf 26, Generalkonferensens protokoll 7 juni, paragraf 44 (Tryckta och bundna protokollen del II, s 282), Andersson 1928, s 282, GV 14.6.1917
- ⁵⁰ SvM 8 och 13.6.1917
- ⁵¹ Budbäraren 15.6.1917
- ⁵² SvM 25 och 26.6.1917
- ⁵³ Söderblom 1917, s 14 ff, Fogelström 1971, s 159
- ⁵⁴ Axel Andersson till Knut Sandstedt 20.6.1917

3 De sista krigsmånadernas debatt

- ¹ VP 5.7.1917
- ² SvM 26.7.1917
- ³ AP 25.7.1917, GV 8.2.1917
- ⁴ SvM 28.8.1917
- ⁵ SvM 3.9.1917
- ⁶ VP 19.8.1917
- ⁷ SvM 4.9.1917
- ⁸ VP 20.9.1917
- ⁹ SvM 28.9.1917
- ¹⁰ SvM 22.11.1917
- ¹¹ VP 15.11.1917
- ¹² SvM 2.8.1917

- ¹³ SvM 20.10.1917
- ¹⁴ Sv Folkkrörelser II, s 800
- ¹⁵ AK 1916, protokoll 1:13, 3:54
- ¹⁶ AK 1917, motion nr 55-57, protokoll nr 32
- ¹⁷ Gerdner 1946, s 188-189, även not
- ¹⁸ AK 1916, motion nr 159
- ¹⁹ AK 1916, statsutskottets utl nr 61
- ²⁰ AK 1916 protokoll 63:56
- ²¹ AK 1917, motion nr 18
- ²² AK 1917, statsutsk. utl. nr. 18
- ²³ AK 1917, protokoll nr 49
- ²⁴ SvM 28.11.1917
- ²⁵ SvM 4.1.1918
- ²⁶ SvM 16.1.1918
- ²⁷ SvM 23.1.1918
- ²⁸ SvM 28.1.1918
- ²⁹ SvM 9.7.1918
- ³⁰ Andersson 1918, Fredens martyrer
- ³¹ SvM 11.9.1918
- ³² Kjellén 1917, s 103 f
- ³³ SvM 6.9.1917
- ³⁴ SvM 31.1 och 11.2.1918
- ³⁵ SvM 2.3.1918
- ³⁶ SvM 5.3.1918
- ³⁷ Andersson 1918, Inför den nya tiden, s 19
- ³⁸ Andersson 1918, a a, s 25 f
- ³⁹ Andersson 1918, a a, s 79 f. Andersson antyder här ett intresse för sambandet mellan den politiska utvecklingen och NT:s gudsrikestanke, framför allt dess eskatologiska sida, som han i senare arbeten skulle komma att utveckla mera.
- ⁴⁰ SvM 25.3.1918
- ⁴¹ GV 27.6.1918
- ⁴² Antikrigsorder 12.7.1918
- ⁴³ AP 9.7.1918
- ⁴⁴ SvM 2 och 4.8.1917
- ⁴⁵ SvM 29.9.1917
- ⁴⁶ Rimmerfors 1977, s 92 f
- ⁴⁷ Karlström 1947, s 473 ff
- ⁴⁸ SvM 15.12.1917, Karlström 1947, s 501 not 3
- ⁴⁹ Gehlin och Jäder muntligt i oktober 1967
- ⁵⁰ SvM 5.1.1918
- ⁵¹ Nfl 14.1.1918, NT 14.1.1918
- ⁵² Antikrigsorder 8.2.1918. Tidigare hade man också yttrat sig revolutionärt, då man mot bakgrund av det pågående krigets brottslighet menat att Amalthea-männen borde bli fria, Antikrigsorder 21.9.1917
- ⁵³ Beskow 1918, Grenholm 1982, s 74
- ⁵⁴ AP 3.4.1918
- ⁵⁵ SvM 11.4.1918
- ⁵⁶ SvM 13.5.1918
- ⁵⁷ SvM 25.7.1918
- ⁵⁸ SvM 10.8.1918
- ⁵⁹ GV 29.3.1918
- ⁶⁰ SvM 13.8.1918
- ⁶¹ AP 18.9.1918
- ⁶² SMF, styrelsens protokoll, 16-17 oktober 1918, paragraf 38
- ⁶³ SMF, styrelsens protokoll, 16-17 oktober 1918, paragraf 39
- ⁶⁴ AP 28.10.1918
- ⁶⁵ SvM 30.10.1918, VP 31.10.1918

⁶⁶ Frikyrklig Tidskrift 1918, s 305

⁶⁷ Budbäraren 12/12.1918

⁶⁸ VP 12.12.1918

VII Aldrig mera krig

1 Äntligen fred

¹ SvM 8.6.1918

² GV 6.12.1918

³ GV 27.2.1919

⁴ SvM 11.1.1919

⁵ SvM 14.1.1919

⁶ SvM 16.1.1919

⁷ SvM 18.1.1919

⁸ Sv Folkkrörelser II, s 560

⁹ SvM 14.1.1919

¹⁰ SvM 27.1.1919

¹¹ SvM 1.2.1919

¹² SvM 6.2.1919

¹³ SvM 11 och 13.2.1919

¹⁴ SvM 15.2.1919

¹⁵ SvM 21 och 22.2.1919

¹⁶ Axel Andersson till Elsa Malmquist 30 juli 1918

¹⁷ Fogelström 1971, s 161

¹⁸ Axel Andersson till L J Saxon 27 november 1918

2 En ny situation för vapenvägrarna

¹ Betänkande 1919, tabellbilagan

² Betänkande 1919, s 1-3

³ Betänkande 1919, s 147 f

⁴ SvM 24 och 25.2.1919

⁵ SvM 1.3.1919

⁶ SvM 10.3.1919

⁷ Keijers efterlämnade papper nr 4

⁸ SvM 2.4.1919

⁹ SvM 7.4.1919

¹⁰ Den allmänna värnplikten bör avskaffas, s 8

¹¹ Frikyrkomötet 1919, s 49

¹² SvM 17.4.1919

¹³ SvM 8 och 15.5.1919

¹⁴ SvM 24.5.1919

¹⁵ Andersson 1928, s 303 ff

¹⁶ SFSF, styrelsens protokoll 3.7.1919, paragraf 2

¹⁷ SvM 14.6..1919

¹⁸ SvM 19.6.1919

¹⁹ SvM 23.6.1919

²⁰ SvM 29.7.1919

²¹ SvM 7.8.1919

²² SvM 15.8.1919

²³ SvM 16.8.1919

²⁴ SvM 18.8.1919

²⁵ SvM 9.8.1919

²⁶ SvM 12.8.1919

²⁷ SvM 22.8.1919

- ²⁸ Ohldén 1917, s 185-223, särskilt s 222-223
- ²⁹ SvM 28.8.1919
- ³⁰ SvM 3.9.1919
- ³¹ SvM 6.9.1919, Andersson 1918, Fredens martyrer
- ³² SvM 15.9.1919
- ³³ SvM 16, 20, 24 och 26.9, 3.10.1919
- ³⁴ SvM 27 och 30.9, 1 och 3.10.1919
- ³⁵ SvM 16.11.1919
- ³⁶ SvM 25.11.1919
- ³⁷ SMF, styrelsens protokoll 13-14 jan 1920, paragraf 15
- ³⁸ SvM 19.1.1920
- ³⁹ GV 5.2.1920
- ⁴⁰ RD 1920, prop 165
- ⁴¹ SvM 9.3.1920
- ⁴² FK 1920, motion nr 241
- ⁴³ FK 1920, motion nr 242
- ⁴⁴ FK 1920, motion nr 244 (Sigfrid Hansson m fl)
- ⁴⁵ AK 1920, motion nr 344
- ⁴⁶ AK 1920, motion nr 348
- ⁴⁷ AK 1920, motion nr 349
- ⁴⁸ AK 1920, motion nr 350
- ⁴⁹ SvM 9, 13 och 18.3.1920
- ⁵⁰ FK 1920, protokoll 4:41
- ⁵¹ AK 1920, protokoll 49:63 d, SvM 1.5.1920
- ⁵² SvM 1.5.1920
- ⁵³ Sv Folkkrörelser II, s 857
- ⁵⁴ GV 27.5.1920

3 Kristna organiserar sig för fredsarbete

- ¹ AP 6.12.1918
- ² VF, protokoll 21 januari 1919, paragraf 3
- ³ VF, protokoll 21 januari 1919, paragraf 4
- ⁴ VF, protokoll 21 januari 1919, paragraf 6
- ⁵ GV 19.8.1919
- ⁶ SvM 18.12.1916
- ⁷ Betr. personuppgifter se Sv Folkkrörelser II
- ⁸ Fogelström 1971, s 175 ff
- ⁹ SFSF, styrelsens protokoll 17 april 1919
- ¹⁰ Axel Andersson till cand phil E Dehn, 4 mars 1919
- ¹¹ Fogelström 1971, s 178
- ¹² Axel Andersson till John Woxström, 9 april 1919
- ¹³ Axel Andersson till Wallin, 9 mars 1919
- ¹⁴ Axel Andersson till Holger Larsson, 3 februari 1921. Brevet handlar f ö om skolfrågor.
- ¹⁵ Andersson och Visborg 1917
- ¹⁶ Fredsmissionären 1920:1, s 12
- ¹⁷ SVFM, protokoll, 9 december 1919, paragraf 1
- ¹⁸ SVFM, protokoll, 2 september 1922, paragraf 2
- ¹⁹ Fredsmissionären 1920:1, s 8
- ²⁰ Fredsmissionären 1920:6, s 78
- ²¹ Fredsmissionären 1920:4-5, s 64
- ²² Fredsmissionären 1922:5, s 78, 1922:6, s 94 f, 1923:2, s 31, 1923:3, s 16, 1923:4, s 63 och 1923:6, s 95
- ²³ Så skedde i Ljusdal, Fredsmissionären 1922:5, 1923:1, Varberg och Åmål, Fredsmissionären 1922:6, Falun, Fredsmissionären 1923:2, Sunne och Järvsö, Fredsmissionären 1923:6
- ²⁴ Fredsmissionären 1920:6, s 79
- ²⁵ Alvarö 1969, s 96-97

²⁶ MFKS 1920, s 15-16

²⁷ MFKS 1920, s 1^f

²⁸ Den allmänna värnplikten bör avskaffas, 1924 och MFKS 1920, s 7.

²⁹ SMF, styrelsens protokoll 13-14 januari 1920, paragraf 15 och 20-21 maj 1920, paragraf 19 och bilaga 12. VF, protokoll 16 februari 1920, paragraf 12 och bilaga 3

³⁰ VF, protokoll 2 februari 1922, paragraf 5 och bilaga 17

³¹ Sjöstedt till Lundahl och Dahlberg 18 oktober 1922

³² VF, protokoll 12 oktober 1922, paragraf 3 och 4

³³ Lundahl till Sjöstedt 22 oktober 1922

Personregister (avser sidorna 23–225)

- Adams Jane s 198
Ahlberg Adolf s 113
Ahlgren, löjtnant s 167
Ahlven Hj s 128
Andersson Henning, pastor s 131
Alexander, tsar s 38
Andersson Axel s 111, 145, 146, 160, 166,
174-175, 177-178, 180-181, 182, 183, 195-
196, 197, 198, 199, 200, 204, 205, 209-
210, 214, 217, 220, 221-222
Andersson Bengt s 57
Andersson Hilding s 139
Andersson Ivar s 117
Andersson Karl August s 72
Andersson KM, riksdagsman s 219
Andersson O s 58, 62, 76
Arnoldsson KP s 46, 447 96
Augustinus, s55
Axelsson Herbert s 1335
- Backman Lorenz s 111
Bajer Fredrik s 46
Battin Benjamin F s 187
Bebel A s 119
Benander CE, rektor s 187, 220
Bengtsson Sven, riksdagsman s 128, 130,
131, 134-135, 136, 203, 220,
Bensow Oscar s 163-164
Berg Nils, riksdagsman s 95, 106, 161, 162,
168, 174, 183, 193,
Berg Oscar, riksdagsman s 95
Berg Oscar, stadsmissionär s 197
Berglund Emil s 113-114, 148
Bergqvist Olof, biskop s 220
Bergström NP, soldathemsföreståndare s
101
Bergström P, s 219
von Bernhardt, general s 144, 165
Beskow Natanael s 125, 175, 177, 201, 205,
208, 209, 211, 212, 222
- Billing Einar s 112
Billing Gottfrid s 56
Bildt Axel, dir s 220
Bildt, general s 215
Billström Jonas s 157
Björnberg Erik s 136
Björkquist Manfred s 34, 110, 111-112,
113, 138, 151, 194, 198
Blomstedt AM, generalmajor s 210
Boberg Carl, författare, riksdagsman s 64,
130, 133, 135, 179, 183, 190-191, 192,
203, 204, 216, 219-220, 225
Bohman Aug., redaktör s 178, 198
Borgström JA s 26
Burrit Elihu s 39
Boström statsminister s 80
Bourelius August s 50
Braathen GP s 50
Branting Hjalmar s 44, 81, 93, 116, 118,
123, 125
Bratt C, överste s 96
Bredberg William s 223
Bromé Emilia s 50
Buchner Gottfried s 71
Byström Jacob, redaktör, riksdagsman s
26, 49, 75, 77, 84, 93, 95, 101, 104, 105,
106, 108, 112, 161, 168, 186, 190, 192,
193, 194, 210, 218
Bäckström August, pastor s 110, 132-133,
135, 137, 156, 171
- Carlsson Fredrik, distriktsföreståndare s
128, 155, 165
Cederoth Jan, lärare s 174
Cromwell O, s 146
Cronberg O V, s 210
- Dahlström Kata s 45
Darvin C, s 146
Davidsson Ivar August s 44

- Danell Hjalmar s 105, 106, 220
 von Dardel, reg.pastor s 173
 Drake Adolf s 26, 84
- Eckstein AB s 98
 Edén David s 127
 Edén Nils, statsminister s 125, 193
 Eklund Carl, riksdagsman s 168
 Eklund JA, biskop s 42, 112
 Ekman EJ, missionsföreståndare s 27, 47,
 49, 53, 62-64, 66, 77, 90, 104, 117, 131,
 136,
 Ekström Gideon, pastor s 190, 199
 Ekvall NJA s 137
 Elvander Nils s 30-31, 41, 43
 Emanuelsson David, pastor s 177
 Engberg Artur s 219
 Engströmer Thore, professor s 117
 Engvall Carl Johan, missionär s 152-153,
 154, 165, 179
 Eriksson i Älgared s 93
 Eriksson KE, stud s 169-170
 Eucken Rudolf s 121
 Eugen, prins s 83,
- Figenschau Paul s 87
 Foerster FW s 156
 Francke E s 116
 Fries Karl s 142, 143, 186
 Fries Sam A, kyrkoherde s 114, 118,
 Friman Erik, distriktsföreståndare s 208-
 209
 Frykberg JE, grosshandlare s 123
 Frykberg Ragnhild s 123
 Fryklund G s 129-130, 139
 Fröding Hj s 72
 Fur Robert s 222
 Fähræus, domprost s 220
- Gasslander Karl s 139, 158
 Gauffin Johan B s 139-140
 Gehlin Ernhard, pastor s 200
 Gerdner G, s 193
 Grey Edvard, eng.politiker s 202
 Grotius Hugo s 119
 Gullberg, Wilhelm, pastor, riksdagsman s
 87, 88, 107, 135, 136, 138, 163, 168, 174,
 183, 187, 190, 192, 197, 210, 218, 222
 Gullers Emil s 67
 Gummaelius Arvid s 47
 Gummaelius Otto Joel s 47
- Gustav I Vasa s 89
 Gustav II Adolf s 138
 Gustav V s 109, 122, 124, 136,
 Göthberg, riksdagsman s 49
- Hagerup, statsminister s 79, 81
 Hallberg, riksdagsman s 168
 Hallén Harald s 220
 Hammar Wilhelm, pastor s 102
 Hammarskjöld Hjalmar, statsminister s
 131, 153, 164, 168,
 Hammarskjöld Hugo s 162, 163,
 Hamrin Felix s 136, 219
 Hansson, domprost s 2010
 Hansson, Rättvik, riksdagsman s 219
 Hansson O s 58
 Hansson Per Albin s 45
 Hedengren Gabriel, major s 110
 Hedengren Olof Gabriel s 110
 Hedin Adolf s 92, 95
 Hedin Sven s 113, 116-117, 132, 215
 Hedlund SA s 47
 Hegart, överste s 215
 Hegel s 30
 Hellerstedt BM s 208, 223
 Herlitz Nils s 41
 Herz Ulrich s 47, 49, 58
 Hesslén Gunnar s 29
 Heuman ED s 84
 Hjärne Harald s 43, 73, 93, 98, 99, 100,
 107, 108, 130, 139, 147
 Holm Siri, lärare s 200
 Holm, riksdagsman s 168
 Holmquist Hjalmar, prof. s 209
 Horn C, kapten s 114
 Horsner Gösta s 223
 Hultin Ivar, reg.pastor s 100
 Håkansson Ernst, riksdagsman s 107
 Håkansson Henning L s 197-198, 199, 201-
 202, 204
 Håkansson J W s 297
 Höglund Z s 115, 123
- Igel JP, riksdagsman s 95, 101-102, 106,
 108, 219
- Jansson Alf, riksdagsman s 219
 Jansson Carl, riksdagsman s 219
 Jansson C i Edsbäcken, riksdagsman s 93,
 139
 Jansson Adolf, riksdagsman s 106

- Jansson KA, rektor s 103, 131, 187
 Johansson Bernhard s 212, 264-265,
 Johansson Carl Magnus s 133
 Johansson Ernst, predikant s 191
 Johansson GO, grosshandlare s 221
 Johansson John s 131
 Johansson Sam A, pastor s 82, 86, 88, 103,
 107, 129, 142
 Jonasson Jonas, Gullboås, riksdagsman s
 46, 47
 Julén Jonatan s 212-213
 Jäder Karl, pastor s 200
- Karl XI s 68
 Karl XII s 41, 116, 138
 Karl Johan, kronprins s 79
 Karlström Nils s 39
 Keijer Augustinus s 211
 Kjellén Rudolf s 47, 89, 90, 93, 99-100,
 107, 108, 122, 158, 196, 199
 Klefbeck Alarik s 57
 Klefbeck E s 168, 219, 220
 Knudsen G, statsminister s 119
 Koch, GH, fattigvårdsinsp. s 220
 Kvarnzelius SH, riksdagsman s 98
- Laasonen Pentti s 55
 Laestadius Lars Levi s 52
 Lausen F s 168
 Lagerhjelm, utrikesminister s 80
 Laman KA s 224
 Larsson Evert s 135
 Larsson Jacob, sjöminister s 112
 Larsson O, redaktör s 194
 Leander Ulrik s 135, 219
 Lenhammar Harry s 26
 Lenin s 216
 Liljedahl Ernst, kapten, riksdagsman s 106,
 114, 119-120, 162-163, 168, 173-174, 208,
 215-216, 217
 Lindberg, pastor s 222
 Lindblom Joh. s 55, 131
 Linde JP s 157
 Lindeberg GW, docent s 220
 Linderholm Emanuel s 158
 Linder Erik Hjalmar s 25
 Lindgren G, Islingby, riksdagsman s 58,
 91-93, 194
 Lindhagen Karl s 92, 93
 Lindholm Johannes, rektor s 137
 Lindman Arvid s 112, 129
- Lingström Alb. s 102
 Ljug A, grosshandlare s 220
 Loftman, dr s 90
 Lundahl Jakob E, missionssekreterare s
 142, 202-203, 224
 Lundborg HJ, pastor s 52, 47
 Lunde Albert, pastor s 82
 Lundén Karl A s 148
 Lundgren, komminister s 221
 Lundgren Johannes, missionsdirektör s 143
 Lundkvist Sven s 31-33, 136
 Lundquist Karl Axel s 53
 Lundqvist M s 67
 Luther Martin s 55, 56, 60
 Löfgren Jonas, redaktör s 26, 68, 71, 74
 Lönegren E, biskop s 220
- Malm O, general s 114-115, 186
 Malmqvist Elsa s 209
 Mannerheim Gustav s 200
 Melander Emil, överste s 59, 60, 218
 Melander Henning, geodet s 49, 59, 60,
 61, 62, 90, 108, 213, 222
 Melander Johan Albert s 59
 Melander Yngve, rektor s 59, 213
 Meurling Eri J, reg.pastor s 173
 Michelsen, statsminister s 80-81
 Modén KA, pastor s 149, 170-171, 186,
 200
 Molin Adrian s 43, 154
 Montelius J s 187
 Mosesson Gustav, rektor s 116, 131, 147,
 149, 156, 165, 170, 186
 Mossberg Albert, riksdagsman s 219
 Mouchard C, pastor s 170
 Myrberg OF, professor s 58, 59, 60, 61, 62,
 76
 Mårald Bert s 66
 Möller Gustav s 44
- Nerman Ture s 203
 Nilsson, redaktör s 138
 Nilsson EA, riksdagsman s 109, 133-135,
 138, 139, 146, 152, 185, 193, 198, 210,
 211
 Nilsson EG i Veberbo, riksdagsman s 219
 Nilsson KA, riksdagsman s 152, 168, 218,
 219, 220, 224
 Nilsson NA, läkare s 50, 67
 Nilsson P s 170

- Norberg JP, pastor s 27, 63, 64, 73, 84, 85,
88, 107, 118, 123, 127, 131, 132, 135,
137, 143, 144-145, 146, 148, 165, 170,
175-176, 177, 183, 187, 189, 191, 193,
199, 204, 218, 214
- Nordenstam O s 124
- Nordqvist LV, distriktsföreståndare s 179,
186
- Nordström NJ s 156
- Norman Erik, s 47
- Nyrén J, pastor s 200, 224
- Nystedt Olle, s 112-113
- Nyström Bruno, ungd.sekreterare s 150-
151, 152, 160, 176, 186
- Nyström Erik, missionär s 33
- Nyström OE s 203
- Nyvall CJ, distriktsföreståndare s 65, 66,
77, 103
- Odhelius CB s 102
- Odhelius J s 82
- Ohldén Amandus, pastor s 101, 108, 125,
133, 135, 137, 216, 221, 222,
- Ollén JM, redaktör s 154, 223
- Ollén NP, redaktör s 117, 154, 181
- Ollén Per, s 27, 138
- Olsson Lars, riksdagsman s 106
- Olsson O i See, riksdagsman s 106
- Olsson Oscar, riksdagsman s 168
- Olsson P Valerius, reg.pastor, riksdagsman
s 168, 210
- Olssrud Carl s 87
- Ongman John, pastor s 127, 135, 157-158
- Oscar II s 42, 79, 83, 84, 98, 107, 184
- Otto Karl, pastor, redaktör s 25, 78, 95,
151, 153
- Palmberg Karl, pastor s 82, 88, 128, 219-
220
- Palmaer Georg s 223
- Palmstierna s 118
- Persson Daniel i Tällberg, riksdagsman s
98
- Petander David s 160
- Petersen G, pastor s 200
- Petrén Alfred, riksdagsman s 183, 219
- Pettersson Frithiof, pastor s 120-121
- Pettersson Fritz, pastor s 191, 192, 204,
205, 215
- Petttersson i Södertälje, riksdagsman s 120
- Pfannenstill, domprost s 220
- Pleijel Hilding s 111
- Rappe, general s125
- Radstock lord s 125
- Rathsman Maj s 117
- Rimmerfors Einar s 113, 199
- Rinman J s 146
- Rodhe E, professor s 187
- Rosén August, pastor s 146, 151, 152, 160,
200-210
- Rosenius CO s 26, 52, 56, 76
- Roth Josef, pastor s 160, 162, 164, 166,
176-177, 205, 208, 217, 221, 222
- Rudin Waldemar, professor s 148, 171,
187, 190
- Salvén Arvid, kyrkoherde s 92
- Sandberg Wilhelm, s 117
- Sandberg Walfrid, pastor s 217
- Sandstedt Knut s 47
- Saxon LJ, redaktör s 161, 209-210
- Schartau Henrik s 46
- Scheele Gez von, biskop s178, 186, 220
- Sibiakoffsky s 4, 45, 100
- Sköld Hannes s 115
- Sköld Johan, missionär s 91
- Smith LO s 47
- Sofia, drottning s 83
- Sohlman R, disponent s 132
- Spens, greve, s 107
- Staaff Karl s 89, 93, 98, 104, 106, 110, 126,
128, 135, 138,
- Stave, domprost s 220
- Steffen G s 159
- Stjernberg Nils s 131
- Strahl Christer s 43, 45
- Ström Ernst s 137
- Ström Fredrik s 45, 183,
- Strömstedt Aug, rektor s 111, 184, 195,
197, 200
- Ståhlberg E s 74
- Stärner Alfred, riksdagsman s 106
- Sundblad Carl s 47, 66, 67, 68, 84, 96, 141,
161
- Sundbärg Gustav s 108, 120, 147
- Swedberg Hj, redaktör s 221
- Svensson Axel s 97
- Svensson Sonja s 40
- Sydow von, riksdagsman s 219
- Söderblom Nathan s 51, 95, 141, 182, 189,
199
- Tamm Hugo s 155
- Telander Teodor s 154-155, 181

- Tergel Alf s 42
 Thomander Adolf, pastor s 184
 Thompson Wardlaw, missionledare s 202
 Thor CG, riksdagsman s 107
 Thysell Sam s 207-209
 Tillman Kaleb s 192
 Tingsten Herbert s 31, 40, 41, 42
 Tolstoj Leo s 49, 95, 97
 Tomson Ragnar s 44, 62, 149
 Topelius Zacharias s 86
 Torbacke Jarl s 110
 Torén Carl s 67, 221
 Treffenberg G s 53
 Trygger, justitieråd s 129
 Tuang Fang, vicekung s 84

 Uddén, pastor s 195
 Uggla Gustaf, general s 92, 138, 172

 Wadström Bernhard s 26
 Wahlborg John, pastor s 222
 Waldenström PP s 25, 26, 27, 28, 29, 34, 44, 47, 48, 49, 53, 55, 62-65, 66, 73, 74, 76, 77, 79-80, 81-82, 83-84, 86, 87, 88, 91, 93-94, 95, 98-99, 100, 104, 105-106, 107-108, 112-113, 114, 116, 117, 118, 122, 124, 125-126, 127, 129, 130-131, 132, 133-135, 136, 143, 144, 147, 149, 151, 152, 153, 155, 156, 159, 165, 169, 180, 182, 183, 201, 203, 204, 216
 Wallborg John, pastor s 102

 Walles Jonas, lektor s 178
 Wangson G, pastor s 220
 Wavrinisky Edvard s 47, 81, 95, 106
 Welin Axel, ingenjör s 154, 165
 Westin Gunnar s 32
 Westman KB, professor s 187
 Westman KG, s 104-105, 118
 Wetterlund NP s 207
 Wiberg Anders s 26, 57
 Wiberg Helge s 201-202
 Wicander Nils, kyrkoherede s 187
 Wickman Albert, pastor s 44, 121-122, 128-129, 139, 166-167, 170, 172, 190, 195, 203-204, 234
 Wieselgren, generaldirektör s 94
 Wijk Hj, riksdagsman s 126
 Wik KA, pastor s 102
 Wiklander, disponent s 109
 Wilhelm II, kejsare s 83
 Wilson W, president s 186
 Wingren P s 56
 Wisborg Sven s 181, 183, 203, 205, 221
 Voxström John, komminister s 200

 Åberg Ingrid s 44
 Åkesson Helge, pastor s 49, 57, 58
 Åström Israel August, pastor s 188
 Åström Johan s 56

 Öberg P, fängelsepastor s 92
 Ögren, predikant s 153

Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska föreningen

Publications of the Swedish Society of Church History

Editor: Professor Harry Lenhammar, Uppsala

I. Kyrkohistorisk årsskrift

Årgång 1-86 (1900-86)

Systematiskt register till Kyrkohistorisk årsskrift 1900-1980, se nedan nr II:37.

II. Skrifter, Ny följd (New series)

1-15, 1950-1965.

16. *Ingemar Björck*, Tradition och förnyelse. Pastorat och präster i Visby stift 1800-1920. En strukturstudie. 1967.
17. *Från Ansgar till radiokyrkan*. 1970.
18. *Sven Göransson*, Kyrkohistorisk orientering. 1970.
19. *Från reformation till enhetssträvanden*. Forskningshistorisk översikt från Kyrkohistoriska institutionen, Uppsala. 1956-1970. 1970.
20. *Sven Göransson*, Kyrkan och världskrigen. 1972.
21. *Birgitta och hennes tid*. 1973.
22. *Per Erik Gustafsson*, Hans Henrik von Essen på Tidaholm. Högreståndsväckelse och socialt ansvar i ett begynnande industrisamhälle. 1974.
23. *Harry Nyberg*, Från väckelsemiljö till kyrkomedvetande i kyrkokris. En studie i Nils Lövgrens utveckling 1852-1896/98. 1975.
24. *Religion och kyrka i 1930-talets sociala kris*. 1976.
25. *Karl Axel Lundqvist*, Organisation och bekännelse. Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen och Svenska kyrkan 1890-1911. 1977.
26. *Carl-Erik Sahlberg*, Pingströrelsen och tidningen Dagen. Från sekt till kristet samhälle 1907-63. 1977.
27. *Carl-Eber Olivestam*, Idé och politik. De politiska partierna - skolan och kristendomen. En studie i svensk skolpolitik under 1940-talet. 1977.
28. *Alvin Isberg*, Svensk mission och kyrklig verksamhet i Estland 1873-1943. 1978.
29. *Lennart Tegborg*, Församlingsförnyelse i Svenska kyrkan. Svensk kyrkohistoria från fem utsiktspunkter från 1878 till nutid. 1978.
30. *The Church in a Changing Society*. CIHEC-Conference i Uppsala 1977. 1978.
31. *Henry Wiklund*, Predikant Pastor Präst. Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens samfundsproblematik 1940-1972. 1979.
32. *Erik Esking*, John Bunyan i Sverige under 250 år 1727-1977. 1980.
33. *Sven Hansson*, Uppsalateologerna och Svenska kyrkan 1840-1855. 1980.
34. *Birgitta Rengmyr*, Personlighetens sakrament. Lydia Wahlströms författarskap och tänkande i religiösa och kyrkliga frågor 1900-1925. 1982.
35. *Predikohistoriska perspektiv*. Studier tillägnade Åke Andrén. 1982.
36. *Karl Axel Lundqvist*, EFS i demokratins tidevarv. Utvecklingen som inoimkyrklig rörelse 1918-1927. 1982.
37. *Kyrkohistorisk årsskrift 1900-1980*. Systematiskt register utarbetat av *Ragnar Norrman*, 1983.
38. *Anders Bäckström*, Religion som yrke. En studie av de svenska prästkandidaternas bakgrund och rolluppfattning vid 1970-talets slut. 1983.
39. *Lars Samuelsson*, Väckelsens vägar. Pingströrelsens framväxt i Lycksele och Arvidsjaur socknar fram till ca 1940. 1983.
40. *Hjalti Hugason*, Bessastadaskolan. Ett försök till prästskola på Island 1805-1846. 1983.
41. *Harald Wejryd*, Från konventikel och väckelse till friförsamling och denomination. En skildring av Den fria missionens i Finland uppkomst och utveckling fram till 1890. 1984.
42. *Ragnar Norrman*, "På det övriga prästerskapets bekostnad". Den utökade prästerliga tjänsteårsberäkningen i Sverige i författningar, debatt och praxis 1809-1850. 1986.
43. *Carl-Eber Olivestam*, Idé och politik II. De politiska partierna - skolan och ideologin. Mellan två skolreformer 1950-1962. 1986.
44. *Björn Svärd*, Väckelsen i lokalsamhället. Individ, förening, församling i Kumla 1865-1905. 1987.
45. *Ingmar Gustafsson*, Fred och försvar i frikyrkligt perspektiv 1900-1921. Debatten inom Svenska Missionsförbundet. 1987.